

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ

Cilt/Volume : I Haziran/June 2000 Sayı/Number : I

ISSN 1302-647X

B SERİSİ FEN BİLİMLERİ
C SERİSİ SOSYAL BİLİMLER

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR
DERGİSİ

- *FEN BİLİMLERİ B SERİSİ*
- *SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ*

HAZİRAN-2000
EDİRNE

ISSN 1302-647X

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
FEN BİLİMLERİ B SERİSİ

Cilt/Volume: 1

Sayı/Number: 1

Haziran / June 2000

Dergi Sahibi:

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Fen Bilimleri Enstitüsü Adına
Prof.Dr. Cengiz KURTONUR

Editör

Prof.Dr. Ömer ZAIM

Enstitü Alt Yayın Kurulu
Başkan

Prof.Dr. Cengiz KURTONUR

Üyeler

Prof.Dr. Mehmet Cem ECE
Prof.Dr. Temel GENÇTAN
Prof.Dr. Bahattin AKDEMİR
Doç.Dr. Taner OSKAY
Doç.Dr. Muhittin ÖZDER
Doç.Dr. Halim ORTA
Doç.Dr. Hülya İŞCAN
Doç.Dr. Nuray ÖZER
Doç.Dr. Gülçin KÜÇÜKKAYA
Doç.Dr. Hüseyin TOPALLAR
Doç.Dr. Hasan GÜNGÖR
Doç.Dr. Levent ARIN
Doç.Dr. Yılmaz ÇAMLITEPE
Yrd.Doç.Dr. Ömer ÖKSÜZ
Yrd.Doç.Dr. Aydın ADILOĞLU
Yrd.Doç.Dr. Nurşen SUÇSUZ
Yrd.Doç.Dr. Havva AKDENİZ

İletişim Adresi

T.C. Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü
T.Ü. Güllapoğlu Yerleşkesi / EDİRNE
Tel: +0 284 235 82 30 – 235 29 65
Fax: +0 284 235 82 37

HAZİRAN 2000 SAYISI BİLİM KURULU ÜYELERİ

Prof.Dr. Mesut RAZBONYALI
Prof.Dr. İsmail Hakkı GÜNEŞ
Doç.Dr. Halil ERKAYA
Doç.Dr. H.Yüksel GÜNEY

Maltepe Üniversitesi
İstanbul Teknik Üniversitesi
Yıldız Teknik Üniversitesi
Karadeniz Teknik Üniversitesi

İÇİNDEKİLER

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ FEN BİLİMLERİ B SERİSİ

SES BASINÇ SEVİYELERİ VE KELİME ANLAŞILABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ	1-8
<i>Aytekin ERDEM</i>	
KONUŞMA KODLAMA İÇİN YENİ BİR YAKLAŞIM	9-17
<i>Rafet AKDENİZ-Sıddık YARMAN</i>	
KÜÇÜK NOKTA HESABINDA YENİ BİR METOD	18-22
<i>Hüseyin İNCE</i>	
NİRENGİ NOKTALARININ ARANMASI İÇİN İKİ YÖNTEM VE KARŞILAŞTIRILMASI	23-30
<i>Hüseyin İNCE</i>	
BULANIK YÖNTEMLERLE YAPILARIN SINIFLANDIRILMASI	31-36
<i>Aşkın DEMİRKAL</i>	

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ

TRAKYA VE BATI ANADOLU'DA YAŞAYAN FARKLI APODEMUS TÜRLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN DİSKRİMİNANT ANALİZİ	1
<i>Adil OĞUZHAN-Dursun AYDIN</i>	
ŞİRKET BİRLEŞMELERİ VE HAVACILIK SEKTÖRÜNDEKİ UYGULAMALARI	11
<i>Kıymet Tunca ÇALIYURT</i>	
TÜRKİYE BELEDİYELERİNİN ÇEVRE POLİTİKALARI	19
<i>Berkan DEMİRAL</i>	
SİYASET VE KÜLTÜR	27
<i>Ülkü VARLIK</i>	
BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIĞI TÜRKİYE'YE GÖÇÜ	33
<i>Mohammad ARAFAT</i>	
MONTREUX SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK-RUS İLİŞKİLERİ VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ	45
<i>Sibel TURAN</i>	
SINIR BÖLGELERİNİN KALKINMASINA YÖNELİK SINIR ÖTESİ STRATEJİLER	61
<i>Fuat AKSU</i>	
İLKÖĞRETİM MÜFETTİŞLERİNİN KENDİNİ TANIMLAMA VE ÇALIŞMA ORTAMI DEĞER ALGILARI	69
<i>Cevat CELEP</i>	
ADAY ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ADANMA ODAKLARI	79
<i>Cevat CELEP-Tuncer BÜLBÜL-Binali TUNÇ</i>	
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SARDIRGANLIK, BENLİK SAYGISI VE DENETİM ODAĞI İLİŞKİSİ	87
<i>Adnan KULAKSIZOĞLU-O.Tolga ARICAK</i>	
YAZIN EĞİTİMİ-ÇOCUK VE GENÇLİK YAZININ EĞİTİMDEKİ İŞLEVİ	95
<i>Hikmet ASUTAY</i>	
TOPLUMSAL İÇERİĞİ OLAN SANAT'I SOSYOLOJİK AÇIDAN İRDELEME	111
<i>İbrahim DİNÇELİ</i>	
CONTENT BASED ACADEMIC WRITING	117
<i>Birsen Tan TÜTÜNİŞ-Aylin Ceylan ÜNALDI</i>	

MUÂSİR İKİ DİVAN ŞÂİRİ'NİN MANZUMELERİNE GÖRE XVI.YÜZYILDA SOSYAL HAYATA İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER	121
<i>Kâşif YILMAZ</i>	
XVI.YÜZYIL TEZKİRELERİNDE ÖZÜRLÜ ŞÂİRLER	127
<i>Süreyya A.BEYZADEOĞLU</i>	
MUHAYYELÂT İLE ÇENGİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER	139
<i>Recep DUYMAZ</i>	
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ'NDE YAYINLANACAK YAZILARA İLİŞKİN YAYIN KOŞULLARI	147

SES BASINÇ SEVİYELERİ VE KELİME ANLAŞILABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Aytekın ERDEM*

ÖZET

Yurtdışında uzun yıllardır kilise, oditoryum gibi insan topluluklarının dinleyici olarak bulunduğu birçok eser, akustik özellikler açısından incelenmiş ve bu mekanların oluşturulmasında kullanılacak kriterler ortaya konmuştur. Ülkemizde ise akustik ile ilgili yeterli araştırma yapılmamıştır.

Bu çalışmada; mimarimizin gelişmesinde önemli bir yeri bulunan, yan mekanlı (zaviyeli) camilerden olan Muradiye Camii'nin, akustik açıdan da ilginç özellikleri olacağı düşünülmüş ve bu özelliklerin incelenmesine çalışılmıştır.

Bu amaçla; camideki ses basınç seviyeleri, ses basınç dağılımı ve kelime anlaşılabilirliği oranları incelenmiştir.

SUMMARY

Studying of Sound Pressure Levels and Speech Intelligibility Scores

For long years, many historical churches and auditoriums had been studied from the point of view of acoustical properties in the USA and in Europe. Criteria had been obtained to be used on the construction of these places. Yet, studies on acoustics hadn't been done sufficiently in our country.

In this study, Muradiye mosque (Edirne) , having the properties of a mosque with inverse T form in architectural style, was supposed to have interesting properties in acoustics and its properties were studied.

To this aim, the sound pressure level, sound pressure distribution and speech intelligibility scores were studied in the mosque.

*Dr., T.Ü. Tekirdağ Meslek Yüksekokulu

2. ÖLÇME YÖNTEMİ ve SİSTEMİ

2.1. Ses basınç seviyeleri (S.P.L.)'nin doğrultuya göre değişiminin ölçüleri

1. GİRİŞ

Osmanlı mimarisinin dönemlerine ait Edirne camileri, kronolojik sıraya göre; Eski Camii, Muradiye Camii, Üç Şerefeli Camii, II. Beyazıt Camii ve Selimiye Camii şeklinde sıralanır. Çünkü bu sıralamadaki her bir eser, bir öncekine göre mimari yönden gelişmeyi gösterir. Mimari gelişmenin akustik özellikler (anlaşılabilirlik gibi) bakımından etkilerini araştırmak istedik. Ancak çalışmalarımız sırasında Eski Cami'de onarım nedeniyle iskeleler bulunduğundan, adı geçen eserin akustik incelemesi yapılamadı. Bu nedenle Muradiye Camii'nin akustik özellikleri incelenmeye çalışıldı. Üç Şerefeli ve Selimiye camileri de akustik yönden incelenmişlerdir. Böylece, bu eserlerin akustik özelliklerinin karşılaştırılması, camiler gibi büyük mekanların akustik bakımından tasarımları hakkında bilgi verecektir.

Muradiye Camii'nin boş mekanında ses basınç seviyeleri (S.P.L.)'nin doğrultuya göre değişimlerini incelemede, Nedim Üretmen'in "Selimiye Camisi'nin Akustik İncelemesi"nde kullandığı ölçü sistemi kullanıldı. Bu sistem, içbükey paraboloid yüzeylerde, asal eksene paralel gelen ses dalgalarının, yansındıklarında asal eksen üzerinde odaklanması özelliğinden yararlanıyor. S.P.L. değişimlerini doğrultuya göre araştırmamızı sağlayan taşınabilir bu sistem; arka yüzeyi ses soğurucu madde ile kaplı, yarıçapı 14cm, odak uzaklığı 6,2cm olan madeni içbükey paraboloid yansıtıcı ayna, mikrofonu bu aynanın odak noktasına yerleştirilmiş bir desibelmetre, yansıtıcıya yatay ve düşey doğrultularda tam devir yaptıracak mekanik kısım, yatay doğrultudaki ($\theta = \text{Radyal}$) ve düşey doğrultudaki ($\phi = \text{Azimutal}$) açılarını ölçmeye yarayan göstergelerin de eksenlere monte edilmesinden oluşur (Üretmen 1991).

Ses dalgaları, yansıtıcı paraboloid yüzeyde yansıldıktan sonra, odak noktasında oluşan ses basınç seviyeleri, RETEN ELECTRONIC marka (RS 103 model DIN IEC 651, BS 5969 ve ANSI 51.4 tip 2) desibelmetre ile ölçüldü. Bu aletin ayırma gücü 0.2 dB'dir ve ortalama ses basıncını 30 dB'lik aralıklarla (10 dB'lik üst kısmı üstüste binecek şekilde 20 dB'lik artışlarla) beş kademedeki ölçmektedir. Hızlı ve yavaş olmak üzere iki zaman sabiti ile çalışan ses basıncı ölçülerinin, A tipi ve lineer olmak üzere iki ağırlıklı frekans ortalama filtresi vardır. Ses algılayıcısı olarak Electrod Condenser mikrofonu kullanılmıştır

Kullanılan ölçü sistemi ile, açık havada yapılan ölçmelerle, ölçü sisteminin $\theta = \pm 10^\circ$ 'lık bir doğrultu seçiciliği olduğu saptanmıştır. Diğer doğrultularda alınan ses basınç seviyesi saçılmış dalgalardan kaynaklanır.

Muradiye Camii'nde; sabit bir ses kaynağından çıkan ses dalgalarının mekanın çeşitli noktalarında oluşturdukları ses basınç seviyesinin, ses dalgalarının geliş doğrultusuna göre değişimleri bu ölçü aleti ile incelendi (Erdem 1992).

2.2. Anlaşılabilirlik Testleri

Bu ölçüler, Beranek tarafından geliştirilen STI (Speech Transmission Index) adı verilen subjektif anlaşılabilirlik ölçü yöntemine benzeyen bir test yöntemi ile yapıldı (Beranek 1959). Türk Dili Bölümü'nün yardımı ile bir ve iki heceli sözcüklerden oluşmuş 100 adet sözcük, dinleyicinin not edebileceği zaman aralıkları (yaklaşık 5 saniye) ile teybe kaydedildi. Teyp kaydı mihrapta okunurken; seçilmiş her ölçü noktasına öğrenim seviyeleri aynı olan 10 kişi konularak, duydukları kelimelerden anlayabildikleri yazdırılarak, ortalama olarak doğru anlaşılan sözcük oranları belirlendi. Bu testte kullanılan sözcüklerin listesi Tablo I' de verilmiştir. Bu yöntem daha önce Selimiye Camii'nin akustik incelemesinde kullanılmıştır.

Tablo I. Anlaşılabilirlik Testinde Kullanılan Sözcük Listesi

Yaz	Bul	Gel	Zar	Dal	Ana	Kare	Koş	Rize	Bez
Kuş	Mal	Gaf	Ütü	Baba	Küp	Anı	Van	Saz	Ev
Tuz	Ay	Dede	Yer	Düz	Kurt	Muş	Gaz	Masa	Bal
Ses	Kuzu	Nur	Füze	Kir	Süt	Nar	Üzüm	Saf	Halı
Elma	Karga	Boş	Ela	Cem	Şap	Para	Sopa	Hap	Kale
Emir	Şut	Kör	Muz	Kapı	Efe	Nane	Göz	Sınav	Keçi
Gol	İşçi	Yalı	Spor	Dört	Dizi	Kese	Müzik	Tüp	Kuru
Nem	Musa	Şal	Dur	Mavi	Krom	Dev	Cam	Sır	Köy
Çakı	Kan	Cami	Zil	Türk	Mum	Hava	Pil	Taş	Su
Müze	Kapı	Kirpi	Kadı	Kova	Fizik	Adem	Paşa	Terzi	Topuz

3. ARAŞTIRMA SONUÇLARI

3.1. Boş mekanda ses basınç seviyeleri ve doğrultuya göre değişimleri

Cami içinde ses dağılımını araştırırken kullanılan ses kaynağının frekansının frekans bandlarında dağılımı Tablo II' de verilmiştir.

Tablo II. Beyaz Sesin Frekansa Göre Ses Basınç Seviyeleri

f (Hz)	63	125	250	500	1k	2k	4k	8k	16k
Spl (dB)	--	84	86.5	84	83	78.5	79	69	43

Ses kaynağı mihraba konularak cami içindeki ses basınç seviyesinin yer ve doğrultuya göre değişimi araştırıldı. Bu ölçüler sırasında cami içindeki çevre gürültüsü 33-36 dB arasında değiştiği için ölçüler 50-70 ve 70-90 kademelerinde alındı (Ginn 1978).

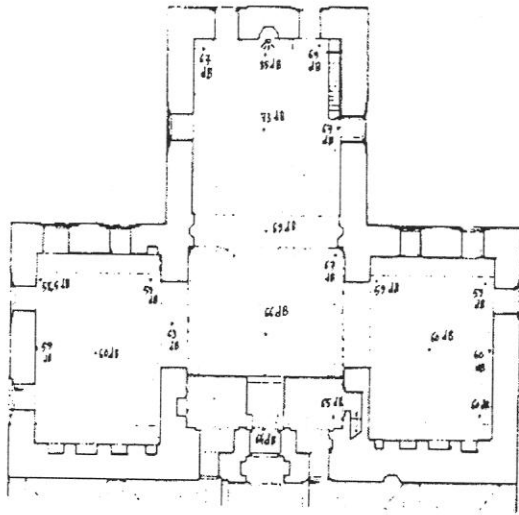
Kaynak mihrapta ve cami içinde düşük iken Şekil 1'de gösterilen noktalarda, desibelmetre ölçü sistemi dışında iken ses basınç seviyeleri ölçüldü. Ses kaynağı olarak beyaz ses içeren kaset kullanıldı. (*)

(*) Beyaz ses kasedi Stanford Üniversitesinden Prof. Dr. Vincent Selman'dan temin edildi.

Kaynak gerek direkt camiye gerekse mihraba yöneltildiğinde, camideki ses basınç seviyesi dağılımında fazlaca değişiklik olmamaktadır. Cami içine yönelik ses dalgalarının bir noktada oluşturduğu ses basınç seviyesi, konkav ayna gibi işlev gören mihraptan yansıtılarak, cami içine caminin eksenini doğrultusunda yönlendirilmektedir. Kaynağın cami içerisine yaydığı ses dalgalarının bir kısmı yansıma ve kırınımlardan sonra absorblanır, geriye kalanı da saçılarak ortama yayılır. Yansımalarından sonra ses dalgasının genliği azalır. Genliğin azalma miktarı, ses basınç seviyesini ses basıncı (genliği) cinsinden veren

$$S.P.L = 20 \log (P/P_0) \quad (1)$$

Eşitliği ile bulunabilir. Mihrabda ses basınç seviyesi 85 dB iken fenerli kubbenin merkezinde 66 dB dir.

Şekil 1. Kaynak Mihrapta ve Desibelmetre Ölçü Sistemi Dışında İken Ölçülen Ses Basınç Seviyeleri

(1) Eşitliğinden genliğin 9 kat azaldığı görülür, SPL değerlerinin karşılaştırılmasından caminin akustik bakımından simetrik bir yapı özelliği taşıdığı yorumu yapılabilir.

Kaynak mihrapta ve camiye yönelik iken seçilen altı karakteristik noktaya konan

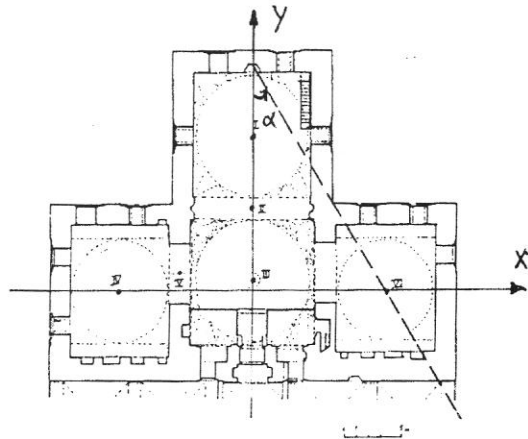
ölçü aleti ile çeşitli doğrultulardan desibelmetreye gelen seslerin şiddet seviyeleri ölçüldü. Caminin kuzey-güney eksenini ile yan mekanlardaki kubbe merkezlerini birleştiren doğrultunun kesim noktası orijin kabul edilerek, seçilen altı noktanın koordinatları Tablo III ve Şekil 2 ile gösterilmiştir.

Tablo III. Camideki Ölçü Noktalarının Koordinatları

Ölçü Noktasının Numarası	Koordinatlar		α (YY eksenini ile ses ışınları arasındaki açı)
	X- Eksenini	Y- Eksenini	
I. nokta	0 m		0°
II. nokta	0 m		0°
III. nokta	0 m		0°
IV. nokta	-10,75 m	0 m	35°
V. nokta	-5,9 m		24°
VI. nokta	10,35 m	0 m	32°

I. ÖLÇÜ NOKTASI: Beyaz ses kaynağı mihrapta ve camiye dönük olarak Tablo II' deki frekans bandı ile çalışırken I. noktada (ön kubbenin merkezi) ölçüler alındı. Ölçü aleti yatay düzlemde 10'ar derecelik radyal açılarla döndürülerek (azimutal açı sıfır iken), ses basınç seviyelerindeki doğrultuya bağlı değişimler gözlemlendi.

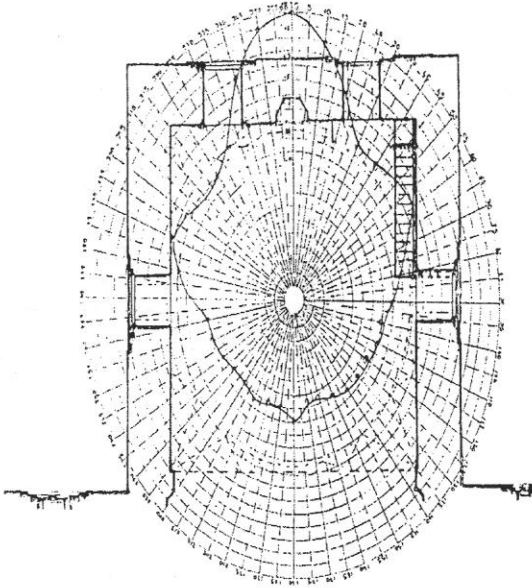
Bu durumda desibelmetre kaynak yanında 88 dB' i gösterdi. Ölçüler Tablo IV'de, değişimlerin polar diyagramı ise Şekil 3'de gösterilmiştir.

Şekil 2. Camideki Ölçü Noktaları

Tablo IV: Birinci Ölçü Noktasında Radyal Doğrultudaki Ses Basınç Seviyeleri Değişimi

Radyal Açı (θ)	Ölçülen SPL (dB)	Δ(SPL) (dB)	Radyal Açı (θ)	Ölçülen SPL (dB)	Δ(SPL) (dB)
0°	82	0	190°	69	-13
10°	80	-2	200°	69	-13
20°	77	-5	210°	69,5	-12,5
30°	74	-8	220°	69	-13
40°	74	-8	230°	69	-13
50°	74,5	-7,5	240°	69,5	-12,5
60°	75	-7	250°	70	-12
70°	73	-9	260°	70	-12
80°	72	-10	270°	71,5	-10,5
90°	71	-11	280°	73	-9
100°	70	-12	290°	74	-8
110°	70	-12	300°	73,5	-8,5
120°	69,5	-12,5	310°	72,5	-9,5
130°	69,5	-12,5	320°	73	-9
140°	69,5	-12,5	330°	74	-8
150°	69	-13	340°	78	-4
160°	68,5	-13,5	350°	81	-1
170°	69,5	-13,5	360°	82	0
180°	70	-12			

Şekil 3. Birinci Ölçü Noktasında Radyal Doğrultudaki Ses Basınç Seviyeleri

Beyaz ses kaynağı yine mihrapta ve camiye dönük, ölçü yeri ön kubbenin altında iken ölçü aleti (radyal açı $q = 0^\circ$ de sabit tutularak) azimutal açı 15'er derecelik aralıklarla döndürüldü. Bu durumdaki ses basınç seviyesinin doğrultuya göre değişimi incelendi. Ölçülen değerler Tablo V'de verilmiş, değişimler ise Şekil 4'de gösterilmiştir.

Tablo V. Birinci Ölçü Noktasında Azimutal Doğrultudaki Ses Basınç Seviyeleri Değişimi

Azimutal Açı (φ)	SPL (dB)	Δ(SPL) (dB)	Azimutal Açı (φ)	SPL (dB)	Δ(SPL) (dB)
0°	82	0	105°	70	-12
15°	81,5	-0,5	120°	69	-13
30°	81	-1	135°	69	-13
45°	75	-7	150°	69,5	-12,5
60°	73	-9	165°	59,5	-12,5
75°	72	-10	180°	70	-12
90°	71	-11			

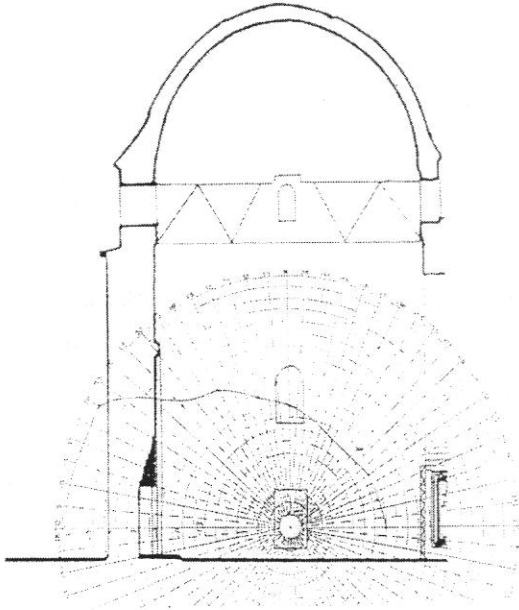
Aynı yöntemle Tablo III' de belirtilen altı noktada radyal ve azimutal açılarda ses basınç seviye değişimleri ölçüleri alınıp polar diyagramda gösterildiler.

3.2. Anlaşılabilirlik Testleri

Cami, boyuna kesitine göre simetrik bir yapıya sahiptir. Her kubbenin merkezinde kelimelerin anlaşılma yüzdelerini belirlemek için dört nokta seçildi (Tablo VI). Ses kaynağımızın mihrapta olduğu zaman I, III ve IV no.lu noktalarda anlaşılma yüzdelerinin birbirinden farklı, IV ve VI no.lu noktalarda ise yaklaşık aynı olacağı tahmin edilebilir. A. Spoor ve R. Hintchcliffe tarafından birbirinden bağımsız gerçekleştirilen iki araştırmaya göre; ortalama normal yaşa bağlı işitme kaybı yirmi ile otuz yaşları arasında hemen hemen yok varsayılacak (0-1 dB) düzeydedir (Hassall, Zaveri 1979). Bu nedenle araştırmamızda; yaşa bağlı işitme kaybından kaynaklanan işitme

duyarlılığını ihmal edebilmek için, 20 yaş ortalamasına sahip 10 kişilik bir öğrenci grubu oluşturularak, seçilmiş her ölçü noktasına grup olarak yerleştirildi. Kelimeler teypten okundukça, denekler duydukları kelimelerden anlayabildiklerini, birbirinden etkilenmeksizin not aldılar.

Şekil 4. Birinci Ölçü Noktasında Azimutal Doğrultuda Ses Basınç Seviyeleri

Seçilen noktalarda dinleyicilere aktarılan kelime sayıları Tablo VI' da verilmiştir. Daha sonra yapılan istatistik değerlendirmelerle, seçilen noktalardaki konuşma iletim oranı belirlendi (Şekil 5).

Tablo VI. Ölçü Noktalarında Dinlenen Kelime Sayıları

Ölçü alınan nokta	I	III	IV	VI
Dinlenen kelime sayısı	1000	1000	1000	1000

Dinleyicilerin ölçü aldıkları noktalardaki ses basınç seviyeleri Tablo VII' de verilmiştir. Cami içinde ve dışındaki gürültü; ortamdaki ses basınç seviyesini çok az değiştirdiğinden, cami içindeki anlaşılabilirlik çevre gürültüsünden bağımsız olarak kabul edilebilir. Her noktada toplam 1000 kelime dinlendi.

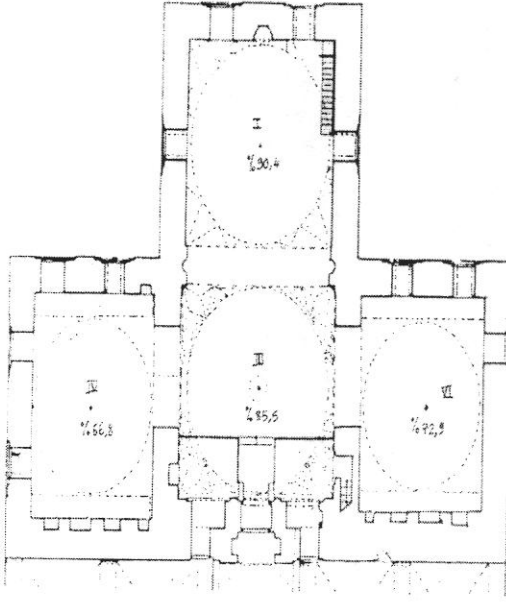
Tablo VII. Ölçü Noktalarındaki Ses Basınç Seviyeleri

Ölçü alınan nokta	I	III	IV	VI
SPL (Db)	69	63	58	58

Her dinleyici toplam olarak 100 kelime dinlemiş oldu. Bu kelimelerin dinleyicilere göre anlaşılma sayıları ve yüzdeleri Tablo VIII' de verilmiştir.

Tablo VIII. Anlaşılabilirlik Yüzdeleri Ve Bölgeleri

NOKTA LAR	Dinleyicilerin Aldıkları Kelime Sayıları										TOP LAM	Anlaşılabilirlik Yüzdesi ve Saniye Hta	Anlaşılabilirlik Sınırları
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
I	91	95	94	91	89	86	89	89	88	92	904	%(90±1)	Çok iyi sınır
III	94	86	82	88	82	78	89	89	84	83	855	%(86±1,5)	İyi sınır
IV	67	73	74	71	54	64	71	62	60	72	668	%(67±2)	Yeterli sınır
VI	82	75	74	75	67	67	83	70	67	69	729	%(73±2)	İyi sınır

Şekil 5. Konuşma İletim Oranları

Anlaşılabilir kelime sayısı 3156 olduğundan, toplam kelime sayısına göre yüzdesi % 78,9 olur. Bu da iyi bir anlaşılabilirliktir.

4. TARTIŞMA

Birinci noktada radyal olarak alınan ölçülerde, 300° lik doğrultudan ilk saçılan sesler, direkt sese göre 8,5 dB kadar daha az ses basınç seviyesine sahip oluyorlar. Aynı şekilde 60° lik doğrultuda da, direkt sese göre 7 dB' lik azalma görülmektedir (Tablo IV). Bu noktada direkt gelen seste, birinci mertebeden yansıyan sese göre bile 8 dB' lik fazlalık vardır (Şekil 3). Böylece bu fark anlaşılabilirlik testi ile uyumlu görünüyor. Çünkü direkt ses basınç seviyesi ile yansıyan ses basınç seviyesi arasındaki fark 5 dB' den daha fazla olursa, bu noktadaki anlaşılabilirlik bozulmaz (Kinsler, Frey 1950).

Desibelmetre ölçü sistemi dışında iken birinci noktada, mihraptaki ses basınç seviyesine göre 12 dB'lik bir zayıflama olmasına karşın (Şekil 1); desibelmetre ölçü

sistemi içine alınarak aynı noktada yapılan ölçümde, zayıflama 6 dB olmaktadır (Şekil 3). Çünkü ölçü sisteminde bulunan paraboloid (konkav) yüzey sesi odaklamaktadır.

Birinci noktada azimutal doğrultuda alınan ölçülerde, ileri doğrultudan gelen sesler 13 dB daha yüksek oluyor. Mihrap, sesi mekanın ortasına doğru yönlendirmektedir (Şekil 4).

Yine birinci noktada, $\theta = 90^\circ$ doğrultuda ise her doğrultudan tamamen saçılmış sesler, hemen hemen homojen bir zemin oluşturmakta ve direkt sese göre total saçılmış seslerin 11 dB kadar azaldığı görülmektedir ki; mihraptan yapılan konuşmanın anlaşılabilirliği üzerine, çevre gürültüsünün pek etkisinin olmayacağı düşünülebilir.

İki kanat arasında sesin düşey doğrultulara göre dağılımlarında farklılık olmakta ve sol kanattaki ses dağılımlarında, bu bölüm içinde bazı ses odaklama etkileri görülmektedir ve bu fark hemen hemen birbirine denk olan her iki kanattaki anlaşılabilirlik ölçülerinde görülen farklılığın nedeni olabilir. Çünkü sol kanatta anlaşılabilirlik (% 67 ± 2) iken, sağ kanatta (% 73 ± 2) olmaktadır. Aradaki anlamlı farkın, sol kanattaki ses dağılımında gözlenen farktan ileri geldiği düşünülmüştür.

Enerji azalmasının nedeni yalnızca yutma değil, büyük bir ihtimalle enerji saçılmasıdır. Biz yönelmiş (dik gelen) sesi ölçebiliyoruz, farklı açı ile gelen sesleri ölçemiyoruz. Bu da farklı açı ile gelen sesin değerlendirme dışı kalmasına neden olur.

Sanıyorum ki; geometrik akustik, bir binanın planlanmasında akustik özellikleri göz önüne almaya büyük ölçüde yardımcı olabilmektedir.

KAYNAKLAR

- N. ÜRET MEN**, Selimiye Camisi'nin Akustik İncelemesi, Doktora Tezi (Yayınlanmadı), Trakya Üniversitesi, Edirne 1991.
- A. ERDEM**, Mimari Akustik: Muradiye (Edirne) Camii'nin Akustik Karakteristikleri Üzerine Bir Araştırma, Doktora Tezi (Yayınlanmadı), Trakya Üniversitesi, Edirne 1992.
- L. L. BERANEK**, Acoustics of the Fredric R. Mann Concert Hall, Tel Aviv, Israel ,The Journal of the Acoustical Society of America, Vol: 31, No: 7, July 1959, page: 882-892.
- K. B. GINN**, Application Of B & K Equipment to Architectural Acoustics, Brüel & Kjær, 1978.
- J. R. HASSALL**, Acoustic Noise Measurements, Brüel.&Kjær., January 1979, and K. ZAVERI page 48-49.
- L. E. KINSLER** Fundamentals of Acoustics, Jhon Wiley & Sons Inc., 1950, USA,
- and **A. R. FREY** page: 398

KONUŞMA KODLAMA İÇİN YENİ BİR YAKLAŞIM*

Rafet AKDENİZ¹

Sıddık YARMAN²

ÖZET

Bu çalışmada, Türkçe seslerin yapısına uygun doğrusal dizilerle konuşma işaretlerini etkin bir şekilde modelleyen bir yaklaşım sunulmuştur. Söz konusu ses işaretlerini modellemede kullanılan uygun doğrusal diziler bir, iki ve üç harfli ana seslerden oluşan bir tablodan seçilmektedir. Yöntemi daha etkin kılmak üzere tabloda yer alan benzer sesler bazı tolerans kriterleri ile indirgenebilmektedir. Nitekim %10 toleransla benzer seslerin indirgenmesine gidilerek tablo elemanlarından %30 azaltım sağlanmıştır. Azaltılmış tablo ile modelleme yapıldığında konuşma işaretinin anlaşılabilirliği bozulmamıştır. Bu çalışmanın amacı; etkin bir konuşma kodlama için Türkçe'ye özgü enaz sayıda Temel Tanım Frekansı setinin elde edilmesidir.

SUMMARY

A New Approach to Speech Coding.

In this study, a new modelling approach for reconstruction of speech signal by the Signature base Sequences is presented. The speech signal is defined as a linear combination of Signature Base Sequences. Signature Base Sequences generated from one, two and three-sound syllables of the Turkish language. Similar syllables have been omitted by tolerance of 10% for effective coding and then the number of syllables has been reduced by 30%. An attempt has been made to obtain speech signals by using the sets of syllables thus obtained. It was found that the reduced number of syllable sets gave an error in the order of 0.0001 based on comparison of the speech signals. It was shown that this level of the error did not impair the comprehensibility of the speech signal. The aim of this study is to assign a reduced optimal minimum set of Signature Base Frequencies to Turkish sounds.

Anahtar Sözcükler: Konuşma Kodlama, Veri Sıkıştırma, İşaret İşleme

* Bu çalışma T.Ü. Araştırma Fonu tarafından TÜAF-99 projesi kapsamında desteklenmektedir

¹Trakya Üniversitesi Çorlu Müh. Fak. Elt. ve Hab. Müh. Bölümü, 59860 Çorlu-Tekirdağ

Tel & Fax: 0.282.652 94 75- 3 Hat, e-mail: rafeta@ setra.net.tr, akdeniz@isikun.edu.tr

² Işık Üniversitesi, Müh. Fak. Elektronik Müh. Bölümü, 80670 Ayazağa-İstanbul

Tel: 0.212.286 29 60, Fax: 0.212.285 28 75, e-mail: yarman@isikun.edu.tr

I. GİRİŞ

Analog olan konuşma işaretlerinin sayısallaştırılmasına *Konuşma Kodlama* denir [1]. Kod, iletişimde harf, sözcük ya da sözcük grubu gibi bir bilgi birimi yerine buna eşdeğer bir başka bilgi birimini koymak amacıyla tanımlanan belirli ve değişmeyen kural olarak tanımlanır. Literatürde, haberleşme kanallarının daha etkin kullanılması, ses işaretlerinin değişik fiziksel, optik veya manyetik ortamlarda daha az bellek kullanılarak saklanması, tanımlanması, sıkıştırılması ve benzeri amaçlar için, zaman düzleminde; Vektör Nicemleme, Doğrusal Öngörü Kodlaması, Darbe Kod Modülasyonu gibi yöntemler, dönüşüm düzleminde ise Karhunen-Loeve Dönüşümü, Ayırık Fourier Dönüşümü, Ayırık Kosinüs Dönüşümü ve Alt Band Kodlaması gibi çeşitli kodlama teknikleri kullanılmaktadır [2], [3], [4], [5], [6], [7]. Tüm bu yöntemlerin farklı uygulama alanları için değişik üstünlükleri vardır.

Parseval Teoremi, periyodik işaretin ortalama gücünün işaretin Fourier katsayıları ile ilişkisidir [8]. Bu teorem, aynı zamanda Fourier dönüşümünün kolay bir biçimde anlaşılmasını sağlar.

$$P = \frac{1}{T_0} \int |s(t)|^2 dt = \frac{1}{T_0} \int s(t) s^*(t) dt \quad (1)$$

burada $s^*(t)$, $s(t)$ işaretinin kompleks eşleniğidir ve aşağıdaki gibi tanımlanır.

$$s^*(t) = \left[\sum_{-\infty}^{\infty} C_n e^{j2\pi n f_0 t} \right]^* = \sum C_n^* e^{-j2\pi n f_0 t} \quad (2)$$

Eşitlik (2), Eşitlik (1)'de kullanılacak olursa ortalama güç aşağıdaki eşitlikle bulunur.

$$\begin{aligned} P &= \frac{1}{T_0} \int_{T_0} s(t) \left[\sum_{-\infty}^{\infty} \alpha_n^* e^{-j2\pi n f_0 t} \right] dt \\ &= \sum_{-\infty}^{\infty} \left[\frac{1}{T_0} \int_{T_0} s(t) e^{-j2\pi n f_0 t} dt \right] \alpha_n^* \\ &= \sum_{-\infty}^{\infty} \alpha_n \alpha_n^* = \sum_{-\infty}^{\infty} |\alpha_n|^2 \end{aligned} \quad (3)$$

Eşitlik (3)'den görülebileceği gibi ortalama güç, çizgileri $|\alpha_n| = |\alpha(nf_0)|$ 'ın kareleri toplamından bulunabilir. Bu eşitlik *Parseval Enerji Teoremi* diye bilinir.

Üzerinde çalışılacak işaretin konuşma işareti olmasından dolayı, işaret durağan bir özellik göstermemekte, dolayısıyla bu tür işaretler, matematiksel olarak kesin bir biçimde tanımlanamamaktadır [9].

N uzunluğundaki bir $\{s_i(n), i=1,2,...,N\}$ işareti, φ_k fonksiyonunun doğrusal toplamı olarak aşağıdaki gibi yazılabilir [8]. Deterministik olmayan işaretler için bu yöntem sıklıkla kullanılmaktadır [8], [9], [10], [11], [12], [13], [14].

$$\begin{aligned} s_o &= \alpha_{i1} \varphi_1 + \alpha_{i2} \varphi_2 + \dots + \alpha_{ik} \varphi_k \\ &= \sum_{k=1}^K \alpha_{ik} \varphi_k \quad K \leq N \end{aligned} \quad (4)$$

burada α_{ik} dönüşüm katsayıları ve φ_k ortogonal taban fonksiyonlarıdır. Yukarıdaki eşitlikten, N adet taban fonksiyonu yerine K adet uygun taban fonksiyonu ile işareti tanımlamanın olası olduğu anlaşılır. Dönüşüm katsayıları α_{ik}

$$\alpha_{ik} = (s_i, \varphi_k) \quad (5)$$

eşitliği ile hesaplanır.

Ortogonal taban fonksiyonları aşağıdaki özelliklere uygun olmalıdır.

$$\begin{aligned} \|\varphi_k\|^2 &= (\varphi_k, \varphi_k) = 1, & k = 1, 2, \dots, K \\ (\varphi_k, \varphi_j) &= 0, & j \neq k \end{aligned} \quad (6)$$

bu özellikler altında, yeniden elde edilmesi istenen işaret, ortogonal taban fonksiyonları φ_k 'nın doğrusal toplamı biçiminde aşağıdaki gibi bulunur.

$$(s_i, \varphi_k) \varphi_k / \|\varphi_k\|^2 = (s_i, \varphi_k) \varphi_k = \alpha_{ik} \varphi_k \quad (7)$$

Konuşma işaretlerinin kalite ölçütleri temel olarak iki gruba ayrılır, bunlardan birincisi olan nesnel ölçütler; DRT (Diagnostic Rhyme Test), MOS (Mean Opinion Score), DAM (Diagnostic Acceptability Measure) gibi yöntemler, ikinci olarak öznel ölçütler ise SNR (Signal to Noise Ratio), AI (Articulation Index) gibi yöntemlerdir [1], [15].

Kodlamanın başarımlı ölçülerinden SNR, OKH (Ortalama Karasel Hata) temelli bir ölçütüdür. Yapılan çalışmada bu ölçüt kullanılarak kodlamanın başarımlı değerlendirildi. OKH aşağıdaki biçimde tanımlanır. [16], [17] [18].

$$\begin{aligned} \varepsilon = OKH &= E \left[|s_i(n) - s_o(n)|^2 \right] \\ &= \frac{1}{N} \sum_{n=0}^{N-1} |s_i(n) - s_o(n)|^2 = \frac{1}{N} \sum_{n=0}^{N-1} \left| s_i(n) - \sum_{k=0}^{K-1} \alpha_{ik} \varphi_k \right|^2 \end{aligned} \quad (8)$$

$\alpha(k) = a(k) + jb(k)$ tanımı yapılarak her $i = 0, 1, \dots, N-1$ için Eşitlik (8), $a(i)$ ve $b(i)$ 'ye göre türetilip sıfıra eşitlenecek olursa [18];

$$\frac{\partial \varepsilon}{\partial a(i)} = 0 \quad \frac{\partial \varepsilon}{\partial b(i)} = 0 \Rightarrow \frac{1}{N} \sum_{n=0}^{N-1} 2\varphi_i^*(n) \left[s_i(n) - \sum_{k=0}^{K-1} \alpha_{ik} \varphi_k(n) \right] = 0 \quad (9)$$

$$\sum_{n=0}^{N-1} s_i(n) \varphi_i^*(n) = \sum_{n=0}^{N-1} \sum_{k=0}^{K-1} \alpha_{ik} \varphi_k(n) \varphi_i^*(n) \quad i=0, 1, \dots, N-1 \quad (10)$$

$\varphi_k(n)$ 'lerin ortogonal olduğu varsayımıyla (10) eşitliğinden (9) eşitliğini en aza indirecek ağırlaştırma katsayıları aşağıdaki gibi bulunur.

$$\alpha(k) = \frac{\sum_{n=0}^{N-1} s_i(n) \varphi_i^*(n)}{\sum_{n=0}^{N-1} |\varphi_i(n)|^2}, \quad k = 0, 1, \dots, N-1 \quad (11)$$

Elde edilen bu eşitlikler yardımıyla artık modelleme için uygun bir yaklaşım elde edilmiş olur. Yani, ağırlaştırma katsayılarının bulunması ile işaret, ortogonal taban fonksiyonlarının doğrusal toplamı biçiminde tanımlanır.

$$s_o(n) = \sum_{k=0}^{N-1} \alpha(k) \varphi_k(n), \quad n=0, 1, \dots, N-1 \quad (12)$$

Bu çalışmada, N uzunluğundaki konuşma işareti, sesin doğasına uygun Temel Tanım Dizisi (TTD) adını verdiğimiz dizilerin doğrusal toplamı olarak modellenmiştir.

Önerdiğimiz yöntemin en önemli noktasını Türkçe seslerin doğasına uygun olarak ifade edilebilen TTD'nin bulunması oluşturmaktadır. Bu amaçla, konuşma işaretlerinin yapısıyla birlikte [19] dilimizde yer alan bir çok ses incelenerek [20], [21], [22], [23], [24] bunlar arasından bir ve iki harfli seslerin tümü ile üç harfle ifade edilen seslere ilişkin en yüksek enerji bileşenine sahip 16 adet katsayıdan oluşan $f(k)$ dizileri elde edilmiş ve bunlar Temel Tanım Frekansları (TTFr.) olarak adlandırılarak 16 sütun, 869 satırdan oluşan bir referans tablo oluşturulmuştur. 80 örnekten oluşan bir ses çerçevesi referans tablonun herhangi bir yerinde bulunan 16 adet katsayıdan oluşan TTD ile ifade edilebilir. Böylece 80 adet örnekten oluşan bir çerçeve 16 adet katsayı veya parametre ile tanımlanmış olur. Bunun sayısal anlamı 5:1 oranında sıkıştırma veya kanal kapasitesinde bir tasarruf demektir.

II. Modelleme Algoritması

Yapılan çalışma, temel olarak beş aşamada gerçekleştirilmiştir. Şekil 1.'de Modelleme Algoritması gösterilmiştir. Burada, Modelleme adımlarında yapılan işlemler sırasıyla şöyledir;

1. Adım: Bu adımda, ayırık-zamanlı bilgisayar ortamına kaydedilen tek harfli 21, iki harfli 315 ve üç harfli 525 adet ses, HFD (Hızlı Fourier Dönüşümü) kullanılarak, ses işaretleri için işaretin yapısına ilişkin daha fazla bilgi veren frekans düzlemine dönüştürülmüştür. Parseval Enerji teoreminden [8], işaretin en fazla enerjisinin yüksek frekans bileşenlerinde olduğu bilindiğinden, işaretin frekans spektrumu dört eşit parçaya ayrılarak, bunlar içinden işarete en fazla katkıyı veren dörder adet toplam 16 adet katsayıdan oluşmuş $f(k)$ dizileri elde edilerek TTFr. (Temel Tanım Frekansları) olarak adlandırılmışlardır.

2. Adım: Bu adımda, TTFr'nı oluşturan set, ses işaretlerinin doğasına uygun sinüsel fonksiyonlar cinsinden tanımlanarak, Tanım Fonksiyonları (TF) diye adlandırılan $g(k)_n = \cos(2\pi f(k)n)$ $k=0,1,...,M-1$, $n=0,...,N-1$ dizileir elde edilir.

3. Adım: Daha sonra $g_k(n)$ dizilerinin Graham-Schmidt yöntemi [25] ile organelleştirilmesiyle TTD diye tanımlanan $\phi_k(n)$ 'ler elde edilmiştir.

4. Adım: Yeniden elde edilmesi istenen işaret belli uzunlukta çerçevelere ayrılarak pencerelenir. [26]. Orjinal işareten alınan çerçevelerden işareti en iyi tanımlayan $\alpha(k)$ katsayıları bulunarak referans tablodan karşılaştırma sonucu Ortalama Karasel Hata (OKH) ölçütüne göre en az hatayı veren TTD alınarak orjinal işaretin bu parçaya karşılık

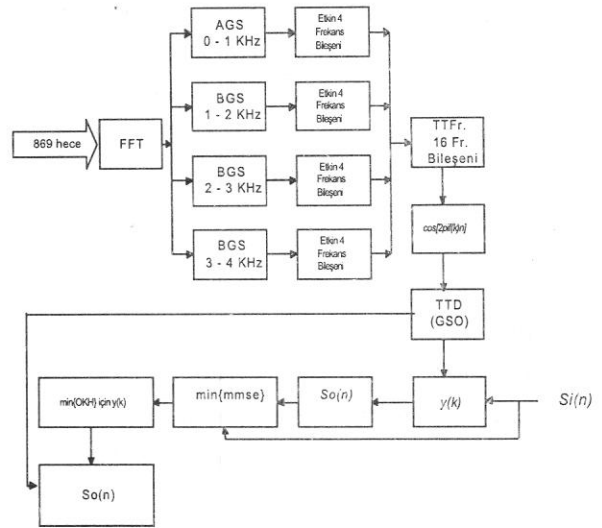
gelen değeri bulunur, bu işlemin tüm çerçevelere uygulanmasıyla konuşma işareti elde edilir.

5. Adım: Bu adımda; kodlamanın etkin kılınabilmesi için oluşturulan referans tablonun azaltımı yapılmıştır. TTFr. ile elde edilen X_{ij} ($i=1,...,869$, $j=1,...,16$) matrisi için, Eşitlik (3)'teki koşulların sağlanması seslerin benzerliği olarak kabul edilmiştir. Burada β toleransı göstermektedir.

$$(1-\beta)X_{il} \leq X_{kl} \leq (1+\beta)X_{il} \Rightarrow \text{Benzer} \quad i=1,...,m-1$$

$$k=i+1,...,m \quad (3)$$

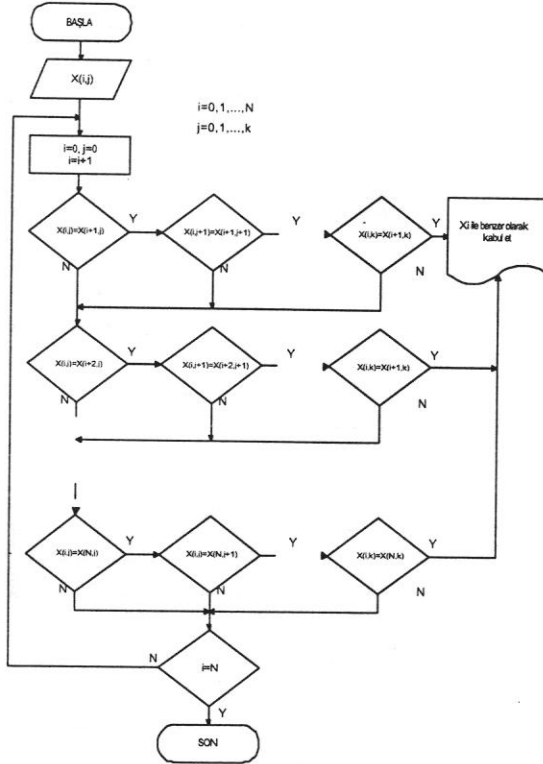
$$l=1,...,n$$

Şekil 1: Temel Tanım Dizileri ile Konuşma İşaretinin Modellenmesi.

Karşılaştırma işlemi; Şekil 2.'de verilen akış diyagramındaki gibi gerçekleştirilmiştir. Tüm sesler için elde edilen TTFr.'nın 869X16 elemanlı matris biçimine dönüştürülmesiyle her bir ses için aynı sütundaki elemanların belirtilen tolerans aralığında kalmasıyla karşılaştırma önce sütun-sütun daha sonra satır-satır gerçekleştirilmiştir, farklı satırlardaki benzer sütun elemanları tolerans dışı bir

değerde ise o satır atlanıp bir sonraki satıra geçilmiştir. TTFr. seti, %10 toleransla birbirileriyle karşılaştırılarak benzer olanların ayıklanmasıyla set %30 azaltılmıştır %10 toleransla karşılaştırılarak benzer bulunan sesler Tablo: 1'de verilmiştir. Yalnızca bir ve iki harfli seslerin karşılaştırılmasında da azaltım yaklaşık olarak % 30 bulunmuştur [12].

Şekil 2: Referans Tablonun Verilen Toleransla Azaltımı.

III. Sonuç

Bu çalışma sonucunda, konuşma işaretinin kodlanmasında kullanılan TTFr. setinde %30 oranında azaltım sağlanmıştır. Bu çalışmadaki ana hedef; Türkçe'ye özgü olabildiğince az parametreyle elde edilebilen minimum Temel Tanım Frekansı setinin elde edilmesi dolayısıyla verilerin depolanması açısından hacim ve veri aktarımı açısından ise süre kazanımının sağlanmasıdır.

Azaltılmış ve Tüm TTFr setinin kullanımı ile elde edilen konuşma işaretlerinin OKH ölçütüne göre karşılaştırılması sonucu Tablo: 2'de verilmiştir. Konuşma kodlamanın başarımı, yalnızca OKH ölçütüne bağlı olmasa da rastgele seçilmiş konuşma örnekleri için anlaşılabilirlik bozulmamıştır. Bu çalışma sonucunda; uygun bir TTFr setinin elde edilmesiyle konuşma kodlama için özgün bir model kurulmuştur. Bu model gerçek zamanlı olmasa da konuşma işaretleri için sorun olan depolamada yer ve veri aktarımında süre kazanımı, kodlamada sıkıştırma oranı 5:1 olarak gerçekleştirilerek aşılmaya çalışılmıştır.

Tablo:1 %10 Toleransla Benzer Bulunan Sesler

/ses/	%10 Benzeri sesler	/ses/	%10 Benzeri sesler	/ses/	%10 Benzeri sesler
a	ağ, al	pö	üm, for, por	bük	hiç, küf, pil, sim, yük, yün
ce	çe	pü	tü, üc, üf, üh, üt	but	rus, sök
de	cip, kim	ok	oy	çam	sat, tam
fe	he, em, fen, küs, hen	ov	oy	çat	kaç, nar
he	em, bir, fen, zül, hen	öb	kol	çel	not, pak
i	çi, çü	öç	şın	cem	ser
le	cem	öd	öf, öü, öh	mil	nil
o	u, gu, ku, ob	öü	öh, uv	muş	şok, yok
u	bu, ku	öm	kor, bur, for, hoy, kon, ron	nem	rey
ü	çü, kü, pü, tü, üb, üc, üd, üf üğ, üh, üj, ük, ül, üt, pün	ub	hoy	pes	ter
bö	zıt	uc	sün	pil	sim, tül, yük
bu	ku	uç	us, ut, uz, fın, fun, kin	pot	sök
bü	çü, pü, tü, üp	uf	fır	ram	man, vor
ca	cö, ön	ug	pun	ruh	tuu
ci	dı	uu	hoy, mun	rum	tan, hur, kon, lan, ron
co	cu, hu, lu, sö, öd, öf, öh	uh	üm, fon, kor, kum, kur, tan kon, lan	rus	sök
cö	ön, öv	un	şon	saf	sat
cu	hu, lu, sö, ıd, ıp, öd, öf, öh	up	hiy	sap	sat, taç
çi	çü, pü	ur	fon, kur, him, hum, pon, pun, pın	sat	tam, zat
ço	ho, sok	us	ut, fun, kin	sim	yük
çu	put	uş	üb, ül, üv	sök	şut, yıl
çü	kü, pü, tü, üb, üc, üd, üg, üh, üj, ül, üt	ut	uz, fın, fun, kin	söz	sıu, sır
dı	göl, gür	uy	dun, hon, vun, şon	şam	tuu
do	vo	uz	fın, fun, şün	şok	yok, yıl
dö	jı	üb	üh, üj, ül, üv	tan	hur, lan, pon
du	ıy, ob	üc	üç, üh, üt, üy, pün	ten	den, hem, pen
dü	kök	üd	üu, üh, üj, ük, üt, pün	tül	tüm, tüt
fa	zu, don, för, hoy, non, par	üf	üj, ül, üp, üv	tüm	tüt, üst
fo	ko, hor	üg	üh, üj, ük, pün	tüt	yük
fu	uh, ur, kum, hum, pon, pun	üh	üj, ül, üp, üt	üst	yük, zül
fü	tül, tüm, tüt	üj	ül, üt, üv	var	nin
go	gu, hu, ob, öğ, uv	ük	pün	vur	dun
gü	jün	ül	üv	yok	yıl
uö	mı	üm	fon, kor, kur, hum, pon, pun	bon	bör
hi	mi	üp	üv	dan	kam, man, pan
ho	loş, sok	üt	üy, pün	den	pen, per, rem
hö	ya	üy	pün	dun	hon, kuy, lon, vun, şon
hu	ku, öd, öf, öü, öh	ana	sat	fım	fun
jı	yö	aşk	set	fın	kin
ju	öy	bak	zon	fır	pön
kı	zı	bam	bol	for	por
ko	hor	bek	met	för	fün
ku	öü	ben	den	fün	hoy
kü	ip, üd, ük, üy	bet	ger, nem	fin	pir, sin
la	va, ag	beş	dük, kış	him	hum, pun
lu	vu, ıv, öd, öf, öü, öh	bir	hen	hon	lon, vun, şon
mo	lop, ban	boz	boş, dut, sor	hoy	par, por
ni	vi	boş	dut, sor	hum	hin, pun, pür
				hur	lan, pon
				hin	pon

/ses/	% 10 Benzeri sesler	/ses/	% 10 Benzeri sesler	/ses/	% 10 Benzeri sesler
kam	pan	ıf	ıu,ıv,oç	kor	kum,kur,rum,tan,him
ken	per	ıg	ıt,ıv		hur,kon,lan,pon,pür
key	per	ıu	ıp,ıt,ıv,ız	koz	kol
kon	por	ıl	koz,muş,sök,şok,yıl	küf	pil,sim,yük
kuy	lun	ım	ıv	kum	kur,tan,hur,kon,lan,pon
lan	pon	ıp	ıv	kur	tan,him,hur,kon,lan,
ler	ren,vin	ıt	ız		pon,pun
lon	şon	ıv	ıy,ız	küs	üst,yük
man	nan	ob	öü	leh	nem
mun	vür	oc	oç,oz	lep	rey
sö	öf,öh	cim	düş	lop	ban
su	şu	cip	kim	hap	tav
sü	kut,tur	çok	yıl	nan	pan
şa	şat	cop	muş	nin	non,par
şi	piş	çöp	kın	non	par
tö	şat,tür	cüz	güç,yüz	pon	pun
tu	şın	dau	dal	pun	pın
tü	üc,üh,üt,üv	döl	sıu	pır	şün
va	aş	don	nın,non,par	ren	vün
vu	yo,ıv,ıy,ob,ol	döş	dük	sün	şun
yo	ol	dük	düş,ege,mil	vun	şon
zu	uu,don,för,hoy,non,par	dün	güz	zun	zün
ag	aj	dür	göm,gör	in	os,oz
au	ah,al	düş	mil	ip	is,hey,pün
ah	al	efe	nem	is	hey
am	an,as,av,ıu,ıt,kor,kur,	ege	mil	iş	pen,per
	rum,tan,kon,lan	far	var	it	öm,uh,kor,kum,kur,rum,
an	as,ıu,kor,rum,tan,hur,lan	fen	tün,hen		tan,him,hur,kon,lan,pon
as	ıu,öm,kor,ram,rum,tan,	fon	kor,kum,kur,him,hum,		pür
	kon,lan		pon,pun	ib	ıt
av	ıu,ram,rum,man,vor	geç	yeu	iç	ıu,ıp
ej	il,is,hey	gel	lök	ıd	ıu,ıv
ek	ök	ger	lep,nem,ret,rey	har	kar,san
el	ij,iş,ten,pen,şin	göç	köy	her	den
em	bir,küs,hen	gök	gür,köy	hiç	pil,yük
er	her,ken	göl	gür	kar	sön
ib	bük,hiç,pil,sim,yük	göm	gör	kat	taç
ıu	öm,rum,bur,mun	göz	kız	kay	hoy
ih	uç	güç	yüz	kel	per
ij	ben,cin,pen,per	gür	köy	kim	yer
il	ip,is,hey	hak	hay	koç	kol,koz,pot
im	in,iç,os	ham	lur,pön	kol	kov,koz

Tablo 2: OKH ölçütüne göre çeşitli konuşma işaretleri için elde edilen sonuçlar

Konuşma Örneği	Bir veya İki harfli sesler		Tüm Sesler	
	Tam 344	Az 240	Tam 869	Az 601
Örnek 1	0.0300	0.0305	0.0290	0.0291
Örnek 2	0.0320	0.0324	0.0310	0.0311
Örnek 3	0.0434	0.0439	0.0418	0.0419
Örnek 4	0.0061	0.0061	0.0060	0.0060
Örnek 5	0.0128	0.0128	0.0125	0.0125

KAYNAKÇA:

- [1] DELLER, J.R., PROAKIS, J.G., HANSEN, J.H., *Discrete-Time Processing of Speech signals*, Macmillan Publishing Co, New York, 1993
- [2] AHMED, N., NATARAJAN, T., RAO, K.R., Discrete Cosine Transform, IEEE Transaction on Computers, Vol. C-23, 90-93, Jan. 1974
- [3] AHMED, N., RAO, K.R., SHULTZ, R.B. A Generalized Discrete Transform, Proceeding of the IEEE, 1360-1362, Sept. 1971
- [4] ALLEN, J.B., RABINER, L.R., A Unified Approach to Short-Time Fourier Analysis and Synthesis, Proceeding of the IEEE, Vol.65, No.11, 1558-1564, Nov. 1977
- [5] FLANAGAN, J.L., SCHROEDER, M.R., ATAL, B.S., CROCHIERE, R.E., JAYANT, N.S., TRIBOLET, J.M., Speech Coding, IEEE Trans. on Comm., Vol.Com-27, No.4, 710-737, April 1979
- [6] MAKHOULL, J., ROUCOS, S., GISH, H., Vector Quantization in Speech Coding, Proceedings of the IEEE, Vol.73, No.11, 1551-1588, Nov. 1985
- [7] PEARL, J., On Coding and Filtering Stationary Signals by Discrete Fourier Transforms, IEEE Trans. on Information Theory, Vol. IT-19, 229-232, March 1973
- [8] CARLSON A.B., *Communication Systems*, McGraw-Hill, Singapore, 1986.
- [9] AKDENİZ R., *İşaretlerinin Temel Tanım Fonksiyonlarıyla Özgün Kodlama Tekniği*, Doktora Tezi, İ.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1997.
- [10] PROAKIS J.G., MONOLAKIS D.G., *Digital Signal Processing*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1996.
- [11] KARAŞ A., YARMAN B.S., A New Approach for Representing Discrete Signal Waveforms via "Private Signature Base Sequences", ECCTD'95 Proceedings, 875-878, İstanbul, 1995.
- [12] AKDENİZ R., YARMAN B. S., Azaltılmış Bir ve İkili Hecelerle Konuşma İşaretlerinin Elde Edilmesi, 14. Ulusal Bilişim Kurultayı Bildirileri Kitabı, 118-122, İstanbul, 1997.
- [13] AKDENİZ R., YARMAN B.S., Temel Tanım Dizileri ile Konuşma Kodlama, SIU'98-6. Sinyal İşleme ve Uygulamaları Kurultayı, 178-183, Ankara, 1998.
- [14] AKDENİZ R., KARAŞ A.M., YARMAN B.S., Turkish Speech Coding By Signature Base Sequences, ICSPAT- International Conference on Signal Processing Applications & Technology, 1291-1294, Toronto, 1998.
- [15] JAYANT N.S., NOLL P., *Digital Coding of Waveforms*, Prentice-Hall, NJ, 1984.
- [16] HAYKIN S., *Modern Filters*, MacMillian Publishing, New York, 1989.

- [17] KALOUPSIDIS N., *Signal Processing Systems - Theory and Design*, John Wiley & Sons Inc. New York, 1997.
- [18] PORAT B., *A Course in Digital Signal Processing*, John Wiley & Sons Inc. New York, 1997.
- [19] STREVANS, P., Spectra of Fricative Noise in Human Speech, *Language and Speech*, Vol. 3, 32-49, 1960
- [20] DEMİRCAN Ö., *Türkçenin Ses Dizimi*, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- [21] ERGİN M., *Üniversiteler İçin Türk Dili*, Bayrak Basım-Yayım, İstanbul, 1995.
- [22] GÖNENÇ G., TÖRECİ E., Türkçenin Bazı Özelliklerinin Bilgisayarla Sayımsal Çözümlemesi, *Bilişim* s:9. 1975
- [23] GRÖNBECH K., *Türkçenin Yapısı* (Çev: AKALIN M.), TDK Yayınları, Ankara, 1995
- [24] KORKMAZ Z., *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, TDK Yayınları, Ankara, 1994.
- [25] B.P. LATHI, *Modern Digital and Analog Communication System*, Rinehart & Winston Inc., Orlando, 1989.
- [26] J.F. HARRIS, On the Use of Windows for Harmonic Analysis with the Discrete-Time Fourier Transform, *Proceeding of the IEEE*, Vol.66, No.1, 51-83, 1978.

KÜÇÜK NOKTA HESABINDA YENİ BİR METOD

Hüseyin İNCE*

Küçük nokta hesabında, kullanılan bağıntılar da belirtilerek, dikboyunun işaretlenmesinde yapılabilecek hatayı ortadan kaldırmak maksadıyla daha kolay uygulanabilen yeni bir formül geliştirilmiştir.

SUMMARY

The relations which is being used in the calculating coordinate of points measured by ortogonal method have been determined. A new formula has been developed which can be used more easily in order to eliminate the error which may be done taking a sign belongs to the perpendicular lenght which exists at the classic formule

A New Methot In The Calculation Of A Small Point

*Yrd.Dç.Dr., T.Ü. Meslek Yüksekokulu- Edirne

GİRİŞ

Küçük nokta veya meslekte “yan nokta” hesabı olarak da adlandırılan bu hesap için, şimdiye kadar klasik metod ve kestirme metodu olmak üzere iki metod kullanılmaktadır.

Prizmatik metodla ölçülen noktaların koordinatlarının klasik metodla hesabında, noktanın ölçü doğrusunun gidiş yönünde konumuna göre, dikayağı uzunluğunun ve dikboyunun işaretlenmesi çok önemlidir. İlgili faktörlerin işaretlerinin alınmasında yapılacak bir yanlışlık hatalı sonuca götürür. Diğer taraftan kestirme metodu basit olmakla birlikte koordinat hesabı biraz zaman almaktadır. Klasik metoddaki işaret karmaşasından kurtulmak ve kestirme metodundan daha basit bir formülle hesaplama yapmak maksadıyla bu araştırmanın yapılması gerekli görülmüştür.

Burada birinci bölümde uygulamada kullanılan metodlar belirtilecek, ikinci bölümde yeni metod açıklanacak, üçüncü bölümde metodların irdelemesi yapılacak, dördüncü bölümde sayısal uygulama verilecek ve elde edilen bulgular ve yeni sayılabilecek tesbitler sonuç bölümünde belirtilecektir.

1. UYGULAMADA KULLANILAN METODLAR

Küçük nokta hesabında uygulamada klasik metod ve kestirme metodu kullanılmaktadır. Belirtilen bu metodlara ait formüller hakkında kısaca bilgi verilecektir.

1.1- Klasik Metod

Şekil 1 de ABC üçgeni ile PP'R üçgeni arasındaki benzerlik bağıntılarından, ölçülen dikayağı uzunluğu (S_p), dikboyu (h_p) ve A, B nin koordinatlarından yararlanılarak, P noktasının koordinatını bulmak için

$$\Delta Y_i = \frac{\Delta X}{AB} \cdot h_i \quad (1)$$

$$\Delta X_i = \frac{\Delta Y}{AB} \cdot h_i \quad (2)$$

$$a = \frac{\Delta Y}{AB} \quad (3)$$

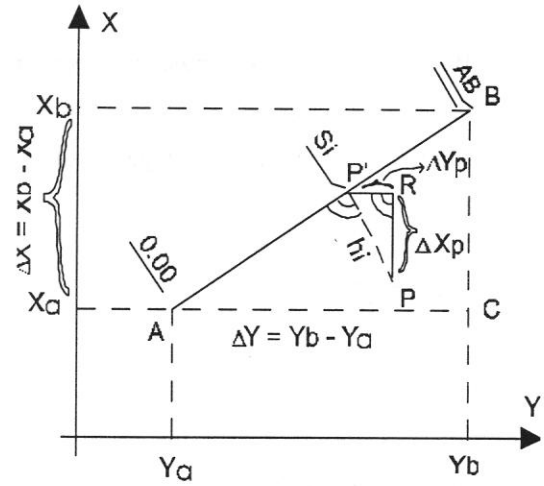
$$b = \frac{\Delta X}{AB} \quad (4)$$

olmak üzere, genel olarak ($i=1, 2, \dots, n$)

$$Y_p = Y_a + a S_p + b h_i \quad (5)$$

$$X_p = X_a + b S_p - a h_i \quad (6)$$

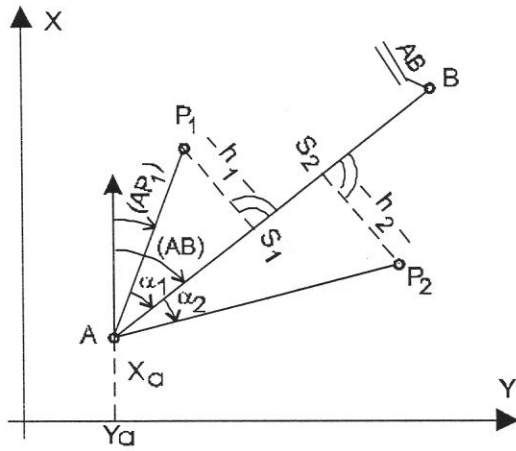
denklemleri elde edilir.

Şekil-1

Bu metotta noktanın konumuna göre dikayağı uzaklığının işareti, ölçü gidiş yönünde pozitif, gidiş yönünün tersinde negatif işaretli olarak; dikboyunun işareti ise nokta ölçü doğrusunun sağ tarafında olduğunda pozitif, sol tarafında olduğunda negatif işaretli olarak alınır (ÖZBENLİ/TÜDEŞ 1989, ŞERBETÇİ/ ATASOY 990).

1.2- Kestirme Metodu

Şekil-2

Bu metotda A başlangıç noktasından koordinatı hesaplanacak P_1, P_2 gibi noktalara giden semtlerin hesabı için α_i genel olarak ($i=1, 2, \dots, n$)

$$\operatorname{tg} \alpha_i = \frac{h_i}{S_i} \quad (7)$$

formülüyle; kenarlar

$$AP_i = \sqrt{S_i^2 + h_i^2} \quad (8)$$

ifadesiyle bulunduktan sonra A ve B nin koordinatlarından başlangıç semti (AB) hesaplanır. (AB) ve α_1 ye bağlı olarak, noktanın konumuna göre (AP_i)

$$(AP_i) = (AB) \pm \alpha_i \quad (9)$$

formülüyle elde edilerek, Jeodezik II. temel probleme göre noktaların koordinatı genel olarak

$$Y_{\hat{Y}} = Y_a + AP_i \sin (AP_i) \quad (10)$$

$$X_{\dot{Y}} = X_a + AP_{\dot{Y}} \cos (AP_i) \quad (11)$$

bağıntılarıyla hesaplanır.

Bu metotda ilgili noktalara giden (AP_i) semtinin hesaplanmasında, eğer nokta ölçü gidiş yönüne göre solda ise α_i negatif işaretli; sağ tarafta ise α_i pozitif işaretli olarak alınır (GÜRLER 1983).

2. YENİ METOD

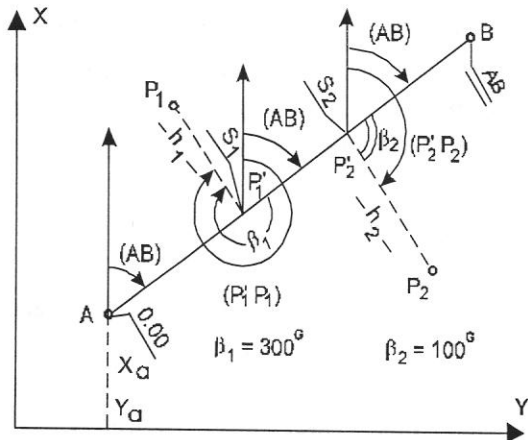
Bu metoddaki koordinatları hesaplanacak noktaların ($P_1, P_2, \dots, P_i$) ölçü doğrultusundaki dikyağı noktalarından (P_1', P_2' gibi) ilgili noktalara giden semtler ($(P_1'P_1), (P_2'P_2)$) noktanın ölçü doğrultusundaki konumuna göre (Şekil 3); sol taraftaki noktalar için

$$(P_1'P_1) = (AB) + 300^G \quad (12)$$

sağ taraftaki noktalar için

$$(P_2'P_2) = (AB) + 100^G \quad (13)$$

bağıntısıyla hesaplanır. Hesaplanan semt açıları, 400^G dan büyük olursa, bu değerlerden 400^G çıkarılır.

Şekil-3

Koordinat hesabında Jeodezik II. temel probleme göre, önce dikyağı noktalarının (P_i') koordinatı ($S_i=AP_i'$ olmak üzere)

$$Y_i' = Y_a + S_i \sin (AB) \quad (14)$$

$$X_i' = X_a + S_i \cos (AB) \quad (15)$$

şeklinde bulunduktan sonra, gene Jeodezik II. temel probleme göre istenen noktaların (P_i) koordinatları ($P_i'P_i = h_i$ olmak üzere)

$$Y_i = Y_i' + h_i \sin (P_i'P_i) \quad (16)$$

$$X_i = X_i' + h_i \cos (P_i'P_i) \quad (17)$$

bağıntısıyla veya genel olarak

$$Y_i = Y_a + S_i \sin (AB) + h_i \sin (P_i'P_i) \quad (18)$$

$$X_i = X_a + S_i \cos (AB) + h_i \cos (P_i'P_i) \quad (19)$$

denklemleriyle hesaplanır.

3. METODLARIN İRDELENMESİ

Klasik metotta noktaların koordinat hesabında, dikyağı uzunluğunun ve dikboyunun işareti, noktanın, ölçü doğrusunun gidiş yönündeki konumuna göre değişmektedir, hesaplamada buna çok dikkat edilmesi gerekmektedir.

Kestirme metodunda kullanılan formüller basit olmakla birlikte, hesaplanacak nokta sayısı arttığında her nokta için gerekli elemanların bulunması biraz zaman almaktadır.

Yeni metotta dikyağı noktasından ilgili noktaya giden semt kolayca

hesaplandıktan sonra, koordinat hesabı, jeodezik II. temel problemin uygulamasına dönüşmektedir. Bu durumda dikyağı uzunluğunun ve dikboyunun işareti ilgili noktanın bütün konumlarında daima pozitif işaretli olarak alınmaktadır. Böylece formülün hem akılda tutulması hem de uygulaması daha kolay olmaktadır.

(3), (4), (5), (6), (18) ve (19) bağıntıları dikkate alındığında, yeni metodun klasik metoda

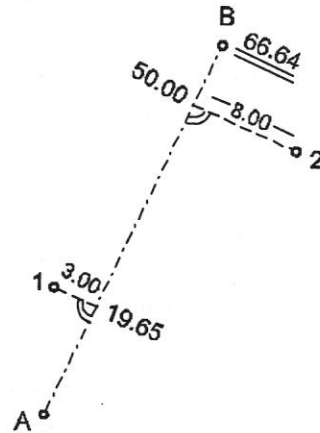
$$a = \sin (AB) = \frac{\Delta Y}{AB}, \quad b = \cos (AB) = \frac{\Delta X}{AB}$$

$$\sin(P_i'P_i) = b = \cos(AB), \quad \cos(P_i'P_i) = -a = -\sin(AB)$$

eşitliklerinden dolayı özdeş olduğu görülür.

4. SAYISAL UYGULAMA

Şekil 4'de görülen noktaların koordinatları hem klasik metoda göre hem de yeni metoda göre hesaplanarak Çizelge 1 de gösterilmiştir.

Şekil-4

Nokta No	S _i	h _i	SEMT		Y	X
			SOL	SAĞ		
A			(AB) = 47.9732		1600.00	1600.00
1	19.65	3.00	347.9732	147.9732	1611.26	1616.38
2	50.00	8.00			1640.05	1630.99
B	66.64				1645.60	1648.60
A	S _i	h _i	a = 0.68427 b = 0.72929		Y	X
					1600.00	1600.00
1	19.65	-3.00			1611.26	1616.38
2	50.00	8.00			1640.05	1630.99
B	66.64				1645.60	1648.60

Çizelge 1- Yeni ve klasik metoda göre küçük nokta hesabı

5. SONUÇ

1- Yeni metodla elde edilen formül, klasik metod formülüne eşdeğerdir. Yeni metodun, klasik metoddan farkı, ilgili noktaya ait dikyağının koordinatı hesaplandıktan sonra dikyağından ilgili noktaya giden semt kolayca bulunarak jeodezik II. temel probleme göre koordinat hesabının yapılmasıdır.

2- Yeni metodda dikyağı uzunluğunun ve dikboyunun işareti ilgili noktanın bütün konumlarında daima pozitif işaretli olarak alınmaktadır. Böylece klasik metoda göre yeni formülün akılda tutulması ve uygulaması daha kolay olmaktadır

3- Kestirme metodu basit olmakla birlikte, çok sayıda nokta hesabında diğer metodlara göre fazla zaman almaktadır.

4- Yukarıda belirtilen hususlar dikkate alındığında yeni metodun, diğer metodlara göre daha çok kullanılacağı ileri sürülebilir.

6. KAYNAKLAR

GÜRLER, M., İmar Planları ve Uygulama Tekniği, Harita Kad. Müh. Odası yayını, Ankara, 1983

ÖZBENLİ/ TÜDEŞ, Ölçme Bilgisi Pratik Jeodezi, KTÜ Müh. Mim. Fak. yayını, Trabzon, 1989

ŞERBETÇİ/ ATASOY, Jeodezik Hesap, KTÜ Müh. Mim. Fak. yayını, Trabzon, 1990

NİRENGİ NOKTALARININ ARANMASI İÇİN İKİ YÖNTEM VE KARŞILAŞTIRMASI

Hüseyin İNCE*

ÖZET

Arazide yaklaşık konumu bilinen, ancak yerüstü ve yeraltı işareti bulunmayan bir nirengi noktasının yerinin aranmasında uygulanan hesap - grafik yöntemi ve geriden kestirme yöntemi açıklanmış ve konuyla ilgili sayısal bir uygulama yapılmıştır. İki binli yılların cep hesap makinaları ve elektronik açı ve uzaklık ölçerlerin nirengi noktasının aranmasına uyarlanması gerçekleştirilmiştir.

SUMMARY

The calculation - graphic method and the resection method has been explained that these method are used in the searching the place of the triangulation point and its earth and underground sign can not be found and known location in terrain and a numerical practice relating to the subject has been made. It has been turned out to be true the adaptation that pocket calculators, elektronik angle and distancemeters of two thousand years for searching the triangulation points.

Two Methods For The Searching Of Triangulation Points And Their Comparision

*T. Ü. Meslek Yüksekokulu, Edirne

GİRİŞ

Ülkemizde harita yapımında temel oluşturan nirengi noktalarının yerüstü ve yeraltı işaretlerinin, zamanla çeşitli nedenlerle kaybolduğu görülmektedir. Böyle bir durumda yapılacak işlem, ilgili nirengi noktasına ait röper ölçü krokisini hazır bulundurmak ve krokideki röper noktalarını araştırıp belirleyerek, röper değerlerine göre ilgili nirengi noktasını arayıp bulmaktır.

Nirengi noktasının zemin tesislerinin kaybolmasında, kırsal kesimdeki insanların bu işaretlerin önemi hakkında aydınlatılmamasının veya bu işaretleri tahrip edenlere caydırıcı bir ceza verilmemesinin de etkisi vardır.

Nirengi noktası röper krokisindeki röper noktaları, hafriyat veya yer hareketleri sonucu tahrip olmuşsa veya kaybolmuşsa, ilgili noktanın, küçük ölçekli bir haritadaki konumuna uygun olarak, arazide kazı yapılarak araştırılması çok zor ve zahmetlidir.

Kaybolan bir nirengi noktasının yerinin araştırılması, aranılan nokta çevresinde bulunan nirengi noktaları yardımıyla, yardımcı nokta kullanılarak veya yardımcı nokta kullanılmadan, ilgili nirengi noktasının aranıp bulunmasıdır. Yardımcı nokta kullanılmadığı takdirde, aranan nirengi noktasının ve çevresindeki nirengi noktalarının koordinatlarından yararlanılarak kutupsal koordinat veya kestirme yöntemine göre açılar ve uzaklık elemanları hesaplanır (ÖZBENLİ/ TÜDEŞ, 1994, s:509; ÖZGEN, 1993, s:632; SONGU, 1975, s:383; TÜDEŞ, 1989, s:4-5). Yardımcı nokta kullanılması durumunda ise uygulanan hesap - grafik yöntemi (GÜNEŞ, İ. H., 1970) 1990 lı yıllarda uygulamada biraz güçlük yaratmaktadır. Şöyle ki, aranılan nokta ile yardımcı nokta arasındaki uzaklığın, -hesapta uygulanan diferansiyel bağıntısının özelliğini koruması bakımından-

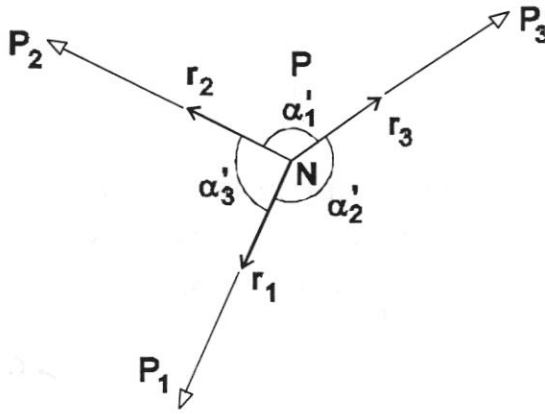
küçük değerde (5.0 m gibi) olması, aksi halde yardımcı noktanın yerinin değiştirilmesi gerekmektedir. Belirtilen bu uzaklığın miktarı, arazide birkaç defa deneme yanılma yöntemiyle hesap için istenilen değere ulaşıncaya kadar, yardımcı noktanın yerini değiştirmek suretiyle belirlenebilir. Geriden kestirme yöntemi, işareti kaybolan bir nirengi noktasının yardımcı nokta kullanılarak aranmasında belirtilen uzaklık sınırlamasına bağlı kalmadan, bu konuda bir kolaylık sağlamak amacı ile elektronik hesaplayıcılar, elektronik uzaklık ve açı ölçerler kullanılarak yapılmıştır.

Bu çalışmada birinci bölümde uygulamada kullanılan arazide nirengi noktasını arama yöntemi belirtilmiş, ikinci bölümde geriden kestirme yöntemiyle nirengi noktası aranması açıklanmış, üçüncü bölümde konuyla ilgili sayısal bir uygulama yapılmış, dördüncü bölümde yöntemlerin değerlendirilmesi yapılarak elde edilen bulgular sonuç bölümünde sunulmuştur.

1-NİRENGİ NOKTASI ARAMA YÖNTEMİ

Uzunlukların invar şerit metreler ile ölçüldüğü, açıların optik teodolitlerle gözlemlendiği, hesapların logaritma cetvelleri ile yapıldığı dönemlerde şu üstün ve kolay yöntem uygulanıyordu.

Arazide kolayca görülüp bulunmayan nirengi noktasının bulunması için, aranan P nirengi noktası dolayında yaklaşık bir N noktasına teodolit kurularak, görülebilen P_1, P_2, P_3 nirengi noktaları gözlenerek r_1, r_2, r_3 doğrultu açıları ölçülür. $\alpha'_1, \alpha'_2, \alpha'_3$ açıları gözlenen doğrultular yardımı ile

Şekil 1

$$\alpha_1' = r_3 - r_2 \quad (1)$$

$$\alpha_2' = r_1 - r_3 \quad (2)$$

$$\alpha_3' = r_2 - r_1 \quad (3)$$

bağıntılarından hesaplanır (Şekil 1). Bundan sonra, aranan nirengi noktasının yerinin araştırılmasında özetle şöyle hareket edilir (GÜNEŞ, İ, H; 1970):

1- Aranılan P nirengi noktasının, bu noktanın görebildiği P₁, P₂, P₃ nirengi noktalarının koordinatlarından yararlanılarak (PP₁)= γ₁, (PP₂)= γ₂, (PP₃)= γ₃ açıklık açıları PP₁= S₁, PP₂= S₂, PP₃= S₃ uzaklıkları hesaplanır.

2- Aranılan P nirengi noktasında P₁, P₂ ve P₃ noktaları arasındaki α₁, α₂ ve α₃ açıları

$$\alpha_1 = \gamma_3 - \gamma_2 \quad (4)$$

$$\alpha_2 = \gamma_1 - \gamma_3 \quad (5)$$

$$\alpha_3 = \gamma_2 - \gamma_1 \quad (6)$$

bağıntılarıyla hesaplanır.

3- P nirengi noktasında hesaplanan α₁, α₂, α₃ açılarıyla, yardımcı N noktasında

(1), (2) ve (3) no'lu bağıntılarla hesaplanan α₁', α₂' ve α₃' açıları arasındaki δ₁, δ₂, δ₃

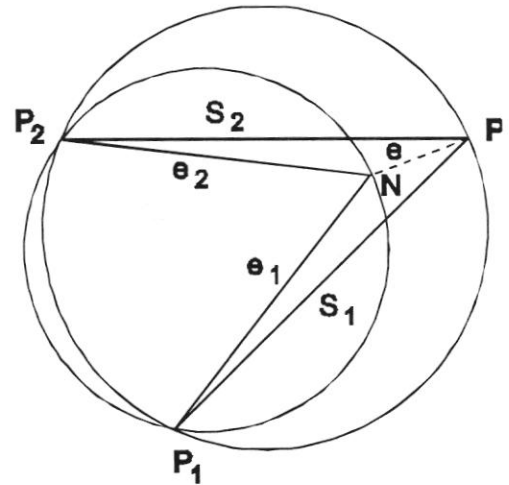
$$\delta_i = \alpha_i - \alpha_i' \quad (7)$$

bağıntısına göre hesaplanır.

4- Yardımcı N noktası ile P₁, P₂, P₃ nirengi noktası arasındaki NP₁= e₁, NP₂= e₂, NP₃= e₃

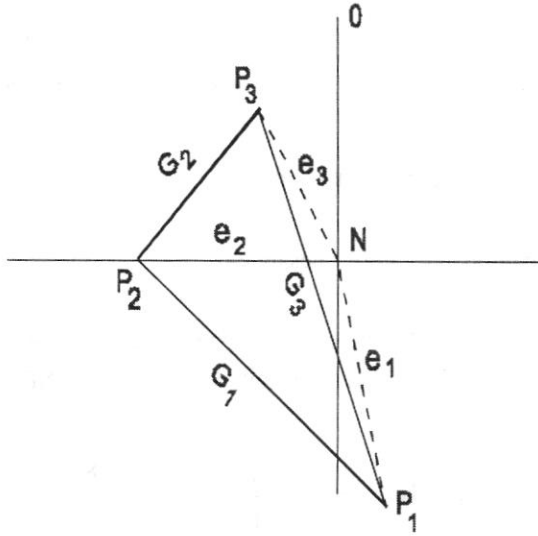
$$NP_i = e_i = \frac{\rho^c}{P_i} \quad (8)$$

bağıntısıyla (cm) biçiminde hesaplanır.(Şekil-2)

Şekil 2

5- Bir plan altlığı üzerine, sıfır çizgisi kuzeye yönlendirilmiş, merkezi N noktasında olmak üzere yerleştirilen açı ölçer yardımıyla γ_i açıklık açıları ve e_i uzaklıkları (cm. biriminde) tersim edilerek P₁, P₂ ve P₃ noktaları birleştirilmek suretiyle hatalı üçgen çizilir; P₁, P₂ ve P₃ noktaları arasındaki uzaklıklar (G_i) cm. biriminde ölçülür ve kaydedilir (Şekil 3).

Şekil 3

$$6- \quad d_i \text{ (m)} = \frac{\delta_i^c}{G_i \text{ (cm)}} \quad (9)$$

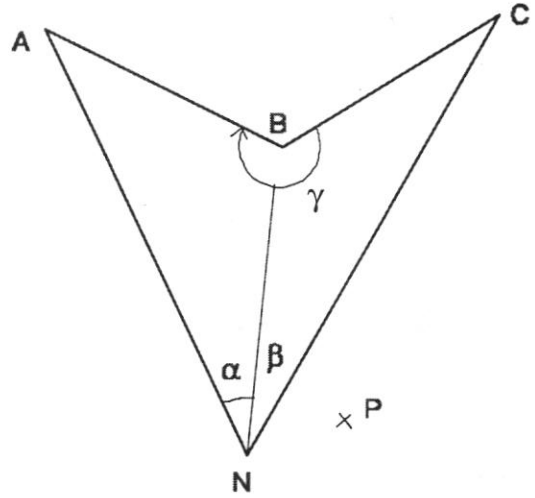
bağıntısıyla d_i değişken bileşenleri hesaplanır. Eğer d_i pozitif işaretli ise, merkezde N noktasından itibaren α_i açısının içine doğru; d_i negatif işaretli ise merkezden itibaren α_i açısının dışına doğru G_i kenarına dik alınarak N noktasından büyük bir ölçeğe göre (1/100 veya 1/50 gibi) d_i (m) uzaklığında G_i üçgen kenarlarına paralel doğrular teşkil edilir. Başlangıç olarak yaklaşık N noktasına karşı paralellerin kesişme noktası, aranan P noktasının yeridir.

7- Çizim yapılan altlık üzerinden, kutupsal yöntemle nirengi noktası aramak için açılar ve uzunluk alınıp araziye uygulanarak arazide P nirengi noktası aranır.

8- Aranan P nirengi noktası için alınan NP uzaklığının (şerit metre boyu büyük değerde olması halinde, N noktası,

aranılan P ye yakın yerde olacak şekilde tekrar N noktası tesis edilerek yukarıda belirtilen işlemler tekrarlanır.

2- GERİDEN KESTİRME METODUYLA ARANAN BİR NOKTANIN ARAŞTIRILMASI

Şekil 4

Arazide gözle görülemeyen ve aramalar ile bulunamayan bir nirengi noktasının bulunması gerekmektedir. Bunun için aranan nirengi noktası (P) dolayında, çevredeki üç nirengi noktasını (A, B, C) görebilecek şekilde arazide yardımcı bir nokta (N) işaretlenir (Şekil 4). İşaretlenen bu noktaya alet kurularak, çevredeki A, B, C nirengi noktalarına gözleme yapılarak α ve β açıları ölçülür. N noktasının koordinat hesabına başlamadan önce, N noktasının A, B ve C noktalarından geçen "tehlikeli daire" üzerinde olup olmadığı araştırılır (İNCE, 1999). Bunun için $\gamma = (BA) - (BC)$ olmak üzere

$$\alpha + \beta = 200 - \gamma \quad (10)$$

bağıntısı gerçekleşiyorsa N noktasının yeri değiştirilir, yeniden A, B ve C noktaları arasında açılar ölçülür, N noktası "tehlikeli daire" üzerinde değilse, geriden kestirme metoduyla koordinatı hesaplanır (ÖZBENLİ/ TÜDEŞ, 1989; ÖZGEN, 1993).

N, P ve bağlantı için kullanılacak A, B veya C'nin koordinatlarından yararlanılarak (NP), (NA), (NP) ve γ_3

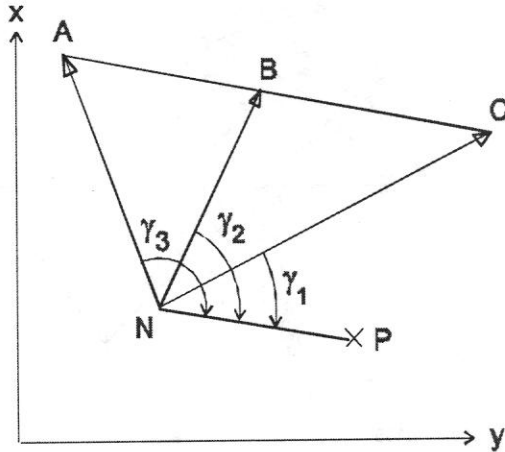
$$\gamma_3 = (NP) - (NA) \quad (11)$$

ve denetim için γ_1 veya γ_2

$$\gamma_1 = (NP) - (NC) \quad (12)$$

$$\gamma_2 = (NP) - (NB) \quad (13)$$

bağıntılarıyla A, B, C ye göre aranan P noktasına olan açılar hesaplanır (Şekil 5).

Şekil 5

Arazide bu hesaplama yapılarak N noktasına kurulmuş olan teodolitle γ_2 veya γ_3 açısı doğrultuları uygulanır. Dürbünün yöneltildiği doğrultuda NP uzaklığı alınarak aranan P noktasının yeri bulunmuş olur.

P nirengi noktasının aranmasında arazide N noktası ile P arasında görüş engeli bulunması durumunda, N noktasının yeri P noktasına yakın olacak şekilde değiştirilir.

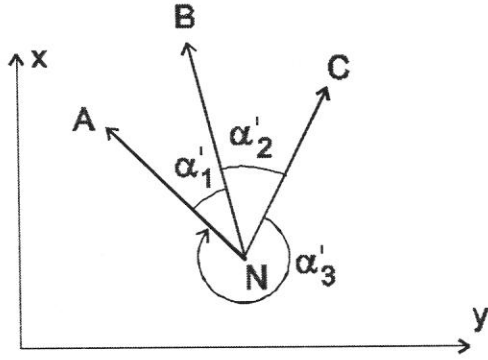
N noktasından uygulanan arama sonucu, işaretlenen noktada yapılan kazıda güvence betonunu bulmak mümkün olmadığı takdirde, harita yapım yönetmeliğindeki esaslara uygun olarak nirengi noktası yeraltı ve yerüstü işaretleri yeniden tesis edilerek noktanın koordinatları ağ dengelemesi -nokta sıklaştırması- ile yeniden dengeleme hesabı yapılır.

3- SAYISAL UYGULAMA

Arazide aranan P nirengi noktası yakınında bir N noktasına alet kurularak, görüş sağlanabilen A, B ve C nirengi noktalarına gözleme yapılmıştır. Aşağıda verilen A, B, C ve P'nin koordinatlarından yararlanılarak aranan P nirengi noktasının zeminde bulunması istenmektedir.

.....Nirengi açısındakoordinatlar
.....ve açı gözlemleri

Nokta	Y	X	D.N.	B.N.	Doğrultu Açısı
A	58750,35	31496,39	N	A	0,0000
B	60146,03	33293,43		B	83,2750
C	61257,84	33490,35		C	118,2625
P	60585,75	31435,48			

Şekil 6

a)Nirengi Ağında Hesap- Grafik
Yöntemiyle Nirengi Noktasının Aranması

$$\begin{aligned} 1- \alpha_1 &= (PB) - (PA) = 83^{\circ},0935 \\ S_1 &= 1836,410 \text{ m.} \\ (PB) &= 385,2054 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \alpha_2 &= (PC) - (PB) = 34,9180 \\ S_2 &= 1909,275 \text{ m.} \\ (PA) &= 302,1119 \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \alpha_3 &= (PA) - (PC) = 281,9880 \\ S_3 &= 2161,989 \text{ m.} \\ (PC) &= 20,1238 \end{aligned}$$

2- N noktasında ölçülen açılardan α'_i ve δ_i lerin hesabı

$$\begin{aligned} \alpha'_1 &= 83,2750 \\ \delta_1 &= \alpha_1 - \alpha'_1 = - 18^{\circ},15 \\ \alpha'_2 &= 34,9875 \\ \delta_2 &= \alpha_2 - \alpha'_2 = - 6^{\circ},95 \\ \alpha'_3 &= 281,7375 \\ \delta_3 &= \alpha_3 - \alpha'_3 = + 25^{\circ},05 \end{aligned}$$

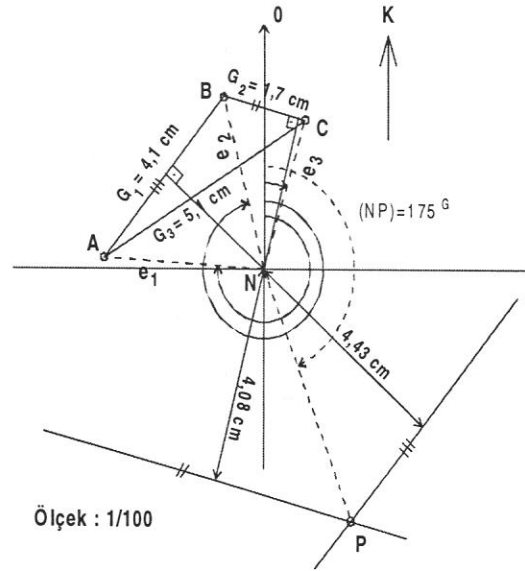
$$3- \quad NA = e_1 = \frac{P^c}{S_1} = 3,486 \text{ cm.}$$

$$NB = e_2 = \frac{P^c}{S_2} = 3,334 \text{ cm.}$$

$$NC = e_3 = \frac{P^c}{S_3} = 2,941 \text{ cm.}$$

4- N başlangıç olmak üzere 1/100 ölçeğinde e_i uzaklıkları alınarak A, B ve C nin çizimi:

(PA) $\equiv$ (NA), (PB) $\equiv$ (NB) ve (PC) $\equiv$ (NC) Açıklık açıları alınıp açıklık açısı doğrultularında e değerleri çizilen Şekil 7 üzerinde işaretlenerek A, B ve C noktası belirlenir.

Şekil 7

- 5- Çizilen şekil üzerinden G_i uzaklıklarının alınması ve d_i nin hesaplanması.

$$d_1 = \frac{\delta_1^G}{G_1(\text{cm})} = \frac{-18,18}{4,1} = -4,43 \text{ m}$$

$$d_2 = \frac{\delta_2^G}{G_2} = \frac{-6,95}{1,7} = -4,08$$

$$d_3 = \frac{\delta_3^G}{G_3} = \frac{+22,05}{5,1} = 4,31 \text{ dir.}$$

- 6- İşaretlerine göre d_i değerlerinin kullanılarak P noktasının işaretlenmesi (Şekil 7 üzerinde d_i değerleri de 1/100 ölçeğinde işaretlenmiştir.)

- 7- N noktasından P'nin arazide belirlenmesi için kutupsal yönteme göre açılar ve uzunluk çizilen şekilden $\gamma_1 = 273^\circ$ NP= 5,00 m. (NP)= 175° olarak alınır.

b) Geriden Kestirme Hesabı Yapılarak Nirengi Noktası Araması:

Elektronik hesaplayıcılar, elektronik açı ve uzaklık ölçerler ile uygulama:

$$B = (BA) - (BC) = 153^\circ,1987$$

$$(BA) = 242,0388 \quad (BP) = 88,8401$$

$$\alpha_1 + \alpha_2 = 118^\circ,2625 \quad 200 - B = 46^\circ,8013$$

$\alpha_1 + \alpha_2 \neq 200 - B$ olduğundan N noktası "tehlikeli daire" üzerinde değildir.

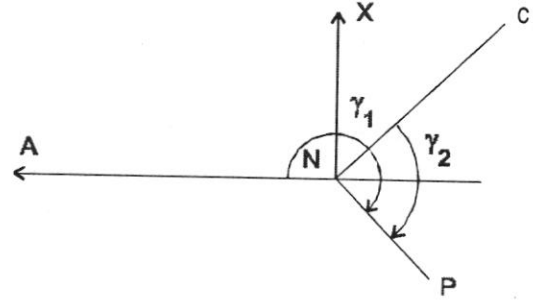
$$\begin{aligned} YN &= 60583,90 \text{ m} & XN &= 31440,06 \text{ m} \\ (NP) &= 175^\circ,5608 & (NA) &= 301^\circ,9551 \\ (NC) &= 20^\circ,2176 \end{aligned}$$

N noktasından P'nin arazide belirlenmesi için kutupsal yönteme göre açılar ve uzunluk

$$\gamma_1 = (NP) - (NA) = 273^\circ,6057$$

$$\gamma_2 = (NP) - (NC) = 155^\circ,3422$$

NP= 4,94 m olarak hesaplanır (Şekil 8).

Şekil 8

4- DEĞERLENDİRME

1- Eğer elde sadece bir elektronik teodolit varsa, bu durumda aranılan nokta yakınında bir yardımcı nokta alınıp, görülebilen üç nirengi noktasına gözleme yapılarak noktanın koordinatı ve yukarıda belirtildiği şekilde aranılan noktaya ait nirengi noktasını arama elemanları hesaplanır. Yardımcı noktanın koordinatı hesaplanmadan yapılacak hesap-grafik yönteminde, yardımcı nokta ile aranılan nokta arasındaki uzaklığın, -diferansiyel özelliği koruması için- büyük olmaması, aksi halde yardımcı noktanın yerinin değiştirilerek nirengi noktasını arama elemanlarının yeniden hesabı gerekmektedir (GÜNEŞ, İ.H., 1970). Yardımcı nokta alınırken, başlangıçta bu diferansiyel anlamdaki uzaklığın miktarı, (7) bağıntısıyla hesaplanan δ_r grad dakikası mertebesinde olacak şekilde arazide birkaç defa deneme yapılma suretiyle belirlenebilir.

2- Yardımcı noktadan, hesaplanan nirengi noktasını arama elemanlarının uygulaması, aranılan noktaya yakın noktadan

yapıldığı için, süre bakımından daha kısa zamanda yapılır.

3- Elektronik teodolitte olabilecek kolimasyon hatasının, araziye uygulanacak açığa olan etkisini azaltmak için açının duyarlı olarak araziye işaretlenmesi daha uygun olur.

5- SONUÇLAR

1- Yerüstü ve yeraltı işareti bulunmayan bir nirengi noktasının yerinin aranmasında, eğer uygun bir elektronik uzaklık ölçer mevcut değilse, aranan nokta dolayında, arazide mevcut üç nirengi noktasını görecektir şekilde bir yardımcı noktaya alet kurulması ve bu noktadan nirengi noktasını arama elemanlarının hesaplanması gerekir.

2- Hesap- grafik yönteminde yardımcı nokta ile aranılan nirengi noktası arasındaki uzaklık, yardımcı noktadan gözlenebilen nirengi noktalarına yapılan gözlemler ile elde edilen açılar yardımı ile, aranan nirengi noktasında bağlantı noktaları ile oluşan açılar arasındaki farkın büyüklüğüne göre değişmektedir. Hesap grafik metodundan uygun sonuç alabilmek için, belirtilen bu açı farkının dakika mertebesinde olması gerekir. Aksi halde deneme yanılma yöntemi ile yardımcı nokta için uygun olan yer aranmalıdır.

3- Hesap- grafik yöntemi ile elde edilen nirengi noktasını arama elemanlarının arazide uygulanmasıyla, aranılan noktanın, güvence betonu (sigortası) bulunmaya çalışılır. Yapılan uygulama sonucunda güvence betonu bulunamazsa, bu elemanlarla aranan nirengi noktası ihya edilemez.

4- Yardımcı noktanın, geriden kestirme yöntemi ile koordinatı hesaplandıktan sonra nirengi noktasını arama elemanlarının

bulunması ve uygulanması, hesap- grafik yöntemine göre elektronik ölçerler ve bilgisayarlar olduğu için daha kolaydır. Ayrıca yardımcı noktadan aranan noktaya olan uzaklık için bir sınırlama söz konusu değildir ve grafik çizimine de gerek yoktur. Bu itibarla, geriden kestirme yöntemi uygulamada kolaylık, zaman ve iş olarak ekonomi sağlar.

KAYNAKLAR

GÜNEŞ, İ. H., "Nirengi noktalarının Aranması", H.K.M.O. Dergisi, sayı: 16-17, s.42, Ankara, 1970

İNCE, H., "Geriden Kestirme (Serbest İstasyonlama) Metoduyla Hesaplanan Bir Noktanın "Tehlikeli Daire" Üzerinde Olup Olmadığının Araştırılmasında Yeni Bir Metod", Tapu ve Kadastro Dergisi, sayı: 24, s.31-40, Ankara, 1999

ÖZBENLİ / TÜDEŞ, Ölçme Bilgisi Pratik Jeodezi, KTÜ. Müh. Mim. Fak. Yayını, Trabzon, 1994

ÖZGEN, M. G., Mühendis ve Mimarlar İçin Topoğrafya, İTÜ. Yayını, İstanbul, 1993

SONGU, C., Ölçme Bilgisi II. Cilt, Matbaa Teknisyenleri Basımevi, İstanbul, 1975

TÜDEŞ, T. , Aplikasyon 3. Baskı, KTÜ. Müh. Mim. Fak. Yayını, Trabzon, 1989

ÖZET

Bu çalışmada son yılların önemli ve etkin karar alma yöntemlerinden olan bulanık mantık tekniklerinden yararlanılarak tasarlanan bulanık sınıflama sisteminin, konut ve iş yeri olarak içinde yaşanan yapıların sınıflanması prosesine uygulanabilirliği araştırılmaktadır. Bulanık sistem çelik konstrüksüyon, ahşap ve betonarme olarak bilinen yapıların sadece dayanıklılık ve güvenlik kriterlerini göz önüne alarak geliştirilmiştir. Tasarlanan bulanık sınıflama yöntemi ile, yapıların deprem ve benzeri etkilere karşısındaki performansları araştırılmıştır. Bulanık yapıdaki kriterler ile oluşturulan bulanık sınıflarla, kullanıcılara doğru bir yapıyı tercih etme konusunda fikir verilebilmesi amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar bulanık tasarımın, binalardaki deprem riskini dar bir çerçevede de olsa belirleyebildiğini saptamıştır. Tasarım ile kendi içinde de tutarlı sayılabilecek sınıfların, $\lambda_{kes} \geq 0.7$ ve $\lambda_{kes} \geq 0.85$ kesim değerleriyle oluştuğu tespit edilmiştir. Birinci kesim değeri ile daha genel, ikincisi ile de daha gerçekçi sınıflamanın yapıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bulanık mantık, Bulanık ilişkiler, Bulanık sınıflama, Üyelik dereceleri, Bulanık kesim değeri

SUMMARY

CLASSIFIED OF BUILDINGS WITH FUZZY METHODS

In this study, A fuzzy classification system based on fuzzy logic technics has been developed. To classify buildings according to some realibility and durability criteria. The buildings consist of steel construction, concrete and wood. The fuzzy system analyse the performance of the buildings in question for earthquake and other natural disasters. Finally, Results show that the fuzzy design can determine the risk of earthquake damage in the buildings. On the other hand, consistent classes in the design have been observed for $\lambda_{kes} \geq 0.7$ and $\lambda_{kes} \geq 0.85$ values. While first cut value determines more general, second one determines more realistic classifying.

Keyword : Fuzzy logic, Fuzzy relations, Fuzzy classification, Membership functions, Fuzzy cut value.

*Sakarya Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi, Bilgisayar Mühendisliği Bölümü- Esentepe/ SAKARYA

1. GİRİŞ

Bulanık mantık (fuzzy logic), ilk olarak 1965'li yıllarda Azerbaycanlı Matematikçi A. L. ZADEH tarafından ortaya atılan çok değerlikli bir mantık üzerine kurulmuştur (Kandel,1986). İlk uygulamaları ise Mamdani ve arkadaşlarınca proses kontrol çalışmalarına uyarlanmıştır (Sugeno,1985). Bulanık mantık daha ziyade ikili mantığın eksik yönlerini gidermek iddiasıyla ortaya çıkan ve hızla gelişmekte olan bir bilim dalıdır. Klasik mantık ya hep ya hiç yaklaşımıyla çoğu kez insan düşüncesiyle örtüşmemektedir (Kosko, 1993). Günümüz teknolojisinin çoğunluğu şimdilik klasik yaklaşım üzerine kurulduğundan, insana yakın, onun gibi düşünen sistemleri gerçekleştirmek, hiçbir zaman bulanık mantıktaki kadar elverişli olamamıştır.

Temelde bir matematik bilimi olan Bulanık Teori, özünde insan düşüncesi şeklini esas almaktadır. Dilsel değişkenler ve üyelik dereceleri üzerine kurulu bulanık kümeler yardımıyla konvansiyonel kümelerin zaafı giderilebilmektedir (Bernard, 1988). Özellikle PID sistemler üzerine kurulan kontrol çalışmaları, klasik mantığı esas aldığından istenilen optimizasyonları gereğince yapamamaktadır (Nam, vd, 1994). Bu aşamada bulanık yaklaşım önemli rol oynamaktadır. Sistem **az, çok, biraz** gibi ancak insana özgü bulanık kümelerle etkin bir karar verme süreci kazanmaktadır (Hisdal, 1994).

Son yılların etkin karar alma yöntemlerinden olan bulanık mantığın geçirdiği yaklaşık 20 yıllık dönemde, kullanım alanlarının geliştiği ve çeşitlendiği görülmüştür. Birçok sorunun aşılmasına katkı sağlayan bulanık mantık bu kapsamda, sınıflama (classification) ve teşhis (recognition) problemlerinin çözümlerine de optimum yaklaşımlar kazandırabilmiştir (Zimmermann, 1991).

Verilen bilgilerin ışığında çalışmamızda sözü edilen bulanık yöntemin öncelikle bina tiplerini deprem riskine karşı sınıflayabilecek özellikte tasarlanmasının mümkün olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Bu nedenle ele alınan bina tipleri ve özelliklerinin geniş tutulmasından ziyade yöntemin uygulanabilirliği ön planda tutulmuştur. Bu amaca uygun olarak, günlük hayatta konut ve işyeri olarak içinde yaşadığımız ve kullandığımız yapıların istenmeyen etkilere karşı kaliteleri araştırılmıştır. Söz konusu etkiler direkt, deprem olarak düşünülmemiştir. Ancak bulanık kriterler yardımıyla oluşturulan sistemin, özellikle deprem ile ilgili yapı kalitesi hakkında fikir verebilir özellikte olması, dolaylı da olsa göz önünde bulundurulmuştur. Bunun için araştırma, depreme göre ele alınacak yapılardaki kriterlerin kompleksliğinden dolayı, en genel kriterlerin bulanık düşünülmesi suretiyle minimum seviyede incelenmiştir.

2. BULANIK SINIFLAMA

Bulanık sınıflama genel olarak, bir toplulukta yer alan birey veya elemanlar arasındaki ilişkiyi bulanık esaslara göre bir λ , kesim değerine (λ_{kes}) göre inceleyen ve bu değere göre aralarında ilişki saptanan elemanları guruplayan bir teknik olarak bilinmektedir. Söz konusu kesim değerine (λ_{kes}) göre oluşan gruplar sınıf olarak anılmaktadır (Kenneth, 1999). Her bir sınıfın elemanları incelendiği vakit, birbirleriyle bir şekilde ilişkili oldukları görülmektedir (Ross, 1995). Bu, sınıf olma özelliğinden kaynaklanmaktadır.

Çalışmada bulanık ilişki, yapılar ve özellikleri ile ilgili olarak aşağıda verilen 7 eleman arasında araştırılmıştır.

- 1- Çelik Konstrüksüyon İnşaat
- 2- Ahşap İnşaat
- 3- Betonarme İnşaat
- 4- Çok Dayanıklı
- 5- Az Dayanıklı
- 6- Çok Güvenli
- 7- Az Güvenli

Görülebileceği gibi ilk üç eleman yapı tiplerini, kriter olarak düşünülebilecek bulanık yapıdaki son dört eleman ise söz konusu yapıların bulanık özellikleri ile ilgilidir. Mevcut 7 eleman arasındaki bulanık ilişkiler matrisi, aşağıdaki şekilde oluşturulmuştur.

Tablo 1. Yapı Kriterleri Arasındaki Bulanık İlişkiler

	1	2	3	4	5	6	7
1	1	0	0	0.89	0	0.87	0
2	0	1	0	0.51	0.49	0.75	0.25
3	0	0	1	0.55	0.45	0.14	0.86
4	0.89	0.51	0.55	1	0	0.87	0.13
5	0	0.49	0.45	0	1	0.3	0.7
6	0.87	0.86	0.14	0.86	0.3	1	0
7	0	0.25	0.86	0.13	0.7	0	1

Tablodan da görülebileceği gibi, yapılar ve bulanık karakterli kriterleri arasındaki ilişkilerin dereceleri de bulanıktır. Bu dereceler, bulanık mantığın özünden kaynaklanan uzman deneyimlerine göre oluşturulmuştur. Tabloya göre oluşturulacak bulanık sınıflamalar genellikle başvuru,

$$a \leq \lambda_{kes} ; (a \neq 0)$$

koşuluna göre yapılmıştır (Demirkol, 1999). Göz önünde bulundurulacak sınıfların en az iki elemanlı ve kendi aralarında tutarlı olması kabul edilmiştir. İlk elemanın 1,2,3 değerlerinden birisi olması durumunda, sonraki elemanlar söz konusu değerleri tanımlar nitelikte olacaklardır. Eğer oluşan sınıf A ise;

A[(ilk eleman (1,2,3 = yazı tipleri), diğer elemanlar (4,5,6,7 = yapıların özelliği)]

şeklinde olacaktır.

1. YAPILARIN BULANIK SINIFLANDIRILMASI

Tablo 1'e göre yapılacak tutarlı sınıflamaların iki kesim değeri için oluştuğu saptanmıştır.

3.1. $\lambda_{kes} \geq 0.85$ İçin Sınıflama

$$\lambda_{kes} = \begin{cases} \lambda_{kes} \geq 0.85 & 1 \\ \lambda_{kes} < 0.85 & 0 \end{cases}$$

Koşullarına göre oluşturulan bulanık ilişkiler tablosu aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 2. $\lambda_{kes} \geq 0.85$ İçin Yapı Kriterlerinin Bulanık Sınıflandırılması

	1	2	3	4	5	6	7
1	1	0	0	1	0	1	0
2	0	1	0	0	0	0	0
3	0	0	1	0	0	0	1
4	1	0	0	1	0	1	0
5	0	0	0	0	1	0	0
6	1	0	0	1	0	1	0
7	0	0	1	0	0	0	1

Bu tabloya göre dört genel sınıf oluşmuştur.

Tablo 3. $\lambda_{kes} \geq 0.85$ İçin Oluşan Bulanık Sınıflar

	Bulanık Sınıflar	Sınıf
$\lambda_{kes} \geq 0.85$	1,4,6	A
	2	C
	3,7	B
	5	D

Oluşan C ve D sınıfları tek başlarına bir anlam göstermediklerinden elimine edilmişlerdir. Böylece aralarında tutarlı sayılabilecek sınıf sayısı ikiye inmiştir.

Tablo 4. $\lambda_{kes} \geq 0.85$ İçin Oluşan Anlamlı Sınıflar

	Bulanık Sınıflar	Sınıf	Açıklama
$\lambda_{kes} \geq 0.85$	1,4,6	A	Çelik yapı = çok dayanıklı, çok güvenli
	3,7	B	Betonarme = az güvenli

Oluşan yeni tabloya göre A sınıfı; çelik konstrüksiyon tipinde inşaya sahiptir. Ve böyle bir yapının depreme göre **çok dayanıklı** ve **çok güvenli** olduğu belirtilmektedir.

Oluşan B sınıfı ise, betonarme tipinde bir inşaya sahip olup, depreme göre **az güvenli** niteliktedir.

Sonuçta, $\lambda_{kes} \geq 0.85$ değerine göre bulanık kriterlerle yapılan sınıflamanın kendi aralarında da tutarlı iki sınıf (A,B) oluşturduğu görülmüştür. Edinilen bilgiler, yapılacak tercihi kolaylaştıracak özelliktedir.

3.2. $\lambda_{kes} \geq 0.7$ İçin Sınıflama

$$\lambda_{kes} = \begin{cases} \lambda_{kes} \geq 0.7 & 1 \\ \lambda_{kes} < 0.7 & 0 \end{cases}$$

Koşullarına göre oluşturulan bulanık ilişkiler tablosu aşağıdaki şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 5. $\lambda_{kes} \geq 0.7$ İçin Yapı Kriterlerinin Bulanık Sınıflandırılması

	1	2	3	4	5	6	7
1	1	0	0	1	0	1	0
2	0	1	0	0	0	1	0
3	0	0	1	0	0	0	1
4	1	0	0	1	0	1	0
5	0	0	0	0	1	0	1
6	1	1	0	1	0	1	0
7	0	0	1	0	1	0	1

Tablo 6. $\lambda_{kes} \geq 0.7$ İçin Oluşan Bulanık Sınıflar

	Bulanık Sınıflar	Sınıf
$\lambda_{kes} \geq 0.7$	1,4,6	A
	2,6	B
	3,7	C
	5,7	D
	1,2,4,6	E
	3,5,7	F

Tablo incelendiğinde oluşan 6 sınıfın, kendi aralarında da tutarlı olabilecek özelliklere sahip olduğu görülmüştür.

Tablo 7. $\lambda_{kes} \geq 0.7$ İçin Oluşan Anlamlı Sınıflar

	Bulanık Sınıflar	Sınıf	Açıklama
$\lambda_{kes} \geq 0.7$	1,4,6	A	Çelik yapı = çok dayanıklı, çok güvenli
	2,6	B	Ahşap yapı = çok güvenli
	3,7	C	Betonarme = az güvenli
	5,7	D	Az dayanıklı = az güvenli
	1,2,4,6	E	Çelik ve Ahşap yapı = çok dayanıklı, çok güvenli
	3,5,7	F	Betonarme = az dayanıklı, az güvenli

Oluşan sınıfların;

A Sınıfının, Çelik konstrüksiyon tipinde, yaşam kalitesi olarak depreme karşı **çok dayanıklı** ve **çok güvenli**,

B Sınıfının, Ahşap tipinde, yaşam kalitesi olarak depreme karşı **çok güvenli**,

C Sınıfının, Betonarme tipinde, yaşam kalitesi olarak depreme karşı **az güvenli**,

D Sınıfının, Çelik konstrüksiyon tipinde, yaşam kalitesi olarak depreme karşı **az dayanıklı** yapının aynı zamanda **az güvenli**,

E Sınıfının, A sınıfına ek olarak Çelik konstrüksiyonun yanında ahşap tipinde, yaşam kalitesi olarak depreme karşı **çok dayanıklı** yapının aynı zamanda **çok güvenli**,

F Sınıfının, D sınıfına ek olarak Betonarme tipindeki yapının, yaşam kalitesi olarak depreme karşı **az dayanıklı** ve **az güvenli**,

olarak yorumlanabilecekleri görülmektedir. Her bir sınıfın kendi içinde çelişmediği, aksine tutarlı oldukları fark edilmektedir.

4. SONUÇ

Depreme karşı yaşam kalitesini belirleyebilmek amacıyla araştırmada tasarlanan bulanık sınıflama metodu için $\lambda_{kes} \geq 0.7$ ve $\lambda_{kes} \geq 0.85$ kesim değerleri anlamlı bulunmuştur. Söz konusu değerleri uygulayabilmek için üç bina tipi ve onları tanımlayabilecek dört bulanık kriter arasında bulanık ilişkiler matrisi 7x7 şeklinde oluşturulmuştur. Böyle bir bulanık ilişkiler tablosuna önce $\lambda_{kes} \geq 0.7$ değeri uygulanmış ve iki anlamlı sınıf elde edilmiştir;

Oluşan ilk sınıf, çelik konstrüksiyon tipi ile ilgilidir. Böyle bir inşaya sahip yapının deprem riskine karşı çok dayanıklı ve çok güvenli olduğu sonucu elde edilmiştir.

Oluşan ikinci sınıf, betonarme tipi ile ilgilidir. Böyle bir inşaya sahip yapının deprem riskine karşı az güvenli olduğu sonucu elde edilmiştir.

Sonuçta $\lambda_{kes} \geq 0.7$ ile yapılan bulanık sınıflamada, deprem riskine karşı çelik konstrüksiyon tipin tercih edilebilir özelliklere sahip olduğu sonucuna varılmaktadır.

İkinci olarak $\lambda_{kes} \geq 0.85$ kesim değerine göre yapılan araştırmada altı bulanık sınıfın olduğu tespit edilmiştir.

Burada ilk sınıflamada elde edilen sonuçlar kuvvetle teyit edilirken, farklı olarak ahşap tipi yapıların da deprem riskine karşı çok güvenli olduğu sonucu elde edilmiştir.

İkinci sınıflama ile, deprem riskine karşı yaşam kalitesi açısından çelik konstrüksiyondan sonra, ahşap yapının tercih edilebileceği sonucuna varılmaktadır.

Çalışmanın geneline bakıldığında bir bulanık sınıflama prosesinin, deprem riskine karşı bina tiplerinin belirlenmesinde kullanılabileceği görülmüştür. Her iki şekilde gerçekleşen sınıflar, bulanık deneyimlerin ışığında öncelikle çelik konstrüksiyon sonrada ahşap tipli yapıların tercih edilmesi gerektiğini, betonarme yapıların ise riskli tercih grubunda olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Bina tipleri ile ilgili kriterlerin daha kompleks sayıda ele alınıp, aralarındaki bulanık ilişkiler tablosunun buna göre daha kapsamlı düzenlenmesi durumunda, yapılan genel değerlendirmeden öte, deprem riskine karşı daha detaylı ve sağlıklı sonuçların elde edilmesi mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

Zimmermann, H.J., (1991), Fuzzy Set Theory and Its Applications, 217-220.

- Bernard, J.A., (1988), "Use of Rule-Based Systems for Process Control", IEEE Control Systems Magazine, October, 3-13.
- Demirkol, A., (1999), "Classification Of Faults And Their Causes In Electric Motors By Using Fuzzy Classification Methods", ELECO 1999; International Conference on Electrical and Electronics Engineering, proceedings vol. Electrical, 356-361. Bursa
- Hisdal, E., (1994), "Interpretative Versus Prescriptive Fuzzy Set Theory", IEEE Transactions on Fuzzy Systems, v.2, no.1, February, 22-26.
- Kandel, A., (1986), Fuzzy Mathematical Techniques with Application., 1-2.
- Kenneth H.L. Ho., (1999), Fuzzy categorisation and Classification in Pattern Recognition and Computer Vision, [http://www. Altavista. com/Fuzzy Classification](http://www.Altavista.com/Fuzzy%20Classification).
- Kosko, B., (1993), "Fuzzy Logic", Scientific American, v. 269, no.1, 62-67.
- Nam, S.K., Yoo, W.S., (1994), Fuzzy PID Control with Accelerated Reasoning for D.C. Servo Motors, Engineering Applications Artificial Intelligence, vol.7, no.5, 559-569.
- Ross, T.J., (1995), Fuzzy Logic with Engineering Applications, 371-379.
- Sugeno, M., (1985), An Introductory Survey of Fuzzy Control. February, 59-83.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
BİLİMSEL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ
SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ

Cilt/Volume: 1

Sayı/Number: 1

Haziran / June 2000

Dergi Sahibi:

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Doç.Dr.Cevat CELEP

Editör

Yrd. Doç. Dr. Fuat AKSU

Enstitü Alt Yayın Kurulu

Başkan

Doç.Dr.Cevat CELEP

Üyeler

Prof.Dr. İlker ALP

Yrd.Doç.Dr. Sevinç Maden SAKARYA

Yrd.Doç.Dr. Sibel TURAN

Dizgi

Yrd.Doç.Dr. Fuat AKSU

Dizgi Sekreteri

Arş.Gör. Banu ÖREN

Genel Yayın İlkeleri

Trakya Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi'nde yayınlanan makalelerin bilim ve dil açısından sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergi Yönetimi, dergide yayınlanmak üzere gönderilen yazılar üzerinde dergi yayın standartlarına uydurabilmek amacıyla (kısaltma dahil) her türlü değişiklik ve düzeltme yapma hakkını saklı tutar. Dergide yayınlanan makalelerin her hakkı saklıdır; kaynak gösterilmeden kullanılamaz.

İletişim Adresi

T.C.Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Güllapoğlu Yerleşkesi / EDİRNE

Tel : +0 284 235 63 01

Tel/Fax : +0 284 2356300

Eleti : sobe@trakya.edu.tr

HAZİRAN 2000 SAYISI BİLİM KURULU ÜYELERİ

Prof. Dr. Osman ALTUĞ	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Toktamış ATEŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Latife BIYIKLI	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Özden EKMEKÇİ	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa GÜNEŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Talat HALMAN	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal KARTAL	İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Cemal KURNAZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk MÜLAYİM	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Nuray SUNGUR	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Nilüfer TAPAN	İstanbul Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Zehra TOSKA	Boğaziçi Üniversitesi

* Üye adları alfabetik olarak sıralanmıştır.

Üniversiteleri, eğitim sistemi içindeki diğer kurumlardan ayıran en önemli farklılık, bilgi üretmesi ve üretimine katkıda bulunduğu bilgiyi, toplumsal yaşantıda günlük yaşama uyarlayabilecek insanların hizmetine sunabilmeleridir. Kuşkusuz, bu işlevini yerine getirirken üniversiteler, sadece sınıf, derslik, anfi ve laboratuvarlarını dolduran öğrencilerine karşı sorumlu değildir; sorumlulukları aynı zamanda insanlığa karşıdır da. Bilginin güncelleşmesi ve insanlığın hizmetine sunulması bir bilim insanının gurur duyacağı işlevidir.

Bu bakımdan, Trakya Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi, düşünsel birikim ve emekleriyle biraraya gelen insanların ortak çabasının sonucudur. İlk sayısını hazırlamak ayrı bir sorumluluk yüklemekle birlikte, inanıyoruz ki, görüş ve değerlendirmelerinizin bize ulaştığı ölçüde daha başarılı örneklerle karşınızda olacağız.

Trakya Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi, Trakya Üniversitesi Yayın Yönetmeliği'ne uygun olarak üniversitemiz bünyesindeki Fen – Edebiyat Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ve Eğitim Fakültesi öğretim üyelerinin akademik çalışmalarını biraraya getirmektedir. Hakemli bir dergi olarak, yılda 4 sayı yayınlanması düşünülmektedir. Bu ilk sayıda, farklı anabilim dallarından 16 makale incelemelerinize sunulurken, makalelerin dizgi sıralamasında Library of Congress sisteminden yararlanılmıştır.

Gönderdikleri makaleleriyle bizlere güven ve destek veren öğretim üyelerimize, makaleleri akademik görüşleriyle değerlendirerek katkıda bulunan Bilim Kurulu üyelerimize, Üniversite Yayın Komisyonu üyelerimize, Enstitü Alt Yayın Komisyonu üyelerimize, dizgi ve baskı aşamasında emekleri geçen arkadaşlarımıza; bizleri destekleriyle onurlandıran Trakya Üniversitesi Rektörü Sayın Osman İNCİ'ye içten teşekkürlerimizi sunuyorum.

Aydınlık bir gelecek için uğraş veren, kurtuluşun ulusal bağımsızlık ve bilime olan inançla sağlanabileceğini bizlere öğreten Mustafa Kemal Atatürk'ün çizdiği yolda, emeğimizi ve fikirlerimizi ülkemizin hizmetine sunmuş olmanın onuruyla, yeni yayınlarımızda buluşmak üzere...

Saygılarımla.

Fuat AKSU

İÇİNDEKİLER

MAYIS 2000 SAYISI BİLİM KURULU ÜYELERİ	V
TRAKYA VE BATI ANADOLU'DA YAŞAYAN FARKLI APODEMUS TÜRLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN DİSKRİMİNANT ANALİZİ	1
<i>Adil OĞUZHAN - Dursun AYDIN</i>	
ŞİRKET BİRLEŞMELERİ VE HAVACILIK SEKTÖRÜNDEKİ UYGULAMALARI	11
<i>Kıymet Tunca ÇALIYURT</i>	
TÜRKİYE BELEDİYELERİNİN ÇEVRE POLİTİKALARI	19
<i>Berkan DEMİRAL</i>	
SİYASET VE KÜLTÜR	27
<i>Ülkü VARLIK</i>	
BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIĞIN TÜRKİYE'YE GÖÇÜ	33
<i>Mohammad ARAFAT</i>	
MONTREUX SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK - RUS İLİŞKİLERİ VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ	45
<i>Sibel TURAN</i>	
SINIR BÖLGELERİNİN KALKINMASINA YÖNELİK SINIR ÖTESİ STRATEJİLER	61
<i>Fuat AKSU</i>	
İLKÖĞRETİM MÜFETTİŞLERİNİN KENDİNİ TANIMLAMA VE ÇALIŞMA ORTAMI DEĞER ALGILARI	69
<i>Cevat CELEP</i>	
ADAY ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ADANMA ODAKLARI	79
<i>Cevat CELEP - Tuncer BÜLBÜL - Binali TUNÇ</i>	
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SALDIRGANLIK, BENLİK SAYGISI VE DENETİM ODAĞI İLİŞKİSİ	87
<i>Adnan KULAKSIZOĞLU - O.Tolga ARICAK</i>	
YAZIN EĞİTİMİ-ÇOCUK VE GENÇLİK YAZINININ EĞİTİMDEKİ İŞLEVİ	95
<i>Hikmet ASUTAY</i>	
TOPLUMSAL İÇERİĞİ OLAN SANAT'I SOSYOLOJİK AÇIDAN İRDELEME	111
<i>İbrahim DİNÇELİ</i>	
CONTENT BASED ACADEMIC WRITING	117
<i>Birsan Tan TÜTÜNİŞ - Aylin Ceylan ÜNALDI</i>	
MUÂSIR İKİ DİVAN ŞÂİRİNİN MANZÜMELERİNE GÖRE XVI. YÜZYILDA SOSYAL HAYATA İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER	121
<i>Kâşif YILMAZ</i>	ix

XVI.YÜZYIL TEZKİRELERİNDE ÖZÜRLÜ ŞÂİRLER	127
<i>Süreyya A. BEYZADEOĞLU</i>	
MUHAYYELÂT İLE ÇENGİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER	139
<i>Recep DUYMAZ</i>	
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ'NDE YAYINLANACAK YAZILARA İLİŞKİN YAYIN KOŞULLARI	147

TRAKYA VE BATI ANADOLU'DA YAŞAYAN FARKLI APODEMUS TÜRLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN DİSKRİMİNANT ANALİZİ

Adil OĞUZHAN *

Dursun AYDIN *

Özet

Diskriminant analizi çok değişkenli araştırmalarda ana kütlelin (populasyonun) tanınabilmesi, karşılaştırılabilirliği ve özellikle iki ya da ikiden çok anakütleden (populasyondan) alınan grupların ölçülebilir p tane değişkene göre, farklı olmalarında etkili olan değişkenlerin katkılarının belirlenmesinde kullanılır.

Diskriminant analizinin temel problemi, önceden tanımlı gruplar arasında en iyi ayrımı sağlayacak olan iki veya daha fazla bağımsız değişkenin doğrusal (lineer) birleşimini elde etmeyi sağlar. Amaç, incelenen bireyin anakütlesinin belirlenmesini sağlayacak bir fonksiyon bulunmasıdır. Böyle bir fonksiyonun bulunmasında, belirlenecek grupların ortalamaları arasında farklılığın maksimum olması amaçlanmaktadır. Analizinin esası, çok değişkenli bir problemi tek değişkenli bir biçime dönüştürmektir.

Araştırmada, Trakya kesiminde yer alan Edirne ve Istanca'nın yanı sıra Bozcaada, Gökçeada ve Kuzey-Batı Anadolu olmak üzere, coğrafik açıdan birbirinden farklı olan toplam beş bölgeden alınan *Apodemus* cinsine ait kafatası ölçüleri ele alınarak yapılan analiz sonucunda gruplar arası farklılık anlamlı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Değişken, Diskriminant, Alaiz, Bağımsız, Fonksiyon, Çoklu Değişken, Tek Değişken, Ana Kitle, Doğrusal.

Abstract

Discrimination Analysis of Relationship Between Different Apodemus Kinds Living Thrace and Western Anatolia

Discrimination analysis is used for getting and comparing information about the population and determining the effects of the variables that cause the groups, taken from two or more than two populations due to the measurable P variables, semm different from each other.

The main problem of diskirimation analysais is to get the linear combination of two or more independent variables which enable us to make the best reasonable distinction between the previously defined groups. The aim is to find out a function that enables us to determine the investigated Per san's population. It is aimed at getting maximum diffrence betwon the average of the gruops to be determined in such a function. The main purpose of the analysis is to change the main purpose of the analysis is to change the multi-variable problem into the one-variable one.

In this study, the measurments taken from five different geographical regions; namely Edirne and Istanca regions in Thrace and Bozcaada, Gökçeada and North - Western Anatolia of human skull that belongs to Apodemus species are taken into account and the differences between the groups are found meainingful.

Key Words: Variable, Discrimination, Analysis, Independent Fonction, Multi-variable, One-variable, Population, Lineer.

* Yrd.Doç.Dr.: Trakya Üniversitesi İ.İ.B.F Ekonometri Bölümü .

** Öğ.Gör.: Anadolu Üniversitesi AÖF.

GİRİŞ

Diskriminant analizi, x veri setindeki değişkenlerin iki veya daha fazla gruplara ayrılmasını belirlemek amacıyla yararlanılan bir yöntemdir. Birimlerin p tane karakteristiğini ele alarak bu birimlerin doğal ortamdaki gerçek gruplarına, optimal düzeyde atamalarını sağlayacak değişkenlerin doğrusal bileşimleri olan ayırma fonksiyonları bulmaya yarayan bir yöntemdir.

Teorik olarak her grubun temel özellikleri vardır. Her grup bu temel özelliklerine göre tanımlanır ve bilinir. Çok değişkenli bir yapıda her grubun bir profili (ortalamalar vektörü) bulunur. Doğada bazı grupların bazı özellikleri birbirine benzer özellik gösterirken, bazı özellikler yönünden gruplar birbirinden farklılık gösterirler. m grupta p tane özellik ölçüldüğünde k özellik birbirine benzer yada yakın parametrik değerlere sahip iken p-k özellik, grupları birbirinden ayıracak küçük de olsa farklılıklara sahip olur. Diskriminant analizi, p değişkenin m grup için grupları belirleyen ve grupları birbirlerinden ayırmayı sağlayan, profil belirlemeye yarayan fonksiyonları bulmak amacıyla geliştirilmiş bir tekniktir. Hesaplanan bu fonksiyonlar daha sonra yeni gözlenen p özellikli birimlerin hata payı minimum olacak şekilde hangi gruba atanması gerekeceğini kestirmek amacıyla kullanılır.

DİSKRİMİNANT ANALİZİNE GENEL BİR YAKLAŞIM

Diskriminant analizi, bağımlı değişken kategorik (nominal veya nometrik) ve bağımsız değişkenler metrik olduğu durumlarda uygulanan bir istatistiksel tekniktir. Bir çok durumda, bağımlı değişken iki grup veya sınıflamayı içerir. Örneğin, dişiye karşı erkek veya düşüğe karşı yüksek gibi. Diğer örneklerde ikiden çok grup kapsama alınır. Örneğin, düşük, orta ve yüksek sınıflamaları üç grup sınıflamasını kapsadığı gibi. Diskriminant analizinde iki sınıflandırma gerektiğinde başvuru teknik, iki grup diskriminant analizi (Two-Group Discriminant Analysis) olurken, üç veya daha fazla sınıflandırma gerektiği durumlarda başvuru teknik, çoklu diskriminant analizi (Multiple Discriminant Analysis) olmaktadır.

Diskriminant analizinin temel problemi, önceden tanımlı gruplar arasında en iyi ayrımı sağlayacak olan iki veya daha fazla bağımsız değişkenin doğrusal (lineer) birleşimini elde etmeyi sağlar. Amaç, incelenen bireyin anakütlesinin belirlenmesini sağlayacak bir

fonksiyon bulunmasıdır. Bu fonksiyonun bulunmasında, belirlenecek grupların ortalamaları arasında farklılığın maksimum olması amaçlanmaktadır. Analizinin esası, çok değişkenli bir problemi tek değişkenli bir biçime dönüştürmektir. Yani, tüm değişkenlerin uygun ağırlıkta katılacağı bir ayırıcı fonksiyon elde edilmesidir. Böyle bir fonksiyonun bulunmasında, gruplar arası varyansın gruplar içi varyansa göre maksimum olması istenir. Yani, $F = \max (\text{Gruplar arası Varyans} / \text{Gruplar içi varyans})$ oranının en büyük olması istenir. Söz konusu doğrusal bileşimler aşağıda verilen eşitlik şeklinde elde edilir:

$$Y = \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \dots + \beta_n X_n \quad (2.1)$$

Burada;

Y = Diskriminant değeri (skoru),

β_i = Diskriminant ağırlıkları (kanonik değişkenler) ve

X_i = Bağımsız veya orjinal değişkenlerdir.

Diskriminant analizi, aynı zamanda iki veya daha fazla grubun grup ortalaması eşitliği hipotezinin testi için de uygun bir istatistiksel tekniktir. Bu nedenle, diskriminant analizi her bir bağımsız değişkeni uygun ağırlıklarına göre çarpıp ve bu çarpımları toplayarak çoğaltır (önceki eşitlikte görüldüğü gibi). Sonuç, analizdeki her bir birey için tek bir bileşik diskriminant değeridir. Belirli bir grup içindeki tüm bireyler için diskriminant değerlerinin ortalamasını alarak grup ortalamasına ulaşırız. Bu grup ortalaması merkezi (centroid) olarak gösterilir. Analiz iki grubu kapsadığında iki merkezi, üç grubu kapsadığında ise üç merkezi söz konusu olup bu şekilde devam eder. Merkeziler belirli bir gruptan olan bir bireyin en çok tipik yada benzerlerinin bulunduğu yeri gösterir ve grup merkezilerinin karşılaştırması test edilen boyut süresince grupların ne kadar uzakta olduğunu gösterir.

Genel olarak diskriminant analizi iki önemli kısma ayrılır: Bunlardan birincisi; tanımlayıcı (descriptive) diskriminant analizi diğeri ise, tahmin edici (predictive) diskriminant analizidir. Tanımlayıcı diskriminant analizi; iki veya daha fazla grubun üyesini bir diğerinden en iyi ayıran değişkenleri (ayrıca nitelikler yada özellikler olarak bilinen) tanımlayan bir istatistiksel tekniktir. Tahmin edici diskriminant analizi ise, durumu bilinmeyen grubun söz konusu (ayrıca varlıklar veya

gözlemler olarak bilinen) grup üye sayısı durumunu tahmin etmeyi sağlar.

Diskriminant analiz problemi, farklı gruplar arasında ayırım yapmaya maksimum yarar sağlayan değişkenler birleşimi olan çoklu ölçümlerin bir kombinasyonunu elde etmeyi sağlar. Analizde temel sorun, gruplar içi varyansa oranla gruplar arası maksimum varyansa sahip bir fonksiyonu tanımlayacak ağırlık katsayıları kümesini seçmektir. Birden çok değişkenin doğrusal bileşimi için gruplar arası varyasyon gruplar içi varyansa oranı maksimum olması istenen fonksiyon kriteri,

$$f(\beta) = \beta' B \beta / \beta' W \beta = \lambda \quad (2.2)$$

olarak yazılabilir.

Burada bahsedilen W , gruplar içi değişimi gösteren “gruplar içi kareler toplamı ve çapraz çarpımı matrisi”dir. Diğer taraftan, ayırıcı değişkenler arasında iç ilişkileri belirlemede grup ortalamaları ve standart sapmaları yeterli olmadığı için, simetrik bir kare matris olan (T) matrisi (toplam kareler toplamı ve çapraz çarpım matrisi) kullanılır. Bu iki matris arasındaki fark $(B = T - W)$ “gruplar arası kareler toplamı ve çapraz çarpım matrisi” adı verilen B matrisi ile ölçülür.

W ve B matrisleri gruplar içi ve gruplar arası ilişkilere ait temel bilgileri içerdiklerinden gruplar arası ayırımın yapılmasında kullanılan ölçüt ve fonksiyonda, bu matrislerin varyans miktarlarının birbirlerine oransal durumlarında dikkate almak gerekir.

Bu nedenle (2.2) eşitliğinde değinilen ve maksimum olması istenilen fonksiyon kriterini, β ağırlık katsayıları bileşim vektörünün bir fonksiyonu olarak;

$$\lambda_i = \beta_i' B \beta_i / \beta_i' W \beta_i \quad (2.3)$$

şeklinde yazmak mümkündür.

Burada,

$$\beta_i = (\beta_{i1}, \beta_{i2}, \beta_{i3}, \dots, \beta_{ip}) \quad (2.4)$$

şeklinde tanımlanan ağırlık katsayılar vektörü olup, λ 'nın sütun vektörü β 'ya göre kısmi türevi alınıp, Lagrange yöntemine göre, $\beta' W \beta = 1$ kısıtlaması ile sonuç $p \times 1$ boyutlu yokluk vektörüne (sıfır vektörüne) eşitlenirse, λ 'nın sembolik olarak bulunmasının yanısıra, (2.3) eşitliği aşağıda belirtilen şekli alır. $(B - \lambda W)\beta_i = 0$ (2.5)

şeklini alır. Bu eşitliğin her iki tarafı W^{-1} ile çarpılırsa,

$$(W^{-1}B - \lambda_i I)\beta_i = 0 \quad (2.6)$$

eşitliği elde edilir.

$W^{-1}B$ matrisinin özdeğerleri (eigenvalue) olan, λ_i ($i = 1, 2, \dots, k$) değerleri,

$$|W^{-1}B - \lambda I| = 0 \quad (2.7)$$

denkleminin kökleri olarak bulunur. Bu özdeğerlere karşı gelen $\beta_i = (\beta_{i1}, \beta_{i2}, \dots, \beta_{ip})$ özvektörleri (eigenvector), (2.6) denkleminde elde edilen ve grupları birbirinden en iyi biçimde ayıran diskriminant fonksiyonlarının ağırlık katsayıları olarak elde edilir. Diğer taraftan, İki grubun grup içi varyanslarının eşitliği varsayma göre, diskriminant fonksiyonu katsayıları, grup içi kovaryans matrisinden elde edilen bir C matrisinin tersi ile ortalama vektörlerinden elde edilen fark değerleri vektörlerinin çarpımı olarak elde edilebilir.

Yani, $d = (\bar{x}_1 - \bar{x}_2)$ olmak üzere, $\beta_i = d'C^{-1}$ olarak hesaplanabilir. Buna göre,

$$y_i = \beta_i x = d'C^{-1} x = (\bar{x}_1 - \bar{x}_2)'C^{-1} x \quad (2.8)$$

eşitliği aynı zamanda i 'inci doğrusal diskriminant fonksiyonu olarak ifade edilebilir

İki grubun grup içi varyanslarının eşit olmaması durumunda, doğrusal diskriminant fonksiyonu uygulanmaz. Bu durumda kareli diskriminant fonksiyonu hesaplanır. Kareli diskriminant fonksiyonu katsayılarının hesaplanmasında ortak kovaryans matrisi yerine (C) grupların kovaryans matrislerinin farkları alınır $(C_1 - C_2)$ Bu durumda, doğrusal bileşenler yada diskriminant fonksiyonu ağırlık katsayıları;

$$\beta_i = (C_1^{-1} - C_2^{-2}) (\bar{x}_1 - \bar{x}_2)' \text{ biçiminde yada}$$

$B = (C_1^{-1} - C_2^{-2})$ alınmak üzere doğrusal bileşenler ;

$$\beta_i = B (\bar{x}_1 - \bar{x}_2)' \quad (2.9)$$

biçiminde hesaplanır.

Diskriminant (ayırma) fonksiyonu ise;

$$Y = B x (\bar{x}_1 - \bar{x}_2)' \quad (2.10)$$

biçiminde belirlenir.

Grup sayısı ikiden çok olması durumunda, iki grup ($m = 2$) için uygulanan yöntem $m > 2$ için genellenerek diskriminant fonksiyonlarının belirlenmesinde ağırlık katsayılarının hesaplanması sağlanır.

Kanonik değişkenlerin önemi, grup ayırmayla ilgili olarak onların özdeğerleri karşılığına göre belirtilir. (2.6) ve (2.7) eşitlikleri çözüldüğünde, $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_k$ olmak üzere k tane

özvektör ve azalan önem sırasındaki $\lambda_1, \lambda_2, \dots, \lambda_k$ olarak gösterilen, sıfırdan farklı k tane özdeğere ulaşılır. λ_1 özdeğeri; ağırlıklar bileşimi olarak, β_1 özvektörleri karşılığının elamları olarak varsayılan değerleri tanımlayan, $\beta_{1i}' = (\beta_{11}, \beta_{12}, \dots, \beta_{1p})$ özvektörünün ağırlıklar setini sağladığı anlaşılr. Şöyleki, dönüştürülmüş ilk değişken,

$$Y_1 = \beta_{11} X_1 + \beta_{12} X_2 + \beta_{13} X_3 + \dots + \beta_{1p} X_p \quad (2.11)$$

en büyük özdeğere yada diskriminant kriterine, diğer bir ifade ile en büyük ayırma gücüne sahip olan, birinci diskriminant fonksiyonudur.

Ağırlıklar bileşimi olarak kullanılan β_2 özvektörünün elamanları, ikinci bir doğrusal bileşimi oluşturacaksa,

$$Y_2 = \beta_{21} X_1 + \beta_{22} X_2 + \beta_{23} X_3 + \dots + \beta_{2p} X_p \quad (2.12)$$

o zaman ikinci diskriminant fonksiyonu şu özelliğe sahiptir: Y_1 ile ilişkisiz olan x 'in herhangi bir doğrusal bileşimine göre sonuçlandırılabilen ve ikinci en büyük özdeğere veya ayırma gücüne sahiptir. Benzer olarak,

$$Y_i = \beta_{i1} X_1 + \beta_{i2} X_2 + \beta_{i3} X_3 + \dots + \beta_{ip} X_p \quad (2.13)$$

β_i özvektörünün elamanlarının oluşturduğu doğrusal bileşim olan i 'inci diskriminant fonksiyonu Y_i , diğer diskriminant fonksiyonlarının herhangi biriyle ilişki olmama şartına göre, en küçük λ_i özdeğerine sahip ve diskriminant gücü en az olan ayırma fonksiyondur.

Gruplar arası ayırımla ilgili olarak, gruplar arası değişimin yüzde kaçının hangi diskriminant fonksiyonları tarafından açıklandığını belirtmek için "değişim yüzdesi" (percent of variance) oranına bakılır. Herhangi bir diskriminant fonksiyonu için bu oran, söz konusu o fonksiyona karşı gelen özdeğerin, tüm özdeğerler toplamına bölünmesi sonucu elde edilir. Bu oran, söz konusu o diskriminant fonksiyonundaki değişkenlerin toplam ayırma gücünün oranını içerir. Söz konusu olan değişim yüzdesinin matematiksel ifadesi;

Değişim yüzdesi = (İlgilenilen özdeğer / Tüm özdeğerler toplamı)100

yani,

$$V_i = (\lambda_i / \sum_{i=1}^k \lambda_i) 100 \quad (2.14)$$

Burada, k özdeğer sayısını ve λ_i , $W^{-1}B$ matrisinin i 'inci özdeğerini göstermektedir.

Diskriminant fonksiyonlarının gruplar arası önemli farklılıkları açıklama yeteneklerinin belirlenebilmesinin diğer bir şekilde, orjinal değişkenler ve diskriminant fonksiyonları arası ilişkinin derecesi olan "kanonik korelasyon katsayıları"nın incelenmesidir. Gruplandırma ve değişken setleri arasındaki ilişkiyi araştırmak için kanonik analizden alınan, bu katsayılar diskriminant analiziyle bağlantılı olarak çok sık kullanılır. Kriter değişkenler seti (kukla değişkenlerin seti olarak kodlandırılan grup değişkenleri) ile diskriminant fonksiyonları arasındaki kanonik korelasyon katsayısı,

$$R_i = \sqrt{\lambda_i / \sum_{i=1}^k 1 + \lambda_i} \quad (2.15)$$

eşitliği yardımıyla elde edilir.

Burada, k özdeğer sayısı ve λ_i , i 'inci diskriminant fonksiyonuna karşı gelen özdeğeri göstermektedir.

Kanonik korelasyon katsayısı ile söz konusu diskriminant fonksiyonu arasında var olan derecenin yüksek olması, söz konusu diskriminant fonksiyonunun grupları ayırma yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Katsayı düşük olması durumunda ise, söz konusu diskriminant fonksiyonunun grupları ayırma yeteneğinin çok az yada olmadığının bir göstergesidir.

UYGULAMA

Tablo 1

Gruplardaki Birey Sayıları ve Önceki Olasılık Dağılımı

Grup Adları	Birey Sayısı	Önceki Olasılık
<i>AAher</i>	15	0.07009
<i>BAher</i>	81	0.35981
<i>EAsly</i>	35	0.06542
<i>EAfla</i>	46	0.14953
<i>GA.sly</i>	20	0.06542
<i>GA.flu</i>	31	0.13084
<i>LA.flu</i>	39	0.15888
	267	1.0000

Araştırmada, Trakya kesiminde yer alan Edirne ve Istanca'nın yanı sıra Bozcaada, Gökçeada ve Kuzey-Batı Anadolu olmak üzere, coğrafik açıdan birbirinden farklı olan toplam beş bölgeden alınan *Apodemus* cinsine ait, Bozcaada'da *A. hermonensis*, Edirne'de

A.sylvaticus ve *A.flavicollis*, Gökçeada'da *A.sylvaticus* ve *A.flavicollis*, Kuzey-Batı Anadolu'da *A. hermonesis* ve Istranca'da *A.flavicollis* türü olmak üzere toplam yedi örneklem yada grubu teşkil eden, *Apodemus* türüne ilişkin kafatası ölçüleri alınmıştır. Değişik bölgelerde bulunan *Apodemus* türlerinin, farklılık yada benzerlik göstermesinde, hangi karakter yada değişkenlerin belirleyici olduğu ve grupları temsil eden *Apodemus* türlerine ait her hangi bir elamani, iki veya daha fazla karşıt türden (gruptan) birine sınıflandırmak ve sınıflandırma yapmaya katkı sağlayan değişkenlerin (karakterlerin) tanımlanması araştırma kapsamına alınmıştır.

Farklı bölgelerde bulunan *Apodemus* türleri arasındaki ilişkilerin açıklanmasında kullanılan ve binoküler altında incelenerek, kompas yardımıyla milimetre (mm) olarak alınan, söz konusu *Apodemus* türlerinin iç vücut ölçüsünü teşkil eden, 12 adet metrik kafatası ve ağız diş ölçüsüne ilişkin değişkenler şunlardır:

1. M6 = Üst Diastema uzunluğu (mm),
2. M7 = Foramen İnkisiv Uzunluk (mm),
3. M8 = Nasal Uzunluk (mm),
4. M9 = Üst Molar Alveolar Uzunluğu (mm),
5. M12 = İnterorbital Genişlik (mm),
6. M13 = Oksipital Genişlik (mm),
7. M16 = Rostrum Genişliği (mm),

8. M21 = Kafatası Kapsül Genişliği(mm),

9. M22 = Madibul Uzunluğu (mm),

10. M23 = Alt Molar Uzunluğu (mm),

11. M24 = Üst Kesici Diş Kalınlığı (mm) ve

12. M25 = Palatal Köprü Uzunluğu (mm).

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Kafatası ölçülerine göre, grupların hangi değişken (karakter) yada değişkenler itibariyle birbirlerinden farklı olduklarını belirlemek amacıyla, analize 417 birey dahil edilmiş olup, söz konusu bu bireylerden 150 tanesinin en az bir değişkeninde eksik gözlem olması nedeniyle 267 tane birey işleme alınmıştır. Buna göre, analiz öncesi her bir grupta yer alan birey sayıları ve önceki olasılıkların dağılımları tablo 1'de verilmiştir.

Apodemus türlerini ayırmada esas alınan; M6, M7, M8, M9, M12; M13, M16, M21, M23, M24 ve M25 olmak üzere on bir tane değişken, onbir boyutlu bir sistemi ifade etmektedir. Söz konusu bu değişkenleri, mümkün olduğu kadar daha az boyutla gösterebilmek ve gruplar arasındaki ayrımı daha belirgin hale getirmek amacıyla geliştirilen ve bu değişkenlerin doğrusal bir bileşimi olan diskriminant fonksiyonları ağırlık katsayıları ve ilgili diğer sonuçlar özetle aşağıda verilen tablolarda görüntülenmiştir.

Tablo 2

Özdeğerler, Varyans Yüzdele, Kanonik Korelasyonlar, Wilks Lamda İstatistikleri, Ki-Kare Değerleri ve Anlamlılık Düzeyleri

DF	Özdeğer	Varyans	K.korr	K.Korr	DF	W.Lamda	Ki-kare	SD	An.Dz
					0	0.004	1403.688	66	0.0001
1*	13.5121	72.11	72.11	0.97	1	0.062	716.217	50	0.0001
2*	3.5688	19.05	91.16	0.88	2	0.282	325.771	36	0.0001
3*	0.8481	4.53	95.68	0.68	3	0.520	167.938	24	0.0001
4*	0.6469	3.45	99.14	0.63	4	0.857	39.720	14	0.0003
5*	0.1163	0.62	99.76	0.32	5	0.956	11.450	6	0.0754
6*	0.0456	0.24	100.00	0.21					

Tablo 2 incelendiğinde; büyükten küçüğe doğru sıralanan özdeğerler, diskriminant fonksiyonlarının ayırma güçlerinin önem sıralarını göstermektedir. Varyans oranları yada yüzdele

sütunu incelendiğinde, gruplar arası toplam değişimin % 72,11'ini DF1(Birinci Diskriminant Fonksiyonu), % 19,05'ini DF2 ve %4,53'ünü DF3 açıklarken, kalan % 4,32'lik toplam değişimi son üç diskriminant fonksiyonu açıklamaktadır.

Açıklanan değişim oranlarının kümülatif sütununa bakıldığında, toplam değişimin % 95,68'lik kısmı ilk üç diskriminant fonksiyonu tarafından açıklanırken, kalan % 4,32'lik kısmı son üç diskriminant fonksiyonu tarafından açıklanmaktadır. Diskriminant fonksiyonlarının gruplar arası önemli farklılıkları açıklama etkilerinin açıklanmasında kullanılan, kanonik korelasyon katsayılarının yer aldığı sütunlar incelendiğinde, DF1'e karşı gelen kanonik korelasyon katsayısı, diğer diskriminant fonksiyonlarına karşı gelen kanonik korelasyon katsayılarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, DF1 gruplar arası farklılıkların en önemli kısmını açıklamaktadır. Buna karşın, ikinci en yüksek korelasyon katsayısına sahip DF2, gruplararası farklılığın diğer önemli bir kısmı açıklarken, kalan diskriminant fonksiyonları ise, azalan önem sırasında gruplar arası farklılıkları açıklamaktadır. Açıklanan varyans oranları ve kanonik korelasyonlar birlikte incelendiğinde, ayırma gücü en yüksek olan birinci fonksiyon DF1 ve ayırma gücü en yüksek olan ikinci fonksiyon DF2 olduğu tespit edilmiştir. Diğer diskriminant fonksiyonları azalan önem sırasında ayırma güçlerine sahiptirler. Fakat, oransal olan bu belirlemeler ilgili fonksiyonların istatistiksel olarak anlamlı olduklarını göstermez. Bu nedenle, istatistiki açıdan önemli olan diskriminant fonksiyonlarının belirlenmesi gerekir. Bu amaçla, gruplar arasındaki farklılığın bir göstergesi olan Wilks Lamda istatistikleri sütunu incelenecek olursa; Wilks istatistiğinin ilk değeri, $\Lambda = 0,004$ olarak hesaplanmıştır. Bu değer in sıfıra çok yakın olması, grup ortalamalarının tamamıyla farklı olduğunun bir göstergesidir. Söz konusu Wilks

Lamda istatistiği, Bartlett'in ki-kare istatistiğine göre, $\alpha = 0.00001$ anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bu ise, en azından DF1'in istatistiki açıdan anlamlı olduğunu gösterir. DF'lerin her birinin anlamlı olup olmadıklarına, Bartlett'in ki-kare testine göre karar verilmiş olup, ilk olarak, tüm özdeğerler birlikte test edilerek, gruplararası toplam değişimin %72,11'ini açıklayan DF1 ve dolayısıyla, gruplar arası farklılık istatistiki açıdan anlamlı bulunduktan sonra en büyük özdeğer kaldırılarak geriye kalan tüm özdeğerler birlikte test edildiğinde, toplam değişimin % 19,05'ini açıklayan DF2'de anlamlı bulunmuştur. Benzer şekilde, diğer DF'lerin anlamlılık sınamaları da Bartlett'in ki-kare testi ile yapılmış olup, ilgili istatistikler ve anlamlılık düzeyleri tablo 2'de verilmiştir.

Buna göre, *Apodemus* türlerinin iç vücut ölçülerine göre oluşturulan türler arasındaki farklılığı açıklamak amacıyla geliştirilen ilk dört DF, $\alpha = 0,00001$ anlam düzeyinde istatistiki açıdan anlamlıdır. Bunun yanı sıra, DF5, $\alpha = 0,0003$ anlam düzeyine anlamlı iken, DF6'nın istatistiksel olarak anlamlı olmadığına karar verilir.

Değişkenlerin fonksiyonlar üzerinde etkilerinin incelenebilmesi için fonksiyonlar üzerinde en çok ayırıcı güce sahip değişken tespit edilmesi gerekir..Bu nedenle, gruplar arasında ayırıcı güce sahip olan değişkenleri belirlemek amacıyla, tablo 3'de görüntülenen diskriminant fonksiyonlarının standart katsayılarının incelenmesi daha uygundur.

Tablo 3 Diskriminant Fonksiyonlarının Standart Katsayıları

Değ.	DF1	DF2	DF3	DF4	DF5	DF6
M12	-0.36382	-0.30482	-0.46665	0.32866	0.38452	-0.10361
M13	-0.16068	0.15738	0.46502	-0.00281	0.60892	-0.39305
M16	0.27697	0.30505	-0.32312	0.40909	-0.27702	0.57149
M21	1.03547	-0.29473	-0.02948	0.06047	0.12065	-0.29010
M23	-0.09004	0.24535	0.65336	0.02380	-0.38499	-0.62284
M24	-0.10477	-0.47146	-0.27233	0.22795	-0.05758	-0.28932
M25	0.22336	-0.43349	0.51829	-0.40896	0.58376	0.52429
M6	-0.13598	-0.04692	0.49746	-0.05337	-0.75531	0.55782
M7	0.20773	0.65377	-0.30123	-0.72108	0.26989	0.10778
M8	-0.28534	0.13361	-0.10736	0.42037	-0.22919	-0.00411
M9	-0.19250	0.53488	-0.19541	0.43837	0.32710	0.10992

Tablo 3'ü incelediğimizde; gruplar arası toplam değişimin % 77,11'ini açıklayan DF1 üzerinde, M21(kafatası kapsül genişliği) değişkeni itibariyle, *Apodemüs* türleri farklılık göstermektedir. Toplam değişimin %19,05'ini açıklayan DF2 üzerinde ise, grupları ayırmada M7 (foramen inkisiv uzunluk) ve M9 (üst molar alveolar uzunluk) karakterleri etkili olurken, toplam değişimin %4,53'ünü açıklayan DF3 üzerinde de M23 (alt molar uzuluk). ve M25 (palatal köprü uzunluğu) karakterleri grupları ayırmada etkili olmuştur. Diğer DF'lerin gruplar arasındaki değişimleri açıklama paylarının düşük olması ve son DF'nin istatistiksel olarak anlamsız olması nedeniyle, bunlar üzerinde etkili olan ayırıcı karakterleri açıklamaya gerek duyulmamıştır.

Sınıflandırma sonuçları, tablo 4'de verilmiştir. Bu sonuçlara göre, analiz öncesi *B.A.her* grubunda bulunan 81 elamandan 70'i yine aynı gruba, 10'u *A.A.her* grubuna ve 1

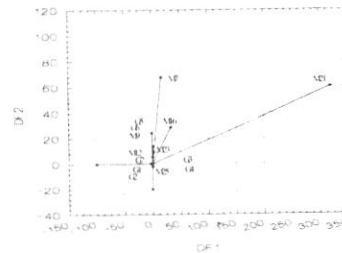
bireyi ise, *I.A.her* grubuna sınıflandırıldığı gözlenmektedir. Ayrıca, daha önce diğer gruplarda olupta, *B.A.her* grubuna sınıflandırılan toplam birey sayısı 2 dir. Buna göre *B.A.her* grubunda olduğu tahmin edilen birey sayı toplamı 72 olmaktadır. Bu ise, analize dahil edilen birey sayılarının %26,97'sini teşkil eder. Diğer taraftan, bireylerin analiz sonrası doğru sınıflandırma oranı, %86,4 olarak hesaplanmıştır. Diğer sınıflandırma sonuçları da, benzer biçimde yorumlanabilir. Sınıflandırma matrisinin köşegen elamanları dikkate alındığında, doğru sınıflandırma oranının en yüksek olduğu grup, %100'lük oranla *G.A.sly* grubu ve en düşük olan grup ise, %83,9'luk oranla *G.A fla* grubu olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra, analizde işleme tabi tutulan 267 bireyden 241'i doğru ve 26'sı yanlış sınıflandırılmış olup, sözkonusu analize katılan bireylerin doğru sınıflandırma oranı %90,26 ve yanlış sınıflandırma oranı ise, %9,24 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 4

Sınıflandırma Sonuçları (Classification results)

Gerçek Grup	B.Sa.	Tahmini Grup Üye Sayısı					
Grup	Gözlem	1	2	3	4	5	6
15	14 %93.3	1 %6.7					
81	10 %12.3	70 %86.4					1 1.2
35			32 %91.4	3 %8.6			
46			3 %6.5	43 %93.5			
20					20 %100.0		
31					5 %16.1	26 %83.9	
39		1 %2.6	1 %2.6			1 %2.6	36 %92.3

Grupların birbirleriyle olan ilişkisini şekil 1 ve 2'de görüntülenen yayılma diyagramları yardımıyla açıklayabiliriz. Şekil 1'i incelediğimizde; G3 ve G4 grupları en uzun (ayrım gücü en yüksek olan) M21 ve M16 karakterlerine sahip olarak, diğer gruplardan farklı olduğu görülmektedir. Tersine, G1, G2, G5, G6 ve G7 gruplarında bu tip (M21 ve M9) değişkenlerin oldukça düşük (kısa) olduğunu söyleyebiliriz. G5 ve G6 gruplarını açıklayan en önemli (en uzun) karakterlerin M7 ve M9 olduğu görülmektedir. Yani, G5 ve G6 grupları bu karakterler itibariyle diğer gruplardan farklılık göstermiştir. G1, G2 ve G7 grupları ise, G3 ve G4 ile G5 ve G6 gruplarındaki en uzun değişken tiplerinin oldukça düşük (kısa) şeklini göstermiştir.

Şekil 1

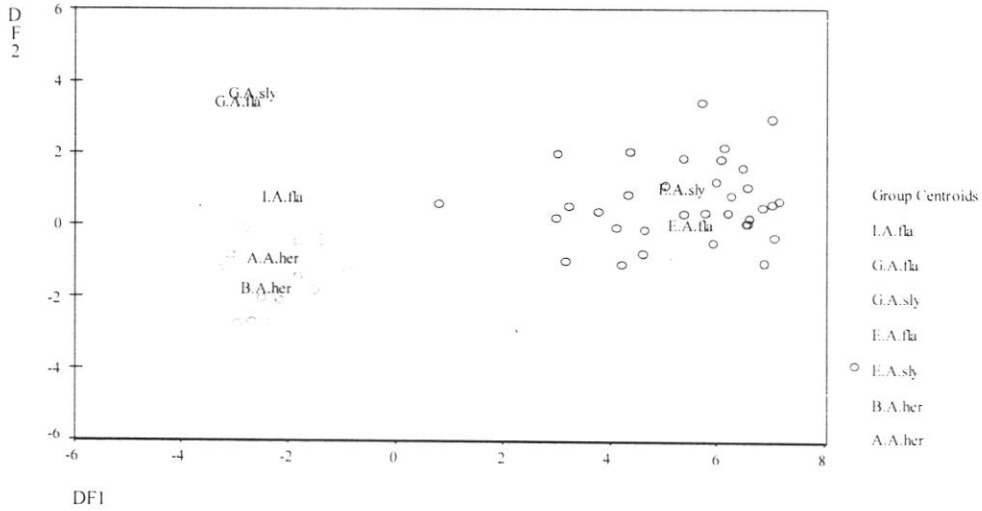
Grup Merkezilerinin ve Ölçüm Vektörlerinin Ayırma Güçlerinin İndirgenmiş Diskriminant Uzaklığında Gösterimi

Bu bilgilerden hareketle, G7'ye karşın daha az açıklanan G1 ve G2 ile bunun yanısıra, iyi açıklanan G5 ve G6'ya karşın çok daha iyi açıklanan G3 ve G4 arasındaki farklılıklarının ilk kaynağının birinci diskriminant fonksiyonu olduğu görülmektedir. Vektörlerin yönleri, M21, M16 ve M12'ye daha yakın gelen DF1 göstermesi nedeniyle, bu boyutla en yakın ilişkili olan değişkenler; M21, M16 ve M12 değişkenleri olup, vektör uzunlukları dikkate alındığında, grupları ayırma gücü en yüksek olan, M21 ve M16 değişkenleridir.

DF2 için çizimlerin görünümü onunla en yakın ilişkili olan değişkenlerin, M7, M9, M23 ve

M25 olduğunu gösterir. DF2'ye göre, söz konusu bu değişkenler, gruplar arasındaki farklılıkların ilk kaynağıdır. Ayrıca, vektörlerin yönü ve uzunluğu dikkate alındığında, söz konusu gruplar arasında ayırma gücü en yüksek olan, M7 ve M9 değişkenleridir.

Şekil 2'yi incelediğimizde; *A.A.her* ile *B.A.her* gruplarının diğer gruplardan ayrılması ve *E. A.sly* ile *E.A fla* gruplarının diğer gruplardan ayrılması DF1 eksenı boyunca olurken, *I.A fla* grubu ise, DF1 eksenı üzerinde *A.A.her* ile *B.A.her* gruplarına yakın yer alırken, *G.A.sly* ile *G.A fla* grupları DF2 eksenı boyunca diğer gruplardan ayrılmaya yönelmiştir.

Şekil 2 : Diskriminant Uzayında Grupların Dağılımları

DF1 ve DF2'nin birlikte kullanılması sonucu, kafatası ölçülerine göre, *I.A fla* grubu dışında, diğer grup merkezlerinin ikiye gruplar halinde birbirine yakın bölgelerde bulunması ve söz konusu ikili gruplara ait bireylerin diğer ikili gruplardan ayrı bölgelerde iç içe girmiş olarak bir yayılma diyagramı sergilediği gözlenmesi, yapılan sınıflandırma işleminin son derece başarılı olduğunun bir göstergesi olup, söz konusu belirli bölgelerde ikili gruplar halinde toplanan, *A.A.her* ile *B.A.her* gruplarının birbirine, *G.A.sly* ile *G.A fla* gruplarının birbirine ve *E. A.sly* ile *E. A. fla* gruplarının birbirlerine benzer olduklarını söyleyebiliriz. Bunun yanısıra, *I.A fla* grubunun ise, *A.A.her* ile *B.A.her* gruplarına benzer özellik gösterdiğini söyleyebiliriz.

SONUÇ

Apodemus türlerine ait kafatası ölçüleri ele alınarak yapılan analiz sonucunda, gruplar arası farklılık anlamlı bulunmuştur. Bu farklılığı sağlayan ilk beş diskriminant fonksiyonu

istatistiksel olarak anlamlı bulunmuş ve bu fonksiyonların toplam varyansı açıklama payları %99,76 kadardır. Ayırma gücü en önemli olan birinci diskriminant fonksiyonu üzerinde, M21 (kafatası kapsül genişliği) değişkeninin, ikinci diskriminant fonksiyonu üzerinde ise, M7 (foramen inkisiv uzunluk) ve M9 (üst molar alveolar uzunluk) değişkenlerinin grupları ayırma açısından mutlak katkıları daha fazladır. *Apodemus* türlerinin sınıflandırma analizi sonucunda, analiz öncesi belirlenen sınıflandırma ile analiz sonrası tahmin edilen sınıflandırma arasında %90,26 oranında bir uyum sağlanmıştır. Bu oran aynı zamanda sınıflandırmanın başarılı olduğunu, yani söz konusu bireyler, analiz sonucunda, %90,26 olasılıkla ait oldukları gruplara doğru olarak sınıflandırılmıştır.

KAYNAKÇA

- Cooley W. Willam. and Lohnes R. Paul.,(1971). *Multivariate Data Analysis*, New York:John Willy Sons, Inc.
- Cooley W. Willam. and Lohnes R. Paul., (1962). *Multivariate Procedures for the Behavioral Sciences*, New York: John Willy Sons, Inc.
- Geer Van de P. John.(1971). *Introduction to Multivariate Analysis for the Social Sciences*, San Francisco: W.H. Freeman and Company.
- Green, E. Paul, J.Douglas Carrol. (1978). *Analyzing Multivariate Data*, The Dryden Press, Hinsdale-.
- Grimm, G. Laurence and Yarnold R. Paul. (1995). *Reading and Understanding Multivariate Statistics*, Washington: American Psychological Association.
- Gürsaka, Necmi, (1988). *Çok Değişkenli Analize Giriş*, Eskişehir: Ders Notu,
- Hair, F. Joseph., JR, Anderson E. (1987). *Rolph and TATHAM L. Ronald, Multivariate Data Analysis*. New York: With Readings, Macmillan Publishing Company.
- Kryustufek, B., Vohralik, V. and Kurtonur, C. (1998). "A New At Identity And Distribution of Water Shrews In Turkey", Slovenia Museum of Natural History, Ljubljana, Slovenia; Charles University, Prague, Czech Republic
- Overall, E. John. and Klett, C. (1972). *James, Applied Multivariate Analysis*, New York:McGraw-Hill Book Company
- Özdamar, Kazım. (1988). *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-II* Eskişehir: Ders Notları.
- Özkan, B. (1995). *Gökçeada ve Bozcaada Adalarının Kemiricileri*.Edirne: Doktora Tezi.
- Özkan, B. And Kryustufek, B.(1999). *Wood mice, Apodemus of two Turkish island : Gökçeada and Bozcaada* Folia Zool. 48 (1), March 1999
- Tatlıdil, Hüseyin. (1992). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz*, Ankara.
- Tatsuoka M. Maurice, (1971). *Multivariate Analysis: Techniques for Educational and Psychological Research*, New York: John Willy and Sons Inc

ŞİRKET BİRLEŞMELERİ VE HAVACILIK SEKTÖRÜNDEKİ UYGULAMALARI

Kıymet Tunca ÇALIYURT*

Özet

İşletmelerin öncelikli amacı, firmanın piyasa değerini maksimuma çıkartmaktır. İşletmeler bu amacı gerçekleştirmek için, karlılık ve risk kararlarında ayarlamalar yaparlar. Bu da işletmenin ne kadar kar beklediği veya ne kadar risk alabileceğine bağlıdır. Son yıllarda rekabet öyle boyutlara ulaşmıştır ki, işletmelerin tek başlarına ayakta durmaya çalışmak yerine diğer firmalarla beraber çalışma yolunu seçtikleri görülmektedir. Şirket birleşmelerinin sağladığı faydaları gören firmalar bir tür "birleşme çılgınlığı" içine girmişlerdir. Ancak rakip veya tamamlayıcı firmaların birleşmesi o kadar kolay olmamaktadır. Finansal, mali, beşeri, hukuki açıdan pek çok konuda problem çıkabilmektedir.

Bu çalışmada öncelikle şirket birleşmeleri incelenip arkasından şirket birleşmelerinin havacılık sektöründeki uygulamalarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Havacılık, Şirket Birleşmeleri, Havayolu Birleşmeleri.

Abstract

Company Mergers and Practices in Airline Industry

Companies' primary goal is to maximize the price of the firm's common stock. For achieving this goal, companies make arrangements on profit and risk. These arrangement depends on that how much profit is expected or risk taken. Recently competition among the companies reached the highest levels so that one can see companies preferred to combine others than staying alone. After seeing the benefits of the mergers, now the companies are in a position of "merger madness". On the other hand, it is not easy to merge with an other rival or completing company. There can be a lot of financial, fiscal, humanitail and juridicial problems. In this paper, first company mergers is reviewed and than civil aviation sector.

Key Words: Civil Aviation, Company Mergers, Airline Mergers.

* Öğretim Görevlisi: Trakya Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü.

GİRİŞ

Tüm sektörlerde özellikle son yıllarda yaşanan “şirket birleşmeleri”, araştırma ve planlama aşamalarına gereken önemin verilmemesi sonucunda “şirket boşanmalarına” dönüşmektedir. Şirket birleşmelerinde amaç sinerji etkisini yaratmaktır. Ancak yıllarca birbirlerini rakip olarak görmeye alışmış şirketlerin birleşmesi özellikle yönetici kesiminde problem yaratmaktadır. Bu nedenlerden dolayı uygulamaya geçilmeden önce birleşme kararının alınması, hedef şirketin seçilmesi ve karar verilmesi aşaması çok büyük önem taşımaktadır. Hedeflenen amaçlara ulaşılması için her adım dikkatli atılmalıdır.

BİRLEŞME NEDENLERİ

Şirketleri büyümeye iten temel güdü ekonomiktir. Ekonomik etmenlerin yanı sıra işletme sahip veya sahipleriyle ya da tepe yöneticilerle ilgili psikolojik faktörler de şirketin büyümesinde etkili olabilir. Büyümenin amaçlarının başında büyük ölçekte üretimde bulunmanın sağladığı üstünlük, teknik bir deyişle ölçek ekonomilerden yararlanma geliyor. Ölçek ekonomisinin kaynaklanma nedenleri ise; AR-GE faaliyetlerinin daha ekonomik yürütülmesi, yetenekli yönetici ve iş gören çalıştırma olanağının artması, büyük ölçekte üretimde bulunmanın maliyetler üzerindeki olumlu etkisi, riskin azalması, işletmenin pazar değerinin oluşumunda hisse senetlerinin fiyat/kazanç oranının yükselmesi sonucu pazar değerinin artması gelmektedir (Akgüç, 1998: 889). Bu bağlamda birleşme (merger) “İki ayrı şirketin tek şirket haline gelmesidir (Weston ve Brigham, 1993: 831).” Bu tanıma bir katkı yapmamız gerekmektedir. Son yıllarda şirketler bir başka şirketle bir bütün olarak birleşmek yerine diğer şirketin uzmanlık alanlarından faydalanmak istemektedirler. O zaman birleşme “iki veya daha fazla şirketin amaçları doğrultusunda çeşitli faaliyetlerini bir amaç altında toplayarak çalışmalarıdır” diyebiliriz. Bu amaçlar doğrultusunda, birleşmeleri işletmenin amaçlarına uygun olarak analiz ettiğimizde üç çeşit genel birleşme amacıyla karşılaşırız. Bunlar finansal birleşmeler, pazarlama birleşmeleri, üretim birleşmeleridir. İşletmeleri birleşmeye götüren nedenler, ne kadar çok ve kompleks olursa olsun, gerçekte tek bir amaç hedeflenebilir. İşletme A’nın pazar payı değeri, $V(A)$, birleşen işletme B’nin pazar değeri $V(B)$ ise, başarılı bir birleşmede, $V(A+B) > V(A)+V(B)$ olmalıdır. Bu durum sinerjiden kaynaklanmaktadır. Sinerji ise “bütün, ayrı ayrı parçaların toplamından daha

fazladır” şeklinde ifade edilmektedir. Gerçekte, her birleşme türünün güdülleri farklılık göstermektedir. Bunun yanında büyüme yönleri (dikey, karma, yatay) farklı olan işletmelerin birleşme nedenleri de genelde farklı olmaktadır. Birçok birleşme için öncelikli motivasyon nedeni birleşilen firmanın değerini arttırmaktır. Sinerji etkisi dört nedenden kaynaklanır. Bunlar ölçek veya finansal ekonomiler, ayırıcı yönetim etkisi ve gelişmiş pazar etkisidir. Birleşme nedenlerini genelde şu şekilde açıklamak mümkündür:

Büyük Ölçekte Faaliyette Bulunmanın Sağlayacağı Faydalar

Büyük ölçekte faaliyette bulunma, bir kısım faaliyetlerin maliyetini düşürebilir. Ölçek ekonomileri olarak da isimlendirilen bu faydaları sağlamanın bir yolu da, birleşmedir.

Çeşitlendirme

Çeşitlendirme, herhangi bir işletmenin faaliyette bulunduğu endüstrilerin sayısını artırma anlamındadır.

Büyüme

İşletmelerin normal içsel büyüme süreciyle büyümelerini gerçekleştiremedikleri birçok durumlarda birleşmeye gitmeleri tek yol olmaktadır. Gerçekte günümüzde içsel büyüme gidebilecek düzeyde kaynağa pek az işletme sahip olabilmektedir. Çünkü, dışsal yollarla büyüme, içsel büyümeyle orana daha az masraflı olmaktadır.

Finansal Nedenler

Hızlı büyüyen işletmeler büyümelerini finanslama da güçlüklerle karşılaşabilir. Bu işletmeler büyümelerini durdurmak yerine, düşünülen büyümeyi finansılamak için gerekli olan likitideyi, bu imkana sahip başka işletmelerle birleşerek elde edebilirler.

Psikolojik Unsurlar

Şirket birleşmelerinde ekonomik nedenler ön planda tutulmasına rağmen, psikolojik nedenlerin de önemli rol oynadığı gözlenmektedir. Kişilerin yönetsel ve finansal alanlarındaki yeteneklerini gösterme arzusu, daha büyük organizasyonları yönetme tutkusu, hırsı, şirketin devamını güvenceye alma duygusu, demode olma kuşkusu da birleşme kararlarında etkili olabilmektedir.

Şirketin Başarısızlıkları

Bir şirketin başarısızlığı ya ekonomik ya da finansal olabilir. Şirketin borç yükünün olmaması ve uygun bir yönetime sahip olması

durumların da bile, o şirket karlı bir biçimde işletilemiyorsa, ekonomik olarak başarısız bir şirkettir.

Bir Yönetime Sahip Olma

Günümüzde, amaç, en uygun endüstride faaliyette bulunmak, büyümeyi sürekli kılmak, istikrarı arttırarak güçlü bir pozisyon yaratmaktır. Bu nedenle, günümüzdeki dönem, "yönetim, yönlü birleşmeler dönemi" olarak isimlendirilmektedir.

Rekabetin Azaltılması

Aynı endüstri kolunda faaliyet gösteren şirketler arasında yapılacak birleşmeler, rekabetin azaltılması açısından önemlidir. Birleşen şirketler toplam arzın daha büyük kısmına sahip olarak, pazarda bu güçten faydalanabilirler (Aydın, 1990: 13-25).

Vergi Avantajı

"3239 sayılı Kanun"la, Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 8.nci maddesine zararlı kurumların devralınması istisnası eklenmiştir. Çeşitli nedenlerle mali güçlükler içine girerek zararlı duruma düşmüş şirketlerin, piyasadan çekilerek yok olmalarını önlemek ve ekonomiye yeniden kazandırmak amacıyla söz konusu bu şirketlerin karlı kurumlarca alınması öngörülmüştür" (Özen,1998: 77-78). Ancak bu vergi istisnası 1.1.1994 tarihinde yürürlüğe giren 3946 sayılı kanun ile kaldırılmış bulunmaktadır.

BÜYÜMENİN YÖNLERİ

Ekonomistler birleşmeleri dört gruba ayırır. (1) yatay, (2) dikey, (3) çapraz ve (4) benzer alanlarda büyüme. Yatay büyüme, örneğin bir perakende satış yiyecek zincirinin bir başkasıyla birleşmesidir ki bir şirketin aynı iş kolundaki diğer şirketiyle birleşmesi olarak tanımlanır. Dikey büyüme, ise çelik üreticisinin bakır veya demir maden şirketini istemesidir. Çapraz büyüme, "bir doğa veya faaliyette anlaşıma" anlamındadır ve şirketin kendi esas faaliyeti dışındaki sektörlerle yatırım yapmasıdır. Benzer alanlarda büyüme, birbiriyle ilişkisi olmayan faaliyetlerin birleşmesidir. Birbirleriyle ilişkisi olmakla beraber aynı ürünü üretmeyen ya da aralarında dikey üretim ilişkisi olmayan şirketlerin birleşmesi yoluyla sağlanan büyüme şeklidir (Compsey ve BRIGHAM, 1985: 637).

BİRLEŞME ŞEKİLLERİ

Devralma (Absorbsiyon)

Devir almada, alınan şirket veya şirketlerin varlık ve kaynakları (aktif ve pasifi) alan şirkete devredilmekte, alan şirketin varlığı

devam ederken devir olunan şirket veya şirketlerin tüzel kişilikleri sona ermektedir.

Yeni Bir Tüzel Kişilik Altında Toplanma (Füzyon)

Birleşen şirketlerin, şirketlerin tüzel kişilikleri sona ermekte, bu şirketler yeni bir tüzel kişilik altında toplanmaktadır (Akgüç, 1998: 891).

Bir şirketin pay senetlerinin tümünü veya denetimi ele geçirecek ölçüde satın alınması birleşme şeklinde değil, iştirak ve bağlı ortaklık şeklindeki yatırımdır.

BİRLEŞME PROSEDÜRLERİ VE BİRLEŞİLECEK ŞİRKETİN ARAŞTIRILMASI

Bir şirket almak için istekli şirketi alıcı şirket, alınmak istenen şirketi da hedef şirket olarak adlandırabiliriz. Alıcı şirket uygun şirketi bulduğunda, ödeme yapacağı fiyatı açıklamalı ve hedef şirketin yetkilileriyle görüşmelidir. Eğer alıcı şirket hedeflenen şirketin birleşmeyi uygun göreceğine inanıyorsa o zaman birleşmenin taslağı ve dönemleri tasarlanabilir. Bu durumda iki şirket müdürleri hissedarlarına birleşmeyi tavsiye ederek gelir tablolarını açıklarlar. İki şirketin yöneticileri tarafından onaylanan birleşmelere dostça birleşmeler diyoruz. Diğer durumlarda, hedef şirket birleşmeyi reddedebilir. Bu gibi durumlarda alınacak şirketin yönetiminin isteksiz olduğu söylenebilir ve alıcı şirketin hedef şirket hissedarlarına direkt olarak hitap etmesi gerekebilir (Compsey ve Brigham, 1985: 637-638). Birleşme-satın alma faaliyetlerinin planlama süreci ise şirketin uzun dönemli amaçlarının belirlenmesi, amaçlara ulaşmada yönün seçimi, dışsal genişleme yönü, belirleme, bir birleşme için amaçlar seti oluşturma, birleşmeyi organize etme, birleşilecek adayının seçimi, görüşme, birleşme sonrası iletişim ağının ve faaliyet planlarının hazırlanması, birleşme sonrası bütünleşme ve başarılı/başarısız kararı şeklinde sıralanabilir.

Birleşilecek şirket seçilirken özellikle finansal ağırlıklı gazeteler, mesleki yayınlar, mali danışmanlar, muhasebeciler, ticari bankalar, yatırım şirketleri gibi kaynaklardan yararlanılabilir (Aydın, 1990: 44-46).

HEDEF ŞİRKETİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE FİNANSAL ANALİZİ

Değerleme konusundaki genellemeler şunlardır: (1) Değerleme modelleri kantitatif olduğundan değerlendirme nesneldir. (2) İyi araştırılmış ve düzenlenmiş değerlendirme zamana bağlı değildir. (3) İyi bir değerlendirme kesin sonuca yakın bir değer sağlamalıdır. (4) Daha kantitatif olan değerlendirme modeli daha iyi değerlendirme

demektir. (5) Pek çok değerlendirme pazar fiyatına dayanır ancak bu rakam iyi analiz edilmelidir. (6) Amaç aslında değerlemenin nasıl olduğu değil, nesnenin değerlemesidir (Damodaran, 1996: 1-3). Şirketin birleşme öncesinde defter değeri, pazar değeri, işleyen teşebbüs değeri, tasfiye değeri, gerçek değer, iskonto edilmiş nakit değerleri ve hisse başına düşen gelirlerinin incelemesi gerekir.

ALİŞ BEDELİNİN ÖDENMESİ YÖNTEM VE ŞEKİLLERİ

Bir şirket ister tüm varlıklarının ister pay senetlerinin satın alınması yoluyla elde edilsin, bedelin nasıl ödeneceği önemli sorundur. Bedel nakden ödenebileceği gibi, satın alan şirketin hisse senetlerinin verilmesi ya da tahvil ve borçlanma yolu ile de ödeme yapılabilir; bu ödeme şekillerinin çeşitli bileşimleri, karma ödeme yolları da bulunabilir. Nakden ödeme yapılması halinde kaynağın nereden ve nasıl sağlanacağı ayrı bir sorundur. Kredi kullanarak kaldıraçlı şirket satın alınması (Leveraged Buy-Out kısaca LBO) yaygın bir yöntem olarak gelişmiş ekonomilerde özellikle A.B.D.'de uygulanmaktadır.

Alıcı şirketin, hedef şirketin ortaklarına kendi hisse senetlerini vermesi, alınan hisse senetlerine karşı hisse senedi vermesi, bir anlamda hisse senedi trampası şirketler arası gerçek birleşmedir. Kaldıraçlı satın alma ise satın alan şirketin yeterli nakdi olmaması halinde, banka kredisi kullanarak hatta kredi almada hedef şirketin varlıklarını dahi teminat olarak göstererek, daha açık bir deyişle hedef şirketin alacaklarını, stoklarını, taşınmaz mallarını rehin ederek veya gelecekte sağlayacağı nakit akışını güvence olarak göstererek kredi kullanabilirler. Kaldıraçlı satın almada (LBO) finansman, genellikle özkaynak, orta vadeli kredi ve uzun süreli sermaye benzeri kredi kullanarak sağlanmaktadır. Bu tür satın almalar, özkaynak toplam finansmanının genellikle %10 ve %30'u arasında değişmektedir. Alıcı şirketin finansal kaldıraç etkisinden yararlanmak için özkaynak oranını düşük tutma eğiliminde olmasına karşı, kredi verenler riski azaltmak için özkaynak katkısının görece olarak yüksek olmasını istemektedir.

ŞİRKETLERARASI BİRLEŞMELERDE BAŞLICA BAŞARISIZLIK NEDENLERİ

- Satın alınması hedeflenen şirketin veya şirketlerin iyi seçilmemesi,
- Başlangıçta birleşmenin yararlı olup olmayacağının ve uygulama olanağının yeterince veya gerçekçi bir şekilde değerlendirilememesi,
- Devralınan şirketin üstün ve sakıncalı

yönlerinin iyi incelenmemesi, özellikle alınan şirketin çeşitli eksiklerinin iyi saptanamaması,

- Birleşen şirketlerin büyüklüklerinin çok farklı olması nedeniyle şirket yöneticileri arasında iletişimin kurulamaması ve küçük şirketin yöneticilerine egemen olan duraksamalara karşı büyük şirket yöneticilerinin küçük şirketin sorunları hakkında yeterince bilgi sahibi olmamasının, politikaların birleştirilmesinde ve her iki şirketi de kapsayacak planların geliştirilmesinde yarattığı güçlükler (Akgüç, 1998: 921- 923).

SİVİL HAVACILIKTA ŞİRKET BİRLEŞMELERİNE İLİŞKİN UYGULAMALAR

Son yıllarda her sektörde yaşamaya başlanılan şirket birleşmeleri sivil havacılık sektöründe de kendisini göstermiştir. Pan American Havayolları'nın Delta Havayolları tarafından satın alınmasından sonra Alitalia (İtalyan Havayolları) ve KLM (Hollanda Kraliyet Havayolları)'de birleşme kararı almışlardır. Bunun dışında yaşanan havayolları şirketleri arasındaki ortak çalışmalar şimdilik tam anlamıyla "birleşme" sayılmasa bile kanımızca, yakın zamanda birleşmenin sağladığı avantajlara boyun eğerek Alitalie ve KLM'i takip edeceklerdir.

Şirket Birleşmelerinin başlamasıyla beraber dünya hava yolları da kendilerini büyük birleşmeler içinde bulmaktadırlar. Beş önemli havayolunun birleşmesi American ve British Airways (İngiliz Havayolları)'i harekete geçirmiştir. Gerçekte bu iki havayolu ve onların ilişkili oldukları Canada ve Quantas Havayolları beşinci havayolu olan Cathay Pacific'i aralarına çekmiştir (1998, "One World, Few Airlines", *Economist*, Eylül). Şu sıralarda havayolu sektöründe heyecanlı bir bekleyiş hakim. American Airlines ve British Airways' in birleşmesi için verilen teklifin sonucunu sektörün tüm temsilcileri merakla beklemektedir. Havayolu şirketlerinin birleşmesi ile, uzak hedeflere ulaşımın sağlanması amaçlanıyor. Nitekim sektörün lideri konumundaki Star Alliance'de bunun gerçekleştiği gözleniyor. Ancak, sektör genelinde istenilen başarıların henüz elde edilemediği de dikkati çekiyor. Havayolu şirketlerinin birleşmesi konusu gündeme geldikten sonra kolları sıvayan kuruluşlar arasında Orta Asya'nın birkaç havayolu hariç, diğer havayolu şirketleri kendilerine uygun birer ortak buldular. Bunlar arasında United Airlines, Lufthansa(Alman Milli Havayolları), SAS (İskandinav Havayolları), Air Canada, Varig ve Thai Airways' den oluşan Star Alliance, bir yıl önce kuruldu. Singapore Airlines ise bu gruba uygun bir ortak olmasına rağmen sadece Lufthansa

ile ortaklığını sürdürmektedir ve diğer ortakları arasında Air New Zealand, Ansett Australia ve Ansett International bulunmaktadır. Bu ortaklık 1997 yılında şirketlerin Avustralya kartel bürosuna başvurulmasıyla başlamıştı. Havayolu birleşmelerinde sekiz veya dokuz havayolu yeterli olmaktadır diğer durumda verim düşmektedir. Sektörde en büyük bekleyiş British Airways ve American Airlines'ın birleşip birleşmeyeceğidir. Avrupa Komisyonu ise, transatlantic pazarında, bu ortaklığın neticesinde ne gibi değişikliklerin olacağı sorusuna yanıt aramaktadır. Northwest Airlines'ın finansal verilerine göre, 1997 yılında American Airlines ve British Airways, Kuzey Atlantic pazarının %21.8'ine; Star Alliance %14.6 ve Delta-Swissair, Sabena ve Austrian Airlines'den oluşan Atlantic Excellence ise bu pazarda %13.7'lik bir paya sahip oldu. Northwest ve KLM ortaklığının pazardaki payı ise %8.5 olarak görülürken, Continental Airlines'ın da bu ortaklığa kabul edilmesiyle, bu oran %4.5 artmıştır (1998, "Büyük Havayolu Şirketlerinin Birleşmesi", *EXPO Turistik Dergisi*, Ekim: 10-11).

HAVAYOLLARINDA GRUPLAŞMALAR VE YAŞANAN SORUNLAR

STAR ALLIANCE GRUBU

United, Lufthansa, Air Canada, Thai, Varig, SAS

Bağlı Havayolları: Singapore, Air New Zealand, Ansett, Mexicana, ANA

Gelir: 65.5 milyar dolar

Yolcu sayısı: 263.7 milyon

AIRWAYS ALLIANCE

Tam Aviance, Taca, American, Canadian Aerolines

Bağlı Havayolları: British, Quantas, Finnair, Lot, Iberia

Gelir: 71 milyar dolar

Yolcu sayısı: 279.9 milyon

DELTA SWISSAIR GRUP

Delta, Swissair

Bağlı Havayolları: Sabena, THY, Air Portugal, Austrian Airlines, AOM, Air France, Aero Mexico, Aeroperu, Air France

NORTHWEST CONTINENTAL GROUP

Northwest, KLM, Alitalia, Braathens, Kenya Airways, Japon Air System

Bağlı Havayolları: Continental, America West, Aces Colombia; Air France

Tek başına en çok gelir elde edenler ve gelirleri ise Kore 4.3 milyar dolar, Cathay Pacific 4.2 milyar dolar, TWA 3.6 milyar dolar, Southwest 3.4 milyar dolar, Malaysia 2.6 milyar dolar, Saudia Arabia 2.5 milyar dolar, Chinese Airlines 1.8 milyar dolardır.

Ticaretin genel amacı, maliyetleri düşürerek gelirleri arttırmaktır. Sivil hava taşıyıcıları da bu olanağı gördükleri her alanda işbirliği yapmanın yollarını aramaktadır. İşbirliğinin hedefi, yolcu ağını genişletmek, yolcu potansiyelini arttırmak, rekabet gücünü yükseltmek, maliyetleri mümkün olduğunca düşürerek daha fazla gelir elde etmektir.

İlk adım tarife koordinasyonu ile ortak uçuş kodu kullanarak, ortakların seferleri arasında koordinasyonu sağlamaktır. Böylelikle yolcuya daha geniş bir uçuş ağı sunabilmektedir. Türk Hava Yolları'nın içinde yer aldığı birliktelik "Qualiflyer" grubudur. Bu grup; bütünleşme ve bağımsızlık çizgileri arasında, kurumsal kimliği imajı ve kültürü koruyacak özellikleri de beraberinde taşıyacaktır. Hisse paylaşımı, ücret mutabakatları, frekans paylaşımı, tarife koordinasyonu, ortak pazarlama veya pazar paylaşımı, interline anlaşmaları "Frequent flyer" (THY'nin sık uçan yolcuları için uyguladığı avantaj programı) gibi özel yolcu hizmetlerinde işbirliği stratejisinin temellerini oluşturmaktadır.

"Alliance" (alyans, anlaşma) içinde akla ilk olarak "code sharing" (uçuş kodlarının paylaşımı) ile "blocked space" (belli sayıda koltuğun uçuştan belli bir süre öncesine kadar ortaklığın diğer üyelerine ayrılmasıdır) gelmektedir.

Tarifelere bağlı olarak rezervasyon sistemlerinin entegrasyonu, havayolu öncelikleri, ortak ücret tespitinin yanı sıra havayollarının özel yolcu salonlarının ortak kullanımı işbirliği yapılan konulardır.

Ortaklar mevcut pazarlardaki varlıklarını kuvvetlendirerek yeni pazarlara açılmayı, dolayısıyla trafik artışı sağlamayı beklemektedir. Trafik artışı beraberinde gelirleri arttıracaktır. Yolcu açısından beklenen fayda ise; işbirliği içindeki havayolları, yolcuya daha uygun ücretler sunacak ve birden fazla seçeneği ortaya çıkaracaktır. Uygun uçuş bağlantıları kurma olanağı fazlalaşırken seyahat süreleri kısalmaktadır. "Through check-in" (birkaç noktaya seyahat edecek yolcunun son noktaya kadar bagajlarının yollanması ve biniş kartı verilmesi) birkaç noktalı uçuşlarda doğrudan check-in, transit/bagaj işlemlerini azaltacağından yolcuya rahatlık sağlanmış olacaktır. Sık uçacak "frequent flyer" olan yolcu ise avantajlarını grubun içinde değerlendirecektir.

THY'nin içinde yer aldığı Qualiflyer kalite grubunda ise amaç; hizmette kalite, standartları tutmak, teknik, ikram, bakım, handling (yer hizmetleri), satın alma işlemlerinde kolaylık sağlamaktır. Bu grupta üyeler, yer

hizmetlerini standardize etmek ve uçulan, hizmet satın alınan meydanlarda pazarlık gücünü arttırmak üzere bir şirket kurmuşlardır. Bu şirket tüm grup üyelerinin havalimanlarındaki sistemlerine hiçbir değişiklik getirmemekte, mevcut durum aynen devam ederek diğer ülkelere dönük pazarlıklara toplu olarak girmeyi planlamaktadır. Öte yandan, halen her havayolunun uçtuğu her ülkede anlaşmaları olduğundan bu şirketin toplu hizmet alımları 1999'da başlayacaktır. Handling şirketlerinden alınacak hizmetlerin denetimi, pazar analizleri, dış istasyonlarda hizmet standardının sağlanması, ortak prosedürlerin geliştirilmesi, eğitim programlarının koordinasyonu yer hizmetleri şirketi tarafından sağlanacaktır. Bir diğer taraftan ise; ortakların kendi ülkeleri ve üçüncü pazarlarda satış organizasyonu ele alınmaktadır. Ortaklar kendi ülkelerinde diğer taşıyıcıların rezervasyon, biletleme ve handling işlemlerini üstlenmek üzere anlaşmışlardır. Üçüncü pazarlar; İngiltere, Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, Japonya, İskandinavya vb. olup bu ülkelere olan uçuşlarda biletleme, satış desteği ve yolcu hizmetleri söz konusu olmaktadır. Havaalanı satış ofislerinin kurulması da ortaklığın ayrı bir projesidir. Ortak satış felsefesi, satış politikaları, teşvik programları, acenta ve şirket ziyaretleri hedeflenmektedir. Eğitim programları kapsamında ise; tüm "alliance" (ortak) üyelerinin eğitimcilerine eğitim verilmesi planlanmaktadır. Ayrıca bazı hizmetlerin de harmonizasyonu düşünülmektedir. Örneğin; sigarasız uçuşlar. Kabin içinde varış bağlantılı uçuş bilgileri özel yemekler, önemli yolculara verilecek hizmetler, müşteri ilişkilerinde temel prensipler üzerinde de çalışmaların başlatılacağı ifade edilmektedir. Birleşmelerde yaratılacak sinerjilerin yanı sıra unutulmaması gereken temel konular da mevcuttur. Bu tür ilişki en verimli pazarları açacak ancak bu pazarlar nasıl paylaşılacak, daha dün rakip olan şirketler birbirlerine zarar vermeden nasıl, diğer rakiplerine üstünlük sağlayacaklardır. Bütün havayolları "bilet" olayını çözmek istemektedir, biletsiz yolculuk meselesini çözen havayolu yolcusunun konumu ortaklık içinde ne duruma gelecektir. Yolcuların tercihleri, çalışanların konumu ve bilgi işlem alt yapıları (IT=Information Technology) birbirleriyle nasıl konuşacaktır, nasıl uyum sağlayacaktır gibi soruları yanıtlayarak adımlar atılmalıdır. Pilotlar, yer hostesleri, kabin ekipleri aksi bir güç olarak hareket edebilirler (Torun, 1998: 20).

Bunun yanında havayollarının birleşmelerine işçi sendikaları da karşı çıkmaktadır. Sendikalara göre; sektördeki rekabet en az hadde indirilerek uçak ve bilet ve buna bağlı hizmetlerin fiyatlarının kontrolü önemli ölçüde 3-

5 büyük havayolu tarafından belirlenmiş olacaktır (Hava-İş Dergisi, Mart-Nisan 1998: 5).

THY'nin içinde bulunduğu Qualiflyer grubunda çıkan sorunları ise; İsviçre Havayolları'nın, THY uçuşlarında kazanmış oldukları millerle kendi uçaklarında bedava bilet hakkına sahip olan yolcuların bu haklarını vermek istememesi, Türkiye Cumhuriyetlerle imzalanan ortak satış büroları anlaşmasında İsviçre Havayolları'nın tek başına hareket etmesi şeklinde sıralayabiliriz (Cebeci, 1998: 7). Buna rağmen THY'nin içinde bulunduğu The Qualiflyer Group ilk şirketini kuruyor. Her kurucu ortağın eşit hisse ile sahip olacağı Qualiflyer Grup Yer Hizmetleri Satın Alma Şirketi, taşıyıcıların(havayollarının) kendi ülkeleri dışında Avrupa'da sefer yapmakta oldukları noktalarda, tüm havayolları adına yer hizmetleri satın alacak (1 Ağustos 1998'den itibaren).Yeni sözleşme ile ortaklara hem belirgin bir sinerji hem de yer hizmetleri ürünlerinde tam bir kalite garantisi sağlanacaktır. THY, 1997 Avrupa Havayolları (AEA) sıralamasında 27 havayolu şirketi arasında; trafik gelişimi, ücretli yolcu/km olarak üçüncü sırada; Dünya Havayolları (IATA-International Air Transportation Association-Uluslararası Havayolu Taşıyıcıları Birliği) sıralamasında dokuzuncu sırada yer almaktadır. THY, Qualiflyer grubu dışında Fransız Havayolları'ndan da Orta Asya uçuşları için ortaklık teklifi almış ve bu teklifin diğer anlaşmaları engelleyen bir yönü bulunmaması da anlaşmanın oluru açısından önem kazanmaktadır (Cebeci, 1998: 7). Doğu ve Güneydoğu'daki havaalanlarının da aralarında bulunduğu bölgesel havaalanı merkezleri kurmayı planlıyor. Bu konudaki çalışmalar Özelleştirme İdaresi tarafından yürütülüyor (Dünya Gazetesi Kara ve Hava Taşımacılığı Ek, 1998: 7). Çalışmaları bir yıldır devam eden ve bu yıl içinde kurulması planlanan bölgesel havayolu şirketi, THY'ni Ankara çıkışlı iç hatlarından doğan 15 milyon dolarlık zarardan kurtaracak. Bölgesel havayolu şirketi için "Dalga Sistemi" adı verilen yeni bir tarife konsepti geliştirildi. Buna göre, çeşitli noktalardan havalanacak uçaklar Ankara'ya gelip oradan diğer şehirlere dağılacak ve bunu günde dört kez tekrarlayacaklar. Bağlantı yapılacak şehirler içinse bekleme süresi en az 30 dakika, en fazla 90 dakika olacaktır. Şirket daha sonraki aşamada sınır ötesi yakın merkezler arasında dış hat uçuşlarına başlayacak ve bu şekilde 10 yeni hat noktasına bağlantı verilmesi sağlanacaktır (Sabah Gazetesi, 8 Eylül 1998:13).

Havayolları'nda birleşmelerin kontrolü ise Amerika Birleşik Devletleri'nde Federal Birleşme Kurulu (Federal Acquisition Association) tarafından kontrol edilmektedir. Bu

teşkilat, havayollarının birleşmelerinde her aşamada yardımcı olmakta finansal, teknik, personel gibi konularda destek vermektedir. Özellikle risk ve yatırım yönetimi konularında eğitimli personeliyle hizmet vermekte ve düşük yayınlayarak havacılık sektörünü yönlendirmektedir (Federal Acquisition Association Tüzüğü).

SONUÇ

Özellikle son yıllarda piyasa değerlerini maksimuma çıkarma isteği içinde olan şirketler büyümenin çeşitli yollarını kullanarak güçlenmektedirler. İç büyümeye karşı birçok avantajı bulunan dış büyüme, başka bir şirketi devralma, yeni bir tüzel kişilik altında birleşme şeklinde uygulama bulmaktadır.

Birleşmenin en önemli aşaması planlama ve birleşilecek şirketin seçilmesi aşamasıdır. Bunun nedeni ise, bütün prosedürler bu plana uygun olarak yapılacak ve birleştirilecek şirket seçiminin analizi bu aşamada belirlenecektir. Bu nedenle planlama aşamasında yapılacak yanlışlar sonucu olumsuz yönde etkiler. Birleşme neticesinde kurulacak yeni şirket ve eski şirket hissedarları arasında eşitsizlik oluşmaması, birleşmenin iki taraf için de istekli gerçekleşmesi ve birleşmenin önüne çıkacak tüm engellerin ortadan kaldırılması birleşmeden sonra çıkacak olumsuzlukları engellemek açısından önemlidir.

Sivil havacılıkta, havayolu birleşmeleri yoğun bir şekilde devam etmektedir. Türk Hava Yolları'nın içinde bulunduğu Qualiflyer Grubu'nda sorunlar yaşanmaktadır. Ancak Orta Asya' da beraber çalışmak için Air France'dan gelen teklif Türk Hava Yolları'nın bu parkurda ağırlığını arttırması açısından önemlidir. Bunun yanında Avrupa ve Asya arasında transit bir nokta konumunda olan havayolları bunu iyi değerlendirebilirse Türk Hava Yolları Qualiflyer Grubu'nda ağırlığını koyabilir. Uygulanması düşünülen Bölgesel Havayolu Projesi ve "Dalga Sistemi" Türk Hava Yolları'nı Doğu ve Güneydoğu parkurunda uğradığı zarardan kurtaracaktır.

Dünya havayolları arasında son yıllarda başarılarıyla kendini kanıtlayan Türk Hava Yolları'nın başarısı sadece gruplaşmaya değil aynı zamanda havaalanlarının alt yapısına, pasaport turnikelerinin çoğaltılmasına, sivil havacılık eğitimi almış personele, havaalanı içinde transit olarak kalacak yolcuların tüm konforunun

sağlanmış olması gibi temel nitelik arz eden gerekliliklere bağlıdır. Şirket birleşmelerinin yoğun olarak yaşandığı bir dönemin ardından mutlaka yaşanacak şirket boşanmaları bu takdirde Türk Havayolları için söz konusu olmayacaktır.

KAYNAKÇA

Akgüç, Öztin. (1998). *Finansal Yönetim*, İstanbul: Avcıol Basım-Yayım, Muhasebe Enstitüsü Yayın No:65.

Aydın, Nurhan. (1990). *Şirketlerin Birleşmesinde Finansal Analiz ve Bir Uygulama Örneği*. Ankara: A.Ü., Muhasebe-Finansman ABD, Yayınlanmamış Doktora Çalışması, Türkiye Ticaret ve Sanayi Deniz Ticaret Borsaları Birliği.

Cebeci, Uğur. (1998). "THY-Swissair Ortaklığı Bozuluyor", *HürriyetPazar Eki*, 25 Ekim 1998.

—, (1998). "Air France'dan THY'ye", *Hürriyet Pazar Eki*, 9 Ağustos 1998.

Compsey ve Brigham. (1985). *Introduction to Financial Management*. Dryden Press.

Damodaran, Aswath. (1996). *Investment Valuation*. Canada, John Wiley&Sons Inc.

Dünya Gazetesi. (1998). "THY İşbirlikçileri İle Daha Güçlü", *Dünya Gazetesi Kara ve Hava Eki*, 23 Temmuz 1998.

Economist. (1998). "One World, Few Airlines", 26.09.1998.

EXPO Turistik Dergisi, (1998). "Büyük Havayolları Şirketlerinin Birleşmesi", Ekim 1998.

Federal Acquisition Association Tüzüğü.

Hava-İş Dergisi: "Havayolları Küreselleşiyor", Sayı: 45.

Özen, Necdet. (1998). "Devralınan Kurumlara Ait Zararların Kurum Kazancından İndirilmesi", *Vergi Sorunları*. Sayı: 113.

Sabah Gazetesi (1998). "THY Hem Kasasını Dolduracak Hem de Yükünü Hafifletecek", 8 Eylül 1998.

Torum, Oya. (1998). "Havayolları İşbirliği İçinde", *UTED Dergisi*, Eylül 1998.

Weston ve Brigham, (1993). *Essentials of Managerial Finance*, The Dryden Press.

TÜRKİYE BELEDİYELERİNİN ÇEVRE POLİTİKALARI**Berkan DEMİRAL*****Özet**

Bu çalışma altı ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümü oluşturan girişte genel olarak politika, çevre politikası gibi kavramların anlamı, günümüzdeki önemlerinden söz edilmiştir. İkinci bölümde Çevre Politikalarının uygulama araçlarından söz edilmiştir. Üçüncü bölümde yürütme yasama ve yargının Türkiye’de Çevre Politikaları’na yaklaşımı irdelenmiştir. Dördüncü bölümde genel olarak belediyeler–çevre politikaları ilişkilerine değinilmiş ve dünyadan belediyelerin başarılı çevre politikası uygulamalarına yer verilmiştir. Beşinci bölümde Türkiye belediyelerinin çevre politikalarına yaklaşımları olumlu ve olumsuz örneklerle göz önüne serilmiş ve son bölümde ise elde edilen bulgular değerlendirilerek bir takım öneriler ışığında sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre politikaları, Türkiye’de belediyelerin uyguladığı çevre politikaları.

Abstract***Environmental Policies of Turkish Municipalities***

The article titled “Environmental Policies of Turkish Municipalities” consists of 6 sections. The first section is introduction which defines the following concepts: politics, policy, environmental policy. In the second section, participial tools of the environmental policy are examined. In the third section, the approaches of legislative, executive and judicial bodies to environmental policy of Turkey are presented. In the fourth section, the close relations between the environmental problems and local administrations are emphasized. In the fifth section, the existing environmental policies of Turkish Municipalities with positive and negative examples are presented. The last section of the article is devoted to the conclusions.

Key Words: *Environmental, Environmental, Policies, Environmentally policies of Turkish Municipalities.*

* Yrd.Doç.Dr.: Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

GİRİŞ

Politika kavramı kullanıldığı yere ve zamana göre, hatta kavramı kullanan kişiye göre bile çeşitli anlamlar kazanan esnek bir kavramdır. Bu nedenle kavramın tüm tanımları kapsayan en geniş tanımından, bir de bizi daha yakından ilgilendiren toplum bilimsel tanımından söz etmek yerinde olacaktır düşüncesindeyiz.

Politika kavramı en geniş olarak “Belirli bir sorunun çözümü için geleceğe yönelik olarak alınması gereken önlemlerin ve benimsenen ilkelerin bütünü” şeklinde tanımlanmaktadır. Toplumbilimsel açıdan ise “Devlet işlerine katılma ve devlet etkinliklerinin biçimi amaç ve içeriğinin belirlenmesi işi” olarak tanımlanmaktadır (Keleş, Hamamcı, 1997: 243).

Çevre politikasına gelince, o da; bireylerin sağlıklı bir çevrede yaşamalarının sağlanması, toplumun sahip olduğu çevre değerlerinin korunması ve geliştirilmesi ve bunların uygulanmasında gerekli olan yükün paylaşılmasında toplumsal adalet ilkelerinin göz önünde bulundurularak uygulanması için geleceğe yönelik olarak alınması gereken önlemler ve benimsenen ilkeler bütünü olarak tanımlanabilir.

Politika tanımında olduğu gibi çevre politikalarının çerçevelendirilmesinde de farklılıklar görülmektedir. Bu farklılıklar genel çevre yaklaşımı içerisinde şöyle kümelenendirilebilir:

- a) İçerik Yönünden Çevre Politikaları
 - i) Düzeltim Karşıtı Çevre Politikaları
 - ii) Düzeltim Yanlısı Çevre Politikaları
- b) Yöntem Açısından Çevre Politikaları
 - i) Onarımcı Çevre Politikaları
 - ii) Önleyici Çevre Politikaları
- c) Uygulama Tekniği Açısından Çevre Politikaları
 - i) Katılımcı Çevre Politikaları
 - ii) Zorlayıcı Çevre Politikaları

Ağustos 1999’da Marmara Bölgesi’nde meydana gelen deprem sırasında ve sonrasında gözlemlenen önemli bir nokta da; Türkiye’de hem merkezin hem de yerel yönetimlerin ciddi bir çevre politikası sıkıntısı olduğudur (bu sıkıntı yalnızca ilke ve hedeflerin belirlenmesi konusunda değil aynı zamanda politikaların uygulanması ile ilgili olarak yaşanmaktadır). Bunun sonucu olarak da katrilyonlarca TL. sını bulan maddi ve ölçülmeyecek düzeyde manevi kayıplar olmuştur. Ne yazık ki, deprem öncesi ve sonrasında açıkça görülen bu sıkıntılardan kimsenin ders almadığı; deprem sonrası uygulamalardan da anlaşılmaktadır.

Oysa ki günümüz sanayileşme çağının bir parçası olduğu kadar kentleşme çağının da bir parçasıdır. Tarihin, her alanda en hızlı gelişmeleri kaydettiği bu dönemde; değişimin ve gelişimin getirdiği nimetlerin yanında çok büyük ölçekli çevre sorunları da yaşanmaktadır.

Küresel ekosistemin çeşitli düzeylerde bozulmasından kaynaklanan ve karşımıza çok çeşitli boyutlarda (açlık, yoksulluk, doğanın zarar görmesi) ortaya çıkan bu sorunları giderek gezegenimizin ve insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlamıştır. Bu tehdidin anlaşılmasıyla birlikte önce küçük çevreci grupların ilgi ve uğraş alanı olan sorunlar zamanla bütün politikaların odağına yerleşmiş ve vazgeçilmez bir duruma gelmiştir.

Çevresel krizin küresel boyutu belirlendikten ve kentlerle doğrudan ilişkisi anlaşıldıktan sonra belediyelerin çevre politikaları daha da önem kazanmıştır.

ÇEVRE POLİTİKALARININ UYGULAMA ARAÇLARI

Çevre politikalarının uygulanmaya başladığı 1972 yılından beri çevre politikalarının uygulanmasında belli başlı 4 araçtan söz edebiliriz:

- **Yasal Düzenlemeler:** Çevre mevzuatı olarak da adlandırılabilirler. Çevreyle ilgili her türlü yasa, yönetmelik, tüzük ve benzeri düzenlemeler bu gruba girer.
- **Ekonomik Araçlar:** “Pazar Esasına dayalı Araçlar” tanımı kapsamında yer alan ve kirliliğe yol açan faaliyetleri caydırıcı önlemlerin (vergi, harç ve benzeri) yanı sıra, çevrenin korunmasına yönelik, üretim ve tüketim alışkanlıklarını teşvik eden önlemleri (mali yardım, kirlenme /atık hakkı ve benzeri) de içeren araçlardır.
- **Yatay Destek Düzenekleri:** Adından da anlaşılacağı üzere çevre politikalarının uygulanmasında temel araçlar olarak görülen “Mevzuat Araçları” ve “Ekonomik Araçlar”ın etkinliğinin artırılmasını destekleyen araçlardır. Bu çerçevede oluşturulan araçlar 3 farklı alanın desteklenmesi amacıyla kullanılır (İKV, 1998: 57):
 - Veri Toplama ve Bilgilendirme
 - Eğitim
 - Araştırma – Geliştirme (AR-GE)
- **Mali Destek Düzenekleri**

TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI

Türkiye'de Bağımsız bir çevre politikası kavramı 1982 Anayasası ile ortaya çıkmıştır. Daha öncesinde ise çevre politikaları sağlık politikalarının bir alt başlığı olarak irdelenmiştir. Bu nedenledir ki bu konuda yapılan tüm çalışmaların kaynağı 1580 sayılı Belediye Yasasının 15. Maddesinin 1,7, 13 ve 38. Fıkraları, 19. Maddenin 2. Fıkrası, 1, 3, 29, 33, 42 ve 56. Maddelerle 1593 sayılı Genel Sağlık Yasası'nın (Umumi Hıfzısıhha Kanunu) 1. Maddesi; 11. ve 12. Kesimleri (248. Madde ve sonraki maddeler) olmuştur.

Ne 1921, 1924, ne de 1961 Anayasasında çevre ile ilgili bir düzenlemeye doğrudan rastlamak olanaklı değildir. Konuyla ilgili tüm yazılarda bu konuya ilişkin düzenlemelerin Anayasal dayanağı olarak; örneğin 1961 Anayasasının "Sağlık Hakkı" ile ilgili düzenlemeyi içeren 49. Maddesi gösterilmektedir (Keleş, 1997: 274). Ancak bunun zorlama bir görüş olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü 82 Anayasasına kadar gerek yasama organları gerekse kalkınmayı yürütme organları gelişmiş batı ülkelerini yakalamak amacıyla kalkınmayı tamamen birincil ve tek öncelik olarak görmüşlerdir. Bunu 5 yıllık Kalkınma Planlarını inceleyerek anlamak da olanaklıdır.

İlk iki Beş Yıllık Kalkınma Planında çevreye özgü özel bir bölüm ayrılmamıştır. Çevre için özel bir bölüm ancak III. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) ayrılmıştır. Ne yazık ki sanılanın aksine bu planda çevre korumanın kalkınma çalışmalarına zarar vermemesi için çaba gösterilmesi gerekliliğinden söz edilmiştir. Bir de bu planda artık giderek dayanılmaz bir duruma gelen Ankara'nın hava kirliliğinin düzeltilmesi için yapılması gereken düzenlemeler yer almıştır (DPT, 1973: 126).

Dikkat edilecek olursa yürütmenin çevreye yaklaşımı tüyleri diken diken edecek bir boyuttadır. Buradaki tek teselli ne yazık ki Ankara'nın hava kirliliği ile ilgili önlemlerdir. Çevre ancak IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda "Temel Politikalar" kısmında kendine bir yer bulabilmiştir. Ayrıca bu planın sevindirici yönlerinden biri de, planda "Önleyici Çevre Politikaları"nın benimsenmiş görünmesidir (İKV, 1998: 64).

Daha sonra gelen V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1985-1989) hem "Önleyici" hem de "Onarımcı" çevre politikalarının birlikte götürülmesi benimsenmiştir (DPT, 1985: 45). Bu ilk planda çevre politikaları açısından kötü yönde bir geriye gidiş gibi görülebilir. Ancak dikkatle incelenecek olursa; uzun yıllar uygulamada olan

politikaların çevreye verdiği zararlar ancak "Onarımcı Çevre Politikaları"nın yardımıyla giderilebileceği rahatça görülecektir.

Son iki Beş Yıllık Kalkınma Planında çevreye daha fazla yer ayrıldığını ve son planda (7. Plan, 1996-2000) uluslararası sorumluluklardan ve çevre politikalarının diğer ülkelerin çevre politikalarıyla uyumlu bir biçime getirme çabalarından söz edilmesi önemlidir (DPT, 1996: 56).

Çevreyle ilgili yasal düzenlemelerde de aynı şeyleri görmek olanaklıdır. Başta Çevre yasası olmak üzere çevreyle ilgili hemen tüm düzenlemeler 1982 sonrası yapılmıştır (2872 sayılı Çevre yasası (R.G., 11.8.1983, No:18132), 2873 sayılı Ulusal Parklar Yasası (R.G., 11.8.1983, No:18132), 2863 sayılı Kültür ve Doğa Varlıklarını Koruma Yasası (R.G., 21.8.1983, No:18142), 2803 sayılı İmar Affı Yasası (R.G., 29.1.1983, No:17942), 2960 sayılı Boğaziçi Yasası (R.G., 29.11.1983, No:18229) ve benzeri).

İdari Yargı'da da 1982 sonrası önemli gelişmeler ve olumlu örnek kararlar çıkmıştır. Benzer gelişmeler Anayasa Mahkemesi kararlarına da yansımış ve merkezin ve yerelin çevre politikalarını belirlerken şekillendirmede yardımcı olmuşlardır (Keleş, Hamamcı, 1997: 299-305).

BELEDİYELER VE ÇEVRE POLİTİKALARI

"Neden belediyelerin çevre politikaları?" ya da "çevre politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında belediyelerin önemi nedir?" sorusu bu çalışmanın temel sorunları arasında yer alır. Çünkü çevresel tehdidin küresel boyutu ve kentlerle olan doğrudan ilişkisi anlaşıldıktan sonra kentlerin ve belediyelerin çevre politikaları da önem kazanmıştır.

Belediyeler, halkın ortak ve yerel gereksinimlerini gideren kamu kuruluşları olarak bilinirler (A.Y.M.124/I). Bu tanımdan bir sorun belediyeleri ilgilendirmesi için iki temel ölçüte de tamamen uymaktadır. Bu sonuç çevre sorunlarının öncelikle yerel yönetimlerin bir sorunu olduğunu göstermektedir (Yaşamış, 1996: 313). Nitekim gerek kurumsal olarak gerekse AB gibi uluslararası örgütlerde çevre sorunlarının yerel olduğu ve ortaya çıkan tehlike karşısında yerel yönetimlerin gerekli önlemleri alması gerektiği açıkça kabul edilmektedir (İKV, 1998: 29).

Belediyelerin Çevre Politikalarını Etkileyen İlkeler

Çevre koruma ilkeleri aynı zamanda çevre politikalarını belirleyen temel ilkeler olarak

kabul edilebilir. Bunların başlıcaları; kirleten öder ilkesi, yükün paylaşılması ilkesi; önleme ve işbirliği ilkesidir.

- **Kirleten Öder İlkesi:** Bu ilkenin anlamı, kim çevre zararının oluşmasından sorumlu ise, bu zararın giderilmesi için ortaya çıkacak bedele katlanması gerektiği biçimindedir (Aktan, 1998: 66).
- **Yükün Paylaşılması İlkesi:** Bu ilke “Kirleten Öder” ilkesinin zıddı sayılabilecek bir ilkedir. Çevreye zararları ile ortaya çıkabilecek maliyetlerin yüküne sadece çevreye zararı olan ya da olanlar değil tüm toplum katlanacaktır (Toplu Konut İdaresi, 1996: 46).
- **Önleme İlkesi:** Çevre zararlarını ortaya çıkmadan geleceğe yönelik olarak belirleyip önleme çabasını anlatmaktadır.
- **İşbirliği İlkesi:** Bu ilke de ortak sorumluluk çerçevesinde çevre koruma çabalarının uygulanmasında katılımcı bir işbirliği çabası vardır. Kaldı ki, çevre hakkının dayanışmacı özelliği de böyle bir işbirliğini gerekli kılmaktadır.

Belediyelerin Çevre Politikalarına Dönük Donanımları:

Belediyelerin çevre politikalarına dönük donanımları; kararlılık, yetki ve kaynaklar, insan gücü ve bilgi toplama ve değerlendirme olarak ifade edilebilir.

- **Kararlılık:** yerel yöneticiler için sağlıklı bir çevre politikası oluşturma ve uygulamanın temel koşulu bu konuda gösterecekleri kararlılıktır. Beldesinin havasını, suyunu, toprağını ve dolayısıyla insanını, tarihsel ve kültürel değerlerini korumaya kararlı bir yönetici, bunun için gerekli donanımları ve yöntemleri bulmakta zorlanmayacaktır (Toplu Konut İdaresi, 1996: 49).
- **Yetki ve Kaynaklar:** Bir yerel yönetimin beldesini ilgilendiren sorunlara eğilebilmesi, onlara çözümler getirebilmesi, öncelikle bu yönetimin o konuda yetkili kılınmasıyla olanaklıdır. Ancak ne yazık ki bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de belediyeler çevre sorunlarının doğrudan muhatabı kabul edilmemekte onlara yalnızca “zabıta” görevi verilmektedir.
- **İnsan Gücü:** Belediye yönetimleri başarılı olabilmek için her şeyden önce yetişmiş insan gücüne gereksinim duyarlar. Bu nedenle hem yurttaşlarını hem de kendi çalışanlarını geliştirmek için sürekli bir plan ve program

yapmak zorunlulukları vardır.

- **Bilgi Toplama ve Değerlendirme:** Çevre ile ilgili politikalar üretebilmek için yerel yönetimler ayrıntılı bir çevre envanterine sahip olmalıdır. Sağlam ve doğru bilgilere dayanmayan kararların ve politikaların sonuca ulaşamayacağı hatta yanlış sonuçlara yol açacağı kesindir.

Belediyeler Açısından Çevre Politikalarını Etkileyen Temel İlkeler

Yöneticilerin çevre politikalarını belirlemeleri ve uygulamaları çevre yönetimi olarak adlandırılacak olursa çevre politikalarını etkileyen ilkeler aynı zamanda çevre yönetiminin temel ilkeleri olacaktır. Bu ilkeler geri kazanım ilkesi, entegrasyon ilkesi, basitlik ilkesi, sinerji ilkesi, uyum ilkesi, çeşitlilik ilkesi ve taşıma kapasitesi ilkesidir.*

Küresel Çevre Politikalarının Yerel Yönetimlerde Başarılı Uygulamalarına Dünyadan Örnekler

Çevre politikalarının uygulamasında yerel yönetimler dünyanın hemen her ülkesinde (sorumluluk açısından) ön plandadır. Bu nedenle bu yönetimlerin uygulamalarından elde edilen sonuçlar-olumlu ya da olumsuz- diğer ülkeler için de bir örnek oluşturmaktadır. Bu örneklerden hareketle diğer ülkelerdeki yerel yönetimlerde çevre politikalarını ve uygulamaları bu deneyim ışığında yapmaktadırlar.

Mexico City’de (Meksika) Kirliliği Önleme ve Kontrol Programı yetki ve sorumluluğun yerel yönetimlere tamamiyle devri sonucunda elde edilmiş bir başarıya (Pearson, 1987: 112); Kitakyushu (Japonya) “Ölüm Denizi” Projesi küçük yerel yönetimlerin bir birlik kurarak sonuca gitmesine (Rohbinder, 1997: 261); Saarbrücken (Almanya) Enerji Programı merkez-yerel yönetim ve yerel yönetim-halk işbirliği ile ulaşılan başarıya (Sbrageia, 1996: 78); Los Angeles (ABD) “Hava Kalitesini Geliştirme Programı” merkezin yalnızca gerekli yasal düzenlemeler yaparak geri kalanı yerel yönetimin gücüne bırakmasına (Yıldırım, 1993:101); Angers (Fransa) “Çevresel Politikaların Kentsel Düzeyde Entegrasyonu” Projesi çevre eğitimi ve halk katılımına (Sbragia, 1996: 324) ve Norveç Çevre Projesi’ de ulusal ölçekte çevreden sorumlu öznel amaçlı bir yerel yönetimler birliğine başarılı birer örnektir (Sbragia, 1996: 86).

* Bu ilkelerin ayrıntıları için bkz. Yıldırım, Ferzan Bayramoğlu “Çevre ve Yönetim”, IULA-EMME Yayını, İstanbul: 1994.

TÜRKİYE BELEDİYELERİNİN ÇEVRE POLİTİKALARI

Kentlerimiz olması gereken çevre koşulları açısından ele alındığında büyük eksiklikler gösterirler. Bunun doğal sonucu da kentsel yaşam biçiminin çeşitli çevresel sorunlarla dolu olmasıdır.

Çevre sorunlarının yoğunluk kazandığı bölgeler, kirlenme sorununu yaratan ve arttıran etmenlerin yer aldığı bölgelerdir. Bu durum çevre sorunları konusunda uzun süreli politikalar geliştirmeyi gerekli kılar.

1970'li yılların başında dünyada çevrenin korunmasına ve çevre sorunlarının çözülmesine halkın ilgisi ve katılımı giderek artmaya başlamıştır. Bunun İtalya'dan başlayarak politikaya da yansıdığını görüyoruz (Somersan, 1997: 2-12). Bu tarihten itibaren çevrenin korunması; toplum sağlığının korunması anlayışından, bütünüyle çevrenin ve çevre kaynaklarının korunması anlayışına doğru kaymıştır (IULA-EMME, 1995: 36).

Çevre sorunlarının, ulusal ve uluslararası boyutları da olmakla birlikte, asıl boyutu yereldir. Sorun öncelikle ve ivedilikle yerel yurttaşları ilgilendirir. Türkiye gibi toplumun yönetiminin aşırı merkezîyetçi, "yukardancı" bir gelenekten (IULA-EMME, 1995: 37) geldiği, sivil toplum kuruluşlarının yeterli ölçüde örgütlenmediği toplumlarda, toplumun katılımının sağlanması konusunda belediyelere büyük işler düşmektedir.

Bu bağlamdan yola çıkarak Türkiye'de belediyelerin çevre politikalarıyla ilgili temel rol ve işlevlerini aşağıdaki başlıklar altında toplayabiliriz:

- **Kentin Planlanması:** Kentin ya da beldenin sağlıklı ve planlı gelişmesi kentte ve belde yaşayanların düzenli ve ortak gereksinimler doğrultusunda uzun vadeli bir anlayışla karşılanması için belediyelerin elindeki en

önemli araçlardan biri kent planlarıdır. Bu planlar kentteki tüm çalışmaların akılcı bir biçimde düzenlenmesini ve kentin alacağı biçimin denetimini sağlarlar.

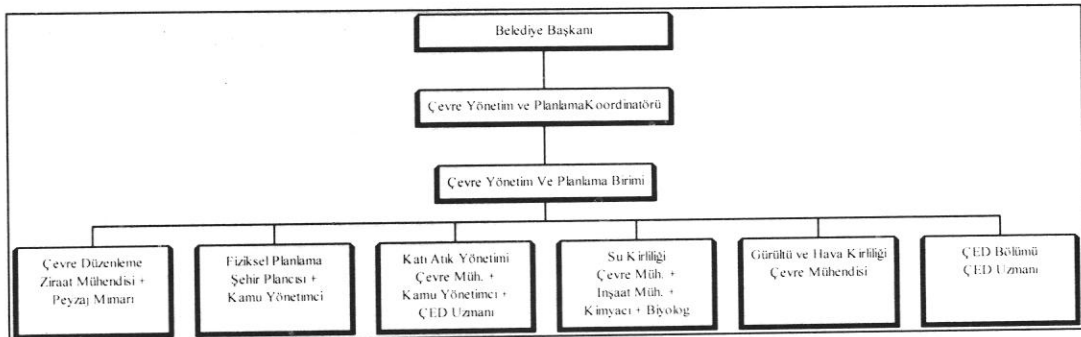
Sağlıklı bir kentsel çevre yaratılması, kentsel gelişmelerin çevre üzerindeki baskılarının en aza indirilmesi için kent planları birincil öneme sahiptir. Böylece çevreye verilebilecek zararların bir ön kestirimi ve buna önlemler alınması çok daha ucuz, kolay, çabuk ve etkili olacaktır.

Kentsel planlama yapma yetkisi Türkiye'de 3194 sayılı ve 1985 tarihli imar Yasası ile belediyelere verilmiştir. Belediyeler imar planlarını ya İller bankası aracılığıyla ya da kendiler ihale ederek yapmaktadırlar.

Aslanan her belediyenin kendi beldesinin imar planlarını kendi kaynaklarıyla (insan, para, bilgi ve benzeri) yapmasıdır. Bundan kaynakların boşa harcanması anlamı çıkmamalıdır. Elbette ki çok sayıda teknik eleman, para, zaman ve benzeri kaynak isteyen kent planlamasında kaynakların en uygun kullanımı gözetilmelidir. Ancak ne yazık ki kaynakları bu iş için hiç de yeterli olmayan Türkiye Belediyelerinin önemli bir bölümü bu işi Ankara'ya İller Bankası'na yaptırmakta bundan kaynaklanan sorunları ise belde de yaşayanlarla birlikte paylaşmaktadırlar. Doğal olarak da hazırlanacak olan kent planlarının kentte yaşayanların görüş ve önerilerinin alınmasından sonra uygulamaya konulması daha doğrudur. oysa merkezin planlamacıları çoğunlukla kentte yaşayanların görüşleriyle fazlaca hatta hiç ilgilenmezler.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de belediyelerin çevre politikalarını oluşturmada ve uygulamada belli bir merkezden ya da belli bir düzene göre çalışma yapmaları daha başarılı sonuçlar verir. Bunun için belediye bünyelerinde bir "Çevre Yönetimi ve Planlama Müdürlüğü" kurulmalıdır. Şekil-1'de bu birimin temel yapısı gösterilmiştir.

Şekil-1 Çevre Yönetim ve Planlama Müdürlüğü

Kentsel Hizmetlerin Sunulması:

Türkiye’de belediyeler – çevreyle ilgili olarak-belde ve kentte yaşayanlara kent planlarının hazırlanmasından tutun da kent içi ya da çevresindeki sanayii kuruluşlarının denetimine kadar bir dizi hizmet sunarlar.

- **Gelişmenin Denetimi:** Belediyeler beldenin/kentin değişmesini ilke olarak kent imar planı ile denetlerler. Planla kentin gelişiminin denetiminin yanı sıra belediyelerin; belediye sınırları içinde imar çalışmalarını, işyerlerini, sanayi kuruluşlarını, yiyecek ve içecek maddelerini denetleme, izne bağlama ve para cezası verme, çalışmaları durdurma, eski durumuna geri getirme, yer değiştirme gibi yaptırım yetkileri vardır.

Bütün bu sayılan temel rol ve işlevlerin yerine getirilmesi için belediyelerin çevre konusunda bir takım stratejilere gereksinimi vardır. Bu stratejilerin belli başlıları şunlardır:

- Çevresel kalitenin çerçevesinin çizilmesi,
- Atıkların denetimi olanaklarının belirlenmesi,
- ÇED’in uygulama alanına konulması,
- Önleyici ve giderici çevre politikalarının birlikte kullanılması anlayışının benimsenmesi.

Burada dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri de Çevre politikalarının kapsamı konusunda ortak hedeflerin oluşturulmasıdır. Bunlar temel olarak şöyle sıralanabilir:

- Herkes ekolojik bakımdan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşamalı,
- Bütün çevresel değerler korunmalı ve geliştirilmeli,
- Çevre politikalarının maliyeti topluma dengeli bir biçimde dağıtılmalı.

Türkiye’de belediyelerin başarısız çevre politikaları sayılamayacak kadar çok örneklerle doludur. Başta 3 büyük kentimiz olmak üzere nereye bakarsak bakalım karşımıza yüzlercesi çıkmaktadır. Bunun 6 temel nedeni vardır:

1. Vergiler, sübvansiyonlar, kotalar, düzenlemeler etkin çalışmayan kamu şirketleri ve karlılığı düşük fakat çevre üzerindeki etkisi büyük kamu projeleri aracılığıyla iyi işleyen piyasalarda görülen bozulmalar,
2. Belirli çevresel dışsallıkların içselleştirilmesi ve hesaplanmasındaki başarısızlıklar,
3. Serbest ve başarısızlığa uğramış bir piyasadaki daha kötü bir sonuç meydana getiren piyasa başarısızlığını hafifletmeyi ve düzeltmeyi amaçlayan politika müdahaleleri

4. Piyasa başarısızlığı için yapılan müdahalelerin uğradığı başarısızlık,
5. Kaynak yetersizliği,
6. İşbirliği ve eşgüdüm eksikliği,
7. Eğitim eksikliği.

Başarılı çevre politikaları –belirleme ve uygulama açısından- örnekleri ülkemizde sık olmasa da görülmektedir. Başta Bursa Gündem-21, Ankara Hava Kirliliğini Önleme, Kocaeli ve İzmir Entegre Çevre Düzenlemesi, İstanbul Katı Atık Yönetimi olmak üzere olumlu gelişmeler son yıllarda karşımıza çıkmaya başlamışlardır. Son yıllarda ortaya çıkan bu başarılı politikaların nedenleri olarak da şunlar sıralanabilir:

- İyi işleyen piyasaları bozan ve piyasa başarısızlıklarını arttıran politikaların etkisini azaltmaya yönelik karşıt yerel politikaların tasarlanıp, uygulanması,
- Kamu projelerinin ve sektörel ve makro ekonomik politikaların yan etkileri ile çevre ve sosyal etkilerin içselleştirilmesi ve öngörülmesi,
- Yeterli kaynak bulma çabalarında sağlanan başarılar,
- İşbirliği ve eş güdüm eksikliğini giderme çabaları,
- Toplum eğitimini ve katılımını sağlama yolunda çabalar.

BULGULAR, ÖNERİLER, SONUÇ**Bulgular**

Türkiye’de ne merkezin ne de yerel yönetimlerin ciddi ve sürekli bir çevre politikasına sahip olduklarını söylemek güçtür.

Çevre politikasızlık Türkiye’yi önemli çevre sorunlarıyla boğuşur bir duruma getirmiş, giderek geri dönüşsüz bir uçuruma doğru sürüklemektedir. Çevre politikalarının belirlenmesinde yerel yönetimlerin ve yurttaşların yeterli bir katılımından söz etmek olanaklı değildir. Uygulanmaya çalışılan çevre politikaları ve diğer önlemler çevre sorunlarını azaltmak bir yana arttırmaktadırlar.

Konuya en yakın sorumlu olması gereken belediyelere yalnızca zabıta görevi verilmektedir. Merkez- belediye anlaşmazlıkları en çok çevreye zarar verenlere yaramaktadır. Uzun vadeli plan eksiklikleri, merkezin yerinden çok uzakta yeterli verilere sahip olmaktan uzak olmasına rağmen planlama yapması önemli ve onarılması güç sorunlar doğurmaktadır. Pek çok az gelişmiş ülkede olduğu gibi Türkiye’de de ne yazık ki uzun yıllar kalkınma ve çevre koruma birbirleriyle çelişen değerler olarak algılanmış bu da çevre politikalarının belirlenmesinde önemli yanlışlıkların oluşmasına neden olmuştur.

Öneriler

Çevresel sorunların çözümü için tutarlı çevre politikaları hazırlanmalıdır. Bu politikalar hazırlanırken çevre korumanın kalkınmayı engelleyeceği kaygısından kurtulunmalıdır.

Çevre politikalarının belirlenmesi ve uygulanması konusunda AT'nin (Avrupa Topluluğu) uyguladığı çevre politikaları göz önünde tutulmalıdır. Çevre sorunları konusunda diğer ilgili birimlerin yetkileri alınalı bu konuyla ilgili olarak yalnızca Çevre Bakanlığı ve belediyeler yetkili kılınmalıdır. Belediyelerin çevre sorunları konusunda yetkileri artırılmalıdır. Yine belediyeler uygulanacak çevre politikalarının belirlenmesinde de söz sahibi olmalıdırlar.

ÇED mekanizması mutlaka güçlendirilmeli, ÇED olumlu belgesi diğer tüm çevre izinlerinden öncelikli, hatta tek geçerli belge durumuna getirilmelidir.

"Topluma Dönük Çevre" kavramı ile ilgili broşür ve afişler hazırlanmalı ve geniş kitlelere dağıtılmalıdır.

Çevre sorunları ve çevre politikaları konusunda araştırma ve eğitim programları uygulanmalı ve desteklenmelidir. Kent ve bölge planları kirlenmeyi önlemeyi de hedef almalı, buna paralel olarak alt yapı tesisleri bir arada yapılmalıdır. Çevre politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve bunlar için gerekli araçların temini (örneğin kent ve bölge planlarının yapılması) konusunda öznel amaçlı belediye birliklerinin kurulması teşvik edilmelidir.

Sonuç

Başta sanayileşme olmak üzere kentleşme, nüfus artışı gibi insanların kendi eylemlerinden kaynaklanan sorunlar sonunda yine insanın kendisini tehdit eder duruma gelmiştir.

Çevre sorunlarının varlığı, çevre politikalarının varolmasını gerektirmektedir. Politikaların uygulanması iyi bir çevre örgütlenmesini de gerekli kılmaktadır. Ancak bu örgütlenmenin olabildiğince halka yakın olması gereklidir. Özellikle yerel düzeydeki kurumlara etkinlik kazandırılarak, merkezi düzeyde bir eşgüdüm ve uygulama biriminin (Çevre Bakanlığı) yetki ve sorumluluklarının açık bir biçimde oluşturulması gereklidir. Çevre korumanın yalnızca yasal düzenlemelerle olanaklı kılınamayacağı herkesçe bilinen bir gerçektir. Yasal düzenlemelerin yanında toplumun belli bir bilinç düzeyine ulaşması için çaba göstermek gerekecektir. Çok büyük boyutlara ulaşan çevre tehdidinin çözülmesi, kuşkusuz her şeyden önce

bu soruna eğilmesi ve yerel yönetimler üzerinde görev bölüşümü yapmayı gerektirmektedir.

Bilinen çevre politikalarının benimsenmesi 5 anahtar alanda kendini gösterir. Bunlar; katılımcı yaklaşımların geliştirilmesi yoluyla toplum katılımının bütünleşmesini sürdürmek, var olan kalkınma koşulları üzerine ortak bir bakış oluşturmak, Sistemli sorunları ve gereksinimleri değerlendirmek, yerel eylemlerin küresel etkilerini ölçmek, bölgesel ve küresel baskılara karşı yerel kalkınma süreçlerinin stratejik denetimini sürdürmektir. Çevre politikalarıyla ilgili olarak son zamanlarda görülen en önemli gelişmelerden biri de merkezileşmedeki artıştır. Tarihsel süreç içerisinde daima yerel yönetimlerin görevleri olarak görülen pek çok görev merkeze çekilmeye çalışılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aktan, Tahir (1998). "Çevre Sorunları ve Belediyelerimiz", *Türk İdare Dergisi*, Cilt:160, Sayı: 378, Ankara: İçişleri Bakanlığı Yayını.
- DPT. (1973). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- .(1985). *Beşinci Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: Başbakanlık Basımevi, Yay. No: 1974.
- .(1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: DPT Temsil ve Yayın Dairesi Başkanlığı Yayın ve Şube Müdürlüğü.
- IULA-EMME (1995). *Yerel Yönetim ve Çevre*, İstanbul: Kent basımevi, 2. Baskı.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), (1998). *Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı İncelenmesi*, İstanbul: İKV Yayınları, No:153.
- İSTAÇ. (1999). *Kent Yönetimi ve Çevre Politikaları*, Kent Yönetimi, İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu, İstanbul: İSTAÇ Yayını.
- Keleş, R., Hamamcı, C. (1997). *Çevrebilim*, Ankara: İmge Yayınevi, 3. Baskı.
- Keleş, Ruşen. (1997). *İnsan, Çevre, Toplum*, Ankara: İmge Kitabevi, 2. Baskı.
- Pearson, Charles. (1987). *Multinational Corporations, Environment and the Third World*, NY: Duke University Press.
- Rohbinder, Eckard. (1997). *Environmental Agreements: A New Instrument of Environmental Policy*, Copenhagen: EC Press.
- Sbragia, Alberta. (1996); "Environmental Policy: Leader – Laggard Dynamic", *Policy Making in the European Union*, NY: Wallace& Wallace.
- Somersan, Semra. (1997). *Türkiye'de Çevre ve Siyaset*, İstanbul: Metis Yeşil Kitaplar.
- T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı (1995). *Çevre ve Yerel Yönetim*, Ankara: Başbakanlık Yayını.
- Yaşamış, F. Demir. (1996). *Belediye Yönetimi*, Ankara: Zirve Ofset Ltd.

SİYASET VE KÜLTÜR

Ülkü VARLIK*

Özet

“Kültür” ve “Siyaset” gibi, farklı disiplinlerde farklı biçimlerde ele alınan iki ayrı sözcüğün yan yana gelmesiyle oluşan “siyasi kültür” kavramını tanımlamak kolay olmamaktadır. Kavram iki sözcüğün bir sentezi midir? Bu soruya cevap bulabilmek için öncelikle kavramı oluşturan sözcükler ayrı ayrı ele alınarak incelenecektir. Çalışmada siyasi kültür kavramı açıklanmaya çalışılırken aynı zamanda bu konuda yapılan analizlere de belli ölçüde yer verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Siyaset, Siyasi Kültür.

Abstract

Policy and Culture

It is not easy to define the term of “Political Culture” which forms two different terms; since “policy” and “culture” have different meanings in various disciplines. Is the term of political culture a synthesis of “culture” and “policy”? In order to find an answer for this question; first of all these terms will be analysed separately in this article, while trying to explain the term of political culture, at the same time, it will be tried to mention some analyse on this object too.

Key Words: Culture, Policy, Political Culture.

* Yrd.Doç.Dr.: Trakya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

GİRİŞ

Siyaset Bilimi içerisinde oldukça farklı ve ayrıcalıklı bir yere sahip olan "siyasi kültür" terimi son yıllarda dünyanın çeşitli ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de sıkça kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle yaşadığımız şu son günlerde farklı düşünce, kültür ve görüşlere sahip olan kişiler çeşitli vesilelerle bu kavramı kullanır olmuşlardır. Kavramı oluşturan siyaset ve kültür sözcükleri şimdiye kadar her disiplinde farklı biçimlerde ele alınmıştır. Örneğin, siyaset sözcüğüne bir siyaset bilimcinin, bir kamu hukukçusunun, bir iktisatçının bakışı ve ondan çıkarmak istediği anlam farklıdır. Keza, "kültür" sözcüğüne de aynı biçimde yaklaşmak olanaklıdır. Nitekim farklı disiplinler kadar farklı mesleklerden olanların ya da farklı "ideoloji"lerde yer alanların da terime bakışları değişiktir. Çeşitli kutuplara çekilmeye böylesine uygun olan bu iki sözcüğün yan yana gelmesiyle oluşan "siyasi kültür" terimi bu iki ayrı sözcüğün içerdiği anlamı bir sentez yapıp kucaklamakta mı yoksa daha da içinden çıkılmaz bir hale mi getirmektedir? Çalışmada bu ikilem bir sonuca ulaştırılmaya çalışılacağı gibi; ayrıca, siyaset bilimi disiplini içerisinde bu kavram çok defa "ideoloji" kavramı ile birlikte ele alındığından ötürü yine bu çalışmada siyasi kültür önce ideoloji ile ilişkilendirilecektir.

İDEOLOJİ

"İdeoloji" kavramı ilk defa Fransız Aydınlanmacıları tarafından "düşünceler bilimi"ni ifade için kullanılmıştır. Aydınlanma düşünürleri bu bilimle sağduyu kavramlarını en küçük unsurlarına kadar indirgemeyi ve bilimsel kavrayış ve kontrolün kesin-etkili araçları ile yeniden kurmayı ümit etmişlerdir. Bu, kesin mantıksal ve ampirik formülünün özenli şekilde uygulanması ile yapılmıştır. Politik alanda felsefecilerin kanısı şu idi; karışıklık ve ahenksizlik, sağduyunun kesin olmayan usamlama ve önyargılarının sonucudur. Bu, bir siyaset bilimi terimi olarak ideolojinin, politik refah için emin bir planı demektir (Bluhm,1967: 1-25).

İlk zamanlar "ideoloji", geleneksel inançlar ve bunlarla birlikte varolan yapıların parçalanmasını amaçlayan devrimci düşünce anlamının yerini tutmuştur. Nitekim,18. yüzyıldan sonra gelişen liberalizm,sosyalizm biçimleri şu veya bu oranda bu karakteristikleri taşımış, Fransız Devrimi sırasında ise saf mantıksal

yapının yerini tutmuştur.* İdeolojiyi modern anlamı ile en iyi tanımlayanlardan biri de politik sosyolog Robert MacIver olmuştur. Avrupa ideolojik sistemlerini ele aldığı kitabında şu tanımlamayı yapmaktadır:

"Siyasi ve sosyal ideoloji nesnelin türetildiği ekonomik, politik ve sosyal değer ve düşünceler sistemidir. Bu nesnel olan şeyler siyaset programının çekirdeğini oluşturur."

MacIver'in bu tanımlamasının bir noktada ideolojinin temel karakteristiklerine de dikkat çektiği görülmektedir. Yukarıda verilen tanımın içerisinde yer alan "sosyal değer" ve "düşünceler sistemi" ifadeleri "siyasi kültür" kavramı içerisinde oldukça sık geçen sözcükler olup gerek MacIver gerekse ideoloji ile ilgilenen pek çok yazar eserlerinde bu ifadelere yer verirken bu kavramı siyasi kültürle örtüştürmüşlerdir.

Bir diğer düşünür Rostow'un da, *"insanların içinde yaşadıkları dünyayı kavradıkları ve yorumladıkları terimler topluluğu"* olarak ideolojinin bir başka boyutunu vurguladığını görmekteyiz. Gerek MacIver gerekse Rostow'un ideoloji ile siyasal kültür arasındaki korelasyonu diğer eserlerinde de ortaya koydukları görülmektedir.

SİYASET

Siyaset, dilimize Arapça'dan geçen bir kelimedir. At terbiyeciliği anlamında kullanılagelen sözcük, Türk-İslam yönetim geleneği içerisinde giderek cezalandırma, toplumsal düzeni sağlama ve korumaya yönelik tedbirler alma biçimine gelmiştir. Örneğin, XI. yüzyılda Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah'ın veziri Nizamülmülk'ün, "Siyasetname" adlı yapıtını sultana, devlet yönetiminde "doğru tedbir yolunu" göstermek için yazdığı ve böylece *"memlekette az ve çoktan, uzak ve yakından ona bir şey gizli kalmayacağını"* belirttiği görülmektedir (Ünsal, 1980: 4). XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı yazarlarından Tursun Bey ise siyaseti şöyle tanımlamaktadır:

"Her insanı kendi kabiliyetine göre kendi mevkiinde kendi hakkına razı tutmak ve başkasının hakkına saldırmaktan men etmek lüzum-u tedbiri gerektirir. Bu, karşılıklı yardımlaşma ve nizamın esasıdır. İşte bu nevi tedbire "siyaset"denir. Tedbir "Hikmet" esasına göre olursa buna "siyaset-i ilahi" denir.

* Bunda Antonie Rivarol gibi düşünürlerin rolü ve etkisi de vardır.

Peygamber koymuşsa şeriatı ibarettir. Tedbir akıl esasına dayanırsa "siyaset-i sultani" ve "yaşadığı padişah" derler ki urefamızca ona örf derler."

Türkçede kimi zaman politika sözcüğü de siyasetle eş anlamda kullanılmaktadır. Eski Yunanca ve daha sonra Latince'den tüm dillere çevrilen politika sözcüğü "polis"e yani site devletin yönetimine ilişkin işleri tanımlamaktadır.

Günümüzde de, çeşitli ülkelerde yaşayan bilim adamlarının siyaset tanımlamaları farklılık göstermektedir. Ünlü Fransız siyaset bilimcisi Duverger'in tanımı önemlidir :

"Siyaset, iktidar olgusudur. Hem iktidar kavgası hem herkesi memnun edebilecek bir düzen çabası, hem bütünleşme, hem çatışma çabasıdır." ABD'li Laswell yaptığı siyaset tanımında, "Kim, neyi, ne zaman, nasıl, nerede elde ediyor?" sorularına yanıt aramaktadır. Prof. Dr. Bülent Daver'in kısa ve özlü tanımına göre de siyaset şudur: "ülke, devlet ve insan yönetimi."

KÜLTÜR

Kültür, genel şekilde; uzun süredir birlikte yaşayan insanların doğa ve birbirleriyle girdikleri etkileşim sonucu oluşan maddi ve manevi öğeler, bir başka deyişle teknoloji ve onunla birlikte oluşan anlam, değer ve kurallar bütünü olarak tanımlamak olasıdır. Kavramsal olarak ise kültür, "... insanın toplum hayatının belli bir tarihi dönemindeki maddi ve manevi değerlerin tümünü anlatmaktadır" (Ozankaya, 1971: 1). Bu çerçevede kültür, toplum içerisinde bireylerin belli konularda nasıl düşündüklerini, belirli olaylar karşısında nasıl davranmalarını gerektirdiğini belirtmektedir. Bu belirlemenin yansıdığı çeşitli toplumsal ilişki alanları içerisinde bir arada yaşamının kaçınılmaz sonucu olarak karşımıza çıkan yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiler toplumun ortak yaşamını önemli ölçüde etkilemektedir. Yönetenler ve yönetilenler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkileri düzenleyen siyasal kavramlarla ilgili olarak bireylerin çeşitli beklenti ve istekleri olacaktır. Bunlara ek olarak yine siyasal kurumlarca düzenlenen, benimsenen ya da karşı çıkılan bir takım davranışlar da söz konusu olmaktadır.

Kültürle ilgili bu görüşe yakın bir tanım da A.Taner Kışlalı tarafından yapılmıştır. Kültür, toplumların geçmişleri ile gelecekleri arasındaki vaze geçilmesi olanaksız bir köprüdür. Bu niteliğiyle, siyasal düşünce ve davranışlara olduğu gibi siyasal kavramlara da belirli ölçüler içinde etki eder, oluşumlarına katkıda bulunur (Kışlalı, 1987: 94).

Zaman içerisinde sosyal, ekonomik ve hukuki alanda ortaya çıkan gelişmeler ise kültürü bilinen anlamından değişik bir boyuta taşıyarak politik anlamı artan bir duruma dönüştürmeye başlamıştır ve kuşkusuz ideolojilerin ortaya çıkması siyasal davranış tarzlarının ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir. Kapitalizm ve sosyalizm gibi iki zıt sistemin ağırlığını koymaya başladığı yıllarda davranış kalıplarında, yaşam biçimlerinde ve toplumların kültürlerinde de siyasetten etkilenmeler görülmeye başlamış, her ideoloji beraberinde bir kültür yaratmıştır.

Günümüzde, artık ideolojilerin sivri uçlarının törpülediği söylenebilir. Ideolojik yelpazenin sağ ve sol uç noktalarının etkisinin giderek azaldığı gözlemlenmektedir. Çünkü çağımız bir törpülenme ve harmonizasyon çağıdır. Ülkeler 21. yüzyıla girerken tepki yerine değişen koşullara uyum sağlama yollarını aramaktadırlar. Bu açıdan da, sosyal, toplumsal ve ekonomik sorunlara karşı ideolojiler yerine gerçekçi ve olabilir (feasible) çözümler aranmaktadır. Ancak, yine de ülkelerin yönetim sistemlerinde ideolojik etkilerin sürdüğünü söylemek olasıdır.

SİYASİ KÜLTÜR

Siyasi kültür kavramı bu konuda çalışma yapmış olan bazı ünlü siyaset bilimcilerin konuya yaklaşımları örnek alınarak irdelenecektir.

Ünlü siyaset bilimcilerden Almond, Gabriel ve Powel 1978 yılında yayınlamış oldukları "Karşılaştırmalı Politika" (Comparative Politics) adlı yapıtlarında siyasal kültürün oldukça somut bir tanımını vermişlerdir. Buna göre, bir toplumun üyelerinin siyasete ilişkin tutum, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bütüne "siyasal kültür" denilmektedir (Almond, Gabriel, Powel, 1978: 25). Yine bu kişiler zaman içinde sosyal, iktisadi ve siyasal alanda gerçekleşen değişmelerin siyasal kültürün içeriğini de değiştireceğini ileri sürmektedirler.

Ozankaya ise, kavramı biraz da siyasal toplumsallaşma ile ilişkilendirerek şöyle tanımlamaktadır: "Siyasal kültür, insanların içinde yaşadıkları topluluk veya toplumun yönetimiyle ilgili algı, bilgi, değer ve eylemlerini, bu arada özellikle otorite sembolleri ve meşruluk ölçülerini ve bunları etkileyen maddi ve manevi şartları anlatmaktadır" (Ozankaya, 1971: 1).

Samuel Beer tarafından derlenen "Karşılaştırmalı Hükümet Çalışması"nda yazarın konuya şu yaklaşımı oldukça önemlidir; "Toplumun genel kültürünün belli görünüşleri, özellikle hükümetin nasıl yönetilmesi gerektiği ve ne yapmayı deneyeceği konusıyla ilgilidir. Kültürün bu çeşidi politik kültürdür." (Beer, 1958:

6). Yine, Beer'e göre, politik kültürün belli başlı bileşenleri vardır. Bunların başta gelenleri "değerler", "inançlar" ve "duygusal davranışlar"dır.

Siyasal kültür konusuna önemli katkı ve eleştirilerde bulunan G.Almond ve S. Verba da siyasal kültürün boyutlarını, S. Beer'e oldukça yakın bir biçimde değerlendirmektedir: "Bilme", "algılama", "duygusal" ve "değerlendirme" boyutları. Burada dikkat edilecek olursa düşünürlerin üç noktada birleştikleri görülür; "değerler", "inançlar" ve "duygusal davranışlar". Bu bileşenleri özlü bir biçimde tanımlamak olasıdır.

a. *Değerler*: Birey siyasal olgular konusunda belirli bir takım değer yargılarına sahiptir. Daha önce elde edilmiş değerler hiyerarşisine göndermede bulunmak suretiyle yeni siyasal olgular analiz edilerek değerlendirilebilir.

b. *İnançlar*: Gerçekte siyasi dünyayı oluşturan, halkın kafasında taşıdığı, genel olarak dünyayla ilgili hayaller,tasarımlardır. Kültürel inançlar siyasal kültürle de yakından ilgilidir. Almond da bu konuda, "*bireyin ülkesindeki siyasal yapı hakkında en azından taslak düzeyinde de olsa bilgisi vardır*" diyor.Kışlalı ise, inançları ideolojiler ve efsaneler (mit'ler) olarak ikiye ayırmakta, "*ideolojilerin kim ya da kimler tarafından hazırlandığı bellidir ve kendi içlerinde tutarlılıkları vardır*" ifadesini kullanmaktadır (Kışlalı,1987: 103).

c. *Duygusal Davranışlar*: Siyasal kültür, buzdağının su altında kalan büyük kısmıdır. Gördüğümüz kadarıyla bu tutum ve davranışlar politik kültürün tümünü oluştururlar. Örneğin, herhangi bir politik olgu karşısında bu olaydan sevinç, mutluluk ,korku duyulabilir ya da bu olay sonrasında bir politikacıdan nefret edilip uzaklaşılabilir veya ona olan güven artırılarak bağlanılabilir.

Siyaset bilimci Esat Çam'ın konuyla ilgili önemli bir tespiti bulunmaktadır. Çam, bu üç boyutu oldukça önemsiyor ve şöyle diyor; "*Bu üç boyut, genel nitelikleri ülkeden ülkeye değişen, etnik gruplara göre farklılık gösteren siyasal kültürü oluşturmaktadır.*" (Çam, 1990 : 182).

SİYASİ KÜLTÜR - PARLAMENTER SİSTEMLER

Ünlü siyaset bilimci Donald Devine, siyasi kültür düşüncesinin, siyasal sistemin sıradan üyelerinden gelen desteğin bazı partilerin şiddetli sarsıntı karşısında kendilerini korumalarının en iyi açıklaması olduğunu belirtir ve bu görüşünü ABD' de böyle bir desteğin hazır olduğunu göstermek için kullanır. Başka bir

zaman ise, siyasi kültürü, "rejimle ve toplumla ilgili olduğu kadar üyeleri tarafından uygulamada korunan davranış değerleri kümesi" diye tanımlar (Devine,1972: 2-5). Devine bir başka ifadesinde, siyasi kültür,"politik olarak onaylanan değerler ile uyum içinde olabilen veya olmayan tavırlardan ibarettir." demektedir olup,"kültürel olarak kabul edilen bu değerler anlamlı bir zaman dilimi içerisinde öğrenilmeli,genişletilmeli ve yaygın olarak paylaşılmalıdır."görüşüne sahiptir.

Günümüz siyasal sistemleri alternatifler arasında en iyisini bulma yolunda çaba gösteren bir siyasi rekabetler sistemidir ve bu dönüşüm içinde de hiç kuşkusuz ki kültürün rolü yadsınamaz. Günümüz sistemlerine damgasını vuran kültür ögesi de "demokrasi"dir. Demokrasinin makro düzeyde kabul görmesi, demokratik rejimlerin geçerliliğini kanıtlayan bir gelişme olmuştur. Eski monarşik ya da teokratik liderler yerlerini ,halkın temsil yetkisini almış bir siyasi otoriteye bırakmıştır ve günümüzde parlamenter sistem en geçerli sistem haline gelmiştir.

Siyasi tercihler özellikle farklı ideolojilerin bulunduğu toplumlarda "kültüre egemen olma savaşı" vermektedirler. Ekonomik, sosyal ve hukuki yönlendirmeler yanında siyasi otoritenin bir aracı da, toplumsal kültürü kendi benimsediği kültür doğrultusunda yönlendirme çabasıdır. Hatta iddia edilebilir ki küreselleşmenin yaygınlaşması ile birlikte lokal kültürler global kültürlerle dönüşme eğilimine girebilmektedir. Bu bağlamda siyasi iktidar kavgası bir anlamda global kültüre egemen olma uğraşısını da körkleemektedir.

Kültür ve siyaset etkileşimi ile ilgili olarak yapılan bu genel açıklamadan sonra bu etkileşimi bireysel bazda da incelemek gerekmektedir. Çalışma, bu doğrultuda yönlendirilmiş olup ardından da dünyada ve Türkiye'de bu konuda yapılan politik kültür analizleri üzerinde durulacaktır.

BİREYSEL SİYASAL KÜLTÜR

Bireysel kültür toplumsal kültürün bir parçasıdır. Kültür-siyaset ilişkisi bu açıdan incelendiğinde bireylerin taşıdığı kültürün makro platformda siyaseti etkilediği söylenebilir. Bu iddianın en geçerli kanıtı, kabul edilen demokratik parlamenter sistemlerin bireylerin bir yansıması olduğu gerçeğidir. Kişiler taşımakta oldukları kültür öğelerini üst düzeylerde de görmek isterler. Bu nedenle kendi kültürlerine en yakın olan kişileri egemen güçler olarak belirleme eğilimindedirler.

Sözünü ettiğimiz bireysel kültürün toplumsal siyaseti etkileyebilmesi ancak demokratik kuralların alışkanlığının sağlanması ile mümkündür. Ancak böyle bir alışkanlık içinde kültür-siyaset etkileşimini çok net olarak görebiliriz. Unutulmaması gereken bir nokta ise seçilmişlerin davranış tarzlarını açık seçik bir biçimde ortaya koyabilmeleri gereğidir. Bu gereklilik yönetilenlerin çelişik yönetim uygulamaları ile aldatılmaması zorunluluğundan doğmaktadır. Çelişik davranış tarzları hiçbir toplumda geçerli görülmemekle beraber ne yazık ki eğitim düzeyinin düşük olduğu toplumlarda iktidarını sürdürebilmektedir. İyi eğitilmemiş seçmenin ne iyi siyasetçileri seçebilme şansı ne de seçtiği bu siyasetçiler tarafından iyi yönetilme şansı vardır. İktidarı belirleyen seçmen kültürü aynı zamanda bir iktidar kültürünü de beraberinde getirmektedir.

SİYASİ KÜLTÜR ANALİZLERİ

Siyasal kültür üzerine yapılan araştırmalar toplumun siyasal yapısından çok bireylerin bu yapıya ilişkin inançlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Bir başka deyişle, siyasal kültür incelenirken devlet, iktidar, siyasal partiler, parlamento, baskı grupları gibi kurumlardan çok bireylerin bu yapılarla ilişkin değerlendirmeleri, beklentileri ve algılamaları önem kazanır. Davranışın kişisel temelleri değer sistemlerine bağlı olarak her kültürde farklı görünüm kazanmaktadır. Bu görüşe yönelik olarak yapılan en temel çalışma G. Almond ve S. Verba'nın beş ayrı toplumda gerçekleştirdikleri siyasal kültür araştırmasıdır. Almond ve Verba, *The Civic Culture* adlı çalışmalarında 1958'den 1962 yılına kadar ABD, İngiltere, Almanya, İtalya ve Meksika'da toplumların değer sistemleriyle o sistem içerisinde yer alan kişilerin siyasal davranışları arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Onlara göre bireylerin siyasal eğilimleri üyesi oldukları toplumun siyasal kültürü tarafından belirlenmektedir. Toplumun siyasal kültürü siyasal eğilimleri, bireylerin içinde bulundukları siyasal sistem içinde üstlendikleri rolleri, tutum ve değer yapılarını oluşturmaktadır. Araştırmalarının sonucunda da üç ayrı siyasal kültür düzeyi saptamışlardır:

Yerel Kültür: Bireylerin siyasal konulara ilgileri son derece azdır. Kendilerini ulusal çaptaki siyasal kurumlarla ya da sorunlarla bağlantılı görmeyizler. Çoğu kez kendi içinde yer aldıkları toplumsal grubun dışındaki bir siyasal sistemin varlığının farkında bile değildirler. Siyasal eğilimlerle dinsel ve sosyal eğilimler henüz birbirinden ayrılmamıştır.

Teba Kültürü: Siyasal sistemin girdileri ve çıktıları hakkında oldukça bilgi sahibidirler. Siyasal kurumlar gelişmeye başlamıştır. Kişi siyasal sisteme ilgi gösterir fakat kendisini siyasal sistemde bir teba olarak görmektedir. Sistemin işleyişine aktif bir katılımı söz konusu değildir. Yalnızca sistemden gelen emirleri yerine getirmekle yükümlüdür.

Katılımcı Kültür: Kişiler her türlü kişisel ve idari yapılara ilgi gösterirler. Sistem içinde aktif bir rol üstlenirler. Onu etkileme gücüne sahiptirler. Burada yurttaşlık bilincinin de geliştiği görülmektedir. Bireyler sistemde teba olmaksızın katılımcı ve etkileyici bir tutum geliştirmişlerdir (Özer, 1996: 15). Bu araştırmacıların geliştirdikleri tipolojideki üç kültür tipi, Weber'in "ideal tip" kavramını çağrıştırmaktadır. Bunlar aslında soyut olarak düşünülmüş modellerdir. Bu kültür tiplerinin içerdiği tüm özellikler somut düzeyde aynen karşımıza çıkmayabilir. Karşılaşılması olası olan her kültür tipi, Almond ve Verba'ya göre belirli özelliklere sahip toplumsal-siyasal yapıyla özdeşleşmektedir. Onlara göre yerel kültür, ademi-merkeziyetçi ve gelenekçi bir yapıya, teba kültürü merkezileşmiş ve otoriter bir yapıya, katılımcı kültür ise demografik yapıya uygun düşmektedir. Çalışmayı gerçekleştiren düşünürler, bu üç siyasal kültür düzeyiyle ilgili etmenlerin bir arada ve uyumlu bir şekilde bulunmasının demokrasinin iyi çalışması açısından olumlu bir etki yaptığı düşüncesini paylaşmaktadır. Diğer taraftan, yapılan bu araştırma ABD ile İngiltere'de toplumun hem demokratik sistemin kendisine hem de işleyişine aynı ölçüde önem verdiğini, Alman ve İtalyan toplumlarının ise demokratik sistemi sonuçlarına göre değerlendirdikleri görüşünü ortaya koymaktadır.

TÜRK SİYASAL KÜLTÜRÜ İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Türk siyasal kültürüyle ilgili olarak yapılmış analizler kapsamlı olmadığı gibi sayıları da oldukça azdır. Bu konuda yapılmış bazı önemli çalışmalar olarak şunlara değinilebilir: İstanbul'daki işçilerin davranışlarını inceleyen David Makofsky çalışmasında, "işyerlerinin ufak veya büyük, devlet işletmesi-özel işletme oluşuna göre, işçilerin siyasal eğilim ve davranışlarında farklılıklar gözleendiğini belirtiyor." (Makofsky, 1975: 22-25). Rustow'un modern Türk politik kültürüyle ilgili analizlerinde, tarımsal verimsizlik ve köylülük, bu sınıf ile Kemalist askerler arasındaki bağlar temel alınarak incelenmiştir. Silahlı Kuvvetler mensuplarının hizmet, yaşam disiplini, devrime itaat değerleri ve parlamenter sistemdeki düzensizliklerden hoşlanmamaları, üstlere, topluma sadakate ve islami kurallara saygı

şeklinde köy değerleri ile paralellik taşımaktadır. Yine, Fred Frey'in Türkiye'de mahalli ve milli elitler biçiminde yaptığı ayrımın bir ölçüde tek partinin izlediği bu siyasaya bağlanması da olanaklıdır (Frey, 1965: 173).

SONUÇ

Her siyasal sistemde, toplum üyelerinin siyasal sisteme ilişkin kendine özgü inanç, tutum ve düşünceleri bulunmaktadır. Ancak bunlar doğuştan varolmayıp, zaman içerisinde öğrenilerek kazanılmaktadır. Aile içinde başlayan bu süreç zamanla okul yaşamı ve sonrasında bireyin kurduğu toplumsal ilişkiler ile devam ederek o bireyin yaşamı boyunca sürer gider. Çoğu kez "o" bireye vatandaş adını veririz. Vatandaşlık konumu günümüz toplumsal oluşumları içerisinde basat bir üst kimlik sağlamak amacıyla çatışmaya giren etnik ve ulusal farklılıkları olumlu ve üretken bir toplumsal yapılanmaya çevirmeyi hedefleyen, bu anlamda kendisini de bütün bu alt kimlikle temsil etme savındaki bir siyasal proje olarak algılanmaktadır (İçduygu, 1996: 141-142). Bir üst kimlik her şeyden önce demokratiktir, farklılıklara karşı hoşgörülüdür ve katılımcıdır.

S. Selçuk'un deyişiyle; "Çağımızın ruhu çoğulculuktur. Çoğalmak nicelikselidir. Çoğulculuk nitelikselidir. Bu yüzden zenginliktir. Bu bilince ulaşan toplumlar başka olma hakkı "le droit a'la difference", rejimin özüdür" (Selçuk, 1996: 26). Kuşkusuz bu sıralananlar, yani, demokratiklik, hoşgörü, katılımcılık ve sağlıklı bir diyalog siyasal kültür üzerinde olumlu etkiler yapar. İleri toplumlara baktığımızda bunları hemen görmek mümkündür. Geçtiğimiz yıllarda özellikle İngiltere ve Fransa'da yapılan seçimlerde sağ iktidarlar sol iktidarla yer değiştirirken hiç bir olumsuzluğa rastlanmadığı gibi çok büyük bir siyasi olgunluk örneği sergilenmiştir. Oysa geri kalmış ya da geri bırakılmış ülkelerle hemen hemen aynı tarihlerde yapılan seçimlerde örneğin Cezayir ve Arnavutluk'ta yer yerinden oynamış ve bu ülkelerde kan dökülmüş, hayat durmuştur. Ülkemizde de zaman zaman bir takım olumsuz tablolar sergilense de özellikle son yıllarda siyasal kültürümüz açısından olumlu gelişmeler de gözlenmektedir. Bir tarihte bir parti liderinin söylediği bir söz vardır: "Parlamento halkın on yıl gerisinde kalmıştır." O söz belki günümüz için de geçerlidir. Ancak, bir gerçek daha var ki, o da son otuz yılda toplumda gözlenen olumlu gelişmelere karşı siyasi parti liderlerinin bu değişime kayıtsız kaldıklarıdır. Siyasi parti liderlerinin siyasete ve topluma geleneksel bakış tarzı, "yenilenen lider" imajı taşıyan maskenin ardında çoğu kez sırtmaktadır. Peter Drucker'in deyişiyle, "Geleneksel meselelerin, programların

ya da vaatlerin hiç biri siyasi gerçeklere uygun düşmemektedir. Ancak hazırda geleneksel politikalar, vaatler ve bağlantılardan başkası bulunmamaktadır. Bu ise, politikayı ve politikacıları pragmatik olmaya, meselelerden çok görevler üzerinde odaklaşmaya, her şeyden önemlisi de potansiyel seçmeni çekebilecek şeylerden çok daha fazla onu uzaklaştırabilecek şeylerle ilgilenmeye zorlamaktadır" (Drucker, 1993: 109).

KAYNAKÇA

- Almond, Gabriel ve G. Bingham Powel. (1978). *Comparative Politics*, Second Edition, Boston: Little Brown.
- Bluhm, William. (1967). *Ideologes and Attituter: Modern Political Culture*, Prentice Hall.
- Çam, Esat. (1990). *Siyaset Bilimine Giriş*, İstanbul: Der Yayınları.
- Donald, J.Devine. (1972). *The Political Culture of United States*, Boston: Little Brown and Co.
- Drucker, Peter. (1993). *Yeni Gerçekler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Sayı:9.
- Frederick, Frey. (1965). *Turkish Political Etice*, Cambridge M.I.T. Press.
- İçduygu, Ahmet. (1996). "Türkiye'de Vatandaşlık Kavramı Üzerine Tartışmaların Arka Planı", *Diyalog*, Sayı:1.
- Kalaycıoğlu, Sarıbay. (1986). *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, İstanbul: Beta Yayım.
- Kışlalı, A. Taner. (1987). *Siyaset Bilimi*, Ankara: A.Ü. B.Y. Yüksekokulu Yayınları No:9.
- MacIver, Robert. *Introduction to Feliks Gross*, Philosophical Library, New York.
- Makofsky, David. (1975). "In the Factories: The Development of Class Consciowness Among manual Workers in İstanbul", Teksir. (1975 yılında Middle East Studies Association'un yıllık toplantısında tebliğ olarak sunulmuştur.)
- Ozankaya, Özer. (1971). *Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür*, Ankara: A.Ü. SBF Yayını.
- Özer, İnan. (1996). "Siyasal Kültür, Demokrasi ve Demokratik Değerler", *H.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:XIV. S.1, Temmuz.
- S.H., Beer. (1958). *Patterns of Goverment*, New York: Rondon Home.
- Selçuk, Sami. (1996). "Çoğulcu Demokrasi ve Sonuçları", *Adam Sanat*, Sayı:126, Mayıs.
- Ünsal, Artun. (1980). *Siyaset Bilime Giriş Ders Notları*, A.Ü.SBF (Yayınlanmamış Teksir).

BULGARİSTAN'DAKİ TÜRK AZINLIĞIN TÜRKİYE'YE GÖÇÜ*Mohammad ARAFAT****Özet**

Osmanlı İmparatorluğu'nun XIV. yy'da Balkanlara yayılmasıyla Türkler buralara akın etti. Türkler ancak Osmanlıların 1877-78 Rus Savaşı'nı kaybetmesi, Tuna'da Bulgar devletinin kurulması ve Türk halkına saldırmaya başlamasıyla Anadolu'ya göç etmeye başladı. Bu baskılar neticesinde 1880-1902 yılları arasında 145.356 kişi Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.

Cumhuriyet dönemine geçince göçler, 1925'te imzalanan Ankara antlaşmasıyla düzene girdi. Antlaşmaya göre 1923-1944 yılları arasında Bulgaristan'dan 218.041 soydaş Türkiye'ye göç etti.

8 Eylül 1946'da Bulgaristan'da yapılan referandumda Türkler komünistlere oy verince komünistler de Türklerin Bulgarlaşacağı savıyla, Türk gazeteleri ile Türk okullarına izin verildi. Fakat Türk toplumun özünden taviz vermeyince Bulgarlar, asimile politikası olan, Tek Millet "Edinna Natsiya" teorisini başlattılar ve Türkiye'ye göçü yasaklandı. Fakat, 10 Ağustos 1950'de Bulgarlar, Türkiye'den bir nota ile 250.000 Türkün üç ay içinde kabul edilmesini istedi. Yalnız göçmenlerin arasına vizesiz ve çingenelerin de katılması nedeni ile Bulgarların bunları geri alıncaya, Türkiye sınırlarını kapattı.

1968'de "Yakın Akraba Göçü" antlaşmasının imzalanmasına rağmen Bulgarlar, 1968-1979 yılları arasında yalnız 120.000 soydaşa göç iznini verdi. Bu nedenle Türkiye sorunu uluslararası platforma taşıdı ve 1985'ten itibaren, dünya kamuoyunun günde yerini aldı. Sorun, ancak 1989'dan sonra Bulgaristan'daki Sosyalist Rejimin çökmesi ve Türkiye ile iyi ilişkiler kurulması ve soydaşlara eşit hakların verilmesiyle sona erdi.

Anahtar Kelimeler: Türk Azınlık, Baskı Politikası, Göç.

Abstract***The Immigration of the Bulgarian Turkish Minority to Turkey***

The Turks moved to the Balkans with the extension of the Ottoman Emperor to there in XIV century. They lived there until the Ottomans lost the war against Russia in 1877-78 and establishing the Bulgarian state in Danube, when the last started to attack the Turkish minority and force 145.356 of them to leave to Turkey between 1880-1902.

After establishing the Republic in Turkey and signing the Ankara Agreement in 1925, the immigration become regular. According to the agreement 218.941 Persons had immigrated to Turkey between 1923-1944.

In the referendum held in 1946, Turks voted in Communist, so they allowed the minority to established their own school's, news papers. But soon the Bulgarian started a new discrimination policy called "Edinna Natsiya- One Nation" and prevent the immigration to Turkey. On 10 August 1950 Bulgaria send a note to Turkey asking to accept 250.000 Turks within three month. But when the Bulgarian send throw them gypsies and people with out visas, Turkey closed its boarder till the Bulgarian accept to take them back.

In spite of sign (The Near Relative Immigration) agreement in 1968, the Bulgarian allowed only 120.000 Turks to immigrate to Turkey during 1968- 1979. So Turkey, decided to take the issue to the international platform and she succeeded to bring the World public opinion attention toward this issue from early of 1985.

In spite of all that, The problem didn't solved until the collapse of the Bulgarian Socialist Regime in 1989, and establishing a good relations between the two count and giving the Turkish Minority an equal rihgts.

Key Words: Turkish's minority, Assimilation's polices, Immigration.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve yayılma döneminden günümüze kadar çeşitli bölge ve milletlerden Anadolu'ya göçler yapılmıştır. Bu göç dalgalarının başlangıç tarihinin tam olarak saptanması mümkün olmamakla birlikte en önemli göç 1071 tarihinde yapılan Malazgirt savaşından sonra Osmanlıların Anadolu'ya hakimiyetinin başlamasıyla gerçekleşmiştir. XIV y.y. Osmanlıların Balkanlara yayılmasıyla beraber Türklerin bu bölgelere yayılmasını "göç etmesini" sağladı. Balkanlara göç eden Türkler, Osmanlı İmparatorluğu, güçlü olduğu müddetçe yaşamlarını bu bölgelerde sürdürdüler. Fakat Osmanlı İmparatorluğu gerileme sürecine girmesi ile birlikte ters göç olayı başladı. Başka bir deyimle, Balkanlarda yaşayan Türkler Anadolu'ya göç etmeye başladılar.

Bu makalede söz konusu Türklerin Anadolu'ya ters göçü ele alınacaktır. Konu dört alt başlık altında incelenecektir.

OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDEKİ GÖÇLER

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki ters göç olayı ilk büyük göçü dalgası 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonucu olarak gerçekleşti. Yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusunun Anadolu'ya geri çekilmesiyle birlikte büyük halk kitlesi Anadolu'ya doğru göç etmek zorunda kaldı. Bu dönemde, 1.200.000'i Türk ve 1.130.000'i Bulgar olmak üzere 2.250.000 kişinin yaşadığı ve Osmanlıların terk etmek zorunda kaldıkları, Tuna Vilayetinde ilk Bulgar devleti kuruldu (1878) (Şimşir, 1985: 48). Rus'lar bu bölgeye hakim olduktan sonra bir Slav Bulgar devleti kurmak için bölgede yaşayan Türk halkını yok etme politikasını uygulamaya başladılar. Türk halkın bir kısmını katlettiler ve bir kısmını zorunlu olarak göç ettirdiler. Tuna Vilayetinden göç edenler ana vatan Anadolu'ya yöneldi. Bu katliama rağmen Bulgaristan'daki Türk varlığı yok olmamıştır, özellikle savaşla alınmayan Kuzeydoğu Bulgaristan bölgesinde yoğun bir Türk varlığı kaldı. 1881'de yapılan ilk Bulgar nüfus sayımında, bu bölgede Türk varlığı nüfusun 3/2 si oluşturmaktaydı. Aynı sayıma göre bölgedeki Müslüman nüfusu Eskicuma'da % 82, Pravadi'da % 62.3, Razgrad'da % 68.8, Rusçuk'ta % 52.4, Silistre'de % 71 ve Şumnu'da % 67.9 oranındaydı (Şimşir, 1985: 49).

Osmanlı-Rus savaşı sonunda 1878'de imzalanan "Berlin Anlaşması"na göre, kurulacak Bulgaristan Devlet topraklarında kalan Türk halkın yaşam, mal, mülk ve diğer haklarının güvence altında tutulacağına taahhüt edilmesine

rağmen bir yıl sonra, yani 1879'da Rus ordusunun Bulgaristan'dan çekilmesiyle Bulgarlar Türk halkına saldırmaya başladı ve Türkleri kendi topraklarından söküp atmaya başladılar. O dönemde Fransa'nın Varna viskonsolosu olarak görev yapan Henri Muttet'nin 12 Ekim 1880 tarihli raporuna göre, Rus askerlerinin çekilmesi ve Bulgar zulmünden dolayı, yalnız Varna Limanından Mayıs 1879-Eylül 1880 tarihleri arasında 18.033 Türk anavatan Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçlerin aylara göre dağılımı şöyle idi (Şimşir, 1985: 50-51).

Tablo 1

Tarih	Sayı	Tarih	Sayı
Haziran 1879	1133	Ocak 1880	930
Temmuz 1879	397	Şubat	906
Ağustos 1879	481	Mart	951
Eylül 1879	2600	Nisan	886
Ekim 1879	2246	Mayıs	1030
Kasım	2226	Haziran	1046
Aralık	549	Temmuz	943
		Ağustos	730
		Eylül	336

Bu rakamlar yalnız Varna şehrinden göç edenleri göstermektedir. Tuna nehri üzerinde bulunan tüm liman ve kentlerinden de çok sayıda Türk'ün göç ettiği bilinmektedir. Örneğin, Fransa'nın Rusçuk Konsolosu M. Ferret 16 Ağustos 1879 tarihli raporunda Rusçuk'tan 34 Türk ailesinin göç ettiğini, bu ailelerin toplam nüfus sayısının 390 kişi olduğunu yazmaktadır (Şimşir, 1985: 51). Deniz yolu ile göç edenlerin yanı sıra kara yolu ile göç edenler de vardır.

Fransa'nın Edirne Konsolosu Laffon 31 Ekim 1883 tarihli raporunda bu konu ile ilgili şöyle yazmaktaydı "Doğu Rumeli'den ve Bulgaristan'dan Müslüman ahalinin göçü, gitgide daha büyük boyutlara ulaşıyor, yaklaşık son üç ayda Edirne'den 50.000 mühacir ailesi geçti. Her aileden ortalama dört nüfusu bulunduğu düşünülürse, Bulgaristan'da bulamadıkları huzuru ve güveni Anadolu'da aramak için göç eden Müslümanların sayısı 200.000 kişi olarak hesaplanabilir. Fransa'nın Sofya Temsilcisi ise 3 Nisan 1884 tarihli raporunda Bulgaristan'dan 600.000 Türkün Anadolu'ya göç ettiğini yazmaktadır (Şimşir, 1985: 51).

Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden soydaşların sayısı 1886-1880 yıllar arasında 74.753 kişi, 1893-1902 yılları arasında 70.603 kişi idi. Son göç edenlerin, Bulgaristan Kaynaklarına göre, sayı ve yıllara göre dağılımı aşağıda verilmiştir (Konukman, 1990: 60; Şimşir, 1985: 52).

1912-1913 Balkan Savaşında Osmanlı orduları Çatalca'ya kadar gerilemesi ve bu

bölgelerin Bulgar ordu ve çetelerinin eline geçmesi sonucu olarak 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı sonunda yaşanan katliam ve soykırımın benzeri yaşandı. Bu katliam sonucu olarak Anadolu'ya 240.000 kişi Makedonya'dan, 200.000 kişi Trakya'dan olmak üzere toplam 440.000 kişi göç etmek zorunda kaldı (Bıyıklıoğlu, 1955: 92-92). Daha sonra I. Dünya Savaşı sırasında Bulgaristan'dan yaklaşık 50.000 kişi Anadolu'ya göç etmiştir (Cebeci, 1968: 667-668).

Tablo 2

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam
1893	5771	5689	11460
1894	4422	4415	8837
1895	2492	2603	5095
1896	958	988	1946
1897	1388	1413	2801
1898	3572	3068	6640
1899	3818	3536	7354
1900	3704	3713	7417
1901	4564	4775	9339
1902	4729	4985	9717
Toplam	35418	35185	70603

II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE GÖÇ SORUNU

Bu bölümde Türkiye Hükümeti'nin göç sorunu ile ilgili izlediği politikasını, 1985'ten önce ve 1985'ten sonra, iki alt başlık altında ele alacağız.

A. TÜRK HÜKÜMETİ'NİN 1985'TEN ÖNCE GÖÇE KARŞI POLİTİKASI

Türkiye'nin, Bulgaristan'daki Türk azınlıklarla ilgili politikası 1878 yılından itibaren başlamıştır ve bu konuyla ilgili bir dizi anlaşmalar sağlanmıştır. Bu anlaşmalar ilki 18 Ekim 1925'te (Soysal, 1983: 251-254), Ankara'da imzalanan "Dostluk anlaşması ve Oturma sözleşmesi" çerçevesinde düzenli olarak yapılmıştır 1960'larda Bulgaristan Türkleri "ulusal azınlık" statüsünü elde etmişlerdir. Fakat bu avantaj uzun sürmedi çünkü 1971 Bulgaristan Hükümeti bu hakkı Bulgar Türkleri'ne tanımamaya başladı.

1923-1938 yıllar arasındaki dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden soydaşların sayı ve yıllara göre dağılımı aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi gerçekleşmiştir (Geray, 1962).

Tablo 3

Yıl	İskanlı	Serbest
1923-1933	-----	101.507
1934	6.598	2.084
1935	23.783	1.185
1936	11.064	666
1937	11.900	1.590
1938	11.389	9.153
Toplam	64.734	116.185

1939 yılında Türkiye'ye göç eden 17.769 kişinin eklenmesiyle 1923-1939 yılları arası Bulgaristan'dan göç edenlerin sayısı 198.688 kişi yükseldi.

1940-1949 yılları arasında geçen on yıllık dönem içerisinde yalnız 21.353 göçmen Türkiye'ye gelmiştir. Böylece, 1923-1949 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı 220.041 kişiye yükseldi. Fakat bazı kaynaklar bu sayıyı 219.700 kişi olarak göstermektedir. (The Tragedy, 1989: 5). Dikkat edilirse, 1940-1949 yılları arasındaki dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı büyük bir azalma göstermiştir, bunun temel nedeni Komünist rejiminin yurt dışına çıkışı yasaklamasıydı.

8 Eylül 1946'da yapılan referandumda Türkler Faşist rejimden kurtulmak amacıyla komünistlere oy verdiler. Komünistler de Türklerin Bulgarlaşacaklarını ve Komünizm düşüncesini kabullenip benimseyeceklerine inanarak Türk topluluğuna yanaştılar ve Türkler ile Komünist iktidar arasındaki kısa bir balayı yaşandı. Bu dönem içerisinde altı yeni Türk gazetesi, Türk okullarının sayısı 1200'e ulaştı ve Latin alfabesinde yeni kitaplar basıldı. Fakat söylediğimiz gibi bu iyi ilişkiler uzun sürmedi ve Türk toplumu milliyetçilik duygusundan vazgeçemediklerinden dolayı Bulgar hükümeti eski faşist rejimlerin izlediği politikaya dönmeye başladı ve Tek Millet "Edinna Natsiya" teorisini ortaya attı (Toğrol, 1989: 47).

1949 yılından itibaren Bulgaristan'ın Komünist hükümeti eski rejimler gibi Türkler üzerine baskıcı politikalar dönmeye başladı. Türk toplumuna ait olan toprak ve okulları devletleştirilmeye, eğitim, hak ve özgürlüklerini kısıtlamasına yöneldi. Bulgar Hükümeti işgücüne ihtiyacı olduğundan dolayı, 1946-1949 döneminde, Türk toplumundan Türkiye'ye göç etme isteğinin yoğunlaşmasına rağmen vize vermemekle kısıtlayarak engelledi. Bulgaristan Hükümeti'nin bu tutumu 1949'dan sonra değişmeye başladı. 1925 anlaşmasına dayanarak 10 Ağustos 1950 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek 250 bin Türk'ün üç ay içerisinde kabul edilmesini talep etti (Kamil, 1989: 44-52).

Türk Hükümeti Bulgaristan'ın bu notasına karşı 28 Ağustosta iki çağrıda bulunarak cevap verdi. Birincisi, Türk Hükümeti Bulgar Hükümetinden 1925 İkamet Sözleşmesine uymasını isteyerek, Türk göçmenlerin taşınabilen mallarını yanlarında getirmelerine engel olmamasını istedi. İkinci çağrıda, Türk Hükümeti Bulgar Hükümetine 1925 ikamet sözleşmesinde öngörülen, fakat hiçbir anlaşmaya varılamayan

Türk göçmenlerinin taşınmaz mallarının bedellerini ülke dışına nasıl çıkartabilecekleri konusunda görüşüp bir anlaşma sağlanmasını istedi (Erendil, 1976: 71). Fakat Bulgarlar Türk çağrılarına karşılık vermemekle beraber 22 Eylül 1950'de yeni bir nota göndererek 1925 İkamet Sözleşmesi'nden doğan bütün sorumluluğun Türkiye'ye yükleneceğini ileri sürdü (Şimşir, 1985: 60). Buna Ankara Hükümeti 16 Ekim 1950 günü bir notayla karşılık verdi. Nota savaşı sürerken Bulgarlar bazı vizesiz ve sahte vizeli çingeneleri de Türkiye'ye sokmaya kalkıştı. Buna karşı Türkiye, bir tedbir olarak, 7 Ekim 1950'de Türk - Bulgar sınırını kapattı (Kamil, 1989: 50). Türk Hükümeti sınırların tekrar açılması için iki şartı ileriye sürdü, ilki vizesiz gönderilen çingenelerin geri alınması, ikincisi ileride vizesiz ya da sahte vizeli göçmenlerin gönderilmeyeceği taahhüdünde bulunması idi. Bulgar hükümeti bu iki şartın yanı sıra günde en fazla 800 göçmenin gönderilmesini kabul etmesinin ardından 2 Aralık 1950 tarihinde Türkiye sınırlarını tekrar göçe açtı. 1950 yılı içinde Türkiye'ye 52.185 soydaşımız göç etti. Aynı göç olayı 1951 yılında da devam etti. Bu yılda da 102.208 soydaş Türkiye'ye geldi Bulgar Hükümeti tekrar vizesiz ve çingenelerin Türkiye'ye gelen grupların arasına sokması Türkiye Hükümeti sınırlarını tekrar kapattı. Bulgar Hükümeti sahte vize ile Türkiye'ye geçen 126 çingeneyi geri almasını kabul edinceye kadar, bu olay bir yıldan fazla sürdü. Sınırlar Şubat 1953'te tekrar açıldı. Fakat Bulgarlar bu tarihten itibaren 1968'de "Yakın Akraba Göçü" anlaşması imzalanana kadar Türklerin göçüne izin vermedi (Erendil, 1976: 73). Aslında bu anlaşma Bulgar Dışişleri bakanı İvan Başev'in 16-21 Ağustos 1966 tarihleri arasında Türkiye'ye yaptığı resmi ziyaret sonunda yayınlanan Türk- Bulgar ikili bildirisinde şöyle deniyordu.

"Her iki Bakan, yakın akrabaları daha önce Türkiye'ye göç etmiş bulunan Türk asıllı Bulgar vatandaşlarının gönüllü olarak Türkiye'ye göçleri problemini en kısa zamanda makul bir çözüme bağlamak konusunda anlaşmaya varmışlar ve uzmanların konunun yönetimini saptamakla görevlendirmişlerdir". Fakat çeşitli nedenlerden dolayı anlaşma ancak iki yıl sonra yürürlüğe girmiştir. O da 20-26 Mart 1968 tarihleri arasında, o dönemde Bulgaristan Başbakanı olan Todor Jivkov, yanında Dışişleri Bakanı İvan Başev ile birlikte Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile Bulgaristan Dışişleri Bakanı İvan Başev, 22 Mart 1968 günü "Yakın Akrabaları 1952 Yılına Kadar Türkiye'ye Göç Etmiş Olan Türk Asıllı Bulgar Vatandaşlarının Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nden Türkiye Cumhuriyetine

Göç Etmeleri Hakkında" bir Anlaşma imzaladılar (Şimşir, 1985: 64-56).

14 maddelik anlaşmanın en önemli maddesi göçün 1 Nisan ile 30 Kasım arasında ve haftada 300 kişiyi aşmayacağını öngören madde idi. Bu anlaşmaya dayanarak 8 Ekim 1968 tarihinden itibaren yılın sonuna kadar Türkiye'ye 120.000 Türk göç etti (Cebeci, 1970: 56).

1923-1968 yılları arasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç eden soydaşları genel olarak aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi ortaya çıkmıştır (Konukman, 1990: 45).

Tablo 4

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1923-33	101.507	1944	489
1934	8.682	1945	631
1935	24.968	1946	706
1936	11.730	1947	1.763
1937	13.490	1948	1.514
1938	20.542	1949	1.670
1939	17.769	1950	52.185
1940	6.960	1951	102.208
1941	3.803	1952-1960	93
1942	2.672	1968	120.000
1943	1.145	Toplam	495.000

Bu tabloya göre 1968'e kadar Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenlerin sayısı yaklaşık 500.000 kişi olmuştur. Bu kadar soydaşın göç etmesine neden olan başlıca tek bir neden vardır. O da Bulgar Hükümetinin onlara karşı uyguladığı asimile politikasıydı. Barışçı yollardan temel hak ve özgürlüklerini elde etmeyen soydaşlar çareyi anavatana göç etmekle bulmuş. Bulgaristan'dan 1945-1955 yılları arasında Türkiye'ye gelen göçmenlerin yerleştikleri bölgelere göre dağılımı şöyle idi (Andrew, 1992: 128).

Tablo 5

Bölgeler	Sayı	Bölgeler	Sayı
Marmara	66.104	Karadeniz	8.227
Ege	24.707	Akdeniz	12.926
İç Anadolu	37.445	G. Anadolu	92
D. Anadolu	946	Toplam	150.447

Tabloya baktığımız zaman görürüz ki bu dönemde gelen soydaşlarımızın büyük bir bölümü Marmara bölgesinde yerleştiler. Bunun da temel nedeni bu bölgenin diğer bölgelere nazaran daha fazla kalkınmış olması, daha önce gelen akrabalarının bu bölgede yerleşmesi ve konut, iş ve çalışma imkanların daha fazla olmasıydı.

B. TÜRK HÜKÜMETİ'NİN 1985'TEN SONRA GÖÇE KARŞI POLİTİKASI

Bulgar Hükümeti, ülkede yaşayan Türk azınlığa karşı izlediği baskıcı politikasını 1985'ten itibaren soykırım politikasına

dönüştürdü. Bulgaristan'ın İzlediği bu yeni politikadan dolayı, 1985 yılının başlarından itibaren, Türk kamuoyu Bulgaristan'daki soykırım olaylarıyla yakın ve yoğun bir şekilde ilgilendi. Türk kamuoyunun yakın ilgisi hükümet üzerinde baskı yaratmaya başladı. Bu arada ana muhalefet partisi "C.H.P." 20 Şubat 1985 tarihinde T.B.M.M.'ye Bulgaristan'daki son gelişmeleri ele almak amacıyla gizli görüşme yapılmasına dair teklif sundu. Diğer partilerin bu teklifi kabul etmelerinin ve yapılan görüşmelerden sonra Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Bulgaristan'a bir nota vererek geniş kapsamlı bir göç anlaşması dahil olmak üzere Dışişleri Bakanları düzeyinde görüşmelerin yapılmasını teklif etti. Ayrıca Türk Hükümeti Bulgar Hükümeti üzerine baskı yapmak için bazı önlemlerin alınmasını planlanmıştır. Bu planlar (Milliyet, 23 Şubat 1985):

1-)Avrupa'daki Türk işçilerin anavatana geliş ve gidişlerini Bulgaristan'dan geçen karayoluyla değil havayoluyla sağlayabilir.

2-)Türkiye'nin Avrupa'ya taşımacılığı "RoRo" yoluyla gerçekleştirilebilir.

3-)Türk-Bulgar dış ticaretin Bulgaristan leyhine olan dengenin Türkiye leyhine dönüştürülmesini sağlayan adımların atılmasını ön görüldü.

Türk Hükümeti'nin gönderdiği notaya karşı Bulgar Hükümeti Türkiye'nin iddialarını reddederek kabul etmediği gibi azınlık sorunun da Bulgaristan'ın bir iç sorunu olduğunu bildirdi. Bu da Bulgaristan'da bir Türk azınlık sorununun olduğunu kanıtı olarak zamanın Türk Cumhurbaşkanı Özal tarafından da "Bizim haklılığımızı ortaya koyuyor" ifadesiyle vurgulanmıştır (Cumhuriyet, 2 Mart 1985).

Türk Hükümeti Bulgaristan'daki Türk azınlık haklarını Bulgaristan Hükümeti ile ikili görüşmelerde çözmeye çalışması sonuç vermeyince Türkiye bu sorunu uluslararası platforma taşımaya yöneldi. Bu yönde Türkiye, Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı izlediği baskıcı politikanın durdurulması için, Bulgaristan'ın Varşova Paketi'ne üyeliğinden dolayı, ilk olarak Sovyetler Birliği nezdinde girişimlerde bulundu. Amaç Bulgaristan Hükümeti üzerine baskı yapmak idi. Fakat bu girişimler sonuç vermedi. Aynı girişim Bulgaristan'la ticari ilişkisi olan devletler nezdinde tekrarlandı. Bu devletlerden Bulgaristan'dan yaptıkları ithalatı düşürerek baskı kurmak istendi. Bu girişimde başarısızlıkla sonuçlanması Türkiye Hükümetini soykırım sorununu daha geniş bir platforma taşımasına neden oldu. Böylece NATO'ya taşıdı ve burada sorun ilgiyle karşılandı. Daha sonra Türkiye

soydaş soykırım sorununu Haziran 1985'te AGİK toplantılarına taşıdı (Armaoğlu, 1991: 311-313).

27 Şubat 1985 tarihinde, Türkiye Başbakanı T. Özal, Bulgaristan'daki Türk soydaşlara karşı uygulanan asimle politikasıyla ilgili yaptığı bir basın toplantısında, Bulgar Hükümetini kastederek "İsterlerse 500.000 değil daha fazla insan göndersinler buyursunlar, kucacağımız açarız" demesine karşılık, başta Stankov Todorov olmak Bulgar Hükümeti Bulgaristan'dan herhangi bir Türk göçün söz konusu olmayacağını ve Bulgaristan'daki Türklerin kendi şehir ve köylerinde yaşamak istemeyenler derhal, Türkiye'ye değil, Bulgaristan'da huzur içinde ve mutlu yaşayacakları diğer bölgelere yerleştireceklerini açıkladılar (Konukman, 1990: 68).

Ayrıca Türkiye söz konusu sorunu 1986 yılında Fas'ın Fez kentinde yapılan İslam Konferansı Teşkilatı'nın Dışişleri Bakanlar toplantısında gündeme getirdi ve konferanstan sorunla ilgili çabaların organize edilmesi için bir temas grubunun oluşturulmasını sağladı. Grup, Bulgar Hükümeti'nin Türk ve Müslüman azınlığa karşı izlediği asimle politikasını araştırmak için Temmuz 1987'de Bulgaristan'ı ziyaret etti. Grup gözlemlerini, Bulgar Hükümeti'nin güttüğü asimle politikasını detaylı bir şekilde rapora döktü ve raporu 21-25 Mart 1988 tarihinde Amman, Ürdün'de toplanan 17. Dışişleri Bakanları toplantısına sundu. Toplantıda konu ile ilgili olarak 42/17-p nolu ve "**Bulgaristan'da Müslüman Türk Azınlığının Çilesi**" başlığı altında bir karar alındı. Kararda Bulgaristan'daki Türk Müslüman azınlığının dini ve kültürel kimliklerinin tamamen yok edilmesini planlamak olduğunu, bunu engellemek ve Türk azınlığının diğer temel özgürlük haklarının kendilerine verilmesinin sağlanması. Temas grubu Müslüman Türk azınlığının durumunu devamlı gözetlemek ve her yıl İslam Konferansı Teşkilatı'nın Dışişleri Bakanlar Kuruluna rapor etmesini istendi. Aynı karar İslam Konferansı Teşkilatı'nın 10-11 Nisan 1988 tarihinde Kuveyt'te yapılan toplantısında alındı (The Tragedy, 1989: 8).

Türkiye'nin bu aktif politikasının diğer bir başarısı da, Helsinki İzleme Komitesi Genel Sekreteri Funnemark'ın Bulgaristan'ı ziyaret etmesini sağlamak ve bu ziyareti takiben Şubat 1987'de "**Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman Azınlığının Ezilmesi**" başlıklı bir rapor hazırlaması. Aynı paralelde B. M. İnsan Hakları Komisyonunun, Bulgaristan'da yaptığı incelemeler sonucunda Türk ve Müslümanlara karşı bir soykırımın yapıldığını belgeleyen bir rapor hazırlandı (Armaoğlu, 1991: 313).

Diğer yandan, 3 Haziran 1988'de B.M. genel kurulu tarafından düzenlenen silahsızlanma ile ilgili özel toplantısında Bulgar Dışişleri Bakanı Petar Mladenov ile ve 26 Ağustos 1988'de İzmir Fuarı sırasında Bulgar Dış Ticaret Bakanı Hristo Hristov ile görüşen dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal her iki Bakana Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi ve ilerlemesi, Bulgar Hükümeti'nin Bulgaristan'daki Türk azınlığına karşı uygulayacakları politikaya paralel olarak gelişeceğini belirtti (The Tragedy, 1989: 9). Ayrıca, Türk Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz, Bulgar meslektaşları Petar Mladenov ile üç defa görüştü. İlki 30 Eylül 1988'de B.M. Genel Kurulun 43. oturum görüşmeleri sırasında, ikincisi 7 Ocak 1989'da Kimyasal Silahlarla ilgili olarak Paris'te yapılan uluslararası konferans toplantısında. Üçüncüsü 17 Ocak 1989 tarihinde Vienna'da yapılan üçüncü Avrupa Güvenlik ve İşbirliği toplantısının kapanış oturumunun sonunda. Mesut Yılmaz bu görüşmelerde Bulgar Dışişleri Bakanına, bölünmüş Bulgar Türk ailelerinin sorunuyla ilgili ciddi adımların atılmasını istedi. Ayrıca, Türk azınlık sorununun bertaraf edilmesi ile iki ülke arasındaki ilişkiler hemen normalleşeceğini ve ilerleme sağlayacağını vurguladı (The Tragedy, 1989: 9).

23 Şubat 1988 'de Belgrad'da yapılan "Balkan Konferansı"nda Türk Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz ile Bulgar Dışişleri Bakanı Petar Mladenov arasında yapılan görüşmeler sonucu Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığıyla ilgili bir protokol parafı edildi. Protokol'un imzalanmasıyla Türk-Bulgar ilişkilerinde bir yumuşama olması ve iki tarafın çalışma gruplarının iki kez toplanmasına rağmen göç sorunuyla ilgili, yalnız göçten dolayı bölünmüş aileleri birleştirmesiyle ilgili ufak bir gelişme sağlandı. O da Bulgar Hükümeti'nin 143 Türk'ün aileleriyle birleşmeleri için Türkiye'ye göç etmelerine izin verdi. Türkiye Bulgarlara bu konuda 15 Şubat 1989 tarihine kadar 2.671 birleşme istek dilekçesini iletti. Fakat Bulgaristan Hükümeti bu isteklerden yalnız % 5.35'ni kabul etti (The Tragedy, 1989: 10).

III. GÖÇMENLERİN TÜRKİYE'DE KARŞILAŞTIKLARI SORUNLAR

Türkiye'ye gelen soydaşlar, ilk karşılaştıkları sorun konut sorunu idi. Türk hükümeti bu sorunu çözmek için ilk etapta, daha önce Bulgaristan'dan göç edenlerin akrabaları varsa geçici olarak akrabalarının yanında iskan edildiler. Akrabaları olmayanlar yine geçici olarak çadırlarda, okullarda, yurtlarda, kamplarda ve prefabrik evlerde konuk edildiler. İkinci etapta konut ve çalışma imkanı elde edebilecek

bölgelere dağıtıldılar. Göçmenlerin 3/4'ü beş vilayete dağıldı. Bunlar sırasıyla, Bursa, İstanbul, İzmir, Tekirdağ ve Kırklareli idi. Son etap iş ve çalışma imkanını sağlamak için idi. Göç eden soydaşların çok az bir kısmı şu veya bu şekilde bazı maddi kaynaklarını beraberinde getirebilmişti. Bu az sayıda kişiler kendi işlerini kurma imkanını başarabildiler. Diğer kalan çoğunluk ise devlet ve vatandaşların yardımı ile çalışma imkanını buldular, çünkü bu kısım göçmenlerin büyük bir bölümü mesleki eğitim görmüş iş tecrübesine sahip teknik elemanlardan oluşmaktaydı. Gelen soydaşların mesleklerle göre oranları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Konukman, 1990: 70).

Tablo 6

Statü	Sayı	%
Tarım İş.	20.762	30.6
Teknik Eleman	4.970	7.4
Öğretmen	3.722	5.5
Serbest	6.293	9.3
Memur	824	1.2
Sakat	40	0.5
Sanayi İşçisi	17.907	26.6
Yardımcı Hizmetler	9.542	14.2
Sağlık Hizmetleri	1.239	1.8
Ev Hizmetleri	1.494	2.2
Emekli	499	0.7
Toplam	67.292	100.00

Göçmenlerin sektörlere göre istihdamı ise bize şunu gösteriyor, göçmenlerin çoğu özel sektörde istihdam edilmiştir, kamu sektörü ise ikinci planda kalmıştır. Başka bir deyişle, Türk hükümeti Bulgar soydaşlarını kamu sektörü dışında istihdam edilmelerini daha kolay ve uygun bulmuştur. Bu da aşağıdaki tabloda daha net bir biçimde gösterilmiştir.

Tablo 7

Sektör	Sayı	Yüzde
KAMU	29.993	44.6
ÖZEL	37.299	55.4
Toplam	67.292	100.00

Mayıs 1990'a kadar 133.272 soydaş çeşitli nedenlerden dolayı Bulgaristan'a geri döndü. Bu nedenleri başta gelenleri, Bulgaristan'da geri bıraktıkları, mal mülk, asker çağındaki çocukları,* Türkiye'de karşılaştıkları sorunlar (Konut, iş, iş çalışma vb) Bulgaristan Hükümeti'nin göçmenlerin 6 ay zarfında geri döndükleri taktirde kendi mal mülklerine kavuşabileceklerini taahhüt etmesiydi.

1956 yılında Cumhurbaşkanlığına, Vulko Çervenko'nın yerine seçilen Todor Jivkov, 33 yıl

* Bulgaristan Hükümeti Türk azınlığına mensub olan asker çağındaki çocuklarını ülke dışına çıkışlarını yasaklamıştır.

iktidarı boyunca Türkiye ve Bulgaristan arasındaki göç sorunu çözüme kavuşmadı (Hürriyet, 7.8.1998 ve Türkiye, 10.8.1998). 10 Ekim 1989'da devrilen Jivkov ve 1990'da Bulgaristan'daki Sosyalist Rejiminin yıkılması ile göç sorun ortadan kalktı.

En önemli göç olaylarının iktidarı döneminde gerçekleşmesi ve azınlıklara anayasanın tanıdığı hak ve özgürlükleri hiçe sayan devrik Bulgar Başkanı Jivkov 05.08.1998'de vefatından yaklaşık sekiz ay önce, Aralık 1997'de MİL-HA muhabirleriyle yaptığı görüşmede (Milliyet, 7 Aralık 1998), Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığına karşı yapılan asimile ve göç ettirme politikasını şöyle savundu .

"Benim önderlerim zamanında Türkçe konuşanların göç etmesi yasaktı. Ben iktidara geldikten sonra göç etsinler diye teklifte bulundum, müsaade ettim. Daha sonra Helsinki Sözleşmesi imzalandı. Sınırlar açılın denildi. Onları gitmesine izin verdik. Jivkov kimseyi buradan kovmadı uyduruyorlar."

Dahası, Jivkov Türk isimlerinin zorla değiştirilmediğini, Türkçe'nin yasaklanmadığını ve camilerin kapatılmadığını da savunarak tüm bunların uydurma olduğunu, bu olayların bir kısmının da Türk azınlığın kendi inisiyatifi ile gerçekleştiğini vurguladı.

"Arap ve Türk isimlerinin Bulgar isimleri ile değiştirilişi bizim inisiyatifimizde değildi. Siyasi Büronün ya da benim kişisel girişimim de değil, bunun aile reislerinin inisiyatifi ile yapıldığı görüşüne vardık . Her şey ters yüz ediliyor."

Fakat Jivkov'un tüm iddialarının gerçek olmadığı herkesçe bilinmektedir. Söyledikleri kendini suçsuz ve masum olduğunu göstermek mahiyetindedir ki bunu da kendine Türkler tarafından bir suikast düzenleneceği korkusu ile beyan etmektedir. Bu kanı bize de aynı mülakatta söylediği, *"Bana her gün Türk'lerin suikast hazırlığında olduğunu gösteren telefonlar geliyor"* ifadesinden oluşmaktadır.

1990'dan sonra Bulgaristan'daki Sosyalist Rejiminin çökmesi, Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan arasında gelişen yakınlaşma ve iyi ilişkiler sonucu olarak, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığına karşı uygulanan baskıcı politikaların yerine bazı hak ve özgürlükler verildi. Bu yeni politika ve Bulgaristan'da uygulanan demokratikleşme çabaları sonucu olarak, Bulgaristan'da yaşayan Türk'ler kendilerini ve haklarını savunan bir siyasi parti kurma imkanına sahip oldular. Türk azınlık tarafından kurulan "Hak ve özgürlükler hareketi" partisi 1992 seçimlerinde Bulgar Milli

Meclisinde 23 sandalye kazanmayı başardı. Bu da Türk azınlığına uygulanan asimile ve baskı politikasının sona erdiğinin bir göstergesidir.

IV. GÖÇ OLAYINA KARŞI TEPKİLER

Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığına karşı izlenen asimile politikasından dolayı Türkiye'ye göç etmek zorunda kalan soydaşlarımızın sorunu hem dünya hem de Türk kamu oyunda büyük bir tepki yarattı. Bu tepkileri iki alt başlık altında ele alacağız.

A. Dünya Kamuoyunun Tepkisi

1985 yılının Ocak ayının ikinci yarısından itibaren dünya kamuoyuna Bulgaristan'ın Türk azınlıklara karşı işlediği asimilasyon politikası yavaş yavaş yansıtılmaya başlandı. bu yansımaların ilk önemli çapta olanı 17 Ocak 1985 tarihinde Associated Press tarafından yayınlanan dünya bülteninde, Bulgaristan'da bulunan yabancı diplomatlardan elde ettiği bilgilere dayanarak Türkiye ve Yunanistan sınırlarının 40 kilometre kuzeyinde ve Türk azınlığın çoğunluğunu oluşturan Haskova bölgesinde yoğun olmak üzere Bulgaristan'ın güney batı kısmında azınlık Türk'lerle Bulgar yetkililer arasında çok sayıda ölü ve yaralı ile sonuçlanan bir çatışmanın meydana geldiğini yazdı. Aynı gün Paris Radyosu bu haberleri doğrulayıcı yayın yapmıştır (Onulduran, 1987: 28). Ertesi gün 18 Ocak 1985 Anadolu Ajansı'nın Londra servisi, Uluslararası Af Örgütü'nün bir sözcüsünün Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı bu ülkenin izlediği politika sonucu olarak Türk'lerin işkence eziyet ve ölüm vakalarının meydana geldiğini ve bu olaylarla ilgili değişik kaynaklar aracılığı ile gerekli soruşturma ve araştırmalara başlandığını ve somut delil ve belgelere ulaşacaklarını beyan ettiğini yayınladı (Şimşir, 1985: 13).

Almanya gazetelerinden Sound Deutsche'nın 19 Ocak 1985 tarihli sayısında *"Hasan'lar bir gecede Dimitri oluyor"* başlıklı yazıda Bulgaristan Hükümeti'nin Türk azınlığına karşı izlediği asimile politikasına değinerek " Türk kökenli halkın isimleri değiştirilerek yok edilmek istendiğini ve sistematik olarak sürdürdü asimile ve Bulgarlaştırma politikası sırasında 80 Türkün öldürüldüğünü yazmaktaydı. 7 Şubat 1985 tarihli Türkiye Gazetesi Die Welt gazetesine dayanarak yazdığı habere göre Todov Jivkov'un Bulgar Hükümet yetkililerine "azınlık sorunu olmayan tek bir Bulgar milleti istiyorum" diye emirler verdiğini yazmaktadır.

ABD'nin bu konuya ilişkin ilk resmi tepkisi 8 Şubat 1985'te Dışişleri Bakanlığı sözcüsü tarafından dile getirildi. Bu arada yabancı

basında Bulgar makamları tarafından Türk azınlığına Bulgar isimleri almaları için baskı yapıldığı ve bu politikaya direnen Türk azınlığına karşı en şiddetli ve kanlı olayın 12 Ocak 1985 tarihinde Yoblonova kasabasında meydana geldiği haberleri yer aldı. BBC'de yayınlanan habere göre, bu olayda 1800'den fazla Türkün isim değiştirmesine karşı direnme göstermesi sonucu Bulgaristan askeri gücü tarafında 500 kişi kasabanın meydanında toplatılarak kurşuna dizilerek şehit edildiler (Tercüman, 18 Şubat 1985).

Bulgaristan'ın bu asimile politikası Uluslararası Af Örgütü'nü harekete geçirdi. Örgütün sözcüsü David Lavlicht Türk kökenli azınlığa karşı Bulgar güvenlik güçlerince uygulanan asimile politikasının doğru olup olmadığını Bulgar Hükümeti'nden açık bir bilgi istediğini. Ayrıca Örgüt bu konu ile ilgili olarak tarafsız, geniş kapsamlı ve Dünya kamuoyuna açık bir soruşturmanın açılmasını istedi (Milliyet, 6 Mart 1985).

Avrupa Parlamentosu Siyasi İşler Komisyonu "İnsan Hakları Alt Komitesi" rapörtörü Hollandalı beyan parlamenter, Jon Vonler Hevvel'in komiteye hazırladığı raporda, Bulgaristan'da temel özgürlükler ve insan hakları sürekli bir şekilde kısıtlandığı ve karşı çıkanları öldürdüğünü beyan etti (Hürriyet, 25 Mart 1985).

Mart 1985'te Lizbon'da yapılan NATO daimi komitesi toplantısına TBMM Milli Savunma Komitesi Başkanı ANAP İstanbul Millet vekili Ferruh İlder ve aynı komite üyesi HP Kırklareli Milletvekili Erol Agagil'in komite önünde yaptığı konuşmalarında Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığına karşı yapılan baskıcı politikayı dile getirdiler ve bu konunun toplantıları sonunda yayınlanan ortak basın bildirisinde yer almasını ve mayıs ayı içerisinde yapılması planlanan NATO Genel Kurul Toplantısı'nın gündeminde yer almasını sağladılar (Günaydın 31 Mart 1985).

İslam Dünyası'nın kamuoyunun Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman azınlığına karşı yapılan baskıcı ve asimile politikasına dikkatini çekmek amacıyla, Abu Dabi'de yayınlanan "El İttihat" gazetesinde şöyle bir yorumu çıktı. Bulgaristan'da yaşayan Müslümanlara karşı Haçlı Seferleri dönemindekinden daha ağır, soykırımı andıran, baskıcı bir politika izlenmektedir. Biz ise dergi ve gazetelerimizde bu ülke hakkında geniş ilanlar verip, tatilimizi orada geçirerek Bulgaristan'ı dövizlerimizle beslemekteyiz (Türkiye, 6 Nisan 1985).

ABD Dışişleri Bakanı George Schultz 1986 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasında Bulgaristan'daki Türk ve Müslümanların Kültürel dini ve diğer insani haklarının koruması ABD tarafından desteklendiği ve bu sorunun kendi ülkesiyle Bulgaristan arasındaki ilişkileri etkileyeceğini bildirdi (Barış, 12 Nisan 1985).

Ayrıca 1985'te Avrupa Konseyi'nde, Eylül 1985'te Avrupa Konseyi Parlamentosu, Ekim 1985'te Kuzey Atlantik Asamblesi'nde, 12 kasım 1985 tarihinde Bulgaristan'da yapılan UNESCO Genel Konferansının 23. oturumunda 1985, 1986 ve 1987'de Cenevre'de Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu toplantılarında, Nisan 1986'da Tolina'da yapılan İnsan İlişkileri Uzmanları AGİK toplantısında, Mayıs 1986'da BM Ekonomik ve Sosyal konseyinin toplantısında, Ağustos 1987'de Ayrımcılığı Önleme ve Azınlıkları Koruma Alt Komisyonunun toplantısında, Bulgar Hükümeti'nin Türk ve Müslüman Azınlığa karşı izlediği baskıcı ve asimile politikasını kınayarak dile getirdi.

Bulgaristan'daki Türk ve Müslüman'lara karşı izlenen baskıcı politikanın incelenmesi ve bu konu hakkında bilgi toplanması için Norveç/Helsinki Komitesinin icra sekreteri Bjorn Cato Funnemank Temmuz ve Ağustos 1986'da Bulgaristan ve Türkiye'yi ziyaret etti. Funnemank'ın hazırladığı rapora göre Bulgaristan'da özellikle Kırçaali ve çevresindeki bölgede yoğun bir şekilde yaşayan Türk'lerin bütün insani hak ve özgürlüklerini kaybetmişlerdir, Bulgarlaştırma Politikası'na karşı gelenler, ya tutuklanarak ceza evine sevk edilmiş ya da kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir. Aynı politikanın Bulgar Müslümanları ve Çingene'lere karşı da izlendiğini ve bu politikanın 1919 Neuilly (Kamil, 1989: 19). Barış Anlaşması'nın 1925'te imzalanan Türk-Bulgar Dostluk Anlaşması'nın ve BM'nin İnsan Hakları Anlaşmaları'nın ihlali anlamına geldiğini vurguladı.

Ayrıca Şubat 1988'de BM'nin İnsan Hakları Komitesi'ne özel raportör Dr. Angelo Vidal d'Almeido Ribeiro tarafından sunulan raporda Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı uygulanan asimile ve baskıcı politikalar detaylı bir şekilde ele alınmıştır (The Tragedy, 1989: 7).

B. Türk Kamuoyunun Tepkisi

Türk Kamuoyunun, Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı yürütülen baskıcı ve asimile politikasına karşı tepkisi Dünya Kamuoyunun tepkisinden daha fazlaydı. Ne de olsa kendi soydaşlarına karşı izlenen bir politikaydı.

Bu tepkilerin ilki Milliyet Gazetesi köşe yazarlarından Türker Acaroğlu, komünistlerin, daha önce faşistlerin Türk azınlığa karşı izlediği ve kullandığı metotları kullanmasının şaşılacak bir durum olduğunu ayrıca Jivkov'un Bulgar Anayasası'nın, hak ve özgürlükler tanıyan 52. ve 53. maddelerine aykırı olarak davrandığını yazmasıyla dile getirildi (Milliyet, 21 Şubat 1985).

Oktay Ekşi ise, 26 Ekim 1985 günü Güneş gazetesindeki yazısında, Bulgar'ların Türk azınlığa karşı izlediği soykırım politikasının ardında yatan temel nedenin Türk azınlığın Bulgarların amaçladıkları tek millet politikasını engelleyebilme ihtimali korkusu olduğunu vurgulamış, ayrıca 1984 yılı ile ilgili Uluslararası Af Örgütü, Bulgaristan ve Yunanistan'ın insan haklarına uymadıklarını ve bu ihlallerin giderilmesi için gereken baskıların yapılmasını istemiştir (Güneş, 26 Ekim 1985).

Zafer Atay Tercüman Gazetesi'ndeki köşesinde, bu konuyla ilgili yazısında, Bulgaristan'ın bölgede tek iyi ilişkisi olan ülke Türkiye'yi kaybetmemesi için, Jivkov'un imzaladığı Helsinki senedine riayet etmesi ve imzasına sahip çıkması gerektiğini belirtmiştir (Tercüman, 21 Ocak 1985).

Prof. Dr. Fahir Armaoğlu, Tercüman Gazetesi'nde yazdığı yazıda, Bulgaristan'ın, ticaretinin büyük bir bölümünü petrol zengini Ortadoğu ülkeleri ile gerçekleştirdiğini, bu ticaretin karayoluyla ulaşımının Türkiye üzerinden yapıldığını böylece Türkiye'nin Bulgarların uyguladıkları ırkçı politikaya son verdirmek için, bu kozu kullanarak baskı yapmasını ve dönemin dışişleri bakanı Mesut Yılmaz'ın kesin kararını artık açık bir şekilde ortaya koymasını istedi (Tercüman, 10 Şubat 1985).

Yazılı basın yanı sıra, Türkiye' deki tüm üniversiteler, dernekler, sendikalar ve diğer örgütler Bulgaristan'ın izlediği soykırım politikasından dolayı tepki gösterdiler. Örneğin, Ankara Üniversitesi Senatosu, Rektör Tarık Somer'in imzasını taşıyan bir duyuru yayınlayarak, 482 yıl boyunca barış ve huzur içinde bir arada yaşayan Türk ve Bulgar Halklarının, son dönemde Bulgar Hükümeti'nin uyguladığı asimle politikasından dolayı bozulduğunu vurguladı (Somer, 1985). Aynı konu Üniversitelerarası Kurul tarafından da vurgulandı (Cumhuriyet, 28 Şubat 1985).

Türkiye Cumhuriyeti emekli büyükelçilerinden Nuri Eren Günaydın Gazetesi'ndeki yazısında, İslam Birliği Teşkilatı'nın Filistin ve Afganistan olaylarına

karşı gösterdiği önem ve hassasiyeti, Bulgaristan'daki Türk azınlığa karşı yürütülen soykırım ve asimle politikasına karşı da göstermesi gerektiğini söyledi. Türkiye'nin bu konuda daha fazla aktif rol oynaması gerektiğini ve İslam Birliği Teşkilatı'nda ağırlığını koyması gerektiğini söyledi (Günaydın, 10 Şubat 1985).

Bunlara ek olarak Türk kamuoyu Bulgaristan'daki olayları miting ve gösterilerle protesto etti. Bu mitingler yalnız Türkiye'de değil Avrupa Ülkelerinde de yer aldı. En önemlisi 21 Mart 1985 tarihinde İstanbul Saraçhane'de yapılan ve Türkiye Göçmen ve Mülteci Dernekleri Federasyonu, Göçmenlere Yardım Derneği, Rodop Tuna Türkleri Dayanışma Derneği ve Balkan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından organize edilen mitingdir (Tercüman, 22 Mart 1985).

Diğer miting 20 Nisan 1985 tarihli "Bulgar Zulmünü Protesto Yürüyüş ve Mitingi" adı altında Bursa'da yapılan mitingdi. Bu mitinge katılım çok büyüktür, 100 bin kişiyi aşan bir topluluk katılmıştır. Bu miting, Balkan Göçmenleri Kültür ve dayanışma Derneği (Bal-Göç) tarafından düzenlenen bir mitingdi (Hürriyet, 21 Nisan 1985). Bu Mitinglerin yanı sıra, İstanbul, Taksim, Sultan Ahmet başta olmak üzere Türkiye'nin değişik yerlerinde yürüyüş ve mitingler yer aldı. Örneğin, yalnız Mart 1985 ayı içerisinde ikisi Bursa ve biri İstanbul'da olmak üzere üç yürüyüş protestosu gerçekleşti (Dinçerler, 1991: 11). Bu da Türk vatandaşları ve Dünya Kamuoyunun Bulgaristan olaylarına verdiği önemi ve hassasiyeti göstermektedir.

SONUÇ

Bulgaristan'ın kurulduğu tarihten itibaren Türk Bulgar ilişkilerinin gidişatını belirleyen en önemli faktör, Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı tutumu olmuştur. Bulgaristan'ın Türk azınlığa karşı tutumu değişen yönetimlerle birlikte değişim göstermektedir. Türkiye Cumhuriyeti de Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi olmasından dolayı tüm bakiyesine sahip çıkmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle balkanlardaki gelişmelere kayıtsız kalamazdı. Artı Balkanların Türkiye Cumhuriyeti için yaşamsal bir alan olması Türkiye'nin bu bölgeye ilgisini arttırmıştır. böylece Türk hükümetlerinin Balkan ülkeleriyle münasebetlerini ve politikalarını geliştirip netleştirmesi bir zarurettir. Buna dayanarak Türkiye Bulgaristan ile ilk anlaşmasını 18 Ekim 1925 tarihinde Ankara'da imzaladı. Ankara anlaşması olarak tanınan bu anlaşma Türkiye Bulgaristan dostluk anlaşması ve oturma Bulgaristan'dan Türkiye'ye yönelen göçler bir süre düzene girdi. Daha sonra 1930'da Atina'da

başlayan Balkan Birliği kurma çabaları 1934'te Balkan Antantının kurulması ile son buldu. Bu dönemde Bulgaristan'ın Balkan Antantı'na üye olmamasına rağmen topraklarında yaşayan Türk azınlığa iyi davranıyordu. Bu huzurlu dönem İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden 1949 yılına kadar devam etti. Fakat 1950 yılında Türkiye'nin Batıya yaklaşma politikasının ve işbirliğinin Doğu bloklu Hükümetlerin rahatsız etmesi sonucu Türkiye'yi tabiri caizse cezalandırmak için Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığını Türkiye'ye göç ettirmeye zorlayan politikalar başlatıldı ve 1950 ve 1951 yıllarında 150 bin soydaşın göçüne sebep olundu. 1950'li yılların ortalarından itibaren Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ilişkiler oldukça sakin geçti. 1960'lı yılların başlarında iki taraf arasında yaşanan yakınlaşma sonucu olarak 1966'da başlayan ve 22 Mart 1968 tarihinde 14 maddelik Türkiye Bulgaristan Yakın Akıba Göçü Anlaşması'nın imzalanması ile sonuçlanan ikili görüşmeler göç sorununu bazı kesintilere uğramasına rağmen düzenli bir döneme girdi. Fakat Türk azınlığa yapılan baskılar devam etti özellikle 1970'lerden itibaren Bulgar hükümetinin "Bulgarlaştırma" politikasını izlemesiyle birlikte bu baskı ve zulümler arttı. Bulgar hükümeti tarafından uygulanan bu politika 1989'da son dönemdeki en önemli göç olayı ile sonuçlandı, ki bu göç dalgasıyla Türkiye'ye 345.600 soydaş göç etti.

10 Kasım 1989'da Todor Jivkov'un iktidardan alınması ve Doğu Bloğunda yaşanan alan gelişmeler sonucu Bulgaristan'da Türk azınlığa yapılan asimilasyon ve zorla göç ettirme politikası sona erdi.

1990'lardan sonra Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan arasındaki ilişkilerin normalleşmesi Aralık 1991 Türk Genelkurmay Başkanın Sofya ziyareti, 5 Mayıs 1992'de Ankara'da imzalanan Dostluk, İyi Komşuluk, İşbirliği ve Güvenlik anlaşması. Ayrıca aynı yılın Kasım ayında Bulgar Genelkurmay Başkanın Edirne ziyareti iki devlet arasındaki ilişkilerin artmasına neden olmuştur. Buna dayanarak Bulgar Devlet Başkanı Jelu Jelev 6-8 Temmuz 1994'te Ankara'yı ziyaret etti. Buna karşılık ve 19 yıl aradan sonra Başbakan düzeyinde yapılan ilk ziyaret olan Başbakan Mesut Yılmaz 4-5 Aralık 1997 tarihlerinde Sofya'yı ziyaret etti (İTO, 1998: 40). Bu yakınlaşma politikasının sonucu, Türk azınlığına uygulanan baskıcı politikalar yerine bazı hak ve özgürlükler verildi. Bu yeni politika ve Bulgaristan'da uygulanan demokratikleşme çabaları, orada yaşayan Türk'ler kendilerini ve haklarını savunan bir siyasi parti kurma imkanına sahip oldular. Türk azınlık tarafından kurulan "Hak ve özgürlükler hareketi" partisi 1991

seçimlerinde %7.55 oy ile 24 sandalye kazandı. 1994 seçimlerinde oy oranının % 5.44'e düşmesine karşın 15 milletvekili Bulgar Milli Meclisinde göndermesini başardı (İTO, 1998: 40). Bu da Türk azınlığına uygulanan asimilasyon politikasının sona erdiğinin bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir. (1991). *20.Y.Y. Siyasi Tarihi*, Cilt 2, Ankara.
- Bıyıklıoğlu, Teyfik. (1955). *Trakya'da Milli Mücadele*, Cilt 1, Ankara.
- Cebeci, A. (1970). "Bulgarlar Göç Anlaşmasına Riayet Etmiyor", *Emel Dergisi*, 56.
- _____. (1968)., "Bulgaristan Türkleri", *Türk Kültür Dergisi*, Sayı. 69.
- Dinçerler, Vehbi. (1991). Göçmen Aileleri ve Göç Olayı Paneli.
- Erendil, Muzaffer. (1976). *Tarihte Türk- Bulgar İlişkileri*, Ankara.
- Foreign Policy İnstitute. (1989). *The Documents Of The Turkish Muslim Minotritiy In Bulgaria - Documents*, Ankara.
- Geray, Cevat. (1962). *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı 1923-1961*, Ankara: SBF Yayınları.
- İstanbul Ticaret Odası. (1998). *Bulgaristan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri*, Yayın 40. İstanbul: İTO.
- Kamil, İbrahim. (1989). *Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü*, İstanbul.
- Konukman, Ercüment. (1990). *Tarihi Belgeler Işığında Bugünkü Göç ve Anavatan*, Ankara.
- Norveç Helsinki Komitesi, (1988). Çev. Yaşar Yücel, Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Onulduran, Ersin, (1987). *Bulgaristan'daki Türkler- Seminer*, Ankara.
- Toğrul, Bağlan. (1991). "Bulgaristan Türklerinin 114 Yıllık Onur Mücadelesi" *Direnış*, İstanbul.
- Somer, Tarık. (8 Şubat 1985). Ankara Üniversitesi Senatosu Duyurusu, Ankara.
- Şimşir, Bilal. (1987). *Bulgaristan Türkleri ve Göç Sorunu Bildiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

GAZETELER

Bariş, 12 Nisan 1985.

Cumhuriyet, 28 Şubat, 6 Mart 1985.

Günaydın, 10 Şubat - 31 Mart, 1985.

Güneş, 26 Ekim 1985.

Hürriyet, 25 Mart, 21 Nisan 1985. 7 Ağustos 1998.

Milliyet, 6, 8, 21, 23 Şubat ve 6 Mart 1985. 10 Ocak ve 7 Aralık 1997.

Tercüman, 21 Ocak, 10 ve 18 Şubat, 22 Mart 1985.

Türkiye, 7 Şubat, 6 Nisan 1985 ve 10 Ağustos 1998.

MONTREUX SÖZLEŞMESİ ÇERÇEVESİNDE TÜRK - RUS İLİŞKİLERİ VE GÜNÜMÜZE ETKİLERİ

Sibel TURAN*

Özet

Bu makalede Montreux Sözleşmesi'nin yapılmasından önce ve yapıldığı sırada uluslararası ortam uluslararası güç dengeleri açısından irdelenecektir. 1936 yılında yapılan Montreux Sözleşmesi'nin Türkiye ve Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler açısından önemi tarihsel boyutta ele alınacaktır, bu bağlamda Sözleşme çerçevesinde Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri önem kazanmaktadır. Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere Boğazlar'dan geçiş konusunda daha fazla çıkar sağlayan bu sözleşmeye diğer imzacı ülkelerin tepkileri de ayrıca değerlendirilecektir. Tarihsel süreçte koşut olarak 1989 sonrası özellikle 1991'den sonra Sovyetler Birliği'nin feshinden sonra oluşan durum ya da uluslararası ortamdaki güç dengeleri Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin ilişkilerini jeostratejiden ekostratejiye uzanan çerçeveye oturtmuştur. Bu bağlamda Türkiye- Rusya Federasyonu ilişkileri Montreux Sözleşmesi'nin yeniden yapılandırılması talepleri ile beraber değerlendirilecek ve tartışılacaktır. Atatürk döneminde yapılan Montreux Sözleşmesi'nin Türkiye'nin Boğazlardaki ulusal egemenliğini pekiştirdiğinden yola çıkılarak 6 Kasım 1998 tarihli Türk Boğazlar Tüzüğü irdelenecektir. İstanbul ve Çanakkale Boğazlarına pek de haklı olarak Türk Boğazları adlandırmasını kullanan Tüzük, Rusya Federasyonu'nun Boğazlar'ı bir petrol boru hattı olarak kullanmasına ve haksız istemlerine tepki olarak yapılmıştır. Makalemizde Rusya Federasyonu ile Türkiye ilişkileri 1994 ve 1998 tarihli Boğazlar Tüzükleri çerçevesinde değerlendirilerek Türkiye -Rusya ilişkileri Boğazlar sorunu bağlamında Montreux merceğinde irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Ulusal Egemenlik, Boğazlar Tüzüğü, Jeostrateji, Ekostrateji.

Abstract

Turkish Russian Relations Within The Frame Of Turkish-Russian Relations And Its Effects To Now a Days

In this article international medium will be discussed in view of international power balances before the inacting of Montreux Convention and when it was made. Its significance of the Montreux Convention for Turkey and countries having shores in Black Sea will be discussed in historical dimension, in this connection with in the frame of the Convention Turkish-Soviet Union Relations are gaining importance. The reactions of other signing countries to such convention which secures more interest to the shore having countries in the Black Sea in the subject of passage from the straits will be also further evaluated. In parallel with historical process following 1989 especially following the termination of Sovets- union occuring situation or power balances in the international field are accused the Russian Federation and Turkey relations were based on a frame extending from geostrategy to ecostrategy. In this connection the Turkish- Russian Federation relations will be evaluated with the demands of restructuring the Montreux Convention and discussed. Montreux Convention whichy was made in the Atatürk period strenghtened the national sovereignty of Turkey in the Straits. Turkish Straits regulations will be discussed. Istanbul and Dardanel Straits are justly named as Turkish Straits was issued as a reaction to use of Straits as petrol pipeline and to their unjust claims. In the article Russian Federation and Turkey relations will be evaluated within the frame of Straits regulations dated 1994 and 1998 and Turkey - Russia relations will be discussed under Montreux.

Key Words: National Sovereignty, Turkish Straits Regulations, Geostrategy, Ecostrategy.

* Yrd.Doç.Dr.: Trakya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü.

GİRİŞ

Montreux Sözleşmesi çerçevesinde Türk-Rus ilişkileri ve günümüzde yansımaları konusunu incelemek için tarihe göz atmak gerekir. Bu bağlamda Osmanlı-Rus, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri tarihsel perspektiften dış politika boyutunda irdelenmiştir. Çarlık Rusya'sı ve Sovyetler Birliği'nin ve şimdide Rusya Federasyonu'nun Boğazlara verdiği özel jeopolitik önemden dolayı Türkiye ile Rusya arasındaki Boğazlara ilişkin yaşanan çelişkiler ve tartışmalar Türk dış politikasının çok önemli bir boyutunu oluşturmuştur. Geçmişte savaş gemilerinin statüsü ve Karadeniz'e çıkışı konusunda önemli anlaşmazlıklar olmuşsa da bildiride özellikle Türk-Rus ilişkileri deniz ulaşım serbestliği boyutunda değerlendirilmiştir.

Montreux Sözleşmesi'nin yapılmasından önce ve yapıldığı sıradaki uluslararası sistemin yapısı, güç dengeleri çerçevesinde ele alınmıştır. Makalemizde öncelikle Türk-Rus ilişkilerinin deniz ulaşım serbestliği açısından incelenme nedeni günümüzde Montreux Sözleşmesi'nin 2.maddesinin Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında tartışmalara konu olmasındandır. Bu bağlamda Türkiye'nin çıkardığı 11 Ocak 1998 tarihli Tüzükler ve buna tepkileri de incelemiştir.

TÜRK BOĞAZLAR BÖLGESİNE TARİHSEL BAKIŞ

Türk Boğazlar Bölgesi tarih boyunca stratejik öneme haiz bir bölge olmuştur. Boğazlar Uluslararası Hukuk açısından herkesin bildiği 3 dönemde farklı uygulamalara konu olmuştur. Birinci dönem devletçe kapalılık konusunu gündeme getirir. Devletçe kapalı tutulma dönemi görece 1841'e kadar sürmüştür. Bu dönemi kendi içinde 3 alt döneme ayırmak gerekir. Bunlar 1453-1774, 1774-1829, 1829-1841 arasını kapsamaktadır.

İstanbul'un fethinden sonra 1475'te tamamıyla Karadeniz'in kıyıları Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir. Karadeniz bu dönemde "harem sarayı bikri pakizesi" olarak anılmıştır. Dönemin hukukuna uygun olarak burası Devletin su ülkesi olarak nitelenmiştir. Daha sonraları bu konuda ilk fire yalnız ticaret gemilerinin Karadeniz'e geçmeleri için verilmiştir. Karadeniz'in yabancı ticaret ve yolcu gemilerine kapalı olması ilkesi Osmanlıların Fransızlara, İngilizlere verdiği ayrıcalıklar dışında 1774 yılına kadar sürecekti (İnan, 1995: 8).

Rusya ilk defa Azak Kalesi'ni alarak 1696'da Karadeniz kıyılarına gelmiştir. 1774'te

Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya kesin olarak Karadeniz'e yerleşmiştir. Bu dönemden başlayarak Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir Karadeniz ve Boğazlar sorunundan söz etmek olasıdır. Bu daha sonraları Türkiye-Rusya ilişkilerine taşınmıştır ve bilindiği üzere sürmektedir. 1774'te Rus ticaret gemileri Karadeniz'de ve Marmara'da işleme hakkını almış ve 1829 Edirne Antlaşması ile Boğazlar Rus ve diğer ülkelerin ticaret gemilerine serbest tutulmuştur. Savaş gemileri için devletin kadim kuralı geçerliydi. 1789 ve 1805 Muahedeleri ile Rus savaş gemileri ittifak hükümleri çerçevesinde Boğazlardan geçebileceklerdi. 1833 Hünkâr iskelesi Antlaşmasıyla İstanbul Boğazları da bevviabiâli sayılmıştır (Bilsel, 1998: 303).

Herkesin bildiği üzere Türkiye'den sonra Boğazlar Rusya için çok önemlidir. Renove'nin Rusya'nın Boğazlar için önemini "Akdeniz'e ılık denize çıkma sorunu her hangi bir Rus hükümeti için geçişi bir hedef değildir ve olamaz. Onun önüne bu meseleyi her lahzaya koyan şey, coğrafi koşullardır. Donan denizinin kıyısı ancak bir yaz müddetinde doursuzdur. Baltık limanları kışın bir kısmında mahsurdur ve Şimal denizine ileten geçitler, Danimarkalıların elindedir. Ancak Karadeniz'in kıyılarıdır ki gemi işletmeğe daima açıktır. İmdi İmparatorluğun denizci hayatının buralarda toplanması pek mantıkidir...Bahusus ki ihraç limanları bu kıyıdadır."

Tüm bu anlatılan antlaşmalara karşın Osmanlı İmparatorluğunun Boğazlarla ilgili kapalılık kuralı Çanakkale (kale-i sultaniye) (1803) Antlaşması'na kadar sürmüştür. Bu Antlaşma ile (Bilsel, 1998: 304) biçiminde anlatılmamaktadır. İmparatorluğun kendi koyduğu düzenin ikili antlaşmalarla düzenlenmesi dönemini başlatmıştı (Çelik, 1987: 119).

1833 Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Osmanlı Devleti ve Rusya Karadeniz dışında tüm devletlerin savaş gemilerine kapatmayı öngörüyordu. Bu Antlaşma ile Rusya Akdeniz'den kendisine gelecek tüm tehlikeleri önlemeyi amaçlıyordu. Hünkâr İskelesi Antlaşması ertesinde Rus özel temsilcileri İngiliz Dışişleri Bakanlığına Rus görüşünü şöyle anlatmaktadır :

"(Çar) Kapalılık kuralının kabulünde o kadar ayak diriyorsa bu onun meselede ancak Rusya'nın huzur ve emniyetini göz önünde bulundurulmasından ileri geliyordu. Yabancı bir donanmanın Karadeniz'e girmek için Çanakkale Boğazını zorlayıp geçmesi ihtimali Rusya tarafından incelendi. Böyle bir donanma kuvveti Rusya'nunkine eşit ise onunla savaşa

girişebilecektir... şayet üstün bir kuvvet ise...bir Rus ordusu Çanakkale Boğaz'ından düşman harp gemilerinin geçmesini önlemek...için...doğrudan doğruya Çanakkale üzerine yürüyecektir. Rusya'yı...(böyle bir hareket yapmak) zorunda bırakmak Osmanlı Devletini yıkmaya mahkum etmek demek olacağını düşünmek gerekir." (Tukin, 1947: 218).

Ancak Rusya'nın Akdeniz'e çıkma çabası İngiltere'nin, Doğu Akdeniz ve Ortadoğu da etki alanları yaratma çabalarıyla çatışınca Akdeniz'in "choke points" çıkış kapılarından biri olan İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının İngiltere gözünde önemini artırmıştır. İngiltere bu dönemden sonra Osmanlı Devleti'nin ve Boğazların Rusya'nın himayesi altına girmemesine yönelik her türlü politikayı izlemiştir.

1841'de yapılan Boğazlar Sözleşmesi Boğazlara uluslararası bir düzen getirmiş ve I. Dünya Savaşı'na kadar Boğazların rejimini belirleyen temel Antlaşma olmuştur. Bu Antlaşmaya karşın belirlenen statü zaman zaman ihlal edilmiştir. 1844'te Rusya'nın Karadeniz limanlarından kalkan savaş gemileri uzak doğu limanlarına gitmiştir.

1904 Temmuzunda Rus donanmasına ait Petersburg ve Smolensk adlı savaş gemileri Boğazlardan ticaret gemisi kimliği (kisvesi) altında geçirilince İngiltere Osmanlı Devletine ve Çarlık Rusya'sına birer nota göndererek anılan olayı protesto etmiştir (Özdalga, 1965: 22).

Boğazlar sorunu, Fas Buhranı ve Trablusgarp Savaşı sırasında yeniden ortaya çıkıyordu. Rusya 1911 yılında savaş gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e çıkarılması isteminde bulunduysa da Osmanlı İmparatorluğu bunu kabul etmemişti. 1911 Trablusgarp savaşı sırasında Rusya, İngiltere ve Fransa, İtalya'yı destekleyerek Osmanlı Devletinden Boğazların açılması isteminde bulunmuşlardır.

I. Dünya Savaşı'na kadar Boğazlarda bazı ihlallere rastlandıysa da Boğazlar'ın statüsünde bir değişiklik olmamıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile askeri açıdan çok önemli olan egemenlik sorununu gündeme getirmiştir. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü destekleme politikasından çoktan vazgeçen İngiltere Boğazlardan ve özellikle Ortadoğu topraklarından pay almak istiyordu. Bu pay ancak bir sıcak çatışma sonucu sağlanabilecektir.

Rus Dışişleri Bakanı Sazanof 1913'de Çar'a verdiği bir andırıda Rusya'nın çıkarları açısından Boğazlar'ın Türkiye gibi ne çok güçlü ne de güçsüz bir devletin elinde bulunmasının en

uygun seçenek olduğunu belirtmekteydi (Olca, 1980: XXIV).

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na henüz tarafsız konumdayken 9 Ağustos 1914'te İngiliz Donanması önünden kaçan iki Alman gemisinin Musul torpidobotunun kılavuzluğunda Marmara Denizine girmesiyle savaşa katılmak zorunda kalıyordu. Osmanlı Devleti'nin Çanakkale Boğazından bu gemileri geçmesi varolan Antlaşmalara ve bu Antlaşmalarla oluşan statüye aykırıydı. İtilaf devletleri Osmanlı Devletini 1841. 1856 ve 1876 Antlaşmasını ihlal ettiği için protesto etmişlerdir. 12 Ağustos 1914'te Osmanlılar Göben-Breslau'nun Osmanlı'nın parasını ödediği halde satışı durdurulan iki gemisinin (Sultan Osman ve Reşadiye) yerine alındığını, açıklıyordu. 28-29 Ekim 1914'te alınan gemiler Karadeniz'den geçip Rus Donanmasıyla çatışınca Osmanlı İmparatorluğu bu savaşa fiilen katılıyordu. Bu katılım ile 1841-1856 ve 1876 antlaşmalarının hükümleri yürürlükten kalkıyordu.

I. Dünya Savaşı Boğazlar'ın askeri ve stratejik açıdan önemini yine ortaya koyuyordu. İtilaf Devletlerinin en önemli sorunlarından birini "Boğazlardaki egemenlik" oluştuyordu.

Rusya, İtilaf devletlerinden İstanbul'u Boğazlardan İzmit Körfezine kadar olan Anadolu topraklarını ve Marmara Denizi Adalar ve Çanakkale Boğazı adalarını (İmroz-Bozcaada) ve Boğazdaki stratejik noktaları 4 Mart 1915'te kendi yaşam sahası olarak gördüğünden dem vurarak istemiştir. Rusya'nın bu isteği İngiltere ve Fransa tarafından kabul edildiyse de Rusya'nın istemlerinden endişe duyan İngiltere ve Fransa 1915 Martında Çanakkale Boğazı'nı geçerek İstanbul'a ulaşmak istemişlerdir. Boğaz Osmanlılar tarafından büyük bir özenle korununca İngiliz ve Fransızlar geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Zaten Boğazların karşı devletlerce zorlanacağını anlayan Türk Komutanlığı 26 Eylül 1914'te Boğazı tüm yabancı savaş gemilerine kapatmıştır (Üçok, 1975: 218). Bilindiği üzere Almanya yanında savaşan Osmanlılar Almanların yenilgisi üzerine yenik sayılmış ve Boğazlarda itilaf devletlerince işgal edilmiştir.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Boğazlar'ın uluslararası bir statüye konulması isteniyordu. Wilson'ın 12. noktası konumuz açısından çok öneme sahiptir. Wilson bu noktasında Boğazlar'ın sürekli uluslararası garantiler altında tüm devletlerin ticaret gemilerine açık tutulması gerektiğini vurguluyordu (Üçok, 1975: 230). Zaten liberalizmi savunan Wilson'un bu görüşü Boğazların tüm ticaret gemilerine açık tutulması

yolundaki noktası ile uyum halindeydi.

Boğazların serbest bir geçit oluşturulmasının öngörülmesi üzerine Loyd George Avam Kamarası'nın 17.12.1919 tarihli oturumunda şöyle konuşuyordu: *"Bu meseleyi çözmek için Amerika'nın ne yapmak istediğini bilmemiz gerekmektedir. Bize diyorlar ki niçin katıksız olarak Türk olmayan toprakları Türklerin elinden alarak barış yapmıyorsunuz? Evet öyle. Fakat İstanbul ile Boğazları ne yapalım? Eğer Boğaz kapıları açık bırakılarak harp ve ticaret gemileri serbestçe geçebilmiş olsalardı harp iki yıl kısalmış olurdu."* (Akşin, 1991: 95).

Boğazlardaki güçlendirilmiş bölgelerin ve Karadeniz'in anahtarı olan İstanbul'un itilaf Devletleri gemilerine savaş üssü olmaması Sovyet Rusya için önemliydi. Mondros Bırakışması'nın imzasından 8 gün önce Lenin *"İngiliz ve Fransızlar ne Sibirya ne de Argengelsk'te büyük başarı elde edebildiler. Tersine bir dizi bozguna uğradılar Fakat şimdi güçlerini, Rusya'ya, güneyden ya Çanakkale Boğazından ya Karadeniz'den ya da karayoluyla Bulgaristan ve Romanya üzerinden saldırmaya yöneltiyorlar"* (Şamsutdinov, 1999:30-12) diyerek itilaf devletleri arasındaki anlaşmazlığı vurguluyordu. Zaten Mondros Silah Bırakışmasının taslağında *"İtilaf devletleri İstanbul'dan deniz üssü olarak yararlanacaklardır."* hükmü bulunuyordu (Şamsutdinov, 1999: 30-10).

Bu arada yenen devletlerle 30 Ekim 1918'de Mondros Bırakışması imzalanıyordu. Anılan bırakışmanın 1.maddesi, Osmanlı Devlet Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılmasını ve Karadeniz'e geçişin sağlanmasını ayrıca her iki boğazın kıyılarındaki askeri tesislerin İtilaf Devletlerince işgalini öngörüyordu (Bayur, 1973: 23; İnan, 1995: 22). 1915 yılında savaş sonucu ele geçiremedikleri Boğazlar, savaştan sonra İtilaf Devletlerinin eline geçiyordu. Böylece İtilaf Devletlerinin koyduğu rejim Boğazlarda hakim oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'na Sevres Barış Antlaşması imzalanmasından önce Sevres Barış Antlaşması'nın hazırlık çalışmaları sırasında da Boğazlar ve Ortadoğu öncelikli sorunlar olarak İtilaf Devletlerince tartışılmış ve paylaşılmıştır. I. Londra Konferansında 28.maddesi Boğazların özgürlüğünün korunmasını 39.maddede Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarından geçişin düzenlenmesini içeriyordu (Olçay, 1980: 308-310). Tüm bu Antlaşmalarda Boğazlardan ticaret gemileri için *"serbest geçiş ilkesi"* kabul ediliyordu. Bu dönemde genelde savaş gemileri tartışılan sorunun odak noktasını oluşturuyordu.

Bu bir dizi konferanstan sonra İtilaf

devletleri Osmanlı İmparatorluğu'na Sevres Antlaşması'nı imzalıyorlardı. Sevres'in diğer hükümleri gibi, Boğazlara ilişkin hükümleri de hukuksal geçerlilik ve hakkaniyetten uzaktı. Anılan Antlaşmayla Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve İstanbul Boğazını kapsayan Boğazlar Bölgesi barış ve savaş zamanlarında tüm devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açık olması öngörülüyordu. Bu antlaşmayla Boğazlar komisyonu kuruluyor. Komisyonun kendine özgü bayrağı bütçesi olması ve kolluk kuvvetleri olması hükme bağlanıyordu. Komisyonunda ABD, Japonya, Fransa, İtalya, Rusya iki oya sahip olacaklardı. Buna karşın Bulgaristan, Türkiye, Yunanistan ve Romanya delegeleri bir oya sahip olacaklardı. ABD istediği zaman Rusya ancak Milletler Cemiyeti'ne üye olduğu takdirde komisyona delege gönderecekti (Bayur, 1973: 143). İstanbul 36.maddeye göre koşullu olarak Türkiye'ye bırakılmıştı. Bu dönemde İstanbul'a müstakil olarak sahip olmak isteyen devletler birden fazlaydı ve çıkarları doğal olarak çatışmaktaydı. Bunlardan Rusya savaş içinde kendilerine söz verildiğini öne sürüyordu.

Sevres Antlaşması, bağımsızlık savaşımını veren Ankara hükümetini bağlamıyordu. Bağımsızlık Savaşının başarısıyla sonuçlanmasıyla işgalci donanmalar geldikleri gibi geri döneceklerdi.

İngiltere, Hindistan yolunun güvenliği için 19.yy boyunca Boğazları, Çarlık Rusya'sına karşı kapalı tutmaya çalışmıştı. Bunu da 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi ile formüle etmiştir. Türkiye Boğaz kapılarını İngiltere'ye kapatarak savaşı iki yıl daha uzatmıştı. İngilizler artık Türklerin Boğazlar'ın kapılarını İngiltere'nin yüzüne çarpmasına izin vermeyeceklerdi (Kürkçüoğlu, 1978: 264-265). Ne var ki Rusya faktörü yine devredeydi. Rusya'da Bolşevikler yönetime egemen olduktan sonra Lenin Rusya ile İngiltere'nin Boğazlara ilişkin antlaşma yapmasının zor olduğunu ama bunun aşılma olmadığını açıklıyordu. Lenin Çarlık Rusya'sının Boğazlar siyasetine uygun olarak Boğazların savaşta ve barışta tüm devletlerin savaş gemilerine kapalılığını savunuyordu. Zaten Rusya genelde küresel etkisi az olduğunda Karadeniz'in kapalılığı politikasını izlemiştir. Yine de kuruluş aşamasındaki Bolşevik Rusya Boğazların, İngiltere ve Milletler Cemiyeti denetimine girmemesini istemiştir. Rusya zayıf kaldığı sürece Boğazların Türk denetiminde kalmasını istemiştir.

Sovyetler Birliği'nin kuruluş döneminde Kurtuluş Savaşı veren Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Anadolu'daki etkinlikleri bu devletçe dikkatle izleniyordu. Buna koşut olarak 23 Haziran 1920'de oluşturulan TBMM'nin dış

politikasıyla özellikle Boğazlar sorunu ile yakından ilişkili olan Sovyet Rusya ilgileniyordu. Bu bağlamda Rus yazarı Y. Steklov 1919 sonunda Izvestia gazetesinde Mustafa Kemal'in dış politikasına olumlu bakar ve bunu şöyle ifade eder: "Şimdi Türk ihtilali Çanakkale Boğazını Türk emekçi sınıflarının eline bu yoldan, içlerinde Rusların da bulunduğu dünya proleterlerine vermektedir. Böylece Rus Emperyalizminin yüzyıllardır çevirdiği entrikalarla başaramadığı şey, olgun bir erik gibi Rus işçi sınıfının avucuna düşüyor" (Tunaya, 1981:48-1). Yine de Ruslar Kurtuluş savaşında TBMM hükümetinin güvenliği sağlamış olması koşuluyla Türk Boğazlarından serbest geçişi kabul edeceklerini bildirmişleridir. (Pazarıcı, 1986: 853-854)

16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalamadan önce Karadeniz ve Boğazlara ilişkin sorunlar ayrıntısıyla görüşülmüştür. Bu Antlaşmanın 5.maddesi Karadeniz Devletleri için yaşamsal önemde olan Boğazlarda uygulanacak düzen sorununa ilişkin (Şamsutdinov, 1999: 208). Bu madde Karadeniz Boğazı'na ilişkin düzenlemelerin sadece Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında toplanacak konferansta saptanmasını içeriyordu (Sosyal, 1989: 34; AMDP, 1992: 549). Bu dönemde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ki ilişkilerde Boğazlar sorunu ön plandaydı. Dışişleri Bakanlığı Halk Komiserliği'nin bir raporunda Boğazlar sorununun Moskova Antlaşması'nda çözümlenmesine karşın uygulama konusundaki güçlüklerin ilerde aşılabileceğini belirtmiştir (Şamsutdinov, 1999: 219). 16 Mart 1921 Antlaşması'ndan sonra Boğazlar konusu Lozan görüşmelerinde de etraflıca ele alınacaktır.

LOZAN BARIŞ ANTLAŞMASI'NDAN MONTREUX SÖZLEŞMESİ'NE

1922 yılının kasım ayında Rauf Orbay ile Aralov arasında Boğazlar konusunda geçen konuşmada Aralov Sovyetler Birliği'nin en aşağı Türkiye kadar Boğazlarla ilgilendiğini söyleyerek "SB, ne İngiltere'nin Boğazlarda bir egemenlik kurmasına ne de İngiltere'nin kontrolü demek olan Milletler Cemiyeti'nin Boğazlarda bir kontrol kurmasına hiçbir suretle razı olamaz" (Aralov, 1997: 133) diyerek ülkesinin görüşünü açığa vurmuştur. Ayrıca Lenin verdiği beyanata dayanarak Boğazlarla ilgili olarak ticaret gemilerine tam bir serbestliğin olması gerektiğini eklemiştir (Aralov, 1997: 244).

Yine Lenin, İngiliz gazeteci Farbman'a Lozan Konferansı'ndan önce Boğazlarla ilişkin görüşlerini şöyle açıklamaktaydı: "... İkincisi bizim programımız barış ve savaş zamanlarında

Boğazların tüm savaş gemilerine kapatılmasını içermektedir. Bu, tüm devletlerin sadece sınırlarını Boğazlara doğrudan doğruya bitişik onların değil tüm diğer devletlerin, en yakın ve dolaysız ticari çıkarlarının gereğidir...Üçüncüsü, bizim Boğazlara ilişkin programımız, ticari deniz ulaşımı özgürlüğünü içermektedir." (Şamsutdinov, 1999: 318-40).

Lozan Konferansı sırasında İngiltere, açıklığı savunmuş, Türkiye'de İngiltere'ye yakın bir görüş ortaya koyunca İngiltere, Türkiye'yi Rusya'dan uzaklaştırmıştır (Kürkçüoğlu, 1978: 259). Zaten müttefikler arasında Sovyet delegesi Çiçerin'in konferansına gelmesi hoş karşılanmamış, Çiçerin'in sonuç almaya değil Bolşevik propagandası yapmaya geldiği yolunda söylentiler çıkmıştı (Karacan, 1971: 137).

Lozan Konferansı'nda Boğazlar konusunda 3 değişik tez çatışıyordu. Ruslarla İngilizlerin istedikleri rejim doğal olarak birbirinin tam zıddı idi. Türkiye'nin esas istediği sisteminde bu ikisine benzer bir yanı yoktu. Müttefikler Boğazların hem ticaret hem savaş gemilerine açıklığını savunuyorlardı. Bu açıklığı sağlamak için Boğazlar komisyonu oluşturulmuş ve Boğazların her iki yakasının da askerden arındırılmasını ön görmüştür.

Sovyetler Birliği ise bu konferansta yukarıda belirtildiği üzere Boğazların yalnız ticaret gemilerine açıklığını bunun yanı sıra savaş gemilerinin de Karadeniz'e kıyısı olan devletlere açık olmasını ve Türkiye'nin Boğazları tahkim etmesini istiyordu. Sovyetler Birliği'nin ekonomik yaşamı açısından Boğazlar son derece özel öneme haiz bölgelerdi. Günümüzde de bu olgu buğday ihracatının yanı sıra petrol taşımacılığı konusunda önemini halen korumaktadır.

Konferans sırasında İngiltere, Türkiye ve Rusya çatışma halindeydi. Dünyanın en büyük deniz devletlerinden biri olan İngiltere için Boğazlar çok önemliydi. SB, İngiliz tasarısını Yakındoğu'da ve tüm dünya da barışı kurmak için bir engel olarak görünüyordu (Şamsutdinov, 1999: 321). Sovyet delege kurulu Türk delegasyonunu "...savaş gemilerine izin verilmesinin Sovyet Rusya'ya karşı düşmanca bir işlem olduğunu ve itilafın Türkiye'yi kazandığı zaferlerin yemişlerinden yoksun kaldığı" konusunda uyarmıştır (Şamsutdinov, 1999: 324).

Boğazlar Sovyet Rusya'nın savunma sistemi içinde Yakındoğu'daki en hassas noktaydı. Rusya'nın güvenliği Türk Boğazları nedeniyle tehdide maruz kalabilirdi ve bu olay zaman zaman yineleniyordu. Kırım savaşından 1917 Ekim Devrimine kadar müttefiklerin politikaları Rusların Boğazlar üzerinde aşırı titiz

davranmasına yol açmıştır (Ergil, 1978: 106). Tüm bunlara karşın Rusya'ca Çarlık döneminden beri Boğazların büyük yaşamsal önemi vardı Akdeniz'e ve oradan okyanuslara çıkma hiç bir Rus yönetimi için geçici bir politika olarak değerlendirilemez, Yine de Rusya'nın coğrafi konumunun bunu gerektirdiğinin öne sürülmesi Boğazlar'ın Türk egemenliğinde olduğunu zedeler niteliktedir (Bilsel, 1948: 18-19). Zaten İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliğinin Akdeniz'den geçmesi ve bunu başlıca tehdit edebilecek gücün Rusya olması dolayısıyla Lozan'da bir çatışma içine girmişlerdir. İngiltere, Türklerin Boğazlardan uzaklaşmasına Rusya tehlikesi açısından karşıydı (Akşin, 1991: 281).

İnönü, Türkiye'nin Lozan'da Boğazlarla ilgili rejimin temellerini Boğazların Marmara Denizi'nin ya da karadan gelecek bir baskına karşı garantiler verilmesi, bunun yanında Karadeniz'e gidecek savaş gemilerinin Boğazlar ve Karadeniz için tehdit yaratmayacak biçimde sınırlandırılması ve gerek savaş gerek barış zamanında ticaret gemileri için geçiş serbestliği olarak özetliyordu (Lozan Tutanaklar Belgeler, 1969: 161-163). İsmet İnönü'nün sunduğu Türk görüşü tahkimatin dışında İngiliz görüşüne yakındır (Kürkçüoğlu, 1978: 270). Sonuçta Lozan'ın Boğazlar rejimine ilişkin sözleşmesinin 1.maddesine göre taraflar "Boğazlar" tanımının kapsamına giren Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi ve Karadeniz Boğazı'nda denizden ve havadan geçiş, gidiş-geliş serbestliğini kabul etmişlerdir. Bir başka deyişle ticaret gemileri ile uçakların barış zamanında Türk Boğazları'ndan özgür geçiş hakkı olacaktı. Bu serbestlik hastane gemileri, gezinti gemileri ve balıkçı gemileriyle tüm ticaret gemileri için geçerli olacaktı. Bayrak ve yük ne olursa olsun isteğe bağlı alınacak hizmetler dışında tam bir serbestlik ilkesi geçerli olacaktı (Soysal, 1989: 142). Bu antlaşmada esas olarak üzerine durulan ve tartışılan nokta savaş durumunda gemiler ve savaş gemilerinin statüsü olacaktı. Bu Antlaşmayla Boğazlar çevresindeki belli bölgeler askerden arındırılmış ve antlaşmanın işleyişini kontrol Uluslararası Boğazlar Komisyonu'na verilmiştir. Bu antlaşma doğal olarak Karadeniz'de sınırsız bir Rus egemenliğini isteyen Rusya'nın işine gelmeyecekti. Zaten bu konferansta deniz egemenlik görüşünü savunan İngiltere ile kara egemenlik kavramından yola çıkan Rusya çarpışıyordu. Hemen hemen tüm Rus tarihçileri gibi A.F. Miller'de Karadeniz'e özel bir statü tanımakta ve bunu şöyle ifade etmekteydi: "Karadeniz, Hiçbir zaman açık deniz sayılmamıştır. . . buradan Boğazlar dışında bir çıkış yoktur. Burası ne de olsa, Cebelitarık'tan girilip Süveyş'ten çıkılan Akdeniz değildir" (Miller, 1977:176).

Aslında Alman Dışişleri bakanlarından Von Kuhlman'ın 22 Mayıs 1935 tarihinde Frankfurter Zeitung gazetesine "1923 Antlaşması'nın Boğazlar sorununu çözmüş olduğuna inanmak safdillik olur. Hiçbir Rus hükümeti bu işe alakasızlık gösteremez, zira Boğazlar Rusya için hayati bir ıştır." (Akşin, 1991:88) biçiminde verdiği demeçten anlaşılacağı üzere Lozan Boğazlar Sözleşmesi ne Rusya'yı ne de Türk Boğazlarının asıl sahibi Türkiye'yi tatmin etmemiştir. Zayıf ve güçsüz durumdaki Sovyet Rusya, Boğazlara sahip olamayınca, Boğazların kapalılığını ve Boğazlar sorununun Karadeniz'de kıyısı olan devletlerce çözümlenmesini ve hatta bir Karadeniz Federasyonu kurulmasını istemiştir (Avcıoğlu, 1976: 75). Bu olmayınca Lozan'da Boğazlar'a Türklerin sahip olmamasına ve Boğazı kapatmalarına karşı çıkmıştır.

Lozan Antlaşması'yla Türkiye'nin egemen ve bağımsız bir devlet olduğu tanınmıştır. Ne var ki belirtildiği üzere Lozan Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'nin gereksinimlerine uygun değildi, bir başka deyişle, Türkiye Boğazlar üzerinde tam egemen ve yetki sahibi olmak istiyordu. Bu egemenlik ve tam yetki ancak Montreux Sözleşmesinin onaylanmasından sonra sağlanabilecekti.

Lozan'dan Montreux'a giden süreç 13 yıl sürmüştür. Bu dönemde Türkiye temellerini sağlamlaştırırken Sovyetler Birliği de atılım hamlesi içine girmiştir. Bu dönemde görece Avrupa merkezli olan uluslararası ilişkiler girift bir hal almıştır. Türkiye coğrafi konumu gereği öncelikle mikro açıdan komşularıyla iyi ilişkiler kurmuş ve bunları geliştirmeye çalışmıştır. Yunanistan ve Bulgaristan ve diğer Balkan Devletleriyle ilişkileri bu dönemde rastlanmaktadır. Diğer yandan Türkiye Sadabad Paketi ile doğu sınırlarını güvenceye bağlanmış ve doğuyla iyi ilişkiler kurulmasına çalışılmıştır. Türkiye'nin Batı ve Doğu'da izlediği bu ittifaklar politikasını Avrupa'nın güneyindeki bir devlet İtalya, revizyonist eğilimler göstererek görece bozmaya çalışılmıştır. Revizyonist devletler olan İtalya ve Almanya'nın batı demokrasileri arasında ilişkiler giderek kötüleşmekteydi. Türkiye ise Batı demokrasileri arasında sınır ve diğer sorunları halletmiş ve yüzünü "Batıya karşı Batıya" dönmüştü. Yine bu dönemde Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin silahsızlanmayla ilgili toplantılarına katılmış ve orada girişimlerde bulunmuşsa da sonuç alamamıştır. Silahsızlanmayı sağlayamayan bir uluslar topluluğunun o günkü koşullar altında barışı koruyacak bir işlev yüklenmesi olası görülmemekteydi. Bu koşullar altında Lozan'la Boğazlar bölgesinin askerden ve silahtan

arındırılması doğal olarak Türkiye'yi güvenlik endişesine düşürüyordu. Türkiye izlediği dış politika çizgisi dolayısıyla revizyonist devletler gibi işi olup bittiye getirmek istemiyor, haklılığını uluslararası düzlemlerde kabul ettirmeye çalışıyordu. İşte bu meyan da 1933'de Londra toplantısında Boğazların silahsızlandırılmasına ilişkin hükümlerin yok sayılmasını istiyordu. Londra toplantısında Sovyetler Birliği de Türkiye'nin yerinde yer alıyordu. Sovyet Rusya Boğazların Türkiye'nin egemenliği altında olması halinde Boğazların güvenliğinin daha iyi sağlanacağı kanısına sahiptir. Ancak bu toplantıda Türkiye'nin istekleri kabul edilmiştir. Aynı yıl içinde Varşilov başkanlığında Türkiye'yi ziyaret eden Sovyet heyeti ile Boğazlar konusunda görüş alış verişinde bulunmuştur (Gönlübol ve Sar, 1990: 108).

Türkiye'nin Boğazlar rejiminde değişiklik yapma istemi, Boğazların kapalılığına doğru bir eğilim sayıldığı için başlangıçta İngiltere üzerinde iyi bir etki yaratmamıştır (Armaoğlu, 1983:343). İngiltere bunu Sovyet Rusya'ya destekleyen bir hareket gibi görüyor, Türkiye'yi Rusya'nın bekçisi olarak yorumluyordu. İngiltere dışındaki batı ülkeleri de Lozan'daki statünün değişmesi önerisine ikircikli yaklaşmışlardı. Türkiye'nin komşusu Yunanistan Boğazlar statüsünün değiştirilmesinin taraftarıydı. Türkiye yukarıda söz edildiği üzere komşularıyla başta Yunanistan'la sorunlarını çözmüş ve başarılı bir diplomasi ile onu kendi tarafına çekmiştir. O dönemde oluşan, uluslararası sistemin onu güvenlik endişesine düşürmüştür.

Akdeniz'de kendisini İtalyan tehdidi karşısında gören Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile dayanışma içine girmesi doğaldı. Bu daha önce belirttiğimiz üzere ittifaklar biçiminde sağlanmıştır. İtalya'nın 12 Adalarda deniz altı üsleri ve uçak alanları kurmağa başladığı haberleri duyulunca Türkiye, Boğazlar'ın askerileştirilmesi gerekliliği konusunda uluslararası kamuoyunda sesini duyurmayı hızlandırmıştır (Sosyal, 1981: 114-116). "Mussolini uluslararası iyi bir geçinme havasını ara vermeden ihlal eden nutuklar ile yetinmeyerek geniş ölçüde savaş hazırlığıyla meşguldü" (Aras, 1968: 202). Yine 1935 yılı başında Milletler Cemiyeti Mart ayı sonunda Japonya, Mançurya'yı işgalinden dolayı Milletler Cemiyeti üyeliğinden çıkarmıştır. Bu yıl içinde Aras, Balkan Birliği ile İtalya arasında bir dostluk Antlaşmasının görüşmelerinde bulunmak üzere İtalya'ya gitmişse de Musolini'yi anlaşma konusunda ikna edememiştir (Aras, 1968: 203). Bunun hemen arkasından İtalya Habeşistan'ı işgal etmiştir. Bunun üzerine Türkiye 1936 yılında uluslararası ticari ulaştırması için azami kolaylığı

saklı tutmak kaydıyla Boğazlar'ın silahlandırılması girişimlerini hızlandırmış ve bunu başarmıştır.

MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türkiye'ye sağladığı güvence işlemez bir hale gelince Boğazlar sürekli tehdit altında kalıyordu. Özellikle bu dönemde İtalya ile Sovyet Rusya arası iyi ilişkiler Türkiye'nin güvenliğini iyice tehdit ediyordu (Sosyal, 1981: 110-111). Uluslararası sistemin yapısında değişikliklerin gündemi işgal etmesiyle kendi güvenliğini sağlamak amacıyla uluslararası bir konferans toplanmasını istemiş ve bunu başarmıştır. Türkiye uluslararası sistemin o günkü yapısı değişimine uğrarken Boğazlar gibi stratejik bir konuma noktasını güvence altına alarak rahatlatılmıydı.

Bunun üzerine Türkiye 10-11 Nisan 1936'da Milletler Cemiyeti'ne gönderdiği nota da Boğazlar rejiminin değişmesine ilişkin şu gerekçeleri öne sürüyordu:

"Türkiye geçiş serbestisi ve askersizleştirmeyi öngören Boğazlar Konvansiyonu'nun 1923'de Lozan'da imzalamaya rıza gösterirken genel durum siyasal ve askeri açıdan farklıydı. Türkiye o zamanlar yabancı kuvvetlerin işgali altında bulunan Boğazların askersizleştirmenin askeri açıdan Türkiye için haklı görülmez bir tehlike yaratmaması ve kendisine verilen askeri garantilerin değerini iyice tartışmıştır.

...Türkiye Cumhuriyeti "Boğazlar rejiminin Türk ilkesinin dokunulmazlığı için kaçınılmaz olan güvenlik koşulları çerçevesinde Akdeniz, Karadeniz arasında ticari ulaştırmanın sürekli gelişmesi konusunda en liberal anlayışla düzenlenmeyi amaçlayan bir antlaşma akdine hazır olduğunu açıklar" (Toluner, 1987: 18-47). Türkiye bu dönemde güvenlik koşulları çerçevesinde serbest bir boğazlar rejimine taraftar olduğunu bu noktalarda açıklamıştır. Burada vurgulanması gereken nokta güvenlik koşulları çerçevesinde sözcüğüdür.

Türk Hükümetinin verdiği nota üzerine 14 Haziran 1936 tarihli Pravda'da şöyle bir yazı çıkıyordu:

"Avrupa'da saldırgan emperyalist devletlerin izlediği siyaset, özellikle Alman faşizminin siyaseti sonunda doğan savaş tehlikesi toprak bütünlüğünün zedelenmezliği konusunda duyarlı olan Türk hükümetinin Lozan Antlaşmasını yeniden gözden geçirmesini istemesine yol açmıştır. Türk Boğazlar Bölgesi'nin Türkiye etrafından tahkim edilmesi sadece savunma amacı taşıdığı çok açıktır. Sovyet

Hükümeti, Lozan Antlaşmasında öngörülen güvencelerin artık geçerliliğini yitirdiğinin farkındadır ve gerçekte dört garantör devletten biri olan Japonya Milletler Cemiyetinden ayrılmıştır ve yıllardır Çin'e karşı savaşmakta olup Çin topraklarının her gün yeni bir bölümünü işgal etmektedir. Diğer bir garantör devlet İtalya'da Doğu Avrupa'da savaş sürdürüyor. İngiltere ile Fransa arasında ortak bir görüş ve birliğin varlığından söz etmek mümkün değildir. Avrupa'nın belli başlı emperyalist devletleri-Boğazları-kendi savaş gemilerini Türk kıyılarına ve Karadeniz'e engelsizce gönderebilecekleri bir durumda tutma çabası içindeydiler Eğer bütün Karadeniz'de sürekli bir barış varsa, bu birinci olarak Sovyetler Birliği'nin izlediği barış siyasetinin ikinci olarak da Türkiye ile SB arasındaki dostça ilişkilerin bir sonucudur. Buna karşılık, Boğazlara komşu olan Akdeniz'de son yıllarda özellikle Habeş savaşı ve İngiltere ile İtalya arasındaki zıtlıkların keskinleşmesi sonucunda gergin bir durum yaratılmıştır. Antlaşmanın yeniden gözden geçirilmesi sorununu ortaya atmakla Türkiye kimseyi tehdit etmiyor. O sadece kendi güvenliğinden emin olmak istiyordu ve Boğazların tahkimatı sorununu hiç kimseye karşı yönelmeyen, zorunlu bir savunma tedbiri olarak görmektedir" (Rundschau 16 Nisan 1936, Sayı 17 s:644'den aktaran Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö, 1997: 98-100).

Yazıda ayrıca uluslararası sistemin o günü Sovyet perspektifinden değerlendirilmiş ve Türkiye'nin yeni Boğazlar sözleşmesi yapılmasının istemesinin haklılığını vurgulamıştır. Yazının ikinci bölümünde ise Sovyet Rusya'nın Türk Hükümeti karşısında aldığı tutum açıklanıyor ve Türkiye'nin önerisinin aslında Karadeniz ve Akdeniz'de barışın sağlanmasına hizmet ettiğinin bir kez daha altı çizilmiştir.

Türkiye'nin olup bitti yaratmadan uluslararası hukuka uyarak antlaşmayı gerçekleştirmesi yabancı basın ve politik çerçevelerde itibarının arttığı bir ortamın doğmasına yol açmıştır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği çıkarlarının çatışmadığı çakiştığı bir ortamda böyle bir sözleşmeyi gerçekleştirmesi İngiltere ile Sovyet Rusya arasında dengeyi sağlaması büyük bir dış politika başarısı olarak nitelenebilir.

Boğazlar Konferansı 22 Haziran 1936'da İsviçre'nin Montreux şehrinde başlamış ve 20 Temmuz 1936'ya kadar sürmüştür.

Montreux'da 23 Haziran 1936'da Aras Sovyetler Birliği Bakanı Litvinof'la yaptığı

görüşmenin sonucunu Ankara şöyle rapor ediyordu: "Litvinof, Boğazların savunması için bir ittifakı nasıl karşılandığını sorunca, genel kapsamlı ve M.C. ilkeleri çerçevesinde bir ittifaktan söz ettiğimi, ancak Boğazlarla ilgili bir ittifak anlayamadığımı söyledim. Biraz açıklayarak "örneğin tahkimat ve silahlandırma yardım etmek gibi" dedi ve Almanları bu işe karıştırmamak gerektiğini belirtti. Önerisini hemen reddetmemiş olmak için, bunu aramızda geçmiş akademik bir görüşme niteliğinde Ankara'ya ileteceğimi söyledim" (Dış İşleri Bakanlığı, 1973: 131-132). Ankara, Sovyet Rusya'nın getirdiği bu öneriyi tartışmaya hazır olduğunu ancak bu sorunun Montreux'da görüşülmesine gerek olmadığı görüşündedir. Aslında Sovyetler Birliği ve Karadeniz devletleriyle bir federasyon önerisi o dönemde Türkiye'yi İtalyan tehdidinden koruma yeteneğine sahip değildi. Türkiye Boğazlar'ın silahlandırılmasını sağladıktan sonra zaten, bu bölge de kaygı verici bir gelişme olamazdı. Görüldüğü üzere Montreux öncesi ve sonrasında askeri ve stratejik güvenlik sorunları Türkiye-Rusya arası ilişkilere egemen olmuştur.

MONTREUX BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ GÖRÜŞMELERİNDE TÜRKİYE'NİN TİCARET GEMİLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Lozan'da 23 Temmuz 1923'te imzalanmış, Boğazlar rejimine ilişkin sözleşmenin yerine geçmek üzere Türkiye'ce önerilen sözleşme tasarısının (Meray ve Olcay, 1976: 437-440). 2.maddesinin incelenmesi sırasında, Türkiye adına Menemencioğlu, "ticaret gemilerine Boğazlardan transit geçişleri sırasında yapılması zorunlu hizmetlere ilişkin olarak, Lozan sözleşmesindeki metinden daha uygun bir metin kabul ettik . . . Genel yararlaraya yönelik zorunlu hizmetlerin yerine getirilmesini, sıkı bir biçimde, daha önce 1923 sözleşmesinde öngörülmüş olanlarla sınırlamak istedik Sağlık hizmetleri, kılavuzluk hizmetleri ve fenerler hizmetleri gibi zorunlu hizmetleri eşitlik düzeyine getirmeğe önem verdik . . . harçlar Türk hükümetinin kendiliğinden aldığı bir kararla azaltılmıştır; kaldı ki Türk hükümetinin deniz ticaretine yüklenmiş genel giderleri gelecekte ağırlaştırmak gibi bir niyeti yoktur." (Meray ve Olcay, 1976: 39) demiştir. Yine Türk önerisinin 3.maddesinde ayrıca geçiş özgürlüğü, Türkiye'nin tarafsız kaldığı bir savaş durumunda, ticaret gemileriyle balıkçı gemilerine tanınmaktadır. Tarafsız sıfatını tanımlamak ise tasarıda Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştı.

Litvinof Türk hükümetini, yan tutmazlık ve açık görüşlülük anlayışıyla işlenmiş tasarısı

nedeniyle kutlamış, bu anlayış biçimi yalnız Türkiye'nin güvenliğini değil, aynı zaman da öteki ülkeleri ve özellikle Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin güvenliğini de göz önünde tuttuğunu belirtmiştir. Litvinof konuşmasında "Bu Boğazların kapalılığı, yalnız Türkiye'nin değil, bütün Karadeniz Devletlerinin güvenliği bakımından çok büyük önemdedir. Kuşkusuz, bu güvenliği güvence altına almanın en iyi biçimi, Boğazları kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerine tümüyle kapatılmak olacaktır. Bununla birlikte hükümetin bu kapalılık üzerinde direnmemektedir; Hükümetim; Boğazların, ticaret gemilerine tam bir geçiş özgürlüğü tanırken, belirli amaçlarla ve belirli kısıtlamalar altında, bütün ülkelerin gemilerine açık kalmasını öngören Türk önerisini desteklemeye hazırdır." demektedir (Meray ve Olcay, 1976: 44).

Litvinof konuşmasında Sovyetler Birliği'nin özel bir durumda bulunduğunu, arkalarında hiçbir bağlantı olmayan denizlere çevrili olduğundan söz ederek deniz kuvvetlerinin çeşitli limanlar arasındaki seyir serbestliğinin doğal bir zorunluluk olduğunu vurgulamıştır. Bir başka deyişle Sovyet Rusya'nın jeopolitik konumunun açmazını ortaya koyarak Karadeniz'e kıyıdaş devletlerin çıkarlarına ilişkin olanlar üzerinde özel bir çekince öne süreceklerini açıklamıştır. Bu konuşmadan da anlaşılacağı üzere Litvinof esas olarak Karadeniz güvenliğini ve bir savaş durumunda kendini güvence altına almayı öngörmekteydi. SB Ticaret gemilerine serbestlik verilmesinden yana olmakla beraber esas olarak bu konu üzerinde İngiltere duruyordu. Türk tasarısı İngiltere'nin etkisiyle 4 Temmuz 1936'da yeniden düzenlenmiştir. Jivkova bunu "Türkiye sonradan kendi tasarısından vazgeçti ve görüşmelerde esas olarak önerilen İngiliz tasarısını kabul etti" biçiminde yorumlamaktadır. Bu tasarıda 3.maddede "Barış zamanında ticaret gemileri gündüz ve gece bayrak ve yük ne olursa olsun, hiçbir işlem (formalite) olmaksızın, Boğazlardan gidiş-geliş (ulaşım) ve ticaret tam özgürlüğünden yararlanacaklardır. Bu gemiler, Boğazlar'ın bir limanında durmaksızın transit geçerlerken, bu gemilerden, Türk makamlarınca alınması iş bu sözleşmenin I sayılı Ek'inde öngörülen vergi ve harçlardan başka hiçbir vergi ve harç alınmayacaktır," ifadeleri yer almıştır (Meray ve Olcay, 1976: 442).

Oysa Türk tasarısında "Barış zamanında ... ticaret gemileri gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, hiçbir işlem (formalite) vergi yada harç olmaksızın, sağlık, kılavuzluk, fenerler, yedekçilik yada başka hizmetler gibi yapılmış hizmetler saklı tutulmak koşuluyla gidiş-geliş ve geçiş tam özgürlüğünden yararlanacaklardır."

ifadesi yer almaktadır. Ticaret gemileri için sonuçta 2.madde şu biçimde kabul edilmiştir: "Barış zamanında ticaret gemileri, gündüz ve gece, bayrak ve yük ne olursa olsun, 3.madde hükümleri saklı kalmak üzere hiçbir işlem (formalite) olmaksızın Boğazlardan geliş ve gidiş-geliş (ulaşım) tam özgürlüğünden yararlanılacaktır." ifadesini taşımaktadır. İşte 2.maddenin yorumu üzerinden Montreux Sözleşmesi günümüze yansımıştır.

MONTREUX SÖZLEŞMESİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

9 Kasım 1936'da yürürlüğe giren Montreux Sözleşmesi Türk dış politikasında yeni bir sayfanın açılmasına neden olmuştur ki bu da git gide kendini hissettiren İngiliz etkisidir. Montreux Sözleşmesi savaş gemileri açısından Lozan'dan farklı olarak Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerle olanlar arasında ayırım yapmaktaydı. Ayrıca barış zamanında Karadeniz devletlerinin savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe geçmesi kabul edilmiştir (Toluner, 1989: 172). Ana metinde askerileştirmeye üstü örtülü destek verildiğini görmekteyiz. Ek protokolde askerileştirme açıkça belirtilmektedir (Pazarıcı, 1993: 327-328).

Montreux aslında hem Türkiye hem de Sovyetler Birliği çıkarlarına daha uygundu. SB'nin amacı Boğazları kendi savaş gemilerine açmaksa, ondan daha çok isteyişi ise Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlere kapatmaktı (Ülman, 1968: 264). Zaten Ruslar tarihsel nedenlerle Karadeniz'i açık deniz saymamışlardır. Yine de Montreux Sözleşmesi, Rus güvensizliğini beraberinde taşıyordu. Rusya Montreux'da Karadeniz'e kıyısı olmayan savaş gemilerine Karadeniz ve Boğazların tümünden kapanmasını istiyordu. A.F. Miller Antlaşma'nın Türkiye'ye savaş zamanında kendisi savaşta olmasa bile Boğazları yönetmek ve Antlaşmayı yorumlama ve uygulama konusunda Türkiye'ye özel bir hak verdiğini iddia ederek, Türkiye'nin Antlaşma'nın tek uygulayıcısı ve yorumlayıcısı olarak kalmasından yakınmaktaydı (Miller, 1977: 279).

Feridun Cemal Erkin, Sovyetler Birliği'nin Çarlık Rusya'sının yüz yıllardır koparamadığı Boğazlara ilişkin hakları Montreux ile elde ettiğini öne sürmektedir. (Erkin, 1968:118) Aslında Montreux sözleşmesi Boğazların Karadeniz'le kıyısı olmayan devletlere yasaklanması gerçekleştirilemediğinden Sovyet güvensizliğinin sürmesine yol açıyordu (Ülman, 1968: 265).

Montreux'nün imzalanmasından yaklaşık 3 yıl sonra II. Dünya Savaşı başladı. Bu savaş sonunda Karadeniz'in kıyısındaki devletlerin

Sovyetler Birliğinin başını çektiği bloğa dahil olmasıyla Sovyet tezi ağırlık kazandı ve böylece yeni bir dünya savaşının arkasından Montreux Sözleşmesi Karadeniz Bölgesinde güvenliği arttırıyordu (Glasneck, : 86).

Boğazlardan geçişte Türkiye'nin egemenliği ve güvenliğini sağlayan hükümler Montreux Sözleşmesi içinde bulunmaktadır (Bilsel, 1948: 3). Sözleşme yapıldığından günümüze bir takım değiştirme isteklerin gündeme gelmesini kesin halen geçerli olması bunu kanıtlar niteliktedir. Montreux Sözleşmesinin belki en sıcak değerlendirilmesini 19 Temmuz 1936'da Yunus Nadi şöyle yapıyordu:

"...Boğazlar Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan ve Türkiye Cumhuriyeti'ni Avrupalı Milletler Ailesi içine katan çok önemli köprübaşlarıdır. Türkiye'ye nispetle ikinci derecede bile olsa Boğazlar onlar için de herhalde her ihtimale karşı daima güvenlik içinde bulunmak lazım gelen geçir noktalarıdır. Nihayet bu geçitler dünya ticareti bakımından bütün dünya milletleri hesabına daima emin durumda bulunmalıdır.

...Boğazlar verilmesi hazırlanan yeni rejim, yakın doğuda ve hatta bütün Doğuda mevcut ve büyük barışçıl kütleyi olabildiğine kuvvetlendirmiş bulunmaktadır." (19 Temmuz 1936, Cumhuriyet)

Oral Sander yıllar sonra Montreux'u şöyle değerlendirmektedir: "Montreux Boğazlar Sözleşmesi ile Türkiye'nin Boğazlarda mutlak üstünlüğe sahip olması, yalnız Türkiye'nin güvenliğini sağlamış değildir. Aynı zamanda Türk Dış politikasının temel eğilimlerini de etkilemiştir. Bölgesel devletlerin en güzel tanımı bu devletlerin çıkarlarının bölgesel nitelikte olmasıdır. Ancak bütün devletler, dünya çapında çıkarlara sahip olabilirler. Türkiye gibi ... bir devletin, dünyanın en önemli stratejik su yollarından birine egemen bu devleti bir bölgesel devletin ötesinde özene sahip olmasını gerçekleştirmiştir. Boğazlar, Türkiye'yi global gelişimleri etkileyebilecek ve yeryüzünün neresinde olursa olsun olumsuz gelişimlerden de etkilenebilecek duruma getirmektedir." (Sander, 1989: 77).

Sander'in de belirttiği gibi, 2000 yılına az bir zaman kala Boğazlar petrol taşımacılığı açısından önemini korumuştur. Bu da Türk Boğazlarının değişen ve gelişen jeostratejik önemini ortaya koymaktadır. Özellikle 1991'de Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Orta Asya'da bir çok denize çıkışı olmayan bağımsız devletler ortaya çıkmıştır. Türkmenistan, Kazakistan, Tacikistan deniz yoluyla dünyaya

açılmaları Boğazlar yoluyla mümkün görülmektedir. Ayrıca gelecekte Karadeniz ve Akdeniz'i bütünleştirmek tek önemli geçiş yolu, Bulgaristan, Romanya, Moldova, Ukrayna Rusya Federasyonu ve Gürcistan'ın tek çıkış kapısı Ermenistan ve Azerbaycan da dünya ya çıkışlarını Boğazlar yoluyla sağlamaktadırlar. Buna ek olarak Tuna nehri ve Bağlantı kanallarıyla ve kara yoluyla Hazar denizi ve çevresiyle Orta Asya açık denizlerine Boğazlar yoluyla bağlanmaktadır. Bu bakımdan gerek Kafkas gerek Karadeniz'e kıyısı olan ülkeler gerek de Orta Asya'da denize çıkışı olmayan ülkeler için Boğazlar hem stratejik hem de ticari açıdan önemli bir su yoludur.

Orta Asya petrollerinin ve Hazar Denizi çevresindeki petrolün Navorosisk aracılığıyla petrol tankerleri tarafından taşınması Rusya Federasyonu tarafından 1990'ların başından itibaren sık sık dile getirilmiştir. 1997 Kasım sonu Aralık başı itibariyle Azerbaycan erken üretim petrolünü taşıyan tankerler Boğazlar'dan geçmiştir. Zaten Azerbaycan erken üretim petrolünün taşınmasından önce de tankerler bir çok kazaya neden olmuş ve İstanbul kentinin güvenliğini tehdit etmişlerdir.

Türk Boğazları 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında bir çok tartışmalara yol açmışsa da 1991 yılı dünya da dış politika sisteminin yapılanmasında önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Denize çıkışı olmayan ve Karadeniz'e çıkışı olan ülkelerin sayısında önemli ölçüde artmalar olmuştur. Bu artış Boğazların Jeostratejik öneminin ekostratejik ve Jeostratejik önem ABD'nin Rusya Federasyonu'nun "Near Abroad" doktrinine destek vermediğini ortaya koymasıyla pekişmiştir. ABD Kafkasya'yı politikalarında önde gelen bir güç olarak rol oynayacağını 21 Temmuz 1997'da Strobe Talbott'un John Hopkins Üniversitesi Orta Asya Enstitüsünde yaptığı konuşmada açıklanmıştır. Kafkasya'da petrol, petrol boru hatları ve Boğazlar yolu ile petrolün taşınması ABD, Türkiye ve Rusya Federasyonu arasında iç içe geçmiş bir sarmal andırmaktadır. Bir başka deyişle bu bölgede artık Türkiye Petrol taşımacılığı ile Boğazdan geçiş güvenliği konusunda Rusya Federasyonu ile ABD arasında yer almaktadır. İşte bu noktada Montreux Sözleşmesi'nin feshi yada bazı maddelerinin değiştirilmesi yeniden gündeme gelmiştir. Bu tartışma ki 1982'den 1994'e kadar sürmüştür. Sonuçta 11 Ocak 1994'te Boğazlar ve Marmara Bölgesi deniz trafik düzeni hakkında tüzük yayınlanmıştır. (RG, 21815 sayı) ve 1 Temmuz 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

BOĞAZ TÜZÜKLERİ VE RUSYA FEDERASYONU

11 Ocak 1994 tarihli Tüzük Marmara Bölgesi'nde seyir, can, mal ve çevre güvenliğini gerçekleştirmek üzere trafik ayırım düzenine ilişkin maddeler içermektedir. Rusya Federasyonu ve bazı ülkeler bu tüzüğün Montreux Sözleşmesine aykırılığını yukarıda Montreux Antlaşmasının 2.maddesindeki geçiş özgürlüğünün ihlali çerçevesinde öne sürmüşlerdir. Bir başka deyişle Rusya Federasyonu tüzüklere geçişi düzenlemenin uluslar arası hukuka uygun olmadığı kanısına sahiptir. Aslında tüzük ile gerçekleştirilen *"Türkiye'nin Montreux'da saklı tuttuğu zabıta yetkisi kapsamına giren hukukun kıyı devletlere tanıdığı geçiş güvenliğini sağlama ve deniz trafiğini düzenlemekten"* ibarettir (Toluner, 1994: 16). Bu tüzük Toluner'in de belirttiği üzere Montreux'un ruhuna uygun olarak yapılmıştır. 1994 tarihli Tüzük'ün bir kopyası da İMO'nun (Uluslararası Denizcilik Örgütü) incelemesine sunulmuştur. 26 Mayıs 1994 İMO tarafından onaylanan tüzük dolayısıyla Türkiye tarafından *"İMO, Montreux'dan bu yana ilk kez Boğazlardan geçişte gemilerin uyacağı yeni kurallar ve tavsiyeler paketini kabul ettiği"* yolunda açıklama yapılmıştır (Başyurt, 1998: 95). Aslında Türk Boğazları iç sular rejimine tabidir (Bilsel, 1984: 30). Tüzüğün uluslararası olarak 24 Kasım 1994'te yürürlüğe girmesinde Rusya Federasyonu Yunanistan ve GKRY'nın İMO'daki lobi faaliyetleri etkili olmuştur. Oysaki Boğazlar Türkiye'nin egemenlik alanındadırlar ve burada herhangi bir kazadan dolayı oluşacak hasar Türkiye'yi olumsuz olarak etkileyecektir. Bu bağlamda Tüzük'ün uygulanmasının 1 Temmuz 1994 tarihinde denk düştüğünü söylemek doğrudur. Aslında Türkiye TBB'de (Türk Boğazları Bölgesinde) yapacağı düzenlemeleri İMO'ya yada herhangi bir kurula onaylatmak zorunda değildir (Özkan, 1996: 169). Yinede tüzüğün 24 Kasım 1994 tarihinden başlayarak işlerlik kazanması Türkiye'deki dış politika sürecinde yaşanan bir takım olumsuzluklar olduğu sonucuna bizi götürmekteyse de Türkiye'nin ahde vefa ilkesine dayalı bir uluslararası ilişkiler geleneği ve uluslararası hukuka saygılı geçmişine dayanarak İMO'nun bu onayını kabul ettiği sonucuna varabiliriz.. Bu bağlamda ABD'nin İMO'da desteğini alan Türkiye son yapılan İMO kurulunda Rusya Federasyonu ile uzlaşma içine girmiştir. Bu uzlaşma Türkiye'nin verdiği ödünden değil Rusya Federasyonu'nun Boğazları, Bir petrol yolu olarak kullanılmayacağını anlamasından bir başka söyleyişle fark etmesinden geçmektedir. Bu bağlamda Rusya Federasyonu ile Mavi Akım projesini yaşama

geçirmek için oydaşmaya varan Türkiye hem kendi ulusal Boğaz Bölgesini korumak hem de uluslararası platformda kendisi hak ettiği yeri almak için 6 Kasım 1998'de Türk Boğazları Tüzüğünü hazırlamış ve bu tüzükte 1994 tarihli tüzükte net olmayan noktalar açıklığa kavuşturulmuştur. Montreux Antlaşması'nın imzalandığı 1936'dan bu yana gemi tipleri ve boyutlarındaki artış ve taşıdıkları yüklerde çeşitlilik görülmektedir. Bu bağlamda yeni tüzükle dahi Türk Boğazları Bölgesinde geçiş ve seyir güvenliği tam olarak gerçekleştirilemez.

TBB'de deniz kazalarının nedenleri eksik yada arızalı teknik donanıma sahip olan gemiler, insan hataları ve kötü doğa koşulları gibi üç ana nedene dayandırılabilir. Bugüne kadar kazalara karışan gemilerin %85'i kılavuz kaptan almamıştır. Zaten Montreux Sözleşmesi değiştirilmedikçe yabancı gemilere kılavuz kaptan alma zorunluluğu getirilememektedir. (Bkz. Montreux Sözleşmesi 2.madde) Oysa kılavuz kaptan almak, gemilerin Boğazlarda seyir güvenliğini olumlu etkilemektedir. Boğazlar'daki yoğun gemi trafiği yüzünden gemiler birbiriyle çarpışmamak için belli aralıklarla birbirlerini izlemek durumunda kalmaktadırlar. Bu izleme sırasında kılavuz kaptan bulunduran gemilerin hata ve kaza yapma olasılığı azalmaktadır. Tüm bunlara karşın 1998 yılı içinde İstanbul Boğazında seyreden gemilerin ancak %38'i kılavuz kaptan almıştır. 49.304 geminin sefer yapması Boğazda 24.561 gemi uğraksız geçiş yapmış ve toplam seyreden gemilerin %10'unu tehlikeli kargo taşıyan gemiler oluşturmuştur. (Statistics of Passages Through İstanbul Strait Within 1998, www.turkishpilots.org.tr 13.4.1999).

Buradan hareketle 1998 Mayıs'ında İMO genel kurulunda Türkiye'ye karşı hareket eden Rusya Federasyonu'nun başını çektiği grup Türkiye'nin uluslararası hukuk normlarına dayanarak tehlikeli madde taşıyan gemilerin yol açtığı su kirliliğini önlemek için Türkiye'nin düzenlemeler yapabileceğini kabul etmişlerdir. (İzvestia, 3 Aralık 1998) Rusya Federasyonu 11 Ocak 1994 Tarihli Tüzüğü Montreux Sözleşmesine atıf yapmadığından dolayı eleştirmiştir. Türkiye ise Boğazlar'da zabıta yetkisini iç hukuk düzenlemeleriyle kullanabileceğinden hareket etmiştir (Toluner, 1994: 29-30).

Daha önce de belirtildiği üzere TBB iç sular rejimine tabidir. Bu iç sular rejimine Türk Boğazları'nın Uluslararası Boğaz olduğundan hareketle Montreux Sözleşmesi'nin 2.maddesiyle geçiş serbestisi getirilmiştir. Bu madde ticaret gemilerine kendine özgü bir rejim öngörmektedir. Bu geçiş rejimi ne zararsız geçiş ne de transit

geçiş rejimidir. Buradan yola çıkarak Türkiye sözleşmesinin ruhuna ve bu maddeye uygun olarak ulusal ve uluslararası düzenlemeler yapma yetkisine haizdir. Türkiye yetkiyi TBB'deki egemenlik hakkından ve Montreux Sözleşmesi'nin ilgili hükümlerinden almaktadır. Yine de Türkiye 6 Kasım 1998'de yürürlüğe giren yeni tüzüğün İMO ve Rusya Federasyonu da dahil olmak üzere Boğazlara yakın ülkelerin istemlerini dikkate almıştır. Gerçekte, Moskova Karadeniz'e kıyısı olan ülkelere geniş haklar tanıyan Montreux Sözleşmesini değiştirmeye taraftar değildir. Bunu her platformda RF Temsilcileri dile getirmişlerdir (Akgün, 1998: 31-1). Bu bağlamda aslında, Türkiye ile RF Montreux'un değiştirilmemesi hususunda oydaşma halindedirler. Montreux hukuksal açıdan 28.maddesi itibarıyla değiştirilebilir niteliktedir. Montreux'un tamamen değiştirilmesi yada Montreux'da bazı maddelerde düzeltmelere gidilmesi en fazla bu koridoru kullanan RF'nin çıkarlarına aykırı olacaktır. 1989 sonrasında gevşek iki kutuplu düzenin çözülüşü ile başlayan süreçte ABD'nin güçlü konumunu pekiştirmesi ve Kafkasya'da etkin olmayan başlamasıyla Rusya Federasyonu'nun gücü göreceli bir hal almıştır. Bu bağlamda bu koridoru en fazla kullanan ve aynı zamanda Karadeniz'e kıyısı olan ülkeleri gözetken Montreux'un değiştirilmesi oluşan güçler dengesi açısından uygun görülmektedir. Zaten Türkiye'nin de görüşü bu yöndedir (Daly, 1993: 13).

Türkiye'nin Kafkas ve Orta Asya petrolleri konusunda izlemeye çalıştığı politika, bir başka söyleyişle Bakü-Ceyhan petrol boru hattını gerçekleştirme tasarımı ve petrol taşıyan tankerlerin Türk Boğazları'ndan geçmesini sınırlama girişimleri bu petrollerin taşınması konusunda tek aktör olmak isteyen RF'nu rahatsız etmektedir. Ayrıca Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya üzerindeki Rus çıkarları ile Türkiye'nin çıkarı gelişmektedir (Gürbüz, 1999: 63). Bu gibi faktörlerin ışığı altında olası büyük bir tanker kazası sonucu TBB'nin tamamen yada kısmen kapanmasına yol açabilir, bundan da Türkiye'nin yanı sıra en fazla Rusya Federasyonu zarar görecektir. Olası kaza TBB'de yaşayanları ve İstanbul'u fazlaca etkileyecektir. Unesco tarafından dünya kültürel mirasının önde gelen doğal ve tarihsel platformu olarak değerlendirilen İstanbul'un yıkıp gitmesine neden olabilecektir. Bu konuda Türkiye uluslararası hukuka halel getirmeden topraklarını ve karasularını koruyacak gerekli önlemleri alacaktır. Bu konuda çalışmalar sürdürülmektedir. Bu bağlamda 6 Kasım 1988'de Türk Boğazları Tüzüğü yürürlüğe girmiştir.

6 KASIM 1998 TARİHLİ TÜZÜĞÜN İÇERİĞİ

Yeni Tüzükteki en önemli değişiklik İstanbul ve Çanakkale Boğazları ifadesinin kullanılması, Bu iki boğazın Türk Boğazları ifadesi altında toplanmasıdır. Türk Boğazları sözcükleri ile Türkiye'nin Boğazlar bölgesindeki egemenlik hakkı vurgulanmıştır. Buna RF ve Yunanistan'dan oldukça fazla itiraz gelmiş, RF bunu Boğazlarda Türkiye'nin egemenlik hakkını yaymaya yönelik bir hareket olarak nitelendirmiştir (İzvestia, 3 Aralık 1998). RF, çevre koruma bahanesiyle komşuları Azerbaycan ve Gürcistan'ın çıkarlarına aykırı hareket eden Türkiye'nin Bakü-Ceyhan petrol boru hattı projesine sergilemeyi ve alternatif güzergahların önünü kesmeyi amaçladığı hususunda ısrar etmektedir (Rusya'nın Sesi Radyosu, 9 Aralık 1998).

Aslında Bakü-Ceyhan petrol boru hattı ile Türk Boğazlarının güvenliği ayrı konulardır. Sorun eski denizcilik müsteşarı Reşat Özkan'ında üzerinde durduğu gibi sorun, Bakü-Ceyhan boru hattının işlerlik kazanması yada kazanmaması sorunu değil Boğazlar'ın bir petrol koridoru olmayı kaldıramayacağı sorunudur (Özkan, 1998: passim).

Ticaret gemisi statüsüne tabi olan tankerlerin Türk Boğazları'ndan geçişleri barış zamanında asli bir kısıtlamaya tabi tutulamaz. Montreux Sözleşmesi'nin üstünden çok yıllar geçmiş ve tankerlerin niteliği ve sayısında fazlasıyla artış olmuştur. Ticaret gemilerinin boyutları ve tonajlarının artması Boğazlara sahip olan Türkiye aleyhine bir durum yaratmıştır. Oysaki Montreux Sözleşmesi öncelikle Türkiye'nin güvenliğini korumak için yapılmıştır. Tüm bunların ışığında Montreux Sözleşmesinin günümüz koşullarına uygun yorumu gerekmektedir. İşte bu yorum 6 Kasım 1998 tarihli Türk Boğazlar Tüzüğü ile getirilmiştir. 6 Kasım tarihli bu tüzük için de İMO onayı alınmıştır. O halde Montreux'a taraf olan ve olmayan diğer tüm devletler açısından bu tüzüğe uymak zorunluluğu vardır (Baykal, 1999: 46).

Yeni tüzükte Montreux Sözleşmesi gereğince kılavuz kaptan alma yükümlülüğü getirilmemiştir. 1994 tarihli tüzük'ün 31.maddesinde "yabancı bayraklı gemiler kılavuz kaptan alma yolunda uyarılırlar" hukukunu getirmekteydi. Belki de Montreux Sözleşmesi sırasında yapılan en büyük dikkatsizlik kılavuz kaptan alma zorunluluğunun getirilmemiş olmasıdır. (Chelminski, 1998 Aralık:305) Ve buna Türk Boğazlarındaki ters akıntılarda eklenince seyreden gemiler için iş içinden çıkılmaz bir hal almaktadır.

TBB'de kılavuz kaptan almanın maliyeti panama kanalından 10 kez daha ucuza gelmektedir. Tüm bunlara karşın RF ve onu izleyen grup Montreux'un 2.maddesini katı bir biçimde yorumlamaya sürdürmektedir. Yeni tüzük Türk Boğazlarından uğraksız geçen gemiler dışında kılavuz kaptan alma zorunluluğunu içermektedir. Daha önce bu hüküm 6 Eylül 1996 tarihli İstanbul Liman Tüzüğünde yer almaktaydı (Bkz. 8.madde). 6 Kasım 1998 tarihli Tüzüğün bu konu ile ilgili maddesi 5 Mayıs 1999 tarih ve 12660 numaralı karar ile kaldırılmıştır.

YENİ TÜZÜĞÜN YAYINLANMASINDAN SONRAKİ GELİŞMELER

Yeni tüzük yayımlandıktan sonra RF Türkiye'nin Boğazları **Türk Boğazları** olarak adlandırılması Bosphorus yerine İstanbul, Dardanelles yerine Çanakkale Boğazı tabirlerinin kullanılmasına itiraz etmiştir. (Tarhanlı, 1998:11) Hatta daha önce de belirtildiği üzere bu ifadeler Türkiye'nin egemenliğini yaymaya yönelik bir iddia olarak betimlenmiştir (Izvestia, 3 Aralık 1998).

Andrey Stepanov Boğazlar konulu yazısında tartışmanın Türkiye'nin tek tarafı olarak İstanbul Boğazındaki seyrüseferi düzenleyen önlem paketi hazırlamaya niyetli olmasından kaynaklandığını öne sürmektedir. Erken üretin petrolünün Türk Boğazlarındaki yükü arttıracığını kabul eden Stepanov Boğazlardaki gemi trafiğinin uluslar arası uzmanlarca düzenlenmesi gerektiğini savunmuştur. Tüm bu savlar aslında yukarıda söz ettiğimiz üzere Rusya Federasyonu ile Türkiye'nin çıkarlarının çelişmesinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye uluslararası hukuka uygun olarak çevre güvenliği ve yurttaşlarının sağlığı açısından kendisine zarar verecek ticaret gemilerinin geçişini bir takım düzenlemelere bağlama hakkına sahiptir. RF'nin unutmaması gerek nokta hiçbir uluslararası hukuku kuralı bir devletten, diğer devletlerin ticari menfaatlerini halleldar olmaması için kendi yurttaşlarının can güvenliğinden bir başka deyişle yaşam haklarından vazgeçme yada bunu tehlikeye sokma yükümlülüğü altına girmesi isteyemez (Baykal, 1999: 47). Zaten COLREG72, MARPOL ve BMDHS (1982) içerisinde yer alan kurallar ve hükümlerde Türk Boğazlarındaki geçiş rejimini biçimlendiren etkileyen sözleşmelerdir (Aybay, 1998:passim). Bu sözleşmelerin ilgili hükümleri gereğince Türkiye Cumhuriyeti Türk Boğazları üzerinde kendi güvenliğini sağlamak için her türlü önlemi almaya haizdir. Zaten hukuka ve yaşam

hakkını dikkate alan her devletin bu önlemlerin alınmasına karşı çıkmaması gerekmektedir.

SONUÇ

Montreux Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da yapılmış ve üzerinden 63 yıl geçmiştir. Bu süre ile 220 yıldır Uluslararası Boğaz rejimlerinin en uzun ömürlü olanı ünvanını kazanmıştır (Soysal, 1999: 53). Bu sözleşme ile Lozan Antlaşması yeni bir boyut kazanmış, Boğazlar sözleşmesi yeniden yapılanırken Türkiye'nin egemenlik hakkı pekiştirilmiştir. Montreux bir başka deyişle Türkiye Cumhuriyetine güvenlik getirmiştir. Montreux Sözleşmesi Hazar Petrolleriyle ilgili gelişmeler sonucu ticaret gemileri boyutunda yeniden Rusya Federasyonu tarafından gündeme getirilmiştir.

Türk Boğazlarını en sık kullanan Devletlerden biri olan RF Hazar petrollerini ve Orta Asya petrollerini bu yolla dünyaya göndermek istemiştir. Montreux Sözleşmesinin 2.maddesi ticaret gemilerini geçiş özgürlüğü tanımaktadır, şüphesiz ki tankerlerde bu ticaret gemilerindendir. Unutulmaması gereken nokta gemilerin geçtiği su yolunun iki tarafında Türk egemenliğinde oluşudur. Buradan hareketle Türkiye 1994 ve daha sonra 6 Kasım 1998 tarihli Boğaz Tüzüklerini çıkarmıştır.

Rusya Federasyonu'nun itirazları 1998 tarihli tüzükle düzeltilmiştir. Bu arada bu tüzükte transit geçiş kavramı terk edilmiş Montreux'un ruhuna uygun olarak uğraksız geçiş kavramı kullanılmıştır. Anlattığımız bir çok hükmü içeren "Türk Boğazları Tüzüğü" Türk Boğazları terimini kullanarak Türkiye'nin Boğazlardaki egemenlik hakları vurgulamıştır. Tıpkı Montreux Sözleşmesi gibi Tüzüklerde bölgedeki güvenliği arttırmaya yönelik girişimlerdir. Türkiye'ye öncelikle kendi yurttaşlarını ve ülkesini korumakla yükümlüdür. Bu bağlamda İstanbul ve Türkiye'nin çevresel güvenliği bu tüzükte korunmak istenmiştir.

Türk Boğazlarını sık kullanan devletlerden buna itirazlar gelmişse de Atatürk'ün 1936'da Yunus Nadi'ye dikte ettiği yazıda olduğu gibi "*Boğazlar meselesinde dostlarımıza açık sözümlüz şudur: Türk Milletinin Türk Vatanın tam emniyeti ve tedbirleri-ki bunlar hiçbir dost devleti ve hatta hiçbir devleti mutazarın etmez hakkı ile taahhuk ettirmedikçe yapılacak herhangi bir rejimin Türk Milletince kabule layık görülmeceğine şimdiden inanılmalıdır.*" (Cumhuriyet, 10 Temmuz 1936).

Montreux Sözleşmesi'nde günümüzde de ulusal egemenliğimiz konusundaki tutarlılık ve gerekçeler aynı biçimde sürmektedir. Bu bağlamda Montreux ve taraf olduğu uluslararası

sözleşmelere uygun olarak yaptığımız ve yapacağımız düzenlemeler uluslararası hukukun doğasına uygundur. Türkiye'nin düzenlemeleri geçmişte ve gelecekte güç dengelerini korumaya ve kollamaya yöneliktir. Bu kararlılık geçmişte olduğu gibi günümüzde de sürmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Mensur. (1998). "Uluslararası Rejimler" *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar* Der. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları.
- Akşin, Aptülahat. (1991). *Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aralov, S., İ. (1997). *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, II. Kitap Çev. Hasan Ali Ediz, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Aras, Tevfik Rüştü. (1968). *Görüşlerim*, İkinci Kitap, İstanbul: Yörük Matbaası.
- Armaoğlu, Fahir. (1973). *20.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Avcıoğlu, Doğan. (1976). *Milli Kurtuluş Tarihi* C. IV İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aybay, Gündüz (1998). *Türk Boğazları Son Gelişmeler Üstüne Bir Deneme*, İstanbul: Aybay Yayıncılık.
- Başyurt, Erhan. (1998). *Ateş Yolu Boğazlarda Bitmeyen Kavga*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Baykal, Hakan Ferit. (1999). "Tankerlerin Türk Boğazlarından geçişi sınırlandırılabilir mi?" *Marmara Üniversitesi Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (USAM) 1998 Yılı Konferanslar Dizisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi USAM Yayınları.
- Bayur, Hikmet. (1973). *Türkiye Devletinin Dış Siyaseti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bilsel, Cemil. (1948). *Türk Boğazları*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Boğazlar Meselesi Lozan ve Montrö*. (1977). Komünist Enternasyonal Belgelerinde Türkiye Dizisi, İstanbul: Aydınlık Yayınları.
- Chelminski, Rudolf. (1998). "Felaket Geliyorum Diyor" *Deniz Ticareti*, Aralık Sayı:15.
- Çelik, Edip. (1987). *Milletlerarası Hukuk*, C.2, İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Daly, John. (1999). *Oil Guns and Empire: Russia, Turkey, Caspian New Oil and the Montreux Convention*, <http://ourworld.compuserve.com/homepages/usazerb/325html>. (BT.10:3:1999).
- Ergil, Doğu. (1978). "Boğazlar Üzerine Bitmeyen Kavga" *Lozan'ın 50. Yılına Armağan* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Glasneck, J. *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Çev. Arif Gelen, Ankara: Onur Yayınları.
- Gönlübol, Mehmet ve Sar, Cem. (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)* Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Gürbüz, Yaşar. (1999). "Kafkasların Türkiye Açısından Önemi" *Marmara Üniversitesi Uluslararası Stratejik Araştırmalar Merkezi (USAL) 1998 Yılı Konferanslar Dizisi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi USAL Yayınları
- İnan, Yüksel: (1995). *Türk Boğazlarını Siyasal ve Hukuksal Rejimi* Ankara: Turhan Kitabevi.
- Jivkova, Ludmila. (1978). *İngiliz-Türk İlişkileri 1933-1939*, İstanbul: Habora Kitabevi.
- Kültür Bakanlığı. (1992). *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*. C.I. (1919-1923), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kürkçüoğlu, Ömer. (1978). *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)* Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Lozan Tutanaklar Belgeler*. (1969). CI Takım I. Kitap I Çev. Seha Meray, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Meray, S.L. ve Olcay, Osman. (1976). *Montreux Boğazlar Konferansı-Tutanaklar, Belgeler*, Ankara: AÜ SBF Yayınları.
- Miller, A.F. (1977). "Türkiye ve Boğazlar sorunu" Çev. Azer Yaran, Ülke, İstanbul: Ekim-Kasım-Aralık.
- Olcay, Osman. (1980). *Sevres Antlaşmasına Doğru*, Ankara: Ankara Üniversitesi SBF Yayınları.
- Özdalga, Haluk. (1965). *Türk Boğazlarının Tarih Açısından önemi*, İstanbul: TC Genel Kurmay Başkanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Yayınları.
- Özkan, Reşat. (1996). *Dış Politika-Dış Kapının Mandalı*, İstanbul: Çınar Yayınları.
- Özkan, Reşat. (1998). *Denizcilik ve Deniz Sorunları*, İstanbul Deniz Ticaret Odası Yayınları.

- Pazarcı, Hüseyin. (1986). "Boğazlar Rejimine İlişkin Türk Dış Politikası ve Karşılaşılan Sorunlar" *Prof. Dr. Ernst Hirsch Anısına Armağan*, Ankara.
- Pazarcı, Hüseyin. (1993). *Uluslararası Hukuk Dersleri*, II. Kitap, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sander, Oral. (1989). *Siyasi Tarih C.2*, Ankara, İmge Kitabevi.
- Soysal, İsmail. (1999). "1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi" *Marmara Üniversitesi USAM 1998 Yılı Konferansı Dizisi*, İstanbul: Marmara USAM Yayınları.
- Soysal, İsmail. (1989). *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları I. Cilt (1920-1945)*, Ankara: Türk Kurumu Yayınları.
- Soysal, İsmail. (1981). "Türkiye'nin Batı İttifakına Yönelişi 1934-1937" *Belleten*, Ankara: Sayı:177
- Stephanov, Andrey. (1998). Boğazlar Konusunda Tartışma *Trud Bülten* no:90 26 Mayıs 1998.
- Şamsutdinov, A.M. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, Çev. Ataol Behramoğlu, İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Tarhanlı, Turgut. (1998). "Yine Boğazlar Tartışması", *Radikal*, 11 Ekim 1998.
- TC. Dışişleri Bakanlığı. (1973). *Montreux ve Savaş Öncesi Yılları Dış Politikası*. Ankara.
- Toluner, Sevin. (1987). *Limni Adasının Hukuki Statüsü ve Montreux Boğazlar Konvansiyonu*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Milletlerarası Münasebetler Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- . (1989). *Milletlerarası Hukuk Dersleri*, İstanbul: Beta Yayınları.
- . (1994). "Boğazlardan Geçiş ve Türkiye'nin Yetkileri" *Boğazlardan Geçiş Güvenliği ve Montreux Sözleşmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi MMAUMYayınları.
- Tukin, Cemal. (1947). *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul.
- Tunaya, T.Z. (1981). *Devrim Hareketleri Işığında Atatürk ve Atatürkçülük*, Ankara: Turhan Kitabevi.
- Üçok, Coşkun. (1975). *Siyasal Tarih (1789-1960)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Ülman, Haluk. (1968). "Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkenler" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi C.23 No:3*.

SINIR BÖLGELERİNİN KALKINMASINA YÖNELİK SINIR ÖTESİ STRATEJİLER

Fuat AKSU*

Özet

Uluslararası siyasal sistemdeki değişikliklere koşut olarak Avrupa'da yaşanan köklü değişiklikler, bölge ülkeleri arasındaki karşılıklı ekonomik, siyasi, askeri ve kültürel ilişkileri belirli kurallar ve örgütlenmeler çerçevesinde yürütmeyi gerektirmiştir. İstikrarlı ve uluslararası sistem içerisinde belirgin bir hareket serbestisine sahip Avrupa Birliği'nin geleceği, büyük ölçüde, Birlik dışında olmakla birlikte ortak değerler üzerinde uzlaşan diğer ülkelerin de Birliğe katılmasına bağlı olarak şekillenecektir. SECI, bu bakımdan önemli bir örgütlenme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, uygulamada SECI'nin Birliğe şimdilik üye olmayan ülkeler üzerinde kimi olumsuzluklar ve ayrım yaratmakta olduğu da bir gerçektir. AB'ye tam üyelik konusundaki ısrarını sürdüren Türkiye'nin uyum ve gelişmişlik yönünde sergilediği çabaların başarısı ise, bu çabalarına AB ve SECI gibi örgütlenmelerin sağlayacağı finansal desteklere bağlı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sınır Ötesi Stratejiler, Birlik, Uyum Süreci.

Abstract

The Transfrontier Strategies on the Development of Frontier Regions

In the parallel of developments in international political system, vital developments in Europe require to organise multilateral economical, political, military and cultural relations among all regional states in frame of certain rules and interest. The stabilisation, future and independency of Europe from USA, on a large scale, will be shape if the other regional states which share the common values of the EU joint to EU. SECI (Southeast European Cooperative Initiative) is one of these important organisations. Nevertheless, in practice, it is also real that SECI has some negative effects on the states which do not joint the organisation yet. For Turkey, all kind of European organisations are vital, that's why Turkey's main purpose is to be a part of Europe.. However, all attempts of Turkey will require financial supports of EU and SECI.

Key Words: Trans-frontier Strategies, Union, Harmonisation Process.

* Yrd.Doç.Dr.: Trakya Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

GİRİŞ

Uluslararası siyasal sistemde SSCB'nin dağılmasına koşut olarak çift kutupluluğun çözülüş sürecine girmiş olması oluşan yeni sistem içerisinde ülkelerin nasıl bir gelişim gösterecekleri sorusunu ortaya çıkarmıştır. ABD'nin gerek ulusal gerekse NATO çerçevesinde bir "süper güç" olarak varlığını sürdürmeye devam etmesine karşın SSCB'nin dağılmış olması ve ortaya çıkan yeni ulusların var olan sisteme hangi açılardan nasıl uyumlaştırılacakları gerek bölgesel gerekse uluslararası sistem düzeyinde tartışmalara konu edilmiştir. Artık SSCB yok, ABD'nin "süper güç" olarak varlığını sürdürmesi ise onun ulusal sorunlarının üstesinden geldiğini göstermemekte. Dolayısıyla, SSCB'nin dağılmasıyla ve bloklardan birinin çöküşüyle ortaya çıkan durum uluslararası bir kaosu yansıtır niteliktedir. Ekonomik olarak kapitalist sistemin etkinliği egemen olmakla birlikte siyasi ve askeri bağlamda "güç" olarak kabul edilebilecek ülkelerin sayısı eskisinden farklı olarak artış göstermiştir. Dolayısıyla, bir tür askeri çok kutupluluk egemen gözükmemektedir bu geçiş sürecinde.

Ekonomik bakımdan ele alındığında ise; ABD'nin karşısında en önemli örgütlü güç olarak Avrupa bulunmaktadır; Uzakdoğu'da ise Japonya bir ekonomik güç olarak ABD'nin karşısında yer almaktadır. Burada, bizi ilgilendirdiği kadarıyla Avrupa, ayrı bir önem taşımaktadır. Günümüzde Avrupa, eskisinden farklı olarak, askeri bakımdan SSCB ve Varşova Paktı'ndan kaynaklanan güvenlik endişelerini bir ölçüde belirsiz bir süre için gidermiş görünmektedir. ABD'nin askeri koruma şemsiyesine olan bağımlılığını azaltabilmiştir. Bu ise sonuçta, onun karşısında daha bağımsız davranabilme yetisini artırırken aynı zamanda Avrupa'nın sınırlarının genişletilmesi ve siyasal, kültürel, ekonomik bakımdan daha bütünlük bir Avrupa'nın kurulabilmesi için yoğun bir çaba içerisine girilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak, her şeye karşın, Avrupa'nın sınırlarının nereye kadar genişletileceği konusunda bir fikir birliğinden söz edebilmek pek mümkün olamamaktadır. Bir yandan merkezi ve doğu Avrupa'da eski SSCB'nin çökmesiyle bağımsızlıklarını kazanan ülkeler, diğer yandan Akdeniz'e genişleme ve bu arada Türkiye'nin birliğe tam üye olarak katılım katılamayacağı hala tartışma konusu.

Avrupa Birliği'ne üye olmamakla birlikte Batı'nın ekonomik ve siyasal değerlerini benimsemek konusunda kararlılık gösteren ülkelerin varlığı ve bunların Balkanlar üzerinden

diğer bölge ülkeleri ve Avrupa ile yakın bağlarının bulunması bu bölgede bir istikrar ve işbirliği örgütlenmesini kolaylaştırmaktadır. Nitekim SECI (Southeast European Cooperative Initiative)* bölge ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini, dayanışmayı ve bölgede istikrarın sağlanmasını amaçlayan bir örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır. Üye ülkeler arasında kurulması amaçlanan işbirliğine zemini ise Avrupa Birliği ilkeleri oluşturmaktadır.

SINIR BÖLGELERİNİN KALKINDIRILMASINA İLİŞKİN ÇALIŞMALAR

Avrupa Birliği çerçevesinde ekonomik ve siyasi bütünleşmenin başarılı olabilmesi için ve etkin bir şekilde işleyebilmesi için öncelikle Birliğin iç sınırları arasındaki teknik ve fiziki engellerin kaldırılmış olması gerekmektedir. Sınır bölgeleri kavramı bu bakımdan AB için ayrı bir önem taşımaktadır; esas olarak birbiriyle ilintili iki düzeyde ele alınabilmekte, bunlardan ilki Avrupa Birliği'ni oluşturan ülkelerin birlik içindeki sınırları **-iç sınırlar**, diğeri ise bir bütün olarak Avrupa Birliği'ne üye ülkelerin üye olmayan ülkelerle olan sınırları **-dış sınırlar**. Birlik içinde teknik ve fiziki engellerin kaldırılması gerekliliği beraberinde bütünleşmeyi kolaylaştıracak ortak işbirliği alanlarının geliştirilmesini, iletişimi ve uyumu arttıracak nitelikteki projelerin yürürlüğe konulmasını da gerektirmektedir. Bu çerçevede ele alındığında AB'nin iç sınırları içerisinde farklı gelişmişlik düzeyine sahip bölgeler arasında dengenin sağlanabilmesi önem kazanmaktadır. Aksi takdirde serbest pazar koşulları altında ekonomik kaynakların topluluğun ekonomik bakımdan daha elverişli bölgelerinde yoğunlaşmasını doğurması kaçınılmazdır. Bu yönüyle sınır ötesi işbirliği projeleri üye devletler/bölgeler arasında gelişmişlik farklılığını ortadan kaldırmayı sağlayacak bir misyon üstlenmektedir. Diğer yandan bu projelerin sadece üye devletlerin kalkınmasına katkıda bulunmakla sınırlı kaldığı da söylenemez, nitekim sınır ötesi işbirliği projelerinin dış sınırlara ilişkin yönü topluluğa üye olmayan ülkelerle topluluk üyesi ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi işbirliği ve dayanışmanın ortak çıkarlar doğrultusunda geliştirilmesini de kolaylaştırmayı hedeflemektedir. Oluşturulan projelerde bu durum

* Arnavutluk, Bosna-Hersek, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, Macaristan, Moldova, Romanya, Slovenya, Makedonya ve Türkiye SECI'ye katılımcı ülkelerdir.

her zaman göz önünde bulundurulmaya ve bölge ülkelerinin katkısı sağlanmaya çalışılmaktadır.

AB ÇERÇEVESİNDE SINIR ÖTESİ İŞBİRLİĞİ ÇALIŞMALARI

AB çerçevesinde, "sınır ötesi projeler üye ülkeler arasındaki uyumu hedeflediği gibi diğer yandan da üye olmayan ülkelere ulaşım, enerji ve iletişim altyapılarının gelişmesini kolaylaştırmak, AB ile üye olmayan komşuları arasında ticareti teşvik etmek ve AB ile tam üyeliğe aday ülkeler arasında uyumu sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır." (Rumford, 1997: 1).

Topluluk çerçevesinde sınır ötesi projeler, kapsam bakımından iki üye devlet, Avrupa genelinde veya üçüncü ülkeleri de kapsar şekilde dağılım göstermektedir. Bu projelere AB çerçevesinde katkıda bulunan üç temel programdan söz etmek mümkün; Trans-Avrupa Ağları, Topluluk Girişimleri, Phare Programları.

"Topluluğun bütününe uyumlu kalkınmasının geliştirilmesi ve ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesi amacıyla özellikle bölgesel farklılıkların giderilmesi yönündeki girişimlerin desteklenmesini öngören Maastrich Anlaşması'nın Başlık III (Madde 129 b-d) hükümleri, iç pazarın avantajlarından tüm bölgelerin tam olarak yararlanabilmeleri için ulaştırma, telekomünikasyon ve enerji altyapılarında Trans-Avrupa Ağları'nın kurulması ve geliştirilmesine yönelik düzenlemeleri içermektedir.

Bu çerçevede;

Trans-Avrupa Ağları alanında öngörülen faaliyetlerin hedefleri, öncelikleri ve ana hatlarının belirlenerek ortak çıkarlar içeren projeler üretilmesi;

Ağların işlerlik kazanabilmesi için özellikle teknik standartların uyumlulaştırılması alanındaki gerekli tüm faaliyetlerin yürürlüğe koyulması,

Ortak çıkar içeren bu alandaki üye ülke projelerine finansal destek sağlanması,

Bu amaçla ulusal düzeyde sürdürülen politikaların koordinasyonunun ve üye ülkelerle Komisyon arasında işbirliğinin sağlanması,

Ortak çıkar içeren projelerin geliştirilmesi ve ağlar arasında işbirliğinin sağlanması için üçüncü ülkelerle işbirliği yapılması öngörülmüştür." (Rumford, 1997: 1).

"Sınır ötesi projeler, Avrupa bütünleşmesini güçlendirmeyi amaçlamaktadır. AB'nin, Tek Pazar çalışmalarının

denetlenmemesinin bölgeler ve ülkeler arasındaki kalkınmışlık farklarının artmasına neden olacağı yaklaşımdan hareketle oluşturduğu bölgesel politika, yaklaşık son on yıl içerisinde artan rekabetin yarattığı olumsuz sosyal ve ekonomik sonuçları telafi etme yönünde geliştirilmektedir. Bu çerçevede Ekonomik ve Parasal Birlik'in gerçekleştirilmesi sürecinde, uyum zorluklarıyla karşılaşan üye ülkelere destek sağlanması gereği temel bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım doğrultusunda AB, Şubat 1992'de Maastrich Antlaşması'nda ana hatlarıyla çizildiği gibi Uyum Fonu'nu oluşturmuştur. Mevcut bölgesel politikayı güçlendirmek ve parasal birliğe giden yolu hazırlamak için İspanya, Portekiz, İrlanda ve Yunanistan'a toplam 12 milyar İngiliz Sterlini tahsis etmiştir. Uyum fonu bu ülkelerdeki ulaşım, enerji ve telekomünikasyonun gelişimini desteklemek için özel olarak tasarlanmıştır. AB'nin mevcut durumda Yunanistan, İspanya, İrlanda ve Portekiz için var olduğu gibi Türkiye'ye yönelik bir uyum taahhüdü yoktur. Bu koşullarda Türkiye'nin Uyum Fonu'nun karşılayıcı tedbiri olmaksızın Tek Pazar'ın olumsuz etkilerine maruz kalmasının, Gümrük Birliği'nin başarısını tehdit edeceği söylenebilir." (Rumford, 1997: 1). *

"Maastrich Antlaşması'nın 14 ncü başlığı 'ekonomik ve sosyal birleşmeye' ayrılmıştır. Madde 130a'sda, Topluluğun, bütününe uyumlu kalkınmasının geliştirilmesi için, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin güçlendirilmesini amaçlayan bir faaliyetin geliştirilmesi ve bölgelerin geri kalmışlığının azaltılması öngörülmüştür. Topluluğun en zengin bölgesi sayılan Groningen (Hollanda) ile en fakir bölgesi Basilicata (İtalya) arasındaki gelişmişlik farklılığı 1-5.1 arasındadır." (Karluk, 1996: 326).

"AB çerçevesinde yapısal fonların uygulanmasında kıstaslar;

Hedef 1 Bölgeleri, kişi başına düşen GSYİH'sı AB ortalamasının % 75'inin altında olan geri kalmış bölgeler;

Hedef 2 Bölgeleri, işsizliğin ve sanayi alanındaki istihdamın Birlik ortalamasının

* Edinburg Zirvesi'nde alınan kararlarla 1993-1999 dönemi için 15.150 milyon ECU olarak belirlenen bu fondan İspanya'nın % 52.58, Yunanistan ve Portekiz'in % 16-20, İrlanda'nın % 7-10 oranında yararlanmaları öngörülmüştür. Bu çerçevede, 1994 yılında Fon kapsamında 51 projeye (Yunanistan 20, İspanya 9, İrlanda 9, Portekiz 13 proje) finansman sağlanmıştır. 1993-1994 döneminde adı geçen dört ülkeye 1.852 milyon ECU yardım yapılmıştır. Bunun % 17.9'nu Yunanistan, % 54.9'unu İspanya, % 9.1'ni İrlanda ve % 18.1'ni Portekiz almıştır.

üzerinde olduğu ve sanayiye yönelik iş kollarında yapısal bir azalmanın gözlemlendiği bölgeler;

Hedef 3 Kitleleri, genç işsiz, uzun süreli işsiz ve işgücü piyasasından çıkarılma tehdidi altında olan nüfus;

Hedef 4 Kitleleri, sanayi ve üretim süreçlerindeki değişikliklerin istihdamlarını tehdit ettiği nüfus;

Hedef 5a Kitleleri, çiftçiler, balıkçılar ve üretim yapısında değişikliklere maruz kalan diğer sektörlerde çalışan nüfus,

Hedef 5b Bölgeleri, sosyo-ekonomik açıdan az gelişmiş kırsal bölgeler,

Hedef 6 Bölgeleri, nüfus yoğunluğunun çok düşük olduğu bölgeler (1 km²'ye 8 kişiden az)" (Rumford, 1997: 4).

AB'nin bölgeler arası kalkınmışlık farklılıklarını gidermeyi amaçlayan projelere yönelik kaynakların sağlanabildiği 3 temel kaynaktan söz etmek mümkün; Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonunun Yönlendirme Bölümü.

AB GİRİŞİMLERİ

1994-1999 dönemi için AB komisyonu tarafından 13 girişim belirlenmiştir. Bunlardan LEADER II, kırsal gelişimde yenilik yaratma, en az iki üye devletteki yerel işletmecilerin ortak projeleri ile ilgili ülkeler arası işbirliğine imkan tanımaktadır. REGIS II; uzak bölgelerin entegrasyonu, en uzaktaki bölgeler arasında işbirliği imkanları oluşturulmasını teşvik etmektedir. İSTİHDAM-YOUTHSTART, Vasıfsız gençlerin işgücü piyasasına entegrasyonu, gençlerin iş hayatıyla bütünleşmelerini sağlamak amacıyla, karşılıklı destek ağları ve yerel kalkınma ajansları ile yerel istihdam girişimleri arasında ülkeler arası değişimler için destek sağlamaktır. ADAPT, İşçilerin değişime uyumunun sağlanması, işgücünün, ekonomik ve teknolojik değişime uyum sağlama becerisinin iyileştirilmesi için ülkeler arası önlemleri teşvik etmektedir. RECHAR, kömür madenciliği yapılan alanların ekonomik açıdan dönüşümü, kömür madenciliği yapılan alanlar arasında sınır ötesi işbirliğini teşvik etmektedir (Rumford, 1997: 1).

INTERREG II Girişimi

"Bu girişim sınır ötesi işbirliğini geliştirmeyi ve sınır bölgelerine göreceli tecrit durumlarından doğan sorunları aşmaları için destek sağlamayı, enerji ve ulaşım ağlarının geliştirilmesine katkıda bulunmayı

amaçlamaktadır.

AB'nin iç ve dış sınır bölgelerine, ulusal ekonomiler ve Birliğin bütünü içerisinde göreceli tecrit olmalarından doğan özel gelişim sorunlarını aşmaları için destek vermek;

İç sınırlar arasında işbirliği ağlarının yaratılması ve gelişmesini ve Tek Pazar'ın tamamlanması çerçevesinde, gerekli olduğu durumlarda, bu ağların daha geniş Topluluk ağlarına bağlanmasını teşvik etmek;

Dış sınır bölgelerinin bütünleşmiş tek bir pazarın sınırı haline gelmelerinden doğan yeni rollerine uyumlaştırılmalarına destek vermek;

AB'nin dış sınırlarında üçüncü ülkeler ile işbirliği için yeni projeler yaratılmasında imkan sağlamak;

1993 yılına kadar Regen girişi ile belirlenmiş olan enerji ağlarını tamamlamak ve bunları daha geniş Avrupa ağlarına bağlamak;

INTERREG II Girişiminin 2 ayrı boyutta uygulanması söz konusu; Sınır ötesi işbirliği, Enerji ağlarının tamamlanması.

Sınır Ötesi İşbirliği

INTERREG II sınır ötesi işbirliği çerçevesinde aşağıdaki işlemleri kolaylaştırmak için tasarlanmıştır:

Sınır bölgelerini bütünleşmiş bir coğrafi birim gibi ele alan gelişim planları ile ilgili çalışmalar;

Yatırımların desteklenmesi ve KOBİ'lerin gelişiminin teşvik edilmesi için gerekli olanakların sağlanması, özellikle de teknoloji transferi ve pazarlamaya yönelik destek hizmetleri. Bu çerçevede öncelik KOBİ'ler arasında sınır ötesi ticari ilişki ağlarının geliştirilmesine verilmiştir;

Turizmin gelişimi ve arasından bir sınır geçen doğal parkların turizm amaçlı gelişimi ve işletilmesi;

Yerel su, gaz ve elektrik arzının ve yerel telekomünikasyonun sağlanması ve yenilenebilir enerji kaynaklarının gelişimi. Su kaynaklarının ortak gelişimi ve kullanımı ve atık suların işlenmesi;

Çevre kirliliğinin önlenmesi ve denetlenmesi, çevre koruma programları ve sınır bölgelerinde yer alan yeni sanayilerin çevre standartlarına uyumunun izlenmesi;

Çiftçilerin gelirlerini çeşitlendirmek amacıyla kırsal gelişim programları uygulanması; Genetik iyileştirme ve tarımsal

verimliliğin artırılması ve sınır ötesi ticaretin kolaylaştırılması için hayvan ve bitki sağlığı önlemlerinin geliştirilmesi;

Ekonomik ve sosyal alanlarda sınır ötesi temasları kolaylaştırmayı amaçlayan sınır ötesi kalkınma dernekleri veya kamu, özel veya gönüllü kurumlar, ticaret örgütleri, mesleki dernekler ve planlama ve danışma gruplarının kurulması, geliştirilmesi ve bu amaçla dil eğitiminin sağlanması;

Bu tür işlemlerin, sınırın iki tarafındaki ilgili alanlar üzerinde temel gelişim etkilerine sahip olduğu veya doğrudan sınırın varlığı nedeniyle ortaya çıkan sorunlara çözüm üretme niteliği taşıdığı göz önüne alınarak altyapı eksikliği olan bölgelerde, sınır bölgelerinin içerisinde veya sınır bölgeleri arasında, altyapıların oluşturulması veya modernizasyonu ile ulaşım ve diğer iletişim sistemlerinin (medya hizmetleri de dahil olmak üzere) iyileştirilmesi yönünde de kullanılması;

Araştırma merkezleri, üniversiteler arasında mesleki eğitim konusunda yüksek eğitim seviyesinde işbirliği de dahil olmak üzere eğitim ve kültür alanlarında işbirliğini teşvik edici önlemlerin uygulanması;

İşsizler, kadınlar ve Tek Pazar'ın kurulmasıyla ortaya çıkan sınır faaliyetlerindeki değişikliklerden doğrudan veya dolaylı etkilenen kişiler için eğitim ve istihdam önlemleri uygulanması;

Sağlık konusunda işbirliğini teşvik etmeye yönelik önlemler geliştirilmesi, özellikle sınır ötesi temelde, kaynakların ve olanakların paylaşılması;

Trans Avrupa Ağlarının gelişiminin tamamlanmasını amaçlayan enerji telekomünikasyonu ve ulaşımına yönelik önlemler alınması;

Ulusal sınırların iki tarafında değişik diller, idari prosedürler ve hukuki sistemlerin varlığından doğan sorunları hafifletmeye yönelik özel önlemler geliştirilmesi;

Sınır ötesi alan planlanmasının hazırlanması ve uygulamaya konulmasının desteklenmesi ve sınır bölgelerindeki şehir sistemlerinin gelişimine yönelik önlemler alınması;

Dış sınırlar arasında yasadışı ticaretin engellenmesinin kolaylaştırılmasına yönelik önlemler geliştirilmesi.

Enerji Ağlarının Tamamlanması

Doğalgazın alımı ve ulaştırılması için mevcut durumda çevre bölgelerinde bulunmayan altyapıların oluşturulmasını hızlandırma;

Topluluğun yakın çevresindeki bölgeler ile Topluluğun geri kalan bölgeleri arasında uygun bağlantıların güvence altına alınması için, gazın ve istisnai olarak elektriğin ulaştırılması ve dağıtımı için Topluluk çapındaki ağların tamamlanmasının hızlandırılması.

Bu kapsamda 4 proje belirlenmiştir;

Yunanistan'ın bazı bölgelerine doğal gazın girişi ile ilgili çalışmanın tamamlanması;

Portekiz'in bazı bölgelerine doğal gazın girişi ile ilgili çalışmanın tamamlanması;

İtalya ve Yunanistan'daki elektrik dağıtım ağları arasındaki bağlantının tamamlanması;

Portekiz ve İspanya'daki gaz taşıma sistemleri arasındaki bağlantıların başlatılması.

INTERREG II projeleri AB ve üye ülkeler tarafından ortaklaşa finanse edilmektedir. 1994-1999 döneminde AB Yapısal Fonlarının katkısı 2.900 milyon ECU'dür." (Rumford, 1997: 7-8),

(<http://europa.eu.int/en/comm/dg17/regen.htm>).

PHARE PROGRAMI*

Polonya, Macaristan, merkez ve doğu Avrupa ülkelerine ilişkin uyum programı. (Slovakya dışında eski Yugoslavya 1991'den sonra program dışı bırakılmış; ancak bu tarihten itibaren Bosna-Hersek ve Makedonya'ya insani yardım devam etmiştir.) (Rumford, 1997: 27).

Temel Hedefler:

- Ekonomik yeniden yapılanma,
- Özelleştirme,
- Özel işletmeler ve Pazar ekonomilerinin oluşturulmasını kolaylaştırmak,
- Gıda yardımı,
- Polonya tarımının yeniden yapılandırılması,
- Polonya, Macaristan ürünlerinin Batı pazarlarına girişlerinin iyileştirilmesi,
- Yatırımın teşvik edilmesi,

* PHARE (Poland, Hungary Assistance for Restructuring Economies). Polonya Macaristan üzerinden yapılan Ekonomiler için destek programı.

- Finans ve yatırım alanlarında idarecilerin mesleki eğitimi.

PHARE SINIR ÖTESİ PROJE HEDEFLERİ

1994'de başlatılmış; AB'nin Interreg programının tamamlayıcı nitelikteki bu sınır ötesi program "... ortak ülkelerin sınır bölgeleri ile AT'nin komşu Interreg bölgeleri arasında ağ ve diğer işbirliği biçimlerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Başlıca faaliyet alanları ulaşım, kamu hizmetleri, çevre, ekonomik kalkınma ve insan kaynaklarıdır." (Rumford, 1997 : 27).

1994'ten itibaren Arnavutluk, Bulgaristan, Baltık Cumhuriyetleri, Çek Cumhuriyeti, Polonya ve Slovenya; 1995'ten itibaren ise, Avusturya'nın tam üye olması nedeniyle Macaristan ve Slovakya üç programa dahil edilmişlerdir.

SECI ÇERÇEVESİNDE SINIR BÖLGELERİNİN KALKINMASINA YÖNELİK SINIR ÖTESİ STRATEJİLER

AB çerçevesinde yürütülen sınır ötesi programların yanı sıra SECI'nin oluşturduğu temel projeler de AB'nin dış sınırlarına komşu olan ülkelerin AB değerleriyle uyumlu bir yapısallık kazanmalarını ve gelecekte tam üyelik girişimlerini kolaylaştıracak bir kalkınma programı uygulamayı hedeflemektedir.** Bu amaca yönelik olarak oluşturulan projeler;

- Sınır Ötesi Kolaylıklar Projesi,
- Elektrik Enerjisi Projesi,
- Çevrenin Korunması Projesi,
- Doğalgaz Projesi,
- Menkul Kıymetler Pazarları Projesi,
- KOBİ'ler Projesi,
- Kaçakçılığın Önlenmesi Projesi,
- Taşımacılık Projesi.

Oluşturulan bu projelerle SECI üyesi ülkelerin sınır ötesi işbirliği ve koordinasyonu sağlayarak ulusal sınırlar ile AB dış sınırları arasında var olan kalkınmışlık farklılıklarını giderme, dengesizlikleri en aza indirme, uyumu

sağlama çabaları sözkonusudur. AB'de yürütülen sınır ötesi ve bölgesel kolaylıklar projelerinden farklı olarak SECI çerçevesinde yürütülen projelerin karşılaşmış olduğu en önemli engel ise projelere ilişkin fonların oluşturulması ve finansman kaynaklarının tam olarak sağlanamamış olmasıdır.

SECI projeleri çerçevesinde hazırlanan raporlar arasında özellikle Sınır Ötesi Kolaylıklar Projesi için hazırlanan önerilerde SECI katılımcısı ülkeler arasında gümrük uygulamalarının uyumlulaştırılması, hızlı ve etkin bilgi akışının sağlanması, ticari ilişkilerin geliştirilmesi için gerekli temel liberalizasyon çalışmalarının hızlandırılması, gümrük mevzuatı dışında kalan alanlarda da yasal düzenlemelerin kolaylaştırılması konularında işbirliğinin geliştirilmesi dile getirilmiştir.***

Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu, IMF gibi kuruluşlar özellikle oluşturulan projelere teknik bakımdan gerekli destekleri verecekleri yönünde açıklamalarda bulunurken projelerin finansman kaynaklarının oluşturulmasında kredilendirme usulleri çerçevesinde hareket etmek zorunluluğunu duymakta ve tek tek projeler yerine SECI'nin tümü için oluşturulacak bir fon üzerinde durmaktadır. Diğer yandan, oluşturulan projelere fonlar SECI veya AB'deki benzeri fonların bütçelerinden pay ayrılmak suretiyle desteklenmediği için projelerin yükü ilgili ülkelerin omuzlarındadır. AB'deki sınır ötesi ve bölgesel kalkınma, uyum projeleri çeşitli fonlarla, dolayısıyla ekonomik bakımdan gelişmiş olan bölgelere sahip olan üye ülkelerin katkılarıyla sağlanırken SECI bu olanaktan yoksundur.

SINIR ÖTESİ PROJELER VE TÜRKİYE

En genel anlamlarıyla sınır ötesi projeler AB iç ve dış sınırlarında yer alan bölgelerin sorunlarının saptanması ve Avrupa'da bütünleşmenin sağlanabilmesi için bu sorunlara acil ve kalıcı çözümlerin bulunmasına yönelik girişimlerdir.

Sınır ötesi projeler çerçevesinde Türkiye'nin evsahipliğini üstlenmiş olduğu Bölge Ülkeleri Menkul Kıymetler Borsaları Arasında İşbirliği Projesi ile Türkiye, bölge ülkelerinde ekonomik ve ticari altyapının geliştirilmesi için gereken işbirliğini ve finansal altyapıyı sağlamayı hedeflemiştir. Bu çerçevede bölge ülkelerinde menkul kıymetler borsalarının kurulması ve geliştirilmesi için gereken bilgi ve deneyimin

** SECI'nin kuruluş amaçları ve projeleri hakkında bkz; <http://www.unece.org/seci/>.

UNECE/BM Avrupa Ekonomik Komisyonu uzmanlarınca 27 Ocak 1997 tarihinde Cenevre'de düzenlenen Gündem Komitesi toplantısında 12 proje önerilmiş, bunlardan altısına öncelik tanınarak proje grupları ve ev sahibi ülkeler belirlenmiştir. Gündem Komitesi daha sonra bu 6 projeye 2 adet proje daha eklenmiştir.

*** Sınır Ötesi Kolaylıklar Projesi'ne ilişkin öneriler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz; <http://www.unece.org/seci/borders>

paylaşılarak bölgeye yabancı yatırımcıların çekilmesi, ticari ve ekonomik iş olanaklarının uyumlu ve çekici hale getirilmesine çalışılmıştır. İstanbul'da düzenlenen 15-16 Haziran 1998 tarihli toplantıda üç komite kurulmasına karar verilmiştir. (Listeleme ve değişme, yerleşme ve gözlem, teknoloji komiteleri.).*

Diğer yandan, Türkiye'nin SECI çerçevesindeki diğer etkinliklere ve proje gruplarının çalışmalarına katkısı gözlenmektedir. Bu çalışmalar sırasında Türk temsilciler, bölge ülkeleri arasında ticari alanda işbirliği ve mevzuatı kolaylaştırmak, gümrüklerde uygulanan mevzuatı uyumlulaştırmak, taşımacılık ve transit geçişler sırasında gümrük bölgelerinde fiziki ve yasal koşulları iyileştirmek ve uyumlulaştırmak konularında yaşanan sıkıntıları dile getirmiş ve bu konularda proje hazırlığına girişmişlerdir. Diğer yandan, SECI çerçevesinde oluşturulan İşadamları Konseyi'nin ortak başkanlığından birine Türk işadamı R. Koç seçilmiştir.

Türkiye'nin AB'ye tam üyelik ilişkisi içerisinde olmamasına karşın bu hedefi gerçekleştirme yönünde göstermiş olduğu çabalara koşut olarak, bölgesel düzeyde SECI çerçevesindeki uyumlulaştırma ve işbirliği projeleri içerisinde de aktif rol oynamaya çalıştığı gözlenmektedir. Ancak projelerin yaşama geçişi sırasında karşılaşılan finansman güçlükleri önemli bir engel oluşturmaktadır.

Türkiye açısından düşünüldüğünde AB ile ilişkiler, özellikle oluşturulan projelerin mali yükünün paylaşılmasında önem kazanmaktadır. Türkiye, kalkınma hamlesi içerisinde bir ülke olarak hızlı bir değişim geçirmekte; genç bir nüfus yapısına sahip ve ülke genelinde pek çok sorunla karşı karşıya bulunmaktadır. Temel sorunlardan biri de bölgelerarası ekonomik gelişmişlik düzeyinde büyük farklılıkların olması ve bunu çözme çabası içerisinde kamu ile özel sektör arasında bir bilinçsel çıkar birlikteliğinin henüz tam olarak oturtulamamış olmasıdır.

Her şeye karşın özel sektör doğu ve güneydoğuya yatırım yapmakta isteksiz, enerji sektöründe özel sektörün payı sınırlı. Özelleştirme ile oluşturulmaya çalışılan istihdamın artırılabilmesine ve yatırımların üretkenliğinin sağlanacağına ilişkin öngörüler de eksik kalmaktadır.

Ulusal bağlamda düşünüldüğünde; sınır bölgelerinin kalkındırılmasına ilişkin stratejilerde Türkiye'nin tüm sınır -iç/dış- bölgelerine özel bir

ağırlık vermek gerekmektedir. Özellikle mal ve hizmetle beraber sermayenin sınırların kalktığı bir birlik ortamında serbestçe edebileceği olması gerek Türkiye pazarının gerekse Türkiye üzerinden ortaasya ve Ortadoğu pazarının Avrupa kaynaklı ticaret ve sermayeye açılması demek olacaktır. Sanayileşme seçeneklerinin yanı sıra altyapı ve enerji yatırımlarının da akılcı planlanması gerekmektedir. Özellikle taşımacılık ve ulaştırma sektörü bakımından düşünüldüğünde Türkiye'nin sahip olduğu avantaj iyi kullanılmalı ve bu avantaj Avrupa Birliği'nde yürütülmekte olan ortak projelere bağlanabilmelidir. Bu projelerden ulusal demiryolu ağlarının hızlı tren kullanımına uygun olarak geliştirilmesi ve AB demiryolu ağlarının birbirlerine bağlantılı hale getirilmesi projesi Türkiye'nin paylaşması gereken temel projelerden biridir. Türkiye ulusal demiryolu ağlarını ülke genelinde bu projeye uygun olarak geliştirmeli yük ve yolcu taşımacılığında özellikle deniz yolu/liman tesislerinin de gelişmesini ve birlikte işleyişini öngören bir strateji izlemelidir.

Özellikle AB çerçevesinde düşünüldüğünde Türkiye'nin kimi olumsuzluklarla karşılaştığı görülmektedir; AB ile ilişkiler ve oluşturulan Gümrük Birliği çerçevesinde topluluk değerleri ve mevzuata ilişkin uyumlulaştırma projelerinin gerçekleştirilmesi için gereken fonlara katılım ve pay alabilme olanağı Türkiye için fiili bir kısıtlama doğurmaktadır.

Türkiye, temel arzusu AB ile tam üyelik sağlamak olduğu yıllardır sürdürmekte olduğu uyumlulaştırma ve ulusal kalkınmışlığını AB çizgisine çekme çabalarının gerektirdiği finansmanı karşılamakta çoğunlukla kendi ulusal kaynaklarına dayanmak zorunluluğuyla karşılaşmakta, bir anlamda, AB'ni bu bakımdan finanse etmektedir.

Sınır bölgelerinin kalkınmasına ilişkin projeler çerçevesinde düşünüldüğünde belirtilmesi gereken bir başka nokta ise, AB'ye tam üyelik durumu gerçekleşmiş olsa bile Türkiye'nin kendi bölgeleri -iç sınırları- arasındaki gelişmişlik farkının AB sınırlarına çekilmesi daha uzun ve masraflı bir çabayı gerektirmektedir. AB'nin dış sınırı Türkiye'nin katılımıyla ortadoğu'ya ve önasya'ya dayanmış olacaktır. Türkiye'nin AB ile olan sınırı bakımından ise Trakya, AB içinde artık bir iç sınır oluşturacaktır; dolayısıyla, iç sınırlar arasında gerek işbirliğinin gerekse farklılıkların kaldırılması ayrı bir önem taşımaktadır. Topluluk içinde gelişmişlik/uyum düzeyi doğuya gidildikçe azalmaktadır. Ancak Türkiye'nin batısını oluşturan bölgeler AB standartlarına uyum sağlamada en şanslı, ilerlemiş bölgelerdir.

* <http://www.unece.org/seici/bac/bac2sop.htm>

Bu bağlamda ele alındığında, konu temelde sadece sınır bölgelerinin kalkındırılması sorunu değil, aynı zamanda, Türkiye'nin kalkındırılması sorunudur. Dolayısıyla, AB açısından bir sınır bölgelerinin kalkındırılması girişiminin sözkonusu iken Türkiye'nin birlik bünyesinde izlenen politikalar sonucunda bu girişimden fiili olarak dışlanması AB'nin sınır ötesi kolaylıklar/uyum projelerinin işlerliğine gölge düşürmektedir.

SONUÇ

Gerek AB'ne tam üye ülkeler arasında gerekse AB ile ekonomik, ticari ilişkiler içerisinde olan bölge ülkeleri arasında kalıcı ve işler bir ilişki düzeneğinin sağlanabilmesi, dayanışma ve işbirliğinin sağlam bir zemine oturtulabilmesine bağlıdır. Ancak oluşturulmaya çalışılan stratejilerde gözlemlenen en önemli eksiklik, özellikle AB üyesi olmayan ve fakat bu yönde politikalar izleyen ülkelerin uyum için gereken ulusal/uluslararası yatırım projelerine finansal desteği kolaylıkla sağlayamamasıdır. Bu arada dikkati çeken önemli bir nokta ise, izlenen uyum politikaların ülkelerin yapısal özellikleri dikkate alındığında uzun bir süreyi gerektirmesidir. Bu bağlamda, ortak bir Avrupa kültürünü yaratmak ve Avrupa'ya bir siyasi sınır çizebilmek ise çok daha yoğun bir çabayı gerektirecektir. Bütünleşik bir Avrupa'nın uluslararası siyasal sistemde ABD ve diğer güçlerle olan ilişkilerinde etkinliğini

arttırabilmesi ise, bölge ülkeleri arasında işbirliği ve dayanışmanın her alanda kabulüne bağlı olarak şekillenebilecektir. Bu bakımdan AB kadar SECI, KEİB gibi bölgesel nitelikli örgütlenmelere büyük görevler düşmektedir. Bunların işlevsel olması ise, bölgede istikrarın sağlanabilmesine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- "Border Crossing Facilitation: Actions to overcome operational difficulties". <http://www.unece.org/seci/borders> B. Tarihi: 29. 09. 1998.
- <http://www.unece.org/seci/> B. Tarihi: 29. 09. 1998
- "INTERREG II - Community Initiative Cross-Border Cooperation and Completion of Energy Networks". <http://europa.eu.int/en/comm/dg17/regen.htm> B. Tarihi: 29. 09. 1998.
- Karluk, Rıdvan. (1996), *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İstanbul: BETA Yay.
- Rumford, Chris. (1997). *Trans-Avrupa Ağlarının AB Bütünleşmesindeki Yeri*. İstanbul, İKV Yayınları, Yayın No: 146
- "Statementes of Purpose". <http://www.unece.org/seci/bac/bac2sop.htm> B. Tarihi: 25. 09. 1998.

İLKÖĞRETİM MÜFETTİŞLERİNİN KENDİNİ TANIMLAMA VE ÇALIŞMA ORTAMI DEĞER ALGILARI

Cevat CELEP*

Özet

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim müfettişlerinin kendilerini değerlendirme biçimleri, sıfat özellikleri ile çalışma ortamında bulunan ve bulunması gereken değerler konusundaki görüşlerinin belirlenmesine dayanmaktadır. Ayrıca, bunlar arasında ilişkinin olup olmadığı araştırılmaktadır.

Araştırmanın evrenini Ağustos 1998 yılında MEB ve T.Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünün ortaklaşa olarak düzenledikleri İlköğretim Müfettişleri kursuna katılan Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illerindeki toplam 76 ilköğretim müfettişleri oluşturmaktadır. Ölçekler; 11 maddeden oluşan Kendini Değerlendirme Ölçeği, 23 maddeden oluşan Çalışma Ortamı Değerleri Ölçeği ve 300 maddeden oluşan sıfatlar listesi ölçeği'dir. Araştırmada, müfettişlerin kendilerini değerlendirme biçimleri ile olumlu müfettiş özellikleri arasında ters, edilgen müfettiş özellikleri arasında doğrusal bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, olması gereken çalışma ortamı değerleri ile olumlu müfettiş özellikleri ve kural tanımaz müfettiş özellikleri arasında doğrusal bir ilişki saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlköğretim Müfettişi, Kendini Değerlendirme, Çalışma Ortamı Değerleri, Değerler Sıfat Listesi.

Abstract

Primary Schools Inspectors' Self-Evaluation, Vocational Self-Concept

The purpose of this study is to determine the opinions of the primary education inspectors about types of their self-evaluation. The values to have been and to be available in the working environment, together with their personal qualifications. Also it is aimed at determining whether there is a relationship between the mentioned above or not.

The population of the study includes 76 primary education inspectors who work in Edirne, Kırklareli and Tekirdağ cities and attended the courses for the Education Inspectors held by MEB (Turkish Minister of Education) in cooperation with Trakya University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences in August, 1998.

The scales consist of self-evaluation scale including 11 items, a field of study system including items, and Adjectival Scale List including 300 (three hundred) items.

In this study, a perverse relationship between the inspectors' characteristics and a horizontal relationship among the non-active inspectors' characteristics were found. In addition, a horizontal relationship was found out between the positive inspectors' values together with the working environment values to be existent and the uncontrolled inspectors' values.

Keys Word: Primary Schools Inspectors, Self-Evaluation, Vocational Self-Concept Adjective Check List'den (ACL).

* Doç.Dr.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

Problem

Eğitim örgütlerinin amacı büyük ölçüde değerlere dayanmaktadır. Bu değer daha çok insan doğasına uygun olarak bilişsel, devinimsel ve duyuşsal olarak gelişme göstermesine bağlıdır. Bu durum ise öğretmen-öğrenci etkileşimiyle öğrencide davranış değişikliği meydana getirme sürecini içerir.

Eğitim sisteminin işlemesi bütünüyle insan ve ondaki davranış değişikliğine dayalı olması, sistemin işleme sürecinde insanın doğal yapısına ve beklentilerine uygun bir öğrenme ortamının sağlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda eğitim örgütlerinde çalışma ortamı ve bunu şekillendiren örgütsel iklim, ve kültürel yapı önem taşımaktadır. Özellikle bu sistem içerisinde öğretmen, yönetici ve deneticinin örgüt dışındaki yaşantılarından edindikleri değerleri sisteme taşıyarak örgütsel çalışma değerlerin şekillenmesinde önemli role sahiptir.

Kimlik, üyelerin grupla etkileşimi veya bağlılığı olmadığında da oluşmaktadır. Turner (1984), *"psikolojik grubun varlığını, aynı toplumsal kimliği paylaşan veya kendisini aynı toplumsal sınıfın üyesi olarak ifade etme"* olarak açıklamaktadır. Bireyin ait olma algısı, bireyin toplumsal kimliği içinde yer alan birlikteliğinin temelini biçimlendirmektedir. Çoğu bireyler toplumsal kimliklerine göre amaçları, tutumları, yaptıkları şey ve grup üyeliğine ilişkin bir duygu geliştirebilir. Birey, bir takım, grup, okul veya diğer bir psikolojik grupta yer aldığı anda, değerlerini, isteklerini, seçeneklerini grubun istekleri doğrultusunda geliştirir, grubun değer ve isteklerini kendi istekleri olarak kabul eder.

Örgütte özdeşleşme, bireyin belli bir örgütteki diğer üyelere dayanarak kendini tanımladığı toplumsal kimliğin özgün bir biçimidir (Ashforth, Mael, 1989; Dutton, Duckerich, Harqueil, 1994; Mael, Ashforth, 1992; Mael, Tetrick, 1992). Toplumsal bir sınıf olan örgütün soyut olarak örgüt üyelerinin prototipleri olan niteliklerini oluşturma olarak algılanabilmektedir. Diğer bir anlatımla, örgüt, işgören kimliklerinin prototipidir. Örgütte özdeşleşmede, insan bu nitelikleri kendi adına içselleştirmektedir. Gerçek, bir duyguyla örgütte özdeşleşen işgören, kendisini örgütü ayakta tutan bir öge olarak görebilmektedir.

İlköğretim müfettişleri, özellikle ilköğretim örgütlerinin amaçlarına uygun olarak çalışıp çalışmadığını ve bu okullardaki öğretmenlere rehberlik etmesi temel görevleri arasındadır. Ancak, işgörenlerin birbirleri ile

çalışma ortamında etkileşimde bulunurken, kendilerini değerlendirme biçimleri, kendilerini tanımlamada kullandıkları özellikler dolaylı da olsa bu etkileşime yansiyabilmektedir. Buna bağlı olarak çalışma ortamı değerlerini şekillenebilmektedir. Günümüzde özellikle eğitim sisteminde ilköğretim müfettişlerinin denetleme sürecindeki tutum ve davranışlarının niteliği, denetleme biçimlerinin çalışma ortamı algıları ile kendini değerlendirme algılarından etkilenebilmektedir. Bu nedenle, ilköğretim müfettişlerinin kendini değerlendirme biçimleri ve çalışma ortamı algıları ilköğretim okulları için önemli bir sorun olarak görülmektedir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, ilköğretim müfettişlerinin kendilerini değerlendirme biçimleri, sıfat özellikleri ile çalışma ortamında bulunan ve bulunması gereken değerler konusundaki görüşlerinin belirlenmesine dayanmaktadır. Ayrıca, bunlar arasında ilişkinin olup olmadığı araştırılmaktadır.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma tarama modelinde olup, konu ile ilgili alanyazı tarandıktan sonra, kuramsal yapı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Ağustos 1998 yılında MEB ve T.Ü. Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümünün ortaklaşa olarak düzenledikleri İlköğretim Müfettişleri kursuna katılan Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illeri ilköğretim müfettişleri oluşturmaktadır.

Evrenin tamamı aynı zamanda örnekleme oluşturmaktadır. Anket 76 ilköğretim müfettişine uygulanmış ve 62 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Veriler ve Toplanması

Araştırma verisi geliştirilen anketin öğrencilere uygulanmasıyla toplanmıştır. Anket 4 bölümden oluşmakta olup, I. bölümde kişisel bilgiler, II. 20 maddelik kendini değerlendirme soruları, III. Bölümde çalışma ortamındaki değerlere yönelik olarak 106 soru ile mevcut durum ve olması gereken duruma yönelik çalışma ortamı değerler sorular, IV. Bölümde müfettişlerin kendilerini ifade etmekte kullandıkları 300 maddelik sıfatlar listesi bulunmaktadır.

Ölçek Geliştirme

Araştırma için ilgili alanyazın incelenerek şu ölçekler geliştirilmiştir.

Kendini Değerlendirme Ölçeği: Ölçek C.D.Spielberger, R.İ. Gorsuch ve R. Lushene tarafından geliştirilen ve Hacette Üniversitesi Psikoloji Bölümünden Necla Öner ve Ayhan Lecompte tarafından Türkçe'ye çevrilen 20 maddelik ölçek kullanılmıştır. Ölçeğin madde ve faktör analizi sonucunda 11 madde değerlendirilmeye alınmıştır.

Çalışma Ortamı Değerleri
Ölçeği: Super'in (1968) 106 maddelik Likert tipi 5 seçenekli mesleki benlik algısı (vocational self-concept) ölçeğinden yararlanıldı. Ancak faktör analizi sonucunda mevcut çalışma ortamı değerlerine ilişkin ölçekte 13 madde, olması gereken çalışma ortamı değerleri ölçeğinde 10 madde kalmıştır (Ek Tablo 1).

Sıfatlar Listesi: Adjective Check List'den (ACL) (1983) Türkçe'ye uyarlanmış 300 maddelik sıfat listesi kullanılmıştır. Sıfatlar ölçeğinin faktör analizi sonucunda 5 faktör saptanmış ve toplam 64 madde kalmıştır. Sıfat faktörlerinin birinci faktör müfettiş özelliklerine ilişkin durumun % 12.85'ini, ikinci faktör 6.21'i; üçüncü faktör 5.91'i; dördüncü faktör 3.97'si; beşinci faktör 3.46'sını açıklamaktadır (Ek Tablo 2).

BULGULAR VE YORUM

Araştırmada anketle elde edilen veriler kişisel bilgiler, öğretim elemanlarının öğrencileri sınıf içi tartışmalara katma tutumları, öğrencilerin sınıf içi tartışmalara katılma eğilimleri ve öğrencilerin sınıf öğretmen adayı olarak öğrencileri sınıf içi tartışmalara katma eğilimleri başlıkları altında yorumlanmıştır.

Kişisel Bilgiler

Araştırmaya katılan 62 müfettişten bir kadın 61 müfettiş erkektir. Müfettişlerin yaş gruplarına göre dağılımı incelendiğinde yarıyandan fazlası (%75.8) 41 yaşın üzerinde olup, en geç (31-35) yaşa sahip müfettiş oranı %11.3'tür. Memuriyette geçen kamu hizmetine göre % 54.8'inin 26 yıldan fazla hizmete sahiptir. En az hizmete sahip olanların (11-15 yıl) oranı % 11.3'tür. Müfettişlikte geçen hizmet süresine göre; müfettişlerin % 25.8'i 1-5 yıl, %32.4'ü 16-20 yıl, % 24.2'si 6-15 yıl hizmete sahiptir.

Kendini Değerlendirme

Araştırmaya katılan müfettişlerin kendini değerlendirme sorularına verdikleri yanıtların en yüksek yüzde oranları ve aritmetik

ortalamaları dikkate alındığında; çok az ve arasıra olarak çabuk yoruldukları, çabuk karar veremedikleri için fırsatları kaçırdıkları düşüncesini taşımaktadır. Genelde kendilerine güvenlerinin yüksek olmasına karşın orta derecede de olsa güçlüklerin yenemeyecekleri kadar biriktiği duygusunu taşımaktadırlar. Belki buna bağlı olarak da sıkıntılı ve güç durumlarla karşılaşmaktan çekindikleri söylenebilir. Çok az da olsa genellikle kendilerini hüzünlü hissettikleri, olur olmaz düşüncelerden rahatsızlık duydukları, hayal kırıklıklarını ciddiye aldıkları ve tedirgin oldukları anlaşılmaktadır.

İlköğretim Müfettişlerinin Çalışma Ortamı Değerlerine İlişkin Görüşleri

İlköğretim müfettişlerinin çalıştıkları örgütteki çalışma ortamı değerlerine ilişkin görüşleri, mevcut durum ve olması gereken durum şeklinde saptanmıştır.

Mevcut Durum

Araştırmada müfettişlerin çalıştıkları örgütsel çalışma ortamının hangi değerlere dayalı olduğu 13 soru ile saptanmıştır. Sorulara verdiler yanıtların en yüksek yüzde oranları ve aritmetik ortalamarı dikkate alındığında; müfettişlerin işlerinde fikirleri uygulayabilme ve yaratıcılığını ortaya koyabilme şansına, kendi tarzına uygun işleri seçme özgürlüğüne, yükselme olanaklarına istenilen ölçüde sahip olmadıkları görülmektedir (Ek Tablo 5).

Diğer taraftan, gerek çalıştıkları örgütsel ortamın gerekse işin kendisinin arasıra da olsa müfettişlerin dünya güzelliklerine katkıda bulunabilmelerine, yeteneklerini geliştirmelerine, işlerinde yüksek standartlara ulaşabilmelerine ve işlerinde başarı duygusuna sahip olmalarına olanak sağladığı anlaşılmaktadır.

Olması Gereken Durum

Araştırmada müfettişlerin çalıştıkları ortamın ve yaptıkları işin hangi değerlere dayalı olması gerektiği konusu 9 soru ile saptanmaya çalışılmıştır. Sorulara verilen yanıtların aritmetik ortalaması ve en yüksek yüzde oranına göre müfettişler; çabalarının ürününü görebilme olanağının olduğu, insanlara yardım etme amacına dayalı olan, çalışma alanında lider olma olanağı sağlayan, tüm bilgi ve becerilerini kullanabilecekleri, yükselme olanağının olduğu, çekici, yeni fikirlerin uygulanmasına olanak sağlayan, yeni yöntemler kullanma, kendini kanıtlama fırsatı sağlayan ve başarı duygusunu tadabilecekleri bir işte çalışmak istedikleri gibi, çalışma ortamının da bunu sağlayıcı özellikte olması gerektiğini belirtmektedirler (Ek Tablo 6).

Müfettişlerin çalıştıkları ortamın sahip olduğu değerler ile olması gereken değerler karşılaştırıldığında, müfettişler için çekici olması, yükselme, yeni fikirleri uygulamaya aktarma ve başarı duygusunu yaşama olanağı sağlaması gerekirken mevcut durumda bunun sağlanmadığını ileri sürmektedir.

İlköğretim Müfettişlerinin Kendini İfade Etmekte Kullandıkları Sıfatlar

Araştırmaya katılan müfettişlerin sıfatlar ölçeğine verdikleri yanıtlar dikkate alındığında genel olarak kendilerini olumlu ifade eden sıfatlar kullandıkları gözlenmektedir. En yüksek değer alan sıfatlar incelendiğinde frekans sayısı 46-14 arasında değişen ve olumlu müfettiş özellikleri olarak ifade edilen sıfatlardır. Buna göre araştırmaya katılan müfettişlerin yarısından fazlası, kendisini anlayışlı, ölçülü, gerçekçi, yardıma hazır, yol gösterici, sabırlı, toplumsal, azimli, sağ duyulu, sıcak kanlı, vicdanlı, olgun, uygar, özenli sıfatları ile tanımlamaktadır (Ek Tablo 3).

Ancak, müfettişlerin % 20.96'sı (13 kişi) kolay etkilendiğini, %24.19'u (15 kişi) geleneksel olduğunu ve % 14.51'i (19 kişi) itaatkar olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir. Araştırmaya katılan müfettişlerin her faktörde yer alan sıfatların faktör ortalamasına göre müfettişlerin % 49.70'inin olumlu (SF1), % 8.06'sının edilgen (SF2), %6.17'sinin kural tanımaz (SF3), %10.96'sının durağan (SF4), % 3.22'sinin (SF5) ben merkezci müfettiş özelliklerine sahip olduğu belirlenmiştir.

Kendini Değerlendirme, Çalışma Ortamı Değerleri ve Kendini Tanımlama Özellikleri Arasındaki İlişki

Araştırmada müfettişlerin kendini değerlendireme, çalışma ortamında olan olması gereken değerler ile kendilerini tanımlamada kullandıkları sıfatlar arasında bir ilişki olup olmadığını saptamak için faktörler arası korelasyon ilişkisi taraması (ANOVA) yapılmıştır.

Ölçekler arasındaki korelasyon testinde, müfettişlerin mevcut çalışma ortamında bulunan değerler ile bulunması gereken değerler ilişkin görüşleri arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Müfettişlerin çalıştıkları ortamın, yeterli ölçüde istedikleri çalışma ortamı değerlerine sahip olmadığını göstermektedir.

Olumlu müfettiş özellikleri ile müfettişlerin kendini değerlendirme biçimleri arasında ters; olması gereken çalışma ortamı değerleri arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, kendilerini olumlu müfettiş özelliklerinde belirten sıfatlarla ifade

eden müfettişler, kendini değerlendirme ölçeğinde belirtilen duygulara düşük derecede sahiptir. Gerek olumlu müfettiş özelliklerini taşımayan, gerekse edilgen müfettiş özelliklerini taşıyan müfettişlerin daha fazla yorulma, yüksek kendine güven duygusu, olur olmaz düşüncelerden fazla rahatsızlık duymama, güçlüklerden yılmama, hayal kırıklıklarından fazla etkilenmeme, sorunlardan fazla tedirgin olmama özelliklerine sahip olduğu gözlenmektedir.

Çünkü, edilgen müfettişlik özellikleri ile kendini değerlendirme ölçeğinde belirtilen değerler arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Yine olumlu müfettişlik özelliğine sahip olan bu müfettişler çalışma ortamının yeteneklerini geliştirici, düşüncelerini uygulayabilmelerine, yükselmelerine, işlerinde yeni şeyler öğrenmelerine, ve başarı duygularını tatmalarına yaratıcılıklarına ve yenilik yapmalarına olanak sağlayıcı olmasını istemektedirler.

Ayrıca, kural tanımaz müfettiş özellikleri ile müfettişlerin çalışma ortamında bulunması gereken değerlere ilişkin görüşleri arasında doğrusal bir ilişkinin olması dikkat çekicidir. Çünkü, olumlu müfettiş özellikleri ile çalışma ortamında bulunması gereken değerlere ilişkin müfettiş görüşleri arasında da doğrusal bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 1
Değerler Ölçekleri Arasındaki Faktörlerarası Korelasyon

FAKTÖRLER	F1	F2	F3	SF1	SF2	SF3
Kend. Değ.(F1)	1					
Mev. Çal. Ort. Değ. (F2)	.048	1				
Ol. Ge. Çal. Ort. Değ.(F3)	-.056	.338**	1			
Ol. Müf. Öz.(SF1)	-.318*	.141	.289*	1		
Edi. Müf. Öz.(SF2)	.338*	-.143	.183	.094	1	
Kur. Tanı. Müf. Öz.(SF3)	-.029	.219	.275*	.163	.023	1

* .05 çift yönlü ilişki var (Pearson)
** .01 çift yönlü ilişki var (Pearson)

Kendini Değerlendirme ve Olumlu Müfettiş Özellikleri İlişkisi

Müfettişlerin kendilerini değerlendirmede kullandıkları ifadeler, kendilerini tanımladıkları sıfatlar ile çalışma ortamında bulunan ve bulunması gereken değerlere yönelik görüşleri arasında anlamlı bir ilişkinin olup olmadığı gerek faktörler arası korelasyonla gerekse Ki Kare ve çapraz tablo karşılaştırmıştır. Çapraz tablo ve Ki Kare ilişkisi taramasında her bir faktörün aritmetik ortalaması dikkate alınarak ortalama altı ve üstü olmak üzere ikiye ayrıldı ve bunlar arasındaki ilişkinin varlığı ve yönü araştırıldı.

Gerek Ki Kare gerekse faktör analizinin her ikisinde de F1 ile SF1 arasında ilişki

saptanmıştır. Kendini değerlendirme faktörü olumlu müfettiş özellikleri faktörü arasında neredeyse bire bir düzeyde ters yönlü ilişki saptanmıştır. Olumlu müfettiş özelliklerine sahip olmayan müfettişlerin, kendilerini değerlendirmede belirtilen değerlere düşük derecede sahip oldukları anlaşılmaktadır. Örnek vermek gerekirse çapraz tablo incelendiğinde, olumlu müfettiş özelliklerine sahip olduklarını belirten 34 müfettişten 25'i (%73.5) kendini değerlendirme ölçeğinde belirtilen özelliklere düşük derecede sahip olduğunu belirmesine karşın yalnızca 9'u (% 26.5) yüksek derecede sahip olduğunu belirtmektedir (Ek Tablo 7).

Kendini Değerlendirme ve Edilgen Müfettiş Özellikleri İlişkisi

Araştırmada, müfettişlerin kendilerini değerlendirme biçimleri ile edilgen müfettiş özellikleri arasında doğrusal bir ilişki saptanmıştır. Ki kare ve Pearson korelasyon katsayılarına bakıldığında ilişkinin .05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, çapraz tablo incelendiğinde de bu ilişkinin zayıf olduğu görülmektedir (Ek Tablo 8).

İlişki incelendiğinde, tedirgin, bağımlı, kolay etkilenen, hayalci, gergin, unutkan, sinirli özellikleri içeren edilgen müfettişlerin aynı zamanda, kendilerine güvenemeyen, güçlükler altında boğulan, olur olmaz düşüncelerden rahatsız olan, hayal kırıklarını yoğun bir biçimde yaşayan, karar vermekte güçlük çeken müfettişler oldukları anlaşılmaktadır. Çapraz çizelge incelendiğinde, 62 müfettişten edilgen müfettiş özelliği taşıyan 13 (% 21) müfettişten 9'u (%34.6) kendini değerlendirme belirtilen duyguları yüksek derecede sahip olduğu, 4'ü (%11.1) düşük derecede sahip olduğunu belirtmektedir.

Kendini Değerlendirme ve Ben Merkezci Müfettiş Özellikleri İlişkisi

Araştırmada, müfettişlerin kendilerini değerlendirme biçimleri ile ben merkezci müfettiş özellikleri arasında doğrusal bir ilişki saptanmıştır. Ki Kare ve Pearson korelasyon katsayılarına bakıldığında ilişkinin .05 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Ayrıca, çapraz tablo incelendiğinde de bu ilişkinin zayıf olduğu görülmektedir. İlişki incelendiğinde, dikbaşı, ben merkezci, ön yargılı özellikleri içeren ben merkezci müfettişlerin aynı zamanda, düşük derecede de kendilerine güvensizliklerinin, güçlüklerden yılmamanın, olur olmaz düşüncelerden etkilenmenin düşük olduğu anlaşılmaktadır (Ek Tablo 9).

SONUÇ

Bu araştırmada elde edilen bulgulara göre, ilköğretim müfettişlerinin genelde kendilerini olumlu özelliklere sahip bireyler olarak görmelerine karşın, kendilerini değerlendirme ölçeğine verdikleri yanıtlar dikkate alındığında sıkıntılı, sorunlarla uğraşan, hayal kırıklıklarından etkilenen, riske girmekten çekinen, kendilerine güvenlerinin düşük olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca, müfettişlerin çalıştıkları örgütsel ortamdaki mevcut değerler ile olması gereken değerler arasında anlamlı farkın olduğu saptanmıştır. Müfettişlerin çalıştıkları ortamda özellikle çabalarının ürününü görmek istedikleri, işlerinde önder konumda olmak istedikleri, işlerinde bütün bilgi ve becerilerini sergileyebilecek özerkliğe sahip olmaları gerektiğini belirtmelerine karşın, mevcut çalışma ortamında bunu bulamadıklarını ifade etmektedirler. Araştırmada, müfettişlerin kendilerini değerlendirme biçimleri ile olumlu müfettiş özellikleri arasında ters, edilgen müfettiş özellikleri arasında doğrusal bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, olması gereken çalışma ortamı değerleri ile olumlu müfettiş özellikleri ve kural tanımaz müfettiş özellikleri arasında doğrusal bir ilişki saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ashforth, B.E., F. Mael. (1989). "Social identity theory and the organization". *Academy of Management Review*, Vol: 14, s: 20-39.
- Dutton, J.E., J.M. Dukerich, C.V. Harquail (1994). "Organizational images and member identification". *Administrative Science Quarterly*, Vol: 39, s: 239-263.
- Mael, F.A., B. Ashforth. (1992). "Alumni and their alma mater: A practical test of there formulated model of organizational identification". *Journal of Organizational Behavior*, Vol: 13, s: 103- 23.
- Mael, F.A. L.E. Tetrick. (1992). "Identifying organizational identification". *Educational and Psychological Measurement*, Vol: 52, s: 813-824.
- Super, D. E. (1968). "Self Concept in Vocational Development", *Vocational Behavior: Reading Theory and Research*. Editor: Donald G. Z. New York
- Turner, J.C. (1984). "Social identification and psychological group formation". in Tajfel H (Ed.) *The social dimension: European developments in social psychology* Vol: 2, s: 518-538, Cambridge: Cambridge University Press.

EKLER

Ek Tablo 1
Değerler Ölçeklerinin Faktör Analizi Sonuçları

Kendini Değerlendirme Ölçeği

(I) Alfa= .81

Faktör

Yükleri

8. Genellikle çabuk yorulurum	.60
11. Çabuk karar veremediğim için fırsatları kaçıyorum	.61
14. Güçlüklerin yenemeyeceğim kadar biriktiğini hissederim	.49
18. Genellikle kendime güvenim yoktur	.69
20. Sıkıntılı ve güç durumlarla karşılaşmaktan çekinirim	.71
21. Genellikle kendimi hüzünlü hissederim	.56
23. Olur olmaz düşünceler beni rahatsız eder.	.68
24. Hayal kırıklıklarını öylesine ciddiye alırım ki hiç unutmam	.71
26. Son zamanlarda kafama takılan sorular beni tedirgin eder	.66

(*) Ters yönlü puanlanmıştır

Çalışma Ortamında Mevcut Değerler

Ölçeği(II) Alfa .94

93. Dünyanın güzelliklerine katkıda bulunabilmek	.82
69. Yeteneklerimi geliştirmek	.86
76. İşimdeki yeni fikirleri uygulayabilme şansına sahip olmak	.82
92. Hep yenilikler düşünebilme	.63
72. İşimdeki güzelliklerle ilgilenmek	.74
70. İşimde yüksek standartlara ulaşmak	.85
118. İşimde buluş yapan birisi olmak	.80
73. Dünyayı güzelleştirecek şeyler yapmak	.83
75. Kendi tarzıma uygun işleri seçmekte serbest olmak	.80
98. İyi yaşayacak kadar kazanmak	.77
112. İşimde başarı duygusuna sahip olmak	.73
71. Yükselme olanaklarına sahip olmak	.82
90. İşimde sürekli yeni şeyler öğrenmek	.70

Çalışma Ortamında Olması Gereken

Değerler Ölçeği (III) Alfa .85

49. Çabalarımın ürününü görebilmek	.69
52. Amacı, insanlara yardım olan işlerde çalışmak	.61
53. İşimde lider olmak	.61
66. Tüm bilgi ve becerilerimi kullanmak benim için önemlidir	.69
71. Yükselme olanaklarına sahip olmak	.76
72. İşimdeki güzelliklerle ilgilenmek	.53
76. İşimdeki yeni fikirleri uygulayabilme şansına sahip olmak	.70
97. Yeni fikirler ve yöntemler kullanmak	.77
107. Kendimi ortaya koyabileceğim bir işte çalışmak	.64
112. İşimde başarı duygusuna sahip olmak	.67

Ek Tablo 2
Sıfatlar ve Faktör Yükleri

F1	Olumlu	Müfettiş	Faktör	Frekans
Özellikleri			Yükü	
18 Anlayışlı			.56	46
205 Ölçülü			.56	45
95 Gerçekçi			.56	44
283Yardıma Hazır			.72	44
288 Yol gösterici			.65	43
219 Sabırlı			.50	42
249 Sosyal			.68	39
21 Azimli			.59	36
222 Sağ duyulu			.64	36
238 Sıcak kanlı			.61	38
276 Vicdanlı			.68	38
204 Olgun			.52	38
270 Uygur			.52	38
208 Özenli			.44	37
224 Sakin			.64	31
105 Güvenli			.58	30
202 Neşeli			.66	30
261 Tertipli			.59	30
223 Sağlıklı			.70	30
37 Cesur			.48	28
98 Girişken			.62	26
201 Nazik			.47	26
26 Basiretli			.64	26
89 Faal			.65	24
191 Meraklı			.59	24
252 Şen			.66	23
145 İşbilir			.68	23
227Sanata Yatkın			.52	22
271 Uyumlu			.51	21
235 Sempatik			.63	20
133 İradeli			.51	20
87 Enerjik			.59	19
127 Hünerli			.55	17
235a Serbest			.58	14

SF2	Edilgen	Müfettiş	Faktör	Frekans
Özellikleri			Yükü	
22 Bağımlı			.40	6
29 Batıl inançlı			.74	2
96 Gergin			.59	3
112 Hayalci			.65	4
243 Sinirli			.65	5
257 Tedirgin			.56	5
267 Unutkan			.65	5

SF3	Kural Tanımaz	Müfettiş	Faktör	Frekans
Özellikleri			Yükü	
4 Açıkgozlü			.57	5
7 Ağırbaşlı olmayan			.61	2
16 Alışılmamış			.67	2
71 Dost canlısı olmayan			.42	3
79 Düşünmeden davranan			.67	2
93 Geleneklere uymayan			.55	5
126 Hükmetmeyi seven			.51	4
129 Israrıcı			.53	6
130 İçgörülü			.54	5
183 Kurnaz			.62	4

SF4	Durağan	Müfettiş	Faktör	Frekans
Özellikleri			Yükü	

94 Geleneksel	.33	15
148 İtaatkar	.59	9
43 Çekingen	.38	5
285 Yavaş	.65	3
184 Kuruntulu	.70	2

SF5	Ben Merkezci	Faktör	Frekans
		Yükü	
63 Dikbaşlı		.71	2
31 Ben merkezci		.48	2
206 Ön yargılı		.42	2

Ek Tablo 3
Sıfatlar ve Aldıkları Frekanslar

Sıfatlar	Sıfat Sayısı	Frekans
Anlayışlı	1	46
Ölçülü	1	45
Gerçekçi, Yardıma Hazır	2	44
Yol gösterici	1	43
Sabırlı	1	42
Sosyal	1	39
Azimli, Sağ duyulu	1	36
Sıcak kanlı, Vicdanlı, Olgun, Uygur	2	38
Özenli	4	37
Sakin	1	31
Güvenli, Neşeli, Tertipli, Neşeli, Sağlıklı	5	30
Cesur	1	28
Girişken, Nazik, Basiretli,	3	26
Faal, Meraklı	2	24
Şen, İşbilir	2	23
Sanata Yatkın	1	22
Uyumlu	1	21
Sempatik, İradeli	2	20
Enerjik	1	19
Hünerli	1	17
Serbest	1	14
Kolay Etkilenen	1	13
İtaatkar	1	9
Israrıcı, Bağımlı	2	6
Unutkan, Sinirli, Çekingen, Dağınık, İçgörülü, Açıkgozlü, Tedirgin, Geleneklere uymayan	9	5
Kurnaz, Hükmetmeyi seven, Hayalci	3	4
Gergin, Dost canlısı olmayan, cinfikirli	3	3
Düşünmeden Davranan, Alışılmamış, Batıl inançlı, Çocuksu, Ağırbaşlı olmayan, Kuruntulu, Dikbaşlı, Ben merkezci, Ön yargılı,	9	2

Ek Tablo 4
İlköğretim Müfettişlerinin Kendini Değerlendirme Biçimlerine İlişkin Görüşleri

Sorular	Hiçbir Zaman (1)		Çok Az (2)		Arasıra (3)		Çoğu Zaman (4)		Her Zaman (5)		AO	ss	v
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
8. Genellikle çabuk yorulurum	4	6.5	26	41.9	24	28.7	7	11.3	1	1.6	2.60	.84	.70
11. Çabuk karar veremediğim için fırsatları kaçıırım	3	4.8	30	48.4	19	30.6	7	11.3	3	4.8	2.63	.93	.86
14. Güçlüklerin yenemeyeceğim kadar biriktiğini hissedirim	14	22.6	26	41.9	19	30.6	3	4.8			2.18	.84	.71
18. Genellikle kendime güvenim yoktur	25	40.3	20	32.3	11	17.7	4	6.5	2	3.2	2.00	1.07	1.15
20. Sıkıntılı ve güç durumlarla karşılaşmaktan çekinirim	5	8.1	18	29.0	20	32.3	14	22.6	5	8.1	2.94	1.08	1.18
21. Genellikle kendimi hüznü hissedirim	11	17.7	30	48.4	16	25.8	5	8.1			2.24	.84	.71
23. Olur olmaz düşünceler beni rahatsız eder.	11	17.7	23	37.1	17	27.4	9	14.5	2	3.2	2.48	1.05	1.11
24. Hayal kırıklıklarını öylesine ciddiye alırım ki hiç unutmam	12	19.4	26	41.9	13	21.0	8	12.9	3	4.8	2.42	1.09	1.20
26. Son zamanlarda kafama takılan sorular beni tedirgin eder	7	11.3	28	45.2	14	22.6	11	17.7	2	3.2	2.56	1.02	1.04
F1 Ortalama											2.44	.62	.38

Ek Tablo 5
İlköğretim Müfettişlerinin Çalıştıkları Ortamın Sahip Olduğu Değerlere İlişkin Görüşleri

Sorular	Hiçbir Zaman (1)		Çok Az (2)		Arasıra (3)		Çoğu Zaman (4)		Her Zaman (5)		AO	ss	v
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
93. Dünyanın güzelliklerine katkıda bulunabilmek	4	6.5	19	30.6	16	25.8	17	27.4	6	9.7	3.03	1.12	1.24
69. Yeteneklerimi geliştirmek			17	27.4	19	30.6	15	24.2	11	17.7	3.32	1.07	1.14
76. İşimdeki yeni fikirleri uygulayabilme şansına sahip olmak	3	4.8	23	37.1	19	30.6	9	14.5	8	12.9	2.94	1.11	1.24
92. Hep yenilikler düşünebilme	1	1.6	14	22.6	21	33.9	19	30.6	7	11.3	3.27	.99	.99
72. İşimdeki güzelliklerle ilgilenmek	1	1.6	5	8.1	26	41.9	25	40.3	5	8.1	3.45	.82	.68
70. İşimde yüksek standartlara ulaşmak			19	30.6	20	32.3	14	22.6	9	14.5	3.21	1.04	1.09
118. İşimde buluş yapan birisi olmak	15	24.2	24	38.7	9	14.5	10	16.1	4	6.5	2.42	1.21	1.46
73. Dünyayı güzelleştirecek şeyler yapmak	2	3.2	21	33.9	18	29.0	14	22.6	7	11.3	3.05	1.08	1.16
75. Kendi tarzıma uygun işleri seçmekte serbest olmak	8	12.9	23	37.1	13	21.0	11	17.7	7	11.3	2.77	1.22	1.49
98. İyi yaşayacak kadar kazanmak	3	4.8	22	35.5	19	30.6	13	21.0	5	8.1	2.92	1.04	1.09
112. İşimde başarı duygusuna sahip olmak			4	6.5	24	38.7	25	40.3	9	14.5	3.63	.81	.66
71. Yükselme olanaklarına sahip olmak	4	6.5	24	38.7	13	21.0	11	17.7	10	16.1	2.98	1.22	1.49
90. İşimde sürekli yeni şeyler öğrenmek	1	1.6	10	16.1	22	35.5	19	30.6	10	16.1	3.44	1.00	1.00
F2 Ortalama											3.11	.83	.70

Ek Tablo 6

İlköğretim Müfettişlerinin Çalıştıkları Ortamın Sahip Olması Gereken Değerlere İlişkin Görüşleri

Sorular	Hiçbir Zaman (1)		Çok Az (2)		Arasıra (3)		Çoğu Zaman (4)		Her Zaman (5)		AO	ss	v
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
49. Çabalarımın ürününü görebilmek					1	1.16	20	32.3	41	66.1	4.65	.52	.27
52. Amacı, insanlara yardım olan işlerde çalış					5	8.1	15	24.2	42	67.7	4.60	.64	.41
53. İşimde lider olmak	1	1.16	1	1.16	10	16.1	32	51.6	18	29.0	4.05	.82	.67
66. Tüm bilgi ve becerilerimi kullanmak benim için önemlidir							21	33.9	41	66.1	4.66	.48	.23
71. Yükselme olanaklarına sahip olmak					3	4.8	24	38.7	35	56.5	4.52	.59	.35
72. İşimdeki güzelliklerle ilgilenmek					5	8.1	27	43.5	30	48.4	4.40	.64	.41
76. İşimdeki yeni fikirleri uygulayabilme şansına sahip olmak					8	12.9	23	37.1	31	50.0	4.37	.71	.50
97. Yeni fikirler ve yöntemler kullanmak	1	1.16			8	12.9	23	37.1	30	48.4	4.31	.82	.68
107. Kendimi ortaya koyabileceğim bir işte çalışmak					4	6.5	29	46.8	29	46.8	4.40	.61	.38
112. İşimde başarı duygusuna sahip olmak					3	4.8	24	38.7	35	56.5	4.52	.59	.35
F3 Ortalama											4.44	.43	.18

Ek Tablo 7

Kendini Değerlendirme ve Olumlu Müfettiş Özellikleri Çapraz Tablosu

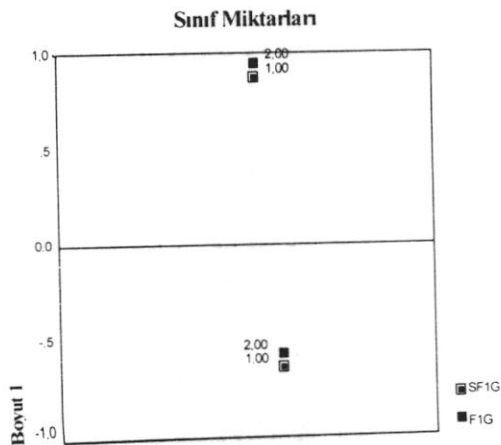
Değişkenler		SF1G		Toplam
		1	2	
F1G 1	N	11	25	36
	% F1G	30.6	69.4	100
	%SF1G	39.3	73.5	58.1
2	N	17	9	26
	% F1G	65.4	34.6	100
	%SF1G	60.7	26.5	41.9
Toplam	N	28	34	62
	% F1G	45.2	54.8	100
	%SF1G	100	100	100

$F1G \cdot SF1 = \text{Fisher Ki Kare (Chi-Square Test)}$:

.010, $SD = N-1$

F1G: Kendini Değerlendirme

SF1G: Olumlu Müfettiş Özellikleri

Ek Tablo 8

Kendini Değerlendirme ve Edilgen Müfettiş Özellikleri Çapraz Tablosu

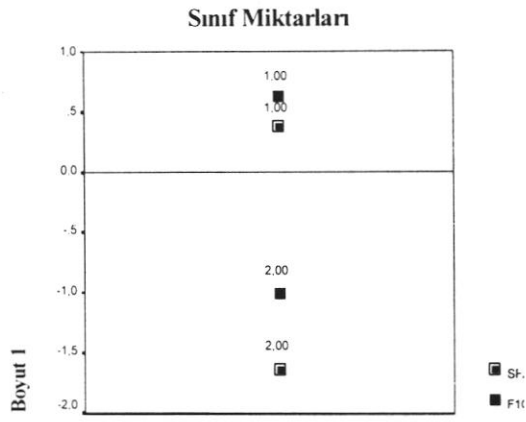
Değişkenler		SF2G		Toplam
		1	2	
F1G 1	N	32	4	36
	% F1G	88.9	11.1	100
	%SF2G	65.3	30.8	58.1
2	N	17	9	26
	% F1G	65.4	34.6	100
	%SF2G	34.7	69.2	41.9
Toplam	N	49	13	62
	% F1G	79	21	100
	%SF2G	100	100	100

$F1G \cdot SF2G = \text{Fisher Ki Kare (Chi-Square Test)}$:

.032, $SD = N-1$

F1G: Kendini Değerlendirme

SF2G: Edilgen Müfettiş Özellikleri

Toplam	N	46	16	62
% F1G		74.2	25.8	100
%SF5G		100	100	100

$F1G * SF5G = \text{Fisher Ki Kare (Chi-Square Test)}$:
.040, $SD = N-1$

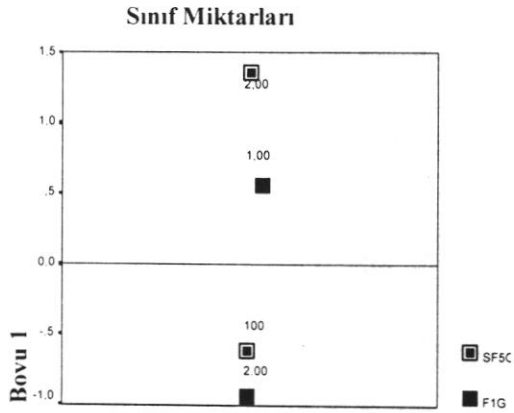
F1G: Kendini Değerlendirme

SF5G: Ben Merkezci Müfettiş Özellikleri

Ek Tablo 9

Kendini Değerlendirme ve Ben Merkezci
Müfettiş Özellikleri Çapraz Tablosu

Değişkenler		SF5G		Toplam
		1	2	
F1G	1	N	23	13
		% F1G	63.9	36.1
		%SF5G	50	81.3
2	N	23	3	26
	% F1G	88.5	11.5	100
	%SF5G	50	18.8	41.9

ADAY ÖĞRETMENLERİN ÖRGÜTSEL ADANMA ODAKLARI**Cevat CELEP* - Tuncer BÜLBÜL** - Binali TUNÇ******Özet**

Bu araştırmanın amacı, ortaöğretim (Genel Lise) okullarındaki öğretmenlerin çalıştıkları okula, öğretmen arkadaşlarına, öğretmenlik mesleğine ve öğretim işlerine dayalı olarak örgütsel adanmışlıklarının saptanmasını içermektedir. Araştırmanın evrenini 1998-1999 öğretim yılı I. Döneminde Edirne ilinde göreve başlayan aday öğretmenler oluşturmaktadır. Bulgulara göre, aday öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları olumludur. Öğretmenlik mesleğine adanma ölçeğine verilen yanıtlardan; öğretmenlik mesleğinden gurur duydukları bu mesleğin seçimine ilişkin kararın doğruluğuna inandıkları ve öğretmenlik mesleğinin değerlerini diğer mesleklerden üstün gördüklerini belirtmişlerdir. Öğretim işlerine adanma ölçeğine verdikleri yanıtlara göre, öğrencilerin görüşlerine önem verdikleri, ders dışında öğrencilere zaman ayırdıkları ve işlerine sarıldıklarını ifade etmektedirler. Fakat ek ders yapma istekleri, derse zamanında girme sorumluluklarının ve dersten zevk alma derecelerinin düşük olduğu saptanmıştır. Okula adanma ölçeğine göre, okulda başka derse girme ve okulun geleceği ile ilgilenme istekleri düşük düzeydedir. Öğretmenlerin bulundukları okuldan memnun olmaları ve okulun çalışma şevki uyandırması ile ilgili yargılar olumludur. Çalışma grubuna adanma ölçeğine verilen yanıtlara göre, okul ortamındaki arkadaşlıkları önemsedikleri, çoğunlukla en iyi arkadaşlarının okulda olduğunu, fakat bunu okul dışına taşımadıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca öğretmenler, öğretmen arkadaşlarından gurur duyduklarını ve insan ilişkilerinden mutlu olduklarını belirtmişlerdir.

Anahtar Kelime: Örgütsel Adanma, Adanma Odakları, Aday Öğretmen.

Abstracst**Prospective Teachers' Organizational Commitment**

The aim of this study is to determine the organizational commitment of the teachers working in the high schools (general high schools) towards the schools in which they work, their colleagues, professions and works. The study is in the firm of survey, the theoretical basis has been set up following the survey of the related writings. The survey has been applied to the teachers working in the general high schools so that the above mentioned commitment levels should be determined. The population of the study is the teachers beginning their professions in the first semester in Edirne in the education year of 1998-1999. According to the out comes of this study, the attitudes of student-teachers towards teaching profession is positive. By the answers given for the commitment scales of teaching profession; they are proud of teaching, they believe in their selection for the profession, they think that the values of teaching profession are greater than those of others. But, their continuity to profession and their attitudes towards the future of teaching profession are low. By the answer given for Commitment Scale to Teaching Issues, they give importance to the students' views, they spend time for the students out of the classes and enjoy their jobs. But their desires to extra work, to enter to the classes on time and to enjoy teaching for extra work are low. According to the commitment scale to school, the desires to take sub-courses and to deal with the future of the school are low. Their perception for their school and the desires created by the schools for them are positive. By the answers given for the Commitment Scale to Working Group, they think their friendship at school is important, they have their best friends at school, but they do not have any relations with those friends out of school.

Key Words: Organizational Commitment, Commitments' focus, Prospective teachers.

* Doç.Dr.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü .

** Ar.Gör.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü .

Problem

Bir toplumdaki en önemli toplumsal kurumlardan birisi de eğitim kurumudur. Eğitim kurumunun toplumdaki etki ve topluma yön verme derecesi, öncelikle eğitim örgütlerinin toplumsal beklentilere yönelik olarak sağlıklı işlemesine bağlıdır.

Bir örgütün etkililik derecesi, amacın toplumsal gereksinimlere yönelik, etkili örgütsel yapı, yeterli kaynak, bilimsel ve teknolojik gelişmelere dayanan tutarlı politikalar ve nitelikli işgücü ile sağlıklı çalışma koşullarını gerektirir. Bir örgütün en önemli girdisi insan ögesidir. Örgüt, etkililik için yapısal, fiziki ve ekonomik koşullara sahip olsa da sistemin işlemesinden sorumlu olan insana gerekli önem verilmez, gereksinimleri ve beklentileri dikkate alınmaz ise o sistemin verimli çalışması olanaklı olmayabilir.

İnsan girdisi, eğitim örgütlerinde daha da önem kazanmaktadır. Çünkü, diğer örgütlerde sistemin girdi-işlem-çıktı döngüsünün her hangi bir aşamasında insan ögesi yer alır. Hatta bu bazen otomasyona dayalı örgütlerde yok denecek kadar azdır. Oysa ki eğitim örgütlerinin girdi-işlem-çıktı döngüsünün her aşamasında insan ögesi söz konusudur. Girdisi öğrenci, işleyeni öğretmen çıktısı nitelikli işgücüdür. Ayrıca, öğrenciye kazandırılan şey de davranış değişikliğidir. Öyle ise eğitim örgütlerinde en önemli şey insan ve ürün olarak davranıştır.

Davranış; insanda gözlenilebilen, ölçülebilen bilinçli etkinliklerin tümüdür. Davranış değişikliği ve yeni davranış oluşturma, bireyin bu davranışı yapabilecek gelişim düzeyine sahip olması, bireyin istekli olması, uygun ortamın olması ile gerekli bilgi ve beceriyi edinmeyi gerektirir (Başaran, 1989). Bu bağlamda, öğrencilerde eğitim kurumunun amacına uygun davranış değişikliği oluşturma, öncelikle öğrenciyi bu davranış değişikliğine istekli kılacak uygun ortamı yaratma ve öngörülen bilgi ve beceriyi öğrencilere kazandırma gereğini ortaya koymaktadır. İşte bu aşamada, bu işi gerçekleştirmekle yükümlü olan öğretmenlerin bunları yapabilecek yeterliğe sahip olması ve bu etkinlikleri yapmaya güdüleyen koşulların varlığı önem kazanmaktadır.

Görevlerin etkili bir biçimde yapılma derecesi, çalışma ortamının niteliği ile ilişkilidir. Çalışma ortamı duygusu; örgütsel etkililik, çevre, iklim, örgütsel ideoloji, ekolojik alan, örgütsel bilgiye bağlı oluşmaktadır (Hoy, Tarter, Kottkamp, 1991). Çalışma ortamının özelliklerine bağlı olarak öğretmenlerin sahip oldukları çalışma ortamı duygusu, onların çalışma biçimlerini etkileyebilmektedir. Öğretmenlerin çalışma

ortamı duygularının dayanaklarını oluşturan etmenlerden birisi, öğretmenlerin çalışma ortamındaki nesnelere (meslek, iş, iş takımı, öğrenci, okul) karşı ilgi ve tutumlarıdır. Bu anlamda, öğretmenlerin bu nesnelere verdiği öneme ve bunlarla ilişkisinin niteliğine göre bir etkinlik göstermesi söz konusudur. İşte, işgörenin çalışma ortamındaki nesnelere karşı ilgisini belirten kavramlardan birisi de örgütsel adanmışlıktır. Örgütsel adanmışlık, işgörenin çalıştığı örgütün amaç ve değerlerini benimsemesi, gerçekleştirilmesi için beklenilenin ötesinde çaba göstermesi ve örgütte kalmayı sürdürme eğilimi oluşturmaktadır.

Eğitim örgütlerinin etkililik derecesi birçok öğeye dayalı olmakla birlikte bunların en önemlilerinden birisi, öğretme ve öğrenme sürecinde yer alan yönetici, öğretmen ve öğrenci etkileşimidir. Bu etkileşimde yönlendirici olan okul düzeyinde yönetici, sınıf düzeyinde öğretmendir. Bu bağlamda, öğretmenin kendisini okula, öğrencilerine, öğretim etkinliklerine, mesleğine ve iş arkadaşlarına adanması; diğer bir anlatımla öğretmenin bu grupların veya nesnelerin normatif beklentilerini ve formallığı aşan davranış göstermesi, okulun etkililiğine olumlu yönde etki edebilmektedir.

Bir meslekte veya mesleğe yüreklendirmede örgütün sağladığı dışsal ödüller (ücret, ünvan, makam, v.b.) ile çalışma ortamından elde edilen içsel ödüller önemlilik göstermektedir. Bu bağlamda, diğer mesleklere göre öğretmenlik mesleğinde içsel ödüllendirme önem taşımaktadır. Öğretmenler için en önemli içsel ödül kaynakları, okul, meslek, iş takımı ve öğrencilerin kendisi ile amaç ve değerleridir. Öğretmenlerin içsel ödül sağladığı bu öğeler, diğer örgütteki içsel ödül öğelerinden farklılık göstermektedir. Daha doğrusu, öğretmenlik mesleği, içsel ödülü artırmaya ve zenginleştirmeye daha elverişlidir. Bu, eğitim örgütlerinin aynı eğitimden geçmiş işgörene sahip olması, doğrudan veya dolaylı olarak insanla ilgili bir hizmet olması ve eğitim örgütünün katı olmayan bir örgütlenmeyi gerektirmesi (Kaya, 1991) gibi özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Ülkemizdeki öğretmenlerin, örgütlerden elde ettikleri dışsal ödül kaynaklarının (ücret, makam, yan ödeme v.s.) doyum sağlayıcı düzeyde olduğunu söylemek güçtür. En azından asgari yaşam koşullarını sağlayacak düzeyde olmadığı ileri sürülebilir. Diğer taraftan, öğretmenlik mesleğinin özelliğinden dolayı, öğretmenlerin örgüt içi statü yükselmeleri, diğer mesleklere göre yok denecek kadar azdır. Bu bağlamda, öğretmenlik mesleğinde içsel ödül, dışsal ödülünden daha önem taşımaktadır. Ancak bu, dışsal

ödüllere sahip olmak, ücretin, asgari yaşam standardını sağlamaktan uzak ve öğretmenlerin, günümüzde olduğu gibi, ikinci iş yapmalarını gerektirecek düzeyde olmasına haklılık kazandırmaz. Çünkü, bir mesleğin toplumdaki saygınlığını belirleyen etmenlerden birisi ekonomik getirisidir. Diğer taraftan, toplumu etkileme gücü ve önemlilik derecesi de saygınlığını artıran etmenlerdendir. Öğretmenlik mesleği, toplumdaki saygınlığını yitirdiğinde toplumun geleceği tehlikeye girer. Çünkü, meslekte niteliğin düşmesine neden olabilir.

Öğretmenlerin örgütsel adanmışlık düzeyi, okuldaki öğretmenlerarası etkileşime, öğretmen-öğrenci iletişimine, işlerin niteliğine ve öğretmenlerin mesleklerini algılama derecelerine bağlı görünmektedir. Ayrıca, öğretmenlerin, adanmışlıklarının nasıl sağlanacağı önemli bir sorun olarak varlığını sürdürmektedir. Düşük adanmışlık düzeyi, öğretmenlerin düşük iş başarıları göstermesi ile okuldan ayrılmasına neden olabileceği gibi, okul verimliliğini etkileyebilen sorunlar arasında yer almaktadır. Düşük adanmışlık gösteren öğretmenler, çalışma ortamında engelleyici davranış gösterdiği gibi, okulun öğretim amacından sapmasına da neden olabilmektedir. Sınıf ortamında, öğretmenin öğrenciyi okul amacı dışında davranış geliştirmeye yönelmesi ve bu doğrultuda çaba göstermesi söz konusu olabilir. Bu tür olumsuz davranışları zamanında kontrol etmek veya farkına varmak olanaklı olmayabilir. Çünkü, bu, eğitimde ürünün objektif olarak değerlendirmenin güçlüğünden kaynaklanmaktadır. Öğrencideki davranış değişikliğinin sonuçları, ancak uzun yıllar sonra gerçek anlamda anlaşılabilir. Eğitim süreci uzun zamana yayıldığından, öğretmenin olumsuz tutum ve davranışlarından kaynaklanan öğrencideki davranışsal ürünleri anında gözlemek olası değildir.

Amaç

Bu araştırmanın amacı, ortaöğretim okullarındaki (genel lise) öğretmenlerin çalıştıkları okula, öğretmen arkadaşlarına, öğretmenlik mesleğine ve öğretim işlerine dayalı olarak örgütsel adanmışlıklarının saptanmasını içermektedir.

Yöntem

Araştırma Modeli

Araştırma tarama modelindedir. Aday öğretmenlerin örgütsel adanmışlık tutumlarının okula adanma, çalışma grubuna adanma, öğretim işlerine adanma ve öğretmenlik mesleğine adanma boyutlarında saptanması için, genel liselerdeki öğretmenlere anket uygulanmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın çalışma evrenini 1998-1999 öğretim yılı I. Döneminde Edirne İlinde göreve başlayan aday öğretmenlerdir. Örneklem, evrende yer alan 65 aday öğretmenin hepsi alınmış olup, anketlerden bazılarının yanlış ve eksik doldurulmasından dolayı 57 anket değerlendirmeye alınmıştır.

Veriler ve Toplanması

Araştırma konusunda yayınlanmış Türkçe alanyazın bulunamadığı için, kuramsal temeli yabancı kaynaklı alanyazınlar oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır.

Ölçek Geliştirme

Eğitim örgütlerinin örgütsel adanmışlığının saptanmasına ilişkin anket 4 boyuttan oluşmaktadır. Bu nedenle her boyuta ilişkin ölçekler ayrı ayrı geliştirilmiştir.

Okula Adanma; öğretmenlerin okulun amaç ve değerlerini benimsemesi ve bunların gerçekleşmesi için fazla çaba göstermesi ile okulda kalma isteğini sürdürmesi olarak tanımlanmaktadır. Ölçek 14 maddeden oluşturulmuş; ancak madde analizi sonucu 5 madde elenerek 9 madde okula adanma ölçeğini oluşturmuştur. Olumsuz yargıyı içeren iki madde ters yönde puanlanmıştır.

Öğretmenlik Mesleğine Adanma; öğretmenin mesleğine yönelik tutumları olarak tanımlanmaktadır. Bu kavramsal yaklaşımlara dayalı olarak öğretmenlik mesleğine adanma ölçeği için 12 madde oluşturulmuştur. Ancak, madde analizi sonucu 6 madde elenmiştir.

Öğretim İşlerine Adanma; öğretim işinin (derslerin) öğretmenin günlük yaşantısındaki zihinsel ve psikolojik meşguliyet derecesine ilişkin öğretmenin işe yönelik tutumlarıdır. Ölçek 7 maddeden oluşturulmuştur.

Çalışma Grubuna Adanma; bireyin örgüt içindeki diğer işgörenlerle özdeşleşme ve bağlılık duygusu olarak tanımlanmaktadır (Randall, Cote, 1991). Bu açıdan öğretmenlerin okuldaki diğer öğretmenlere adanması, öğretmenler arasındaki özdeşleşme ve bağlılık duygusu ile birlikteliklerinin yoğunluğuna dayanmaktadır.

Çalışma Grubuna Adanma Ölçeği (GAÖ), Sheldon'un (1971) çalışma grubu bağlılığı -work group attachment- ölçeğine dayalı olarak geliştirilen 6 maddeden oluşturulmuştur.

Eğitim örgütlerinde öğretmenlerin örgütsel adanmışlığını ölçmek için geliştirilen ve 4 boyuttan oluşan eğitim örgütlerinin örgütsel adanmışlık ölçeği toplam 28 maddeden oluşmaktadır.

Eğitim Örgütlerinde Öğretmenlerin Örgütsel Adanmışlığı Ölçeğinin (ÖAÖ) öncelikle

tek boyutlu faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde faktör yükü .30'un üzerinde olan maddelerin yorumlanabilir nitelikte olmasından dolayı (Cohen, Lawrence, 1989: 369), .30'un üzerinde faktör yükü olan maddeler seçilmiştir. Bu analiz sonucu 28 maddenin tek bir faktör üzerinde yığılma gösterdiği gözlenmiştir.

Tablo 1
Eğitim Örgütlerinde Öğretmenlerin Örgütsel Adanmışlığı Ölçeğindeki
28 Maddenin 4 Faktörün Varimaks Çözümü
Faktör Analizi Sonuçları

Öğretmenlik Mesleğine Adanma (F1) Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı: .88	
9. Öğretmenlik mesleğini seçme kararını, yaşamında en olumlu karar olarak değerlendirme	.68
33. Öğretmenlikten gurur duyma	.82
34. Öğretmenlik mesleğinin değerlerini diğer mesleki değerlerden üstün görme	.80
48. Öğretmenlik mesleğinin çalışma hayatı için ideal meslek olarak algılama	.66
24. Öğretmenlik mesleği benim için önemlidir.	.78
14. Öğretmenlik mesleğinin geleceği beni gerçekten ilgilendirmekte	.56
43. Öğretmenlik mesleğinde tanınma isteği	.82
58. Ekonomik gereklilik olmasa da öğretmenliğe devam etme isteği	.35
54. Yeni bir meslek seçseydim öğretmenlik mesleğini seçmezdim*	.64
19. Özel yaşamındaki ilişkilerimde öğretmenlik mesleğine ters düşen davranışları göstermekten kaçınma	.34
Öğretim İşlerine Adanma (F2) Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı: .67	
27. Ders dışında ders konusunda öğrencilere zaman ayırma	.66
35. Ek ders yapma fırsatı arama	.36
52. Derse zamanında girme sorumluluğu	.32
15. İşe dört elle sarılma	.66
22. Öğrencinin aile yaşantısı hakkında bilgi edinme	.51
17. Başarısız öğrenci için fazla çaba gösterme	.67
50. Öğrencilerimle ilişkilerim sıcak ve cana yakın	.54
41. Öğrencilerimin görüş ve önerileri önemlidir.	.64
10. Ders yapmaktan zevk alma	.43
12. Benim için öğrencilerim önemlidir.	.36
Okula Adanma (F3) Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı: .68	
18. Alanla ilgili ders olmasa da okulda kalmak için başka derse girme isteğinde olma	.43
28. Okuldan gurur duyma	.67
62. Bu okulda gerçekten hiç çalışmamış olmayı isterdim	.68
38. Okulun çalışma şevki uyandırması	.66
29. Başka okulda çalışma şansına sahip olduğu halde, bu okulda çalışmaktan hoşlanma	.53
60. Okulun geleceği ile ilgilenme	.52
61. Okulun en iyi okul olduğu duygusu	.77
Çalışma Grubuna Adanma (F4) Cronbach Alfa Güvenirlik Katsayısı: .85	
36. Ders aralarında okuldaki diğer öğretmenlerle birlikte olmaktan hoşlanma	.65
40. Öğretmen arkadaşlarından gurur duyma	.77
23. Bu okuldaki insanlarsa ilişkiden mutluyum	.74
49. Okuldaki diğer öğretmen tarafından yakın dost olarak görülme algısına sahip olma	.73
11. Yaşamındaki en iyi arkadaşlarının okuldaki diğer öğretmenler olması	.68
16. Öğretmenlerle okul dışında da ilişkiyi sürdürme	.46
21. Kendini okuldaki diğer öğretmenlerin yakın dostu olarak görme	.82

(**) Ters yönde puanlanmıştır.

BULGULAR VE YORUM

Araştırma sonucu elde edilen bulgular, okula adanma, öğretim işlerine adanma, mesleğe adanma ve çalışma grubuna adanma başlığı altında ele alınmıştır.

Okula Adanma

Araştırmaya katılan aday öğretmenler okula adanma sorularına verdikleri yanıtların en yüksek yüzde oranları ve aritmetik ortalamaları dikkate alındığında; çoğu zaman ve her zaman olarak alanla ilgili ders olamasa da okulda kalmak için başka derse girme isteğinde olma ve okuldan gurur duymaktadırlar. Katılımcıların yaklaşık yarısı başka okulda çalışma şansına sahip olduğu halde bulunduğu okulda çalışmaktan hoşnut olduklarını belirtmişlerdir. Ara sıra ve çoğu zaman okulun çalışma şevki uyandırdığını ve okulun geleceği ile ilgilendiklerini belirtmişlerdir. Kendi okullarından daha iyi imkanlara sahip okulların bulunduğunu belirtmişler fakat; ters yönde puanlanmış olan 'Bu Okulda Çalışmamayı İsterdim' sorusuna % 54.4 oranında Hiçbir zaman yanıtını vermiştir.

Öğretim İşlerine Adanma

Öğretim işlerine adanma sorularına verdikleri yanıtlar; katılımcıların tamamına yakın kısmı 'çoğu zaman' ve 'her zaman' ders yapmaktan zevk aldıklarını, kendileri için öğrencilerinin önemli olduğunu, işe dört elle sarıldıklarını başarısız öğrenci için fazla çaba gösterdiklerini ders dışında ders konusunda öğrencilere zaman ayırdıklarını belirtmişlerdir. 'arasıra, çoğu zaman ve her zaman' ek ders yapma fırsatı aradıklarını, öğrenci görüş ve önerilerini önemli saydıklarını, öğrencileri ile sıcak ve cana yakın ilişki kurdukları, öğrencinin aile yaşantısı hakkında bilgi edindiklerini ve derse zamanında girme sorumluluğu taşıdıklarını belirtmişlerdir.

Öğretmenlik Mesleğine Adanma

Öğretmenlik Mesleğine Adanma sorularına verilen yanıtlar; katılımcıların tamamına yakın kısmı 'arasıra, çoğu zaman ve her zaman' öğretmenlik mesleğini seçme kararını yaşamında en olumlu karar olarak değerlendirdiklerini, öğretmenlik mesleğinden gurur duydıklarını, öğretmenlik mesleği değerlerini diğer mesleki değerlerden üstün gördüklerini, öğretmenlik mesleğini çalışma hayatı için ideal meslek olarak algıladıklarını, öğretmenlik mesleğinin kendileri için önemli olduğunu, öğretmenlik mesleğinde tanınma isteğinde olduklarını, ekonomik gereklilik olamasa da öğretmenliğe devam etme isteğinde olduklarını ve özel yaşantılarındaki ilişkilerinde

öğretmenlik mesleğine ters düşen davranışları göstermekten kaçındıklarını belirtmişlerdir. Yine büyük çoğunluk ters yönde puanlanmış olan 'Yeni Bir Meslek Seçseydim Öğretmenlik Mesleğini Seçmezdim' sorusuna hiçbir zaman yanıtını vererek olumlu yargılarını belirtmişlerdir.

Çalışma Grubuna Adanma

Çalışma grubuna adanma sorularına verilen yanıtlar; 'arasıra, çoğu zaman ve her zaman' ders aralarında okuldaki diğer öğretmenlerle birlikte olmaktan hoşlandıklarını, büyük çoğunluğun öğretmen arkadaşlarından gurur duydıklarını belirtmişlerdir. Çok az ve çoğu zaman, okuldaki insanlar arası ilişkiden mutlu olduklarını, çok az, ara sıra ve çoğu zaman okuldaki diğer öğretmenler tarafından yakın dost olarak görülme algısına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Hiçbir zaman ve arasıra yaşamındaki en iyi arkadaşlarının okuldaki diğer öğretmenler olduğunu, hiçbir zaman, ara sıra ve çoğu zaman öğretmenlerle okul dışında da ilişkiyi sürdürdüklerini, hiçbir zaman, arasıra ve çoğu zaman kendini okuldaki diğer öğretmenlerin yakın dostu olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Ölçekler arasındaki korelasyon testinde, Aday öğretmenlerin öğretmenlik mesleğine adanma (F1) ile öğretim işlerine adanmaları (F2) arasında doğrusal bir ilişkinin olduğu anlaşılmaktadır. Öğretmenlik Mesleğine Adanma Ölçeğinde (F1); öğretmenlik mesleğini seçme kararı, meslek ile ilgili olumlu yargıları ile öğretim işlerine adanma ölçeğindeki ders ve öğrencilerle ilgili tutumları arasında doğrusal ilişki vardır.

Tablo 2

Eğitim Örgütlerine Adanma Ölçeği Alt Boyutlarının Faktörlerarası Korelasyonu

Faktörler	F1	F2	F3	F4
Öğretmenlik Mesleğine Adanma (F1)	1			
Öğretim İşlerine Adanma (F2)	.18	1		
Okula Adanma (F3)	.32*	.29*	1	
Çalışma Grubuna Adanma (F4)	.37**	.05	.24	1
* .05 çift yönlü ilişki var (Pearson)				
** .01 çift yönlü ilişki var (Pearson)				

Öğretmenlik mesleğine adanma (F1) ile okula adanma (F3) arasında doğrusal bir ilişki vardır. Öğretmenlik Mesleğine Adanma Ölçeğindeki öğretmenlik mesleğiyle ilgili olumlu yargılar ile okula adanma ölçeğindeki bulunulan okula ilişkin olumlu ilişkiler birbiriyle aynı yönde ilişkilidir.

Öğretmenlik mesleğine adanma (F1) ile çalışma grubuna adanma (F4) arasında doğrusal bir ilişki vardır. Öğretmenlik mesleğine adanma ölçeğindeki yargılar ile çalışma grubuna adanma

ölçeğindeki yargılar birbiriyle etkileşim içindedir. öğretmenlik mesleğine ilişkin olumlu yargılara sahip olanlar çalışma grubuna karşı da olumlu yargılara sahiptirler. Öğretim işlerine adanma (F3) ile okula adanma arasında doğrusal bir ilişki vardır. Öğretim işlerine adanma ölçeğindeki yargılar ile okula adanma ölçeğindeki yargılar ilişkisi halindedir. Öğretim işlerine adanma (F3) ölçeğindeki yargılar ile çalışma grubuna adanma (F4) ölçeğindeki yargılar arasında düşük doğrusal bir ilişki bulunmuştur. Okula adanma (F3) ölçeğindeki yargılar ile çalışma grubuna adanma (F4) ölçeğindeki yargılar arasında doğrusal bir ilişki vardır

SONUÇ

Bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda; aday öğretmenlerin, mesleki kararlarının doğruluğuna inandıkları, meslekten gurur duydukları, mesleklerini önemsedikleri, geleceği ile ilgilendikleri ve meslekte tanınma isteğinde oldukları söylenebilir. Çoğu öğretmen meslekte varolan birçok zorluk ve sıkıntılara karşın, idealist olarak mesleği sürdürme inancını korumaktadır. Genelde öğretmenlerin bulundukları okulu benimsedikleri, okul ile ilgili olumlu yargılara sahip oldukları, derse girmekten ve öğrenciler ile ders içi ve ders dışı ilişki kurmaktan hoşlandıkları saptanmıştır. Yine çalışmaya katılanların çoğunlukla birlikte çalıştıkları öğretmen arkadaşlarını benimsedikleri

ve yakın ilişkiler kuma kararında oldukları saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Başaran. İ.E. (1991). *Eğitime Giriş*, Ankara.
- Celep, Cevat. (1998). "Eğitim Örgütlerinde Öğretmenlerin Örgütsel Adanmışlığı", *Eğitim ve Bilim Dergisi*, Cilt:22; Sayı: 108 s: 56-62, Ankara.
- Cohen, L., M. Lawrence. (1989). *Manion Research Method in Education*, New York. Routledge.
- Hoy. W.K., C.J. Tarter, R.B. Kottkamp. (1991). *Open Schools, Healthy Schools*, Newbury Park: Sage praduction.
- Kaya, Y.K., (1991). *Eğitim Yönetimi*, Ankara: Gül Yayınevi.
- Randall, D M., Joseph A. Cote, (1991). "Interrelationships of Work Commitment Constructs", *Work And Occupations*, Vol: 18, No: 2, May 1991, s: 194-211.
- Sheldon, M.E. (1971). "Investments and involvements as mechanisms producting commitment to the organization". *Administrative Sciences Quarterly*, Vol: 16, s: 143- 150.

Ekler

Ek Tablo 1

Aday Öğretmenlerin Okula Adanma Sorularına Verdikleri Yanıtlar

Sorular	Hiçbir Zaman (1)		Çok Az (2)		Arasıra (3)		Çoğu Zaman (4)		Her Zaman (5)		AO	ss	v
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
18. Alanla ilgili ders olmasa da okulda kalmak için başka derse girme isteğinde olma	26	15.6	5	8.8	8	14	5	8.8	13	22.8	2.54	1.66	2.75
28. Okuldan gurur duyma	6	10.5	4	7	9	15.8	17	29.8	21	36.8	3.75	1.31	1.72
29. Başka okulda çalışma şansına sahip olduğu halde, bu okulda çalışmaktan hoşlanma	5	8.8	3	5.3	11	19.3	9	15.8	29	50.9	3.95	1.32	1.73
38. Okulun çalışma şevki uyandırması	9	15.8	8	14	14	24.6	17	29.8	9	15.8	3.16	1.31	1.71
60. Okulun geleceği ile ilgilenme	4	7	8	14	16	28.1	8	14	21	36.8	3.60	1.31	1.71
61. Okulun en iyi okul olduğu duygusu	18	31.6	8	14	8	14	11	19.3	12	21.1	2.84	1.57	2.46
62. Bu okulda gerçekten hiç çalışmamış olmayı istedim	31	54.4	5	8.8	17	29.8	3	5.3	1	1.8	4.09	1.11	1.22

Ek Tablo 2

Aday Öğretmenlerin Öğretim İşlerine Adanma Sorularına Verdikleri Yanıtlar

Sorular	Hiçbir Zaman (1)		Çok Az (2)		Arasıra (3)		Çoğu Zaman (4)		Her Zaman (5)		AO	ss	v
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
10. Ders yapmaktan zevk alma							8	14	49	86	4.86	.35	1.12
12. Benim için öğrencilerim önemlidir.							8	14	49	86	4.86	.35	1.12
15. İşe dört elle sarılma							15	26.3	42	73.7	4.74	.44	1.20
17. Başarısız öğrenci için fazla çaba gösterme					1	1.8	22	38.6	34	59.6	4.58	.53	1.28
22. Öğrencinin aile yaşantısı hakkında bilgi edinme	4	7	2	3.5	18	31.6	22	38.6	11	19.3	3.60	1.07	1.14
27. Ders dışında ders konusunda öğrencilere zaman ayırma	1	1.8			10	17.5	19	33.3	27	47.4	4.25	.87	.76
35. Ek ders yapma fırsatı arama	4	7	2	3.5	15	26.3	17	29.8	19	33.3	3.79	1.16	1.35
41. Öğrencilerimin görüş ve önerileri önemlidir.					6	10.5	13	22.8	38	66.7	4.56	.68	.46
50. Öğrencilerimle ilişkilerim sıcak ve cana yakın					5	8.8	16	28.1	36	63.2	4.54	.66	.43
52. Derse zamanında girme sorumluluğu	7	12.3	4	7	6	10.5	20	35.1	20	35.1	3.74	1.34	1.80

Ek Tablo 3

Aday Öğretmenlerin Öğretmenlik Mesleğine Adanma Sorularına Verdikleri Yanıtlar

Sorular	Hiçbir Zaman (1)		Çok Az (2)		Arasıra (3)		Çoğu Zaman (4)		Her Zaman (5)		AO	ss	v
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
9. Öğretmenlik mesleğini seçme kararını, yaşamında en olumlu karar olarak değerlendirme	3	5.3	5	8.8	12	21.1	17	29.8	20	35.1	3.81	1.17	1.37
33. Öğretmenlikten gurur duyma	2	3.5	2	3.5	3	5.3	15	26.3	35	64.4	4.3.9	1.00	.99
34. Öğretmenlik mesleğinin değerlerini diğer mesleki değerlerden üstün görme	3	5.3			8	14	16	28.1	30	52.6	4.23	1.05	1.11
48. Öğretmenlik mesleğinin çalışma hayatı için ideal meslek olarak algılama	3	5.3	4	7	12	21.1	20	35.1	18	31.6	3.81	1.13	1.27
24. Öğretmenlik mesleği benim için önemlidir.	3	5.3			3	5.3	10	17.5	41	71.6	4.51	1.00	1.00
14. Öğretmenlik mesleğinin geleceği beni gerçekten ilgilendirmekte	2	3.5	1	1.8	6	10.5	9	15.8	39	68.4	4.44	1.00	1.00
43. Öğretmenlik mesleğinde tanınma isteği	3	5.3			4	7	7	12.3	43	75.4	4.53	1.02	1.04
58. Ekonomik gereklilik olmasa da öğretmenliğe devam etme isteği	4	7	6	10.5	8	14	10	28.1	28	40.4	3.84	1.26	1.60
54. Yeni bir meslek seçseydim öğretmenlik mesleğini seçmezdim*	28	49.1	5	8.8	15	26.3	4	7	5	8.8	3.82	1.35	1.83
19. Özel yaşamındaki ilişkilerimde öğretmenlik mesleğine ters düşen davranışları göstermekten kaçınma	1	1.8			3	5.3	10	17.5	41	71.6	4.51	.76	.58

Ek Tablo 4
Aday Öğretmenlerin Çalışma Grubuna Adanma Sorularına Verdikleri Yanıtlar

Sorular	Hiçbir Zaman (1)		Çok Az (2)		Arasıra (3)		Çoğu Zaman (4)		Her Zaman (5)		AO	ss	v
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%			
36. Ders aralarında okuldaki diğer öğretmenlerle birlikte olmaktan hoşlanma	3	5.3	3	5.3	17	29.8	18	31.6	16	28.1	3.72	1.10	1.21
40. Öğretmen arkadaşlarından gurur duyma	6	10.5	6	10.5	18	31.6	15	26.3	12	21	3.37	12.3	1.52
23. Bu okuldaki insanlararası ilişkiden mutluym	10	17.5	11	19.3	10	17.5	21	36.8	5	8.8	3.00	1.28	1.64
49. Okuldaki diğer öğretmen tarafından yakın dost olarak görülme algısına sahip olma	4	7	11	19.3	20	35.1	18	31.6	4	7	3.12	1.04	1.07
11. Yaşamındaki en iyi arkadaşlarının okuldaki diğer öğretmenler olması	15	26.3	10	17.5	23	40.4	8	14	1	1.8	2.47	1.09	1.18
16. Öğretmenlerle okul dışında da ilişkiyi sürdürme	17	29.8	4	7	18	1.6	11	19.3	7	12.3	2.77	1.39	1.93
21. Kendini okuldaki diğer öğretmenlerin yakın dostu olarak görme	13	22.8	10	17.5	18	31.6	13	22.8	3	5.3	2.70	1.21	1.46

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE SALDIRGANLIK, BENLİK SAYGISI VE DENETİM ODAĞI İLİŞKİSİ*

Adnan KULAKSIZOĞLU**

O.Tolga ARICAK***

Özet

Bu çalışmada Trakya Üniversitesi'nin çeşitli bölümlerinde öğrenim gören öğrencilerin farklı değişkenlerle birlikte, saldırganlık, benlik saygısı ve denetim odakları arasındaki ilişki araştırılmak istenmiştir. Araştırmanın örneklemini 550 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada uygulamaya katılan öğrencilerin bir ihtiyaç olarak saldırganlık düzeylerini tespit etmek amacıyla Sıfat Tarama Listesi; Benlik Saygısı düzeylerini tespit etmek amacıyla Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği ve Denetim Odağının yönünü tespit etmek amacıyla Rotter'in Denetim Odağı Ölçeği kullanılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular, kuramsal bilgilere dayandırılarak yorumlanmış ve bu doğrultuda önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: Saldırganlık, Benlik Saygısı, Denetim Odağı.

Abstract

The Relations Among Aggression, Self-Esteem and Locus of Control in the University Students

In the present study, the relations among the variables such as aggression, self-esteem and locus of control were investigated among the students in different departments of Trakya University. The sample was randomly selected from the classes of these departments. The sum of the subjects was 550 students. In the study, Adjective Check List (for aggression level); Rosenberg Self-Esteem Scale and Rotter's Locus of Control Scale were used. The results were interpreted and suggestions were provided accordingly.

Key Words: Aggression, Self-Esteem, Locus Of Control.

* M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 1995 yılında tamamlanan master tezinin bir kısmının özetidir. Bu makale IV. Ulusal PDR Kongresi'nde (1-3 Eylül 1997 Ankara) bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof.Dr.; Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

*** Ar.Gör.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü.

GİRİŞ

Her birey bir diğerinden benzersiz ve eşsiz bir yapıdadır. Kişilik de bu farklılık içinde gelişir. Bilindiği gibi kişilik, bireyin benlik sisteminin görüngüsel ve fonksiyonel bir örüntüsüdür (Özoğlu, 1975). Bireylerin ihtiyaçları ve davranışları da benlik sisteminden doğrudan etkilenmektedir. Bireyin çocukluktan itibaren bedensel, zihinsel, duygusal, sosyal ve psikoseksüel gelişimi, öğrenmeleri, aldığı modeller, deneyimleri, yakın çevresinden ve diğer insanlardan aldığı geribildirimler, olaylara yüklediği anlamlar ve beklentileri sonucunda bireyin benlik kavramı oluşur. Benlik kavramı, benlik sistemi içinde merkezi role sahip bir yapılanımdır. Bireyin davranışlarını belirleyen önemli bir unsur olduğundan benlik kontroluyla da yakından ilişkilidir. Bireyin kendini tanımlayışı, inançları, değerleri, beklentileri, kendinin ve çevresinin kendisine atfettiği (yüklediği) değer, olaylar karşısında vereceği tepki(leri)nin de belirleyicisi olmaktadır.

Bireyin kendini tanımlarken, kendi yaşamında rol oynayan olaylar karşısında kendisini yerleştirdiği konum bireyin benlik kontrolünün odağı olmaktadır. Eğer birey, kendi yaşamında rol oynayan olaylar karşısında kendisini pasif ve elikolu bağlı olarak görüyorsa dıştan denetimli; olayların sorumluluğunu kendi davranışlarında ve kendisini etken olarak görüyorsa içten denetimli olmaktadır (Rotter, 1966).

Gelişim süreci içinde gelişen ve değişen benlik kavramının, birey için her yönüyle hoşnutluk verici bir yapıda olduğunu söylemek oldukça güçtür. Bireyin kendisine ilişkin olarak hoşnut olduğu, değer verdiği ve sevdiği yönleri olduğu gibi kırıklık yaşadığı, hoşlanmadığı ve sevmediği yönleri de olabilir. İşte bireyin kendisine ilişkin değerlilik yargısı, bireyin benlik saygısını oluşturmaktadır (Biehler, 1976: 518). Bu yargının benlik kavramına ilişkin olarak geniş ya da dar bir yer kaplaması yüksek ya da düşük benlik saygısına neden olmaktadır. Cohen (1968: 383)'e göre benlik saygısı, bireyin toplum içindeki davranışlarını etkileyen, olaylar karşısında vereceği tepkileri belirleyen önemli bir yapılanımdır. Benlik saygısı bireyin gelişimi boyunca şekillenir.

Benlik saygısının ve kontrol/denetim odağının bireyin davranışları üzerinde önemli etkisi olduğunu düşünen araştırmacılar, hipotezlerini test etmek amacıyla çeşitli araştırmalar yapmışlardır. Benlik saygısının ve

denetim odağının davranışlar üzerindeki etkisini araştıran çeşitli araştırmalar mevcuttur. Örneğin Coopersmith (1967), düşük benlik saygısına sahip bireylerin, olaylar üzerinde yeterli kontrol geliştiremediklerini ifade etmiştir. Yine Yardley ve Hones (1987: 166) olumlu benlik duygusuna sahip olanların olaylara karşı kişisel kontrol duygularının daha güçlü olduğunu; olumsuz benlik duygusuna sahip bireylerin ise çevreleri üzerindeki kontrol inançlarının düşük olduğunu belirtmişlerdir.

Bu çalışmada ise literatür bulguları ışığında, birbiriyle anlamlı bir ilişki gösterdiği ve davranışlar üzerinde önemli etkileri olduğu düşünülen benlik saygısı ve denetim odağının, toplumda sıkça rastlanan ve tüm bireylerde doğal bir özellik olarak varolan saldırganlık (düzeyi) ile anlamlı bir ilişkisinin olup olmadığı araştırılmak istenmiştir.

Bireyde varolan böylesine önemli bir özelliğin incelenmesindeki amaç, bireysel ve toplumsal bazda önemli boyutlarda doğurduğu sonuçlardır. Son yıllarda üniversitelerimizde gözlenen yıkıcı eylemler de saldırganlığın açık olarak sergilenmesidir ve muhtemelen bu tür eylemlerde bulunan bireyler bunu bir ihtiyaca yönelik yapmakta ve bu da bireyin benlik sisteminden etkilenmektedir. Örneğin Ausubel (1958: 294), "ailenin bireyi reddetmesi sonucunda birey, benlik saygısını ifade tarzı olarak düşmanlık, saldırganlık, şiddet ve kin dolu hayaller gösterebilir" demektedir. Sears ise okulda ve oyunlarda saldırgan tutumlar gösteren çocukların annelerinin, okulöncesi dönemden itibaren çocuğu reddedici ve sıklıkla cezalandırıcı olduklarını bulmuştur. Korner de düşsel saldırganlığın farklı türleriyle gerçek hayat arasında pozitif korelasyon bulmuştur (Ausubel, 1958: 332-333).

Saldırganlık, genel olarak kendine ya da başkasına zarar verme amacını içeren duygu, düşünce ve davranışlar bütünüdür (Moyer, 1975; Rosenzweig & Leiman, 1989; Michaud, 1991). Buss (1961)'a göre saldırganlık, doğrudan ya da dolaylı olabileceği gibi sözel ya da fiziksel, aktif ya da pasif bir şekilde; Schott'a göre ise düşsel imgeler biçiminde gözlenebilir (Campbell ve diğerleri, 1985). Bu çalışmada incelenmiş olan saldırganlık, gözlenen bir davranış olarak değil, bireyde bir ihtiyaç olarak varolan saldırganlık düzeyidir. Tüm bu ifadeler ışığında şu sorulara yanıt bulmak amaçlanmıştır:

1. Cinsiyete göre saldırganlık düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

2.Cinsiyete göre denetim odağının yönü farklılaşmakta mıdır?

3.Bölmelere göre saldırganlık düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

4.Bölmelere göre benlik saygısı düzeyleri arasında bir fark var mıdır?

5.Saldırganlık, benlik saygısı ve denetim odağı arasında çoklu bir ilişki var mıdır?

YÖNTEM

Bu araştırma ilişkisel tarama türünde bir araştırmadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini T.Ü. Tıp Fakültesi, Mimarlık-Mühendislik Fakültesi, Eğitim Fakültesi ve Edirne Meslek Yüksekokulu öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklemi ise bu fakültelerden seçkisiz küme örnekleme ile alınmış sınıflardaki 550 öğrenci oluşturmaktadır.

$$n = \left(\frac{z_{\alpha/2} \cdot \sigma}{e} \right)^2$$
 formülünden yola çıkarak

örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır (Akhun, 1991: 54). Öğrencilerin 274'ü (%49.8) kızlardan, 276'sı (%50.2) da erkeklerden oluşmaktadır.

Tablo 1'de de görüldüğü üzere üç fakültenin altı ayrı bölümüne ve bir yüksekokulun iki ayrı bölümüne uygulama yapılmıştır. Sınıf Öğretmenliği, Yabancı Diller Öğretmenliği ve Beden Eğitimi Öğretmenliği Eğitim Fakültesi'ne; Mimarlık ve Makina Mühendisliği bölümleri ise Mühendislik-Mimarlık Fakültesine bağlı bölümlerdir.

Tablo 1
Bölmelere ve Sınıflara Göre Öğrencilerin
Frekans ve Yüzdeleri

Bölmeler	Öğrenci Sayısı	Yüzde (%)	1. Sınıf f	1. Sınıf %	4. Sınıf f	4. Sınıf %
1.Sınıf Öğretmenliği	76	13.8	38	6.91	38	6.91
2.Yabancı Diller	40	7.3	40	7.27	---	---
3.Beden Eğitimi	29	5.3	29	5.27	---	---
4.Tıp Fakültesi	120	21.8	47	8.54	73	13.27
5.MYO Elekt. Elektro.	72	13.1	72	13.1	---	---
6.MYO Muhasebe	50	9.1	50	9.1	---	---
7.Mimarlık	98	17.8	45	8.18	53	9.64
8.Makine Mühendisliği	65	11.8	33	6.0	32	5.81
TOPLAM	550	100	354	64.36	196	35.64

Yabancı Diller, Beden Eğitimi ve MYO bölümlerinin 4. sınıf öğrencileri olmadığı için sadece 1. sınıf öğrencilerine uygulama yapılmıştır. 1. sınıf, üniversiteye yeni gelen öğrencileri, 4.

sınıf da üniversiteden mezun olma aşamasındaki öğrencileri içerdiğinden tüm bölümlerden sadece bu iki sınıf düzeyinin alınması uygun görülmüştür.

Ölçme Araçları

Uygulamada öğrencilere ilk olarak grubun saldırganlık düzeyini ölçmek amacıyla "Sıfat Tarama Listesi" (STL), benlik saygısı düzeyini ölçmek amacıyla "Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği", bireyin denetim odağını belirlemek amacıyla da "Rotter'in İç - Dış Denetim Odağı Ölçeği" uygulanmıştır. Bundan başka öğrencilerin cinsiyet, bölüm ve sınıf düzeylerini belirtmeleri istenmiştir.

1. Sıfat Tarama Listesi (Adjective Check List)

Sıfat Tarama Listesi 1993 yılında Savran tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, geçerlik, güvenirlik ve norm çalışması yapılmıştır. Testin ilk üç alt bölümü ve 28 alt ölçeği bu çalışmalar kapsamında tutulmuştur. Alt ölçeklerden biri de bireyin saldırganlık ihtiyacını tespit etmeyi amaçlayan saldırganlık alt ölçeğidir. Test 300 sıfattan oluşmaktadır. İşaretlenen her sıfat olumlu ve olumsuz olarak, değişik alt ölçeklere ilişkin özellik için (başatlık, saldırganlık, bağımsızlık vb. alt ölçekleri gibi) tanımlayıcı olmaktadır. Her alt ölçek için öncelikle ham puanlar elde edilmekte, daha sonra bunlar Savran'ın oluşturduğu norm tablosundan standart puanlara çevrilebilmektedir. Her alt ölçeğin ve tüm testin iç tutarlılık katsayıları belirlenmek suretiyle güvenirlik çalışması yapılmıştır. Testin tümüne ilişkin yarı test tutarlılık katsayısı .93'tür. Tüm alt ölçeklerden elde edilen cronbach α katsayılarının ortalaması .68'dir.

Testin uyum geçerliğinin belirlenmesinde Kuzgun tarafından Türkiye koşullarına uygun geçerlik, güvenirlik ve norm çalışması yapılan Edwards Kişisel Tercih Envanteri seçilmiştir. Sıfat Tarama Listesinin ihtiyaç ölçekleri (bunlardan biri de saldırganlık alt ölçeğidir) ile Edwards'ın kişisel tercih envanteri sonuçları arasında, bütün alt ölçekler için en az .05 düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Testin yapı geçerliğinin belirlenmesi çalışmasında alt ölçeklerin tümü birbirleriyle .20 ile .80 arasında ilişki göstermişlerdir. Bu durum testin geçerliğinin olumlu bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Test 16 yaş ve üstü bireylere uygulanmaktadır (Savran, 1993).

2. Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği

Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği Rosenberg tarafından 16 yaş ve üstü gençlerin benlik saygısı düzeyini belirlemek amacıyla

geliştirilmiş, bireysel ve grup olarak uygulanabilen bir kağıt kalem testidir. Test 63 maddeden ve 12 alt ölçekten oluşmaktadır.

Ölçek Rosenberg tarafından genel olarak Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği olarak isimlendirilmiştir (Wylie, 1974: 181). Fakat Benlik Saygısı alt ölçeği ilk 10 sorudan oluşmaktadır. 10 sorudan elde edilen puan doğrultusunda düşük puan yüksek benlik saygısını, yüksek puan düşük benlik saygısını düşündürmektedir. Çuhadaroglu tarafından Türkçe'ye çevrilen ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılmıştır. Testin kriter geçerlik katsayısı, .71 olarak bulunmuştur. Test-tekrar test güvenilirliği çalışması sonucunda, her alt test için ayrı ayrı elde edilen güvenilirlik katsayılarının .46 ile .89 arasında değiştiği bulunmuştur (Ramazan, 1988:517-520).

3. Rotter'ın İç-Dış Denetim Odağı Ölçeği (RİDDOÖ)

Rotter tarafından geliştirilen bu ölçek 29 maddeden oluşmakta ve bireylerin genelleşmiş kontrol beklentilerinin, içsellik-dışsallık boyutu üzerindeki konumunu saptamayı amaçlamaktadır. Her madde, zorunlu seçmeli cevaplama türünde ikişer seçeneği kapsamaktadır. Altı madde ölçeğin amacını gizlemek için dolgu olarak yerleştirilmiştir ve diğer 23 maddenin dışsallık yönündeki seçenekleri 1'er puanla değerlendirilmektedir. Böylece ölçek puanları 0 ila 23 puan arasında değişmekte ve yükselen puan dış denetim odağı inancının artmasına işaret etmektedir.

RİDDOÖ'yü Türkçe'ye Dağ uyarlamıştır. Testin geçerlik ve güvenilirlik çalışması üniversite öğrencileri üzerinde yapılmıştır. RİDDOÖ'nün test-tekrar test güvenilirlik katsayısı .83'tür. Ölçeğin KR-20 tekniğiyle hesaplanan güvenilirlik katsayısı .68, Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı ise .70 olarak bulunmuştur (N=532). Deneklerin görüşme denetim odağı puan ortalaması ile RİDDOÖ puanları arasında .69'luk bir Pearson korelosyonu elde edilmiştir. Bu da aracın ölçtüğü boyutu, kabul edilebilir düzeyde geçerli bir şekilde ölçeğini göstermektedir (Dağ, 1991: 11).

İşlemler

Uygulama 1995 yılının Mart ayında yapılmıştır. Uygulama sırasıyla Tıp, Mimarlık-Mühendislik ve Eğitim Fakülteleri ile Meslek Yüksek Okulu öğrencilerine farklı günlerde ders bitiminden sonra grup halinde yapılmıştır. Uygulamalar araştırmacı tarafından yapılmıştır. Uygulamalar, ortalama 60 dakika kadar sürmüştür.

İstatistik Analizler

Sonuçların istatistiki analizi, excell windows bilgisayar programında yapılmıştır. İki aritmetik ortalama arasındaki farka bakarken t-testi, üç ve daha fazla aritmetik ortalama arasındaki farka bakarken tek yönlü varyans analizi ve iki sürekli değişken arasındaki ilişkiye bakarken pearson momentler çarpımı korelasyon tekniği kullanılmıştır.

BULGULAR

Amaç sorularına yanıt bulmak için yapılan istatistik analizler sonucunda aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

1. Erkek öğrencilerin saldırganlık puanları kız öğrencilere göre anlamlı düzeyde yüksektir.

Tablo 2

Cinsiyete Göre Saldırganlık Düzeylerinin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

		$\bar{X}$	S	d		
Kız	74	8.98	.07	48	20	<.05
Erkek	76	0.83	0.08			

Tablo 2'de de görüldüğü gibi kız öğrencilerin saldırganlık puanı ortalaması 48.98, erkek öğrencilerin saldırganlık puanı ortalaması ise 50.83'tür. Uygulanan t-testi değeri 2.20 olup, gözlenen ortalamalar farkının .05 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

2. Kız öğrenciler erkek öğrencilere göre daha dıştan denetimli bulunmuştur.

Tablo 3

Cinsiyete Göre Denetim Odağı Puanlarının Ortalamaları, Standart Sapmaları ve t Değerleri

		$\bar{X}$	S	d		
Kız	74	1.54	95	48	20	<.01
Erkek	76	0.15	81			

Tablo 3'de de görüldüğü gibi kız öğrencilerin denetim odağı puanı ortalaması 11.54, erkek öğrencilerin denetim odağı puanı ortalaması ise 10.15'tir. Uygulanan t-testi değeri 4.20 olup, gözlenen ortalamalar farkının .01 düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir.

3. Bölümlere göre saldırganlık puanları arasında anlamlı bir fark yoktur. Karşılaştırılan sekiz grubun ortalamaları arasında anlamlı fark olmadığı saptanmıştır.

Tablo 4
Bölgümlere Göre Saldırganlık Düzeyleri için
Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi

Kaynak	d	KT	O	F	P
Gruplararası	7	424.45	0.64	65	
Gruplarıçi	42	50479.05	3.13		
Toplam	49	50903.5			

Tablo 4'de de görüldüğü gibi yapılan bir boyutlu varyans analizi sonucunda F değeri 0.65'tir (F:2.03;Sd:7,542;P=0.71>0.05). Karşılaştırılan sekiz grubun ortalamaları arasında anlamlı fark olmadığı saptanmıştır.

4.Bölgümlere göre benlik saygısı düzeyleri arasında anlamlı bir fark vardır.

Tablo 5
Bölgümlere Göre Benlik Saygısı Düzeyi için
Yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi

Kaynak	d	KT	KO		
Gruplararası		39.28	61	79	<.01
Gruplarıçi	42	1088.90	2.01		
Toplam	49	1128.18			

Tablo 5'de de görüldüğü gibi yapılan tek yönlü varyans analizi sonucunda F değeri 2.79'dur (F:2.66;sd:7,542;P=0.007<.01). Karşılaştırılan sekiz grubun ortalamaları arasında anlamlı fark olduğu saptanmıştır. Sekiz grubun ortalamaları arasında t-testi yapılmak suretiyle farkın hangi grup ortalamaları arasında anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ortalamalar arası t-testi sonucunda Sınıf Öğretmenliği bölümü ile Yabancı Diller bölümü (Yabancı Diller bölümü lehine P<.01), Beden Eğitimi bölümü (Beden Eğitimi bölümü lehine P<.05), Mimarlık ve Makina Mühendisliği bölümleri (Mimarlık ve Makina Mühendisliği bölümleri lehine P<.05) arasında; Tıp Fakültesi ile Yabancı Diller bölümü (Yabancı Diller bölümü lehine P<.01) arasında; Meslek Yüksek Okulu Elektrik-Elektronik ve Muhasebe bölümleri ile Yabancı Diller bölümü (Yabancı Diller bölümü lehine P<.05) arasında ve Meslek Yüksek Okulu Elektrik-Elektronik bölümleri ile Mimarlık bölümü (Mimarlık bölümü lehine P<.05) arasında anlamlı düzeyde fark vardır.

Bölgümlere göre öğrencilerin frekans dağılımı, benlik saygısı puanı ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6'ya bakıldığında en yüksek ortalamaya sahip bölüm 1.91 ile Sınıf Öğretmenliği bölümü; en düşük ortalamaya sahip bölüm ise 0.95 ile Yabancı Diller bölümü

olmaktadır. Burada düşük ortalama benlik saygısının yükseldiğini göstermektedir.

Tablo 6
Bölgümlere Göre Öğrencilerin Frekans
Dağılımı, Benlik Saygısı Puan Ortalaması ve
Standart Sapmaları

BÖLÜM	f	$\bar{X}$	S
Sınıf Öğretmenliği	6	91	33
Yabancı Diller	0	95	03
Beden Eğitimi	9	24	24
Tıp Fakültesi	20	68	69
MYOElektrikElektro.	2	79	40
MYOMuhasebe	0	60	41
Mimarlık	8	34	43
Makina Mühendisliği	5	40	19

5.a.Saldırganlık ile benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

b.Saldırganlık ile denetim odağı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

c.Benlik saygısı ile denetim odağı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benlik saygısı ve denetim odağı arasındaki ilişki katsayısı 0.18 olup, bu değer .01 düzeyinde (sd=548) anlamlıdır.

d.Benlik saygısı (2) ve denetim odağı (3) birlikte, saldırganlık (1) ile anlamlı bir ilişki göstermemektedir.

e.Saldırganlık ve denetim odağı birlikte, benlik saygısı ile anlamlı bir ilişki göstermektedir. İlişki katsayısı 0.18 olup, bu değer .01 düzeyinde (sd=548) anlamlıdır.

f.Saldırganlık ve benlik saygısı birlikte, denetim odağı ile anlamlı bir ilişki göstermektedir. İlişki katsayısı 0.17 olup bu değer .01 düzeyinde (sd=548) anlamlıdır.

Bu üç değişkenin birbirleriyle gösterdikleri korelasyon katsayıları ve anlamlılık düzeyleri Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7
Saldırganlık, Benlik Saygısı ve Denetim
Odağının İkili ve Çoklu İlişki Katsayıları ve
Anlamlılık Düzeyleri

	12	13	23	r1.23	2.13	3.12
r	-0.05	.03	18	0.06	18	17
P	--	--	.01	---	01	01

Not: Saldırganlık için 1, Benlik Saygısı için 2 ve Denetim Odağı için 3 kullanılmıştır. Serbestlik Derecesi her bir ilişki için sd=548'dir.

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Erkek öğrencilerin saldırganlık puanlarının ortalamaları, kız öğrencilere göre anlamlı derecede yüksektir. Bu sonuç Edwards'ın, Kişisel Tercih Envanterinin norm çalışmalarını yürütürken elde ettiği sonuçlarla uyusmaktadır (Kuzgun, 1989: 7).

Pekçok toplumda olduğu gibi bizim toplumumuzda da kızlar genellikle pasif ve empatik değer beklentileriyle sosyalleşiyorken, erkekler ise başat olma, güç kullanma ve saldırgan bir dille konuşma gibi değerlerle sosyalleşmektedir. Yine bu yorum içinde Montagu (1976: 89)'nın ifade ettiği erkeklik hormonu olan androjenin saldırganlık düzeyi üzerinde önemli rol oynadığına dair bilgiyi gözönünde tutmakta yarar vardır. Sonuç olarak bu farklılığın, hormonal temelli olmak üzere, ağırlıklı olarak toplumumuzdaki farklı yetiştiriliş ve öğrenme biçimlerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Saldırganlık, sadece belli ortamlarda olmayıp aileden okula kadar uzanan geniş bir yelpazenin içinde gözlenmektedir. Bu da artık nedeni bilimsel olarak anlaşılan yıkıcı saldırganlığa karşı gerekli önlemlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır. Bu konuda anne baba, eğitimci ve ilgili kamu ve yayın kuruluşlarına önemli görevler düşmektedir. Herşeyden önce anne babalar ve anne baba adayı olan gençler eğitilmelidir. Normal cinsiyet rollerini kazandırmanın yanı sıra, "empatik anlayış" becerisinin bilinçli bir şekilde hem kızlara hem de erkeklere verilmesi gerekmektedir. Yine tüm bireyleri olumsuz olarak etkileyen şiddet içerikli yayımların ilgili yayın kuruluşları ve en etkili kontrol mekanizması olan aile tarafından kontrol edilmesi gerekmektedir. Okullardaki rehberlik birimlerine işlerlik kazandırılmalıdır. Gençlerle yapılacak etkileşim ve kısa süreli psikodrama grupları, onların empatik anlayış becerilerini geliştirecek, kendileriyle ve başkalarıyla ilgili olarak farkındalık kazanmalarını sağlayacaktır. Bu açıdan rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında ele alınmalıdır.

Farklı bölümlerde öğrenim görme ile saldırganlık düzeyi arasında anlamlı fark bulunmadığı tespit edilmiştir. Mesleğin bireyin benliğini tanımlamada önemli bir unsur olduğu düşünülmüştür. Fakat bu bulgu sonucunda bölümün tek başına saldırganlık düzeyini etkilemede önemli bir unsur olmadığı söylenebilir.

Farklı bölümlerde öğrenim görme ile benlik saygısı düzeyi arasında anlamlı fark bulunduğu tespit edilmiştir. Sınıf Öğretmenliği

bölümü öğrencilerinin benlik saygısı ortalamaları, Yabancı Diller, Beden Eğitimi, Mimarlık ve Makina Mühendisliği bölümü öğrencilerinin ortalamalarından anlamlı düzeyde düşüktür. Yine Yabancı Diller bölümü öğrencilerinin ortalamaları Tıp Fakültesi, MYO Elektrik-Elektronik ve Muhasebe bölümü öğrencilerinin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksektir. Mimarlık bölümü öğrencilerinin ortalamaları da MYO Elektrik-Elektronik öğrencilerinin ortalamalarından anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur.

Sınıf Öğretmenliği bölümünün amacı, Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde istihdam edilmek üzere ilkökul öğretmeni yetiştirmektir. Toplumumuzda öğretmenlik mesleği (özellikle ilkökul öğretmenliği) geçen yıllara oranla cazibesini yitirmiş ve "bir şey olamazsan öğretmen olursun" anlayışı bu mesleğin genel saygınlığını zedelemiştir. Bu bakış açısıyla bu bölümde öğrenim gören öğrencilerin, kendi benliklerini tanımlamada önemli bir unsur olan mesleği benimsememeleri, benlik saygısını zedeleyen bir etken olabilir.

Yabancı Diller (İngilizce ve Almanca) bölümünün diğer pek çok bölümden anlamlı düzeyde yüksek benlik saygısına sahip olması öğrencilerin dil ile birlikte almış oldukları yabancı kültürünün etkisi olabilir. Toplumumuzda yaygın olarak batı kültürüne karşı bir hayranlık ve sempati söz konusudur. Yabancı Diller bölümünün farklılığı, toplumun bakışı ve dolayısıyla bireylerin kendilerine bakış açısından ve alınan eğitimden kaynaklanabilir.

Bu bulgu, kişinin kendini tanımlamasında mesleğin önemini vurgulayan önemli bir sonuçtur. Bu da mesleki rehberliğin önemini bir kez daha göstermektedir. Eğitim kurumları içerisinde ve Avrupa'da olduğu gibi okul dışı kurumlarda mesleklerin tanıtılması, "her mesleğin saygınlığı" bilincinin kazandırılması ve kişileri toplumca kabul gören saygınlığına göre değil; onları mutlu kılacak ilgi ve yeteneklerine göre bir mesleğe yönlendirme konusu oldukça önemlidir. Bu açıdan okullarda, iş ve işçi bulma kurumlarında ya da özel olarak mesleki rehberlik yapan kurumlarda bu konu gözönünde tutulmalı, yetişecek insan gücü açısından Milli Eğitim teşkilatı gerekli desteği sağlamalıdır. Eğitim sistemimiz içinde yetişecek bireylerin yüksek benlik saygısına sahip olmaları, onları yetiştirecek öğretmenlerin de yüksek benlik saygısına sahip olmalarını gerektirmektedir. Öğretmen ve öğretmen adaylarıyla onların benlik ve mesleki benlik saygılarını geliştirecek grup çalışmaları yapılmalıdır.

Kız öğrencilerin denetim odağı puanı ortalamaları, erkek öğrencilere göre anlamlı derecede yüksektir. Bu bulgu, Dağ'ın (1991) ve Kağıtçıbaşı (1972)'nin araştırma bulgularıyla uyusmaktadır.

Toplumumuzda genel olarak kızların daha bağımlı, daha pasif ve boyun eğici olarak yetiştirilmeleri söz konusudur. Kendi kararlarını vermede kızlar erkeklere oranla daha yoğun baskı altındadır. Şans, talih ve kismet gibi inançlar eğitimden evliliğe kadar kadınları yönlendiren temel inançlar olagelmektedir. Bununla birlikte kızların neden daha dıştan denetimli olduklarının anlaşılması için daha ayrıntılı araştırmaların yapılması gerekmektedir.

Yine benlik saygısı ve denetim odağı arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yüksek benlik saygısına sahip bireylerin daha içten denetimli olma yönünde, orta ve düşük benlik saygısına sahip bireylerden farklılaştıkları tespit edilmiştir. Bu bulgu, Coopersmith'in (1967), Abramson'un (Shackleton ve Fletcher, 1984: 65), Yardley ve Honess'in (1987:166) bulgularıyla uyum içindedir. Bu açıdan okul öncesi eğitimden başlamak suretiyle bireylere hayatlarını yönlendirme güç ve iradesine sahip oldukları birinci kazandırılmaya çalışılmalıdır.

Saldırganlık ve benlik saygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Yapılan literatür taramasında, özellikle yurt dışında yapılan çalışmalarda düşük benlik saygısı ile saldırganlık arasında ilişki bulan pek çok araştırma vardır (Lochman ve Lampron, 1986: 605; Keltikangas ve Raikonen, 1989:591; Pramanick, 1991:232). Bu araştırmaların bir kısmı deneysel türden araştırmalardır. Bu araştırmalarda uygulamalar sadece kağıt-kalem testiyle sınırlı kalmamış, gözlem ve görüşme gibi daha ayrıntılı tekniklere de yer verilmiştir. Bu araştırmada saldırganlık, gözlenebilen bir olgu olarak değil, bireyde varolan bir ihtiyaç olarak ele alınmıştır. Başka bir deyişle aynı saldırganlık puanına sahip iki farklı bireyden birisi bu ihtiyacını fiziksel şiddete başvurarak gösterebilirken, diğeri düşsel ya da pasif bir saldırganlık gösterebilecektir (Bkz. Buss, 1961 ve Campbell ve diğerleri, 1985). Bireyin benlik saygısının düzeyine etki eden "saldırganlık ihtiyacı"nın düzeyi değil, bu ihtiyacın nasıl yönlendirildiğidir. Bu ihtiyacını hiçbir alternatif gözetmeksizin, doğrudan kıran, döken ve küfrederek gösteren bireyin çevreden göreceği saygı ve dolayısıyla kendine duyacağı saygısı ile; ondan daha saldırgan olan fakat bu ihtiyacını sanata (resim, müzik vb.) ve spora yönlendirerek gösteren bireyin, çevresinden göreceği ve dolayısıyla kendisine duyacağı saygısı farklı olacaktır. Bu da yüksek saldırganlık ihtiyacına

sahip; fakat bunu toplumca kabul gören şekilde gideren bireylerin, toplumsal kabul ve onay neticesinde yüksek benlik saygısına sahip olmalarını mümkün kılmaktadır. Bu açıdan benlik saygısı ile saldırganlığın ifade ediliş tarzı arasında ilişki arayan çalışmaların yapılması zorunlu olmaktadır. Saldırganlık ve denetim odağı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. İçten denetimliler, saldırganca davranmayı *etkili bir çözüm* olarak algılıyor ve bunun sonucunda daha *faydalı bir beklenti* oluşturuyorlarsa böyle davranmaları oldukça doğaldır. İçten ve dıştan denetimlilerde saldırganlığın ifade ediliş tarzının, Rotter'in de belirttiği "beklenti" ve "değer" kavramlarına bağlı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Akhun, İlhan. (1991). *İstatistiklerin Manidarlığı ve Örneklem*, Ankara: H.Ü.Eğitim Fakültesi.
- Ausubel, David. (1958). *Theory and Problems of Child Development*, New York: Grune and Stratton.
- Buss, Arnold. (1961). *The Psychology of Aggression*, New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Campbell, A., S.Muncer, D.Bibel (1985). "Taxonomies of Aggressive Behavior: A Preliminary Report." *Aggressive Behavior*, Volume 11, s: 217-222.
- Cohen, Arthur. (1968). "Some Implications of Self-Esteem for Social Influence" Gordon, C. & J.Gergen. *The Self in Social Interaction*, Volume I: Classic and Contemporary Perspectives. New York: John Wiley and Sons, Inc.
- Coopersmith, S. (1967). *The Antecedents of Self-Esteem*. San Francisco: W.H.Freeman.
- Dağ, İhsan. (1991). "Rotter'ın İç-Dış Kontrol Odağı Ölçeğinin Üniversite Öğrencileri için Güvenirliliği ve Geçerliliği." *Psikoloji Dergisi*, 7, 26.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. (1972). *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Keltikangas, J. & K. Raikonen. (1989). "Pathogenic and Protective Factors of Type A Behavior In Adolescents." *Journal of Psychosomatic Research*. Volum 33 (5), s: 591-602.
- Kuzgun, Yıldız. (1989). *Edwards Kişisel Tercih Envanteri*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi.
- Lochman, J.E. & L.B. Lampron. (1986).

- "Situational Social Problem - Solving Skills and Self-Esteem of Aggressive and Nonaggressive Boys." *Journal of Abnormal Child Psychology*. Volum 14 (4), s: 605-617.
- Michaud, Yves. (1991). *Şiddet*. (Çev.Cem Muhtaroglu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Montagu, Ashley. (1976) *The Nature of Human Aggression*. New York:Oxford University Press.
- Moyer, E.K. (1975). "A Physiological Model of Aggression: Does It Have Different Implications?" Fields, W.S.& W.H. Sweet. *Neural Bases of Violence and Aggression*. New York: Warren H. Green, Inc.
- Özoğlu, Süleyman Ç. (1975). "Psikolojik Danışmada Benlik Kavramı." *A.Ü.Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8, s: 1-4.
- Pramanick, M. (1991). "Model Personality: A Comparative Study of Hindus, Muslims and Christians." *Psychology and International Journal of Psychology in the Orient*, Dec.Volum 34 (4), s: 232-240.
- Ramazan, Oya. (1988). "Survey For A Source Book On Psychological Tests Used In Turkey." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Rosenzweig, M.R. & A.L. Leiman. (1989). *Physiological Psychology*, 2.Edition. New York: Random House, Inc.
- Rotter, J.B. (1966). "Generalized Expectancies for Internal versus External Control of Reinforcements." *Psychological Monographs*, 80, s: 1-28.
- Savran, Canan. (1993). "Adjective Check List'in Türkiye için Geçerlik Güvenirlik Çalışması." Yayınlanmamış Doktora Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shackleton, V. & Clive Fletcher (1984). *Individual Differences*, (Theories and Applications). London: Methuen Co. Ltd.
- Wylie, Ruth. (1974). *The Self-Concept*, Lincoln: The University of Nebraska Press.
- Yardley, Krysia & Terry Honess. (1987). *Self and Identity Psychological Perspectives*, London: St. Edmundsbury Press.

YAZIN EĞİTİMİ-ÇOCUK VE GENÇLİK YAZINININ EĞİTİMDEKİ İŞLEVİ

Hikmet ASUTAY*

Özet

Burada, yazın eğitiminin gerekliliğinden yola çıkarak, geleneksel ezberci öğrenim ve öğretim yerine, düşünen ve sorgulayan, üretime dönük ve hedef-kitle odaklı bir yaklaşımla daha verimli olabilecek yazın dersleri tartışmasına girmeye çalışacağım. Bu anlamda öneri olarak ele alacağım konu Çocuk Ve Gençlik Yazınıdır. Bu yazının derslerdeki işlevine değinmeye çalışacağım. Yine bu yazın içersinde derslerde yararlanmak üzere eser seçiminde göz önünde bulundurulması gereken ölçütlerden de söz etmeye çalışacağım.

Anahtar Kelime: Çocuk ve gençlik yazını, yazın eğitimi, yazın ders programları.

Zusammenfassung

Kinder-und Jugendliteratur und Paedagogik

Vorliegende Arbeit beträgt das Schwerpunkt Kinder- und Jugendliteratur und bzw. die Relation zwischen Pädagogik und Kinder- und Jugendliteratur. Es geht darum, dass sich die Kinder- und Jugendliteratur als ein materiales Bereich im Curriculum befinden soll. In dem Sinn beträgt sich dieses Bereich mehr Bedeutung als ein Mittel für Lesesozialisation. Hier zu erleutene Diskussion ist natürlich nicht nur pädagogische, sondern auch ästhetische befragungen, die in den letzten Jahren in den Diskussionen um Curriculum stattfindet.

Schlüsselwörter *Kinder-und Jugendliteratur, Literarische Sozialisation, Lesesozialisation, Curriculum.*

* Ar. Gör.: Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Almanca ABD.

Yazın Eğitimi

Yazın Eğitimi kuşkusuz düşünen, sorgulayan, araştıran nitelikli birey yetiştiriminde çok önemli görev ve roller üstlenir. Yazın Eğitiminden anlaşılması gereken yalnızca bir bilgi yığmacası olarak yazın, yazınbilim veya yazın tarihi değil, *okumak- okuduğunu anlamaktır*. Beyni eğitmektir bir yerde. Daha çok düşünmeye dayalı, okuduğuyla hesaplaşabilen, eleştirel bir yaklaşımla sorgulama yapabilen bir okuma bilinci edinmektir. Okuduklarıyla yaşadığı gerçeklikleri tartmak, çağının ve içinde yaşadığı toplumun sosyal-kültürel sorunlarının farkına varmaktır. Düşünmeyi öğrenmektir bir anlamda. Yalnız bunlarla kalmayıp insancıl ve evrensel değerleri de tanıyıp anlamaktır bence. İnsanı insan yapan unsurları geliştirmektir.

Yazın Eğitimi, insan eğitiminin ayrılmaz bir parçası olarak, onun her döneminde önemli bir yer tutar. Bilinçli bir okuma edimine ve genel anlamda yazına geçişte, eğitim süreci içerisinde birçok aşamalar vardır. Bu noktada Çocuk ve Gençlik Yazını bir geçiş süreci, bir köprü olarak da düşünebiliriz. Eğitim ve öğretime küçük yaşlarda başlayan hedef kitle için onların dünyasından, kendi gerçekliklerinden yola çıkmak, yani onların diliyle konuşmak, yaklaşım olarak da eğitimin ilkelerindendir.

Değinmeye çalıştığım konu, *Çocuk Ve Gençlik Yazını ile Eğitim-Öğretim ilişkisidir*. Öncelikle Çocuk ve Gençlik Yazını'nın derslerde kullanılmasının gerekliliğini vurgulamak isterim. Ayrıca bu bağlamda ele alınacak eserlerin seçimi de önemli bir sorundur kanımca. Çocuk ve Gençlik Yazını herşeyden önce *hedef-kitle* göz önünde bulundurulduğunda ilgi çekmesi, hedef kitleye ve onun gerçekliğine, dünyasına hitap etmesi açısından önemlidir. Böylelikle Çocuk ve Gençlik Yazını'nın gerek genel anlamda yazın eğitimi içerisinde, gerek yabancı dil derslerinde kullanımı açısından önem taşır. Yabancı dil derslerinde Çocuk Ve Gençlik Yazını'nın yeri, hem hedef kitle açısından, hem de 'yabancı' olanı, 'ötekini' tanımaya çalışmada zengin bir malzeme kaynağı ve iyi bir araç olarak değerlendirilebilir diye düşünüyorum.

Hedef kitleden hareketle, daha çok özdeşleşmeci okuma bilincine sahip, örnek alan, taklit eden bir konumdadır çocuk. Dolayısıyla gördüğü, izlediği ve okuduğu modelleri, iyi- kötü ayırımı bilinci çok gelişmediğinden, örnek alır, onlarla özdeşleşir. Derslerde kullanılacak Çocuk ve Gençlik Yazını eserlerinin seçiminde, metin aracılığı ile sunulan kahraman imgeleri, J.

Krüss'ün eserlerinde öne sürdüğü gibi bir 'Alp' tipi değil de, insancıl, evrensel değerlere sahip ve olumsuz olarak çizilen figür(ler)le bir arada sunulmalıdır. Bu da yöntem olarak okurun/ öğrencinin karşılaştırarak değerlendirme, yorumlama yetisinin geliştirilmesine yardımcı olacaktır sanıyorum.

Çocuk ve Gençlik Yazını, yazın eğitime atılan ilk adımdır bir yerde. Her ulus ya da kültür, kendi değer yargılarını ve normlarını, yetişen genç kuşaklarına vermeye çalışır. Burada amaç önemlidir elbette. Nasıl bir model amaçlanır, hangi örnekler sunulur? Ayrıca irdelenmesi gereken diğer bir konu da sunuş tarzı, yani yaklaşım sorunudur. Sunulan örnek modelden, bu yazın içerisinde öne sürülen figürlerin niteliklerini, onları kahraman yapan eylemlerini anlıyorum. Kahraman kavramı altında hangi nitelikler, ne amaçla toplanmıştır ve bu niteliklerin, çocuğa göreliği ne konumdadır? Bu figürler kime, nasıl sunulmuştur? Kız veya erkek figür nasıl bir yaklaşımla ve hangi ölçütlerle okura sunulmuştur? Hedef kitlenin beklentilerine ne derece yanıt vermektedir? Örnek bir model var mıdır ve varsa hangi değerlerle donatılmış ya da hangi anlamlar yüklenmiştir?

Çocuk ve gençlik yazınından söz ederken, çocuk gerçekliği ya da çocuğun/ gencin dünyası nerededir? Sonuçta bu yazını yetişkinler yazmaktadır. Bu anlamda yazılanlar ne kadar çocuğa/ gence yöneliktir? Onların dünyasına ne kadar yer verilmiştir? Özellikle ders programları açısından düşünüldüğünde, hangi metin, öğrenciye ne kadar uygundur? Bu anlamda *yazın derslerinde ne, nasıl kullanılmalıdır?*

Aydınlanma döneminin totaliter anlayışından günümüzün antiotoriter yaklaşımına gelinceye dek birçok evreler geçirmiştir Çocuk-Gençlik Yazını. Bu süreç içerisinde çocukluk kavramı kimi zaman çoğunluğun azınlığa üstten bakışıyla küçümsenmiş, kimi zaman da buna yakın bir anlayışla dizginler altına alınması gereken(evcilleştirme de denebilir belki), ısrarla büyüklerin yetişkin dünyasına ve düşünce yapısına hazırlanan işlenmemiş, doğal ya da vahşi bir olgu olarak görülmüştür. Bu anlamda eğitilmesi gereken, yetişkinlerin dünyasına hazırlanması öngörülen, kendileri gibi olsun istenen çocukluk kavramına hep bir öğretmen, bir eğitimci gözüyle bakılmıştır uzun bir zaman Bunun yansıması olarak da öğretici yani ağır basan çocuk ve gençlik kitapları yazılmıştır. Öğreticilik düşüncesiyle birlikte, sanatsal kaygı da söz konusu olmuştur bu kez. Öğretici yan ağır bastıkça, eserin estetik yanı ne konuma

gelmektedir, bu denge nasıl kurulmalıdır? Eğitsellik elbette önemlidir ancak eserlerin sanatsal boyutu da göz ardı edilmemelidir.

Yetmişli yıllarda ise tek başına bir varlık olarak çocuk ve çocuk gerçekliğinin benimsenmesi ile birlikte 'Çocuğa Göre'liğin, çocuğun gözüyle bakmanın büyük önem kazandığını görüyoruz. Çocuk-Genç kavramının varlığı artık yalnız başına belli bir önem kazanmaya, kendine özgü yanlarıyla, kendi özellikleriyle kabul edilmeye başlanmıştır. Elbette bunda öğrenci hareketlerinin de büyük etkisi vardır. Böylelikle Çocuk ve Gençlik Yazını'nda çocuğun ve gencin dünyasına daha çok yer verildiğini, daha çok onların gözüyle bakıldığını görebiliyoruz. Buna bağlı olarak antiotoriter, eşitlikçi veya özgürlükçü yaklaşımların gelişimine de tanık oluyoruz.

Ancak bugün artık bir *medya-çocukluğundan* söz edilmektedir. Bu da olumlu değil, daha çok Postman'ın (N. Postmann, 1983) - M. Dahrendorf'un alıntılıdığı üzere) tezine uygun olarak "*Çocukluğun Kayboluşu*" olarak anlaşılmaktadır. Artık büyük ölçüde medyanın sunduğu kahraman modelleri söz konusudur (Özellikle de şiddet içerikli izlencelerde). Oyun oynayan değil, televizyonda sanal oyunlar izleyen çocuk örneğini görüyoruz bugün. Üstelik sokakta oynanan (az da olsa) oyunlar da oldukça değişmiş görünüyor; ekran izlencelerinin bir tekrarı gibi adeta. Sokaktaki oyunlar da şiddet içeriği taşıyor. Çok fazla şiddet, seks ve reklam öğeleri içeren medya oldukça olumsuz etkiler bırakmaktadır çocuk ve gençler üzerinde. Oysa çok yararlı ve verimli bir şekilde yararlanılabilir medyadan. Bu anlamda sınırsız olanaklar var elimizde tam olarak kullanamadığımız. En basiti, ücretsiz olarak pekala kitap reklamları yapılabilir!

Genel Eğitimde Yazının Yeri ve Önemi

İpşiroğlu (1990: 25-34) İstanbul-Silivri'deki konuşmasında '*eleştirel düşünce*' üzerinde odaklaşır. Geleneksel öğrenim ve öğretim alışkanlıklarını eleştirerek yüksek öğretimde nitelik sorununu tartışır. Eğitimi, öğretim yöntemleri, varolan uygulamalar ve sınav sistemi açısından ele alır ve bilgi yığılması yerine, yaratıcılığa dayanan bir düşünsel etkinliğin oluşturulması gerektiğini ve birey gelişiminin önemini vurgular. "Öğrenci odaklı eğitim, toplumumuzun özel koşullarından yola çıkacağından, gereksinime göre öğrenciye pek bir şey katmayacak olan kimi dersleri elemek, yerine yeni dersler koymak zorundadır. Sözelimi *öğretmen yetiştiren yüksek öğretim kurumlarında çocuk ve gençlik yazını gibi bir dersin okutulması, geleceğin öğretmenlerinin çocuklara yönelik*

yazını inceleyip eleştirmeleri çok önemlidir," der İpşiroğlu. Daha pek çok kimsenin de savunduğu yaratıcılığa dayanan '*düşünsel etkinliğin*' oluşumu düşüncesi, küçük yaşta başlayan eğitimle mümkün olabilir. Bu bağlamda Çocuk Ve Gençlik Yazını'nın eğitim açısından çok önemli yeri ve işlevi olduğunu vurgulamak gerekir. Sayın (1988), yazın öğretiminin yeniden yapılandırılması gerektiğini savunur ve okur odaklı bir yaklaşım olan alımlama estetiğine dikkatleri çeker. Kuruyazıcı'da (1990: 159-164) Silivri'de yazın eğitiminden yola çıkar ve bilinçli bir yazın eğitimi vererek meslek yaşamında öğrenciye neler kazandırabileceğini tartışır. Kuruyazıcı'ya göre, yazın derslerinde amaç, yazın tarihi bilgisi ezberletmek değil, *okuma bilincinin ve sevgisinin kazandırılması ile eleştirel okuma yetisinin yerleştirilmesi olmalıdır. Okumayı öğretmek aynı zamanda Türkiye'deki yazın eğitiminin de en önemli amacı ve işlevi olmalıdır.* Kuruyazıcı'nın bu görüşü, sanırım yalnız Germanistik alanında değil, ortaöğretim ve genel anlamda eğitim içersinde de büyük önem taşımaktadır. Bilinçli ya da eleştirel okuma bilincine geçişte ve özellikle de okuma sevgisinin kazandırılmasında Çocuk ve Gençlik Yazını'nın üstlendiği *köprü* görevini düşünmek gereklidir. Ders programlarında Çocuk ve Gençlik Yazını'na yer verilerek, eğitim-öğretim etkinlikleri içersinde hayata geçirilmelidir.

Polat'ın önerisi "*öğretmeyi öğretmek*" konusundadır. Öğretmeyi öğretmede bir araç olarak da, özellikle yazın eğitiminde, Çocuk ve Gençlik Yazını düşünülebilir (1993: 199-205). İzmir-Buca'da eğitim ve öğretim etkinliklerinde halen birçok sorunun çözülemediğini belirtirken, *öğrencinin nitelikli yetiştirilmesi* üzerinde özellikle durur. *Hedef kitleyi / öğrenci potansiyelini* çıkış noktası yapan Tapan ile Polat (1995: 93-107) Eskişehir'de ders program ve içeriklerin yapılandırılmasında *hedef kitle* son derece önemli olduğunu vurgulamışlardır. Çocuk Ve Gençlik Yazını, bir "*hedef kitle yazını*" olarak düşünüldüğünde, okuma ve yazın edimi bağlamındaki işlevi ve önemi açısından dikkatleri çekmektedir. Böylelikle derslerde Çocuk Ve Gençlik Yazınına yer verilmesi, öğrenci odaklı bir yaklaşımın da ilkelerine uygun olsa gerektir. Bu açıdan bakıldığında, bu yazın türünün yalnızca ortaöğretimde ya da yabancı dil eğitiminde değil, genel anlamda yazın derslerinde ve özellikle de öğretmen yetiştiren eğitim fakültelerinde ne denli işlevsel ve gerekli olduğu anlaşılmaktadır.

Çocuk ve Gençlik Yazınının Eğitimdeki İşlevi

Ondokuzuncu yüzyılda bilim - teknik, toplum, kültür gibi hemen her alanda görülen hızlı gelişmelerle birlikte büyük kentler

oluşmaya başladı. Büyük kentler de doğallıkla beraberinde büyük kent ya da modernizmin, kimlik arayışı, yabancılaşma, parçalanmışlık gibi karakteristik sorunlarını getirmiştir. İktisadi süreç, kapitalizmin oluşumu, çalışma koşullarının ve düzeninin değişmesinden, endüstrileşme sürecinden, aile yapısına, aile bireylerinin kendi içindeki rollerine dek uzanan bir değişimler zinciri yaşanmıştır. Yine bu dönemde taşra kentlerine özgü kalabalık büyük aileler, yerlerini büyük kentlerde anne baba ve çocuk(-lardan)tan oluşan çekirdek aileye bırakmaya başlamıştır. Çekirdek ailede çocuk sayısı azalmış, buna karşın ilgi artmıştır. Ayrıca evlerde bir çocuk odası da oluşturulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda ön plana çıkan çocukla birlikte, onun sorunları da önemli yer etmeye başlamıştır, özellikle de eğitim konusunda. Böylelikle çocuğa / çocukluğa karşı bir ilgi belirmiştir; ilgi ve denetim. Çocuk her zaman denetlenmesi gereken bir varlıktır aynı zamanda.

Bu anlamda 'Çocukluk' tarihsel bir olgudur, yani değişkendir. İlgi ve denetim, bir burjuva biçimidir. Bu iki unsuru da içinde barındıran Çocuk ve Gençlik Yazınının kendisi de, çocuğa sunulan ya da öngörülen "yeni eğitim, yeni okul türleri, yeni oyuncak ve giysiler" gibi, bu ilginin bir ifadesidir. Bu dönemin anlayışı ise, daima çocuğu uysallaştırmak ve eğitmektir. Eğitim bir yerde çocuğu yetişkinlerin dünyasına hazırlama, kazandırma, bir bakıma da evcilleştirme aracıdır. Ancak, Çocuk ve Gençlik Yazını herhangi bir ilgi ürünü değil, *çocuğun/ gencin düşünsel gelişimine yardımcı olacak bir alan olarak görülmelidir*

Gençlik Yazını İle Eğitim ilişkisi konusunda M. Dahrendorf (1992: 5-21) eğitimin zaten bu yazının içeriğinde varolan bir element olduğunu savunur ve "Çocuk ve Gençlik Yazını bir tür yazınsal oyun" olarak görmek moda olmuştur, diyerek şu alıntılara yer verir: "Walter Pape (1981), bir *Yazınsal Çocuk Kitabı* oluşturuyor" P. L. Saurer'e (1976:158) göre, "çocuk -gençlik kitapları yalnızca 'edebiyata' geçişi sağlıyor", A. C. Baumgärtner (1976), Çocuk Ve Gençlik Yazını eleştirisinin görevini, bu alanda usta eseri olup olmadığını inceleme olarak niteliyor. Gerhard Haas (1989: 4) Çocuk Ve Gençlik Yazını eğitimin tutsağı olmaktan çıkararak herşeyden önce sanatsal bir biçim olarak görmek istiyor. Heinrich Wolgast (1950); "Das Elend der Jugendliteratur", Gençlik Yazınının kederinden ve sömürülmesinden söz ediyor.

Çocuk ve gençlik yazını öğretici olarak temellendirmek kolay, ancak bu tutum Çocuk Ve Gençlik Yazınının alanını daraltmaktadır, diyor M. Dahrendorf ve ekliyor: "Bu da, bu yazın

türünün görevi ve işlevi ile ne kadar örtüşür? Zira Çocuk ve Gençlik Yazını, yazına ve okumaya kurulan bir köprüdür. Bu anlamda eğitimin amaçları da belirlenmelidir."

Bugün eğitimin bir kriz içersinde bulunduğu görmezlikten gelinemez, diyor M. Dahrendorf. Antitörter bir yaklaşımdan, anti-eğitsel bir devreye geçildiğini vurguluyor ve günümüz çocuk kitaplarıyla ("Konrad, konserve kutusunda" gibi) klasik çocuk yazını örneklerinin sorgulandığını belirtir. Yazarların tutumuna da değinen M. Dahrendorf, Çocuk ve Gençlik Yazını tanımını tartışmasına da girmiş olur. Kimi yazarlar amaç olarak "çocuklar için" yazarken, bazılarının yetişkinlere yönelik yazdıkları çocuklar tarafından okunmaktadır. Bu noktada Çocuk Yazınının "Çocuğa Görelik" ölçütlerini taşımasından çok, çocuklar tarafından anlaşılabilir olması gerektiğini vurgular M. Dahrendorf.

Eğitim, edebiyatın içeriğinde zaten varolan bir elementin kendisi olabilir, diyor M. Dahrendorf (1992), Çocuk bu düzlemde "öğrenen, öğretilerle olgunlaştırılmaya, yetiştirilmeye çalışılan ya da öğrenmek istemeyen, hatta cezalandırılan" konumundadır.

Yine M. Dahrendorf'a göre "birçok eleştirmen eğitsellik ile estetik olanı, birbirini olumsuz etkiledikleri gerekçesiyle bağdaştıramazken, bazıları ise pekala ikisinin bir arada bulunabileceğini savunur. Örneğin Paul Maar ve Ursula Wölfel gibi bazı yazarlar da sanatla eğitimin örtüşüğünü, bir araya getirilebileceğini ileri sürerler. Zira "parmak sallamanın" sanatsal hiçbir yanı yoktur." Ayrıca bir "yazınsal etkiden" de söz eder M. Dahrendorf. Yazın ile eğitim ilişkisi türlerinden bağımsız olarak varolan ya da varolması gereken, estetik kaygıyı güden bir yazınsal etki. Sanat ve eğitim ilişkisi biraz da yazınsal etkiyle ilgilidir. Bu noktada Schiller'in "Spieltrieb" kavramı anılabilir. Bu mektuplarında Schiller (1793, s.78-81), oyunun önemine dikkati çeker ve insanın oyun içersinde birçok şeyi öğrenebileceğini belirtir. Sanatın da bir tür oyun olduğu görüşü ile insanın en iyi, "Estetik Olan" la eğitilebileceğini öne sürer. Bu mektuplarda dile getirilen şey sanatın, estetiğin doğasında varolan eğitsel yanı ve içeriğidir.

Çocuk ve Gençlik Yazını odaklı bir yaklaşımla öğreticilikten, bu yazının amaçları doğrultusunda çalışmak anlaşılmalıdır. Çocuk Ve Gençlik Yazını, H.H. Ewers ve M. Lyppe'in de (1985: 35) belirttikleri gibi (M. Dahrendorf'un aktarımına göre) sözlü kültürden yazılı kültüre geçişte yeralan önemli bir olgu da yazın edimi sürecidir. Bu anlamda Çocuk ve Gençlik

Yazının kendisi kadar kuramı da öğreticilik içerir. Bu nedenle bu yazının doğası bir hedef kitle yazınıdır. Elbette yazın için kesin kalıplar çizilemez belki ama çocuk ve gençlik yazını hedef kitlesi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Zira bu yazın türü, genel olarak okumaya, yazına bir geçişi sağlamaktadır. Dar anlamda 'Öğreticilik'ten burada çocuk ve yazın çevresinde odaklaşan tüm düşünce ve araştırmalar kastedilmiştir. Bu da Çocuk Ve Gençlik Yazını kitaplarını, onlarla birlikte okumak anlamına da gelir. Bu bakımdan okumalar, kitap tanıtımları önem taşımaktadır.

Okul ve öğretmenler, Çocuk ve Gençlik Yazının daha çok öğretici ve eğitsel yanı ile ilgilenmektedirler. Oysa bu alanda daha serbest çalışmalı ve okuma ilgisi öne çıkarılmalıdır. Okuma ve Yazın derken unutmamamız gereken bir diğer nokta da alımlamadır. Okuma tamamen alımlama ile ilgilidir. Bu anlamda M. Dahrendorf iki öneri ileri sürer:

- serbest ders biçimleri ve
- yaratıcı, eyleme dönük yöntemlerle çalışma.

Sonuç olarak öğreticilik ve eğitsellik, Çocuk ve Gençlik Yazını'ndan ayrı düşünülemez. 18. yüzyıldaki gelişiminden beri bir yanda eğlendirici, öte yanda estetik yanı bulunan bu yazın türü bugün artık yalnız eğlendirici değil, öğreticilikle birlikte düşünülmektedir. Tabi eğitimcilerden anlaşılan, "parmak sallayan" otoriter bir anlayış değil, açık bir yaklaşımdır. Çocuk Ve Gençlik Yazını, bir "hedef kitle yazını" olarak düşünüldüğünde, okuma ve yazın edimi bağlamındaki işlevi ve önemi açısından dikkatleri çekmektedir. Böylelikle derslerde Çocuk ve Gençlik Yazının serbest, yaratıcı ve eyleme dönük olarak yer alması ayrıca önem kazanmaktadır.

Bir sorun tümcesi olarak; 'Çocuk ve Gençlik Yazını, gerek ortaöğretim, gerekse öğretmen yetiştiren yüksek öğretim kurumlarındaki ders programlarında yer almalı, varolanlar da gözden geçirilmelidir. Ayrıca bu derslerle ilgili olarak yöntem sorunu irdelenmelidir,' şeklinde tanımlayabiliriz.

Yükseköğretimde Çocuk ve Gençlik Yazını

Yükseköğretimde ve özellikle de Eğitim Fakültelerindeki yazın eğitimi, yine ortaöğretimdeki gibi dilbilgisi ve yazın tarihi bilgisinden oluşmakta, hatta onun devamı niteliğini taşımaktadır. Selahattin Dilidüzgün'ün (1996), 1993 yılında üniversite öğrencileriyle yaptığı okuma, yazarları ve kitapları tanıma konularına ilişkin anket, yazın eğitiminin çarpıklıklarını ortaya koymaktadır.

Yükseköğretim kurumlarında, özellikle öğretmen yetiştiren Eğitim Fakültelerinde Çocuk ve Gençlik Yazını, ders programlarında yer almalı, varolanlar da gözden geçirilmelidir. Bu kurumlarda Çocuk Ve Gençlik Yazını ne amaçla, nasıl verilmektedir? Geleceğin öğretmenlerinin, çocuklara yönelik yazını incelemeleri büyük önem taşımaktadır. Bu dersler, amacına uygun olarak ne şekilde yeniden düzenlenmelidir? Ders programlarında Çocuk ve Gençlik Yazının yer alması, tek başına bir çözüm değildir. Bu konunun bir de yöntem boyutu vardır incelenmesi gereken. Öğrenci odaklı yaklaşımdan hareketle, hedef-kitlenin gereksinimleri belirlenmeli, buna göre de düşünsel etkinliği öngören, yaratıcı, eyleme dönük bir yöntem oluşturulmalıdır.

Bir öğretmenin en temel ve öncelikli görevlerinden biri de, okumayı sevdirmesidir herhalde. Bunun için de halen eğitim sistemimiz içersinde varolan öğrenme ve öğretme alışkanlığından kaynaklanan ezbere bir bilgi yığılması değil, tersine okuduğunu anlama, değerlendirme, yani okuduğu ile düşünsel anlamda bir hesaplama veya eleştirel düşünebilme yetisini geliştirebileceği, düşünsel bir etkinliğe dönük derslere gereksinim vardır. Hedef kitleyi gözönünde bulundurduğumuzda Çocuk ve Gençlik Yazını ürünleriyle çalışmak, bize birçok olanaklar sağlayacaktır. Yükseköğretim düzeyinde öğretmen adaylarının bu alandan yararlanabilme ve bu yazın türünün ürünleriyle çalışabilme yöntemlerinin kazandırılması gereklidir.

Çocuk ve Gençlik Yazınında Eser Seçimi

Bir sorun tümcesi tanımlamaya çalışırsak; tipler güdümlüdür, belli ölçütlere göre oluşturulmuştur. Yazın aracılığı ile oluşturulan tipler, o kültürün/ toplumun iyi, kötü ve gerçek örnek modellerini de ifade etmektedir. Bu nedenle, özellikle eser seçiminde gözönünde bulundurulması gereken ölçütlerden biri kahraman imgesi olmalıdır, varsayımını ileri sürebiliriz. Derslerde kullanılacak metinlerin seçiminde birçok ölçütler olabilir. Bu motif hem hedef kitle açısından, hem de ders amaç ve ilkeleri açısından önemlidir sanıyorum.

"Kahraman" sözü genelde hep olumlu imgeler çağrıştırır usumuzda. Olumlu anlamlar yüklenmiştir daha çok; başkışı, iyi, doğru, güzel, örnek gibi. Ya da güçlü, kollu kuvvetli bir 'Alp' tipi vb. Kötü kahramanlar da vardır elbette. Bir de James Krüss'ün (1987) kahramanları vardır; gerçek ve sahte kahramanlar. Bunlar, öz niteliklerine, yeteneklerine göre değil, yaptıkları işe göre sınıflandırılır. Tüm bu sıfat yakıştırmaları ve saptamalar hangi ölçüt ya da normlara göre

belirlenmektedir? Kahraman imgesi, ‘insan - kahraman - mythos’ düzleminde hangi boyuttur? Bir kahraman imgesinin gerçekliği nedir ve acaba ne kadar olumludur? Bir figür ne kadar yüceleştirilebilir ve bu ne kadar sağlıklıdır? Bu sorulara göre bir kahraman yalnızca kurmaca bir dünyada yaşayan ulaşılmaz olan mıdır? Bunun yanı sıra, karşıt bir kahraman imgesinin getirileri veya götürüleri neler olabilir? Değer yargılarını ve kültürleri yansıtan bu “iyi, gerçek, güzel” gibi kavramlar ne kadar evrenseldir? Ayrıca Evrensellik bağlamında ulusal değerlerin yeri nedir ve ne ölçüde evrensel olanla uzlaşır ya da çatışır? Kısacası gerçek kahraman kimdir?

Söz konusu Çocuk ve Gençlik Yazını olunca sözünü ettiğimiz tüm bu değerler nasıl bir boyut kazanır? Sanırım her ulus, çocuklarına, gençlerine kendi değerlerini kazandırmaya, kendi normlarına uygun kuşaklar yetiştirmeye çalışır. Bunu da elbette önemli bir ölçüde eğitim yoluyla yapmaya çalışır. İşte bu noktada Çocuk ve Gençlik Yazını’nın ayrı bir önemi ve işlevi ortaya çıkmaktadır. Özellikle de genel anlamda yazına ve okumaya geçişte üstlenmiş olduğu bir geçiş süreci görevi ile. Ayrıca bu yazın aracılığı ile öne sürülen idealize edilmiş kız ve erkek figürlerinin rolünü de unutmamak gerekir. Bir tür köprü görevi gören bu yazın türü, okuma bilinci açısından, gelişme ve yetişme çağındaki çocuklar ve gençler için çok önemli ve etkileyicidir. Bu anlamda oluşturulan/ sunulan tipler, ayrıca önem taşır sanırım. Çünkü bu tipler, *daha çok özdeşleşmeciler okuma bilincine sahip hedef kitle için birer örnek model oluşturmaktadır.*

Çocuk-Gençlik Yazını ile Eğitim-Öğretim ilişkisi bağlamında hangi figürlere yer verilmesi gerekmektedir? Ya da buna gerek var mıdır? Konu ve metinlerin seçimi hangi ölçütlere göre yapılmalıdır? Bu yazınsal figürler, yalnızca okurlara ulaşmak içindir. Bunlar “iyi”yi temsil etmeli ya da “yanlış”ı yermeli ama doğrudan değil, modern anlamda dolaylı olarak ortaya koymalıdır. Zira artık günümüzde otoriter bir tavırla “parmak sallamak” değil, “Pazar” birçok şeyi belirlemektedir. Bu noktada iyi gençlik kitabı nasıl olmalıdır, sorgusunu yapmak gerekecektir.

Kurgulanan gerçeklik ne kadar gerçekçidir sorusu da bence incelenmesi gereken diğer bir noktadır. Burada yazarların, metinlerinde çizdikleri imgeler söz konusudur. Çocuk ve Gençlik Yazınında okur olarak çocuk ve gençlerin hangi gerçekliği paylaştıkları sorgulanmalıdır. Gerçekten yazın aracılığı ile alıntılanan ya da kurgulanan gerçeklik ne kadar gerçekçidir? Yoksa yalnızca öğreticiliğin sınırladığı bir gerçeklik mi söz konusudur? Bu anlamda eğitselliğin tek başına gerçekliği belirlememesi

gerektiğini savunan M. Dahrendorf, ikisinin bir arada bulunabileceğini belirtir.

“Gerçek ve Sahte Kahraman Öyküleri”.

James KRÜSS, “*Mein Urgrossvater, die Helden und ich*” adlı eserinde “*Geschichten von wirklichen und falschen Helden*” alt başlığı altında birçok kahraman öyküleri sunar okuyucuya. Her öykü sonunda ise, öykü kahramanının gerçek bir kahraman olup olmadığını tartışır. Anlatılan öyküler aslında birçok yerde rastlayabileceğimiz, masalsı, tarihsel, fabl veya fantastik gibi farklı türlere ait kahraman öyküleridir. Yananlamsal olarak J. KRÜSS’ün, *kahraman imgelerine eleştirel bir gözle baktığını* düşünüyorum. Peki kimdir gerçek kahraman, nasıl biri olmalıdır, bunu doğrudan, otoriter bir anlayışla betimlemiyor J. KRÜSS. Öykü içerisinde öyküler anlat(tır)arak yapıyor bunu. Ama geniş bir ‘kahramanlar’ repertuarı sunuyor okura. Eserin başkışilerinin de üzerlerinde durdukları konu ‘kahramanlar’dır. Yazarın bu eseri kahraman öyküleri arasında bir gezinti gibidir. Büyükbaba ile torunu kahraman öyküleri, şiirler vb. yazarlar. Ele aldıkları ana konu ise gerçek bir kahramandır. Her öykü veya anlatıdan sonra, oluşturdukları kahraman figürünü tartışır. Tartışmanın eksenini ise, anlatının konusunun ne kadar kahramanlara yaraşır olup olmadığı ve kahramanın eylemlerinin ne kadar kahramanca olduğudur. Ayrıca kahramanın nitelikleri üzerinde, insan erdemlerini ve ne kadar gerçek bir kahramana yakışır yakışmadığını tartışır. Kahramanca diye betimlenen eylemler genellikle insancıl, özgürlükçü ve eşitlikten yana olan eylemlerdir; iyi, güzel, doğru (evrensel değerlere uygun) kişilik özellikleridir. Bazı öykülerde de alışageldiğimiz güçlü, yetenekli, lider ve hatta vurup kıran kahraman imgesinin tam tersine, güçsüz, zayıf, çocuk yaşıta, ‘*Antiheld*’ anlamında bir anti-kahraman figürüne de rastlanır. Üzerinde durulan konu ise kahramanın kendisinden çok, onu kahraman yapan eylemi, yaptığı iştir. Kahramanın büyüklüğü, yaptığı işin insanlara olan yararı ile ölçülür. Böylelikle ‘*gerçek kahraman kimdir*’ sorusundan hareketle arayışa girerler. Bunun yanı sıra sahte kahramanlara da yer verilir. Yaptıklarıyla kahraman diye bilinen figürler, insancıl, barışçıl, eşitlikçi ve özgürlükçü ölçütlere göre değerlendirildiğinde yanlış ya da sahte kahraman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaya konan tüm bu düşünceler antitoriter bir yaklaşımla, eserin başkışilerinin konuşarak, tartışarak vardıkları sonuçlar olarak okura sunulmaktadır. Okur bir yerde *kahraman kavramını sorgulamaya* yönlendiriliyor dolaylı olarak. Peki gerçek kahraman kimdir, nasıl olmalıdır gibi sorular sormaya yönelir.

James KRÜSS, anlatılarını dizi olarak "Die Geschichten der 101 Tage" başlığı altında günlere bölmüş. "Mein Urgrossvater die Helden und ich" adlı eseri de onbeşinci günden yirmibirinci güne kadar yer alan öyküleri kapsamaktadır. Her bir gün adı altında da beşten ona kadar değişen sayılarda kısa öykü ve şiirler yer almaktadır. Anlatı ve şiirlerin konusu değişik tür ve nitelikteki kahramanlardır. Bunların arasında hayvanlar ve nesneler de yer almaktadır. Anlatım perspektifi incelendiğinde tüm bu öykü ve şiirler üçüncü bir kişi olan çocuğun "Boy"un ağzından anlatılır. Kurgu, "Boy" ile büyükbabası arasındadır; birlikte kahramanlık öyküleri bulur, şiirler yazarlar. Boy ile büyükbabası, kendi deyimleriyle 'kahraman' araştırmacılarıdır; kahraman öyküleri oluştururlar.

Sonuç

Ortaöğretimdeki 'Türk Dili Ve Edebiyatı' derslerinde okutulan ders kitaplarını T. Polat (1991) şöyle eleştirir: "genelde hep aynı yazarlarla ve neredeyse aynı örneklerle sınırlandırılmış bir dil ve yazın öğretimi, dilin ve yazının sürekli gelişen, değişen, zenginleşen özüne ters düşer. Üstelik öğrencide okuma zevki yaratma yerine bıkkınlık yaratır, onu dil ve yazın alanlarında etkin ve verimli olmaktan alıkoyar." Ders kitaplarının çoğunun amacı da, genç kuşaklara 'milli' değerleri-kültürü, klişeleşmiş iyi-güzel kişilik özelliklerini ve onurlu, çalışkan vb. ideal davranış biçimlerini aşlamak diye tanımlanmıştır. Elbette olumlu davranışlardır bunlar. Ancak evrensel boyutu da bulunan yazın gibi kültür-sanat alanlarının ortaöğretimdeki işlevi, herşeyden önce zevk alma ilkesinden yola çıkarak, okura / öğrenciye okumayı sevdirmektir. Böylelikle bilinçli bir okur yetiştirmek, yazın eğitiminin başlıca amaçlarından biri olmalıdır.

Bu türden kronolojik yazın tarihi ve dilbilgisi konularının yoğunlaştığı dersler yerine serbest bir okuma dersi konmalıdır. Öğrenci okuma işine, yerine getirilmesi gereken bir ödev olarak bakmamalı, daha doğrusu bu konuma getirilmemelidir. Öğrenci yalnızca okumalı, okuduğu şeyden zevk almalıdır. Okumanın tadına varabilmelidir. Bu derslerde eser seçimi de olabildiğince serbest olmalıdır. Hedef kitlenin yaş grubuna bağlı olarak daha çok Çocuk Ve Gençlik Yazını'ndan eserler seçilebilmelidir. Böylelikle ezberci öğrenim ve öğretim alışkanlığımızdan sıyrılarak, eyleme, düşünsel etkinliğe yönelik derslerin yapılabilmesine de zemin yaratırız.

KAYNAKÇA

- Baungärter, Alfred C. (1976). "Jugendbuchkritik in Deutschland", Bad Heilbrunn.
- Dahrendorf, Malte. (1992). "Kinder und Jugendliteratur in ihrem Verhältnis zu Pädagogik und Didaktik" Arbeitsgemeinschaft Jugendliteratur und Medien (Hrsg), Informationen Kinder- und Jugendmedien, Juventa Verlag, Weinheim.
- Dilidüzgün, Selahattin. (1996). "Çağdaş Çocuk Yazını -Yazın Eğitime Atılan İlk Adım- "Doğan Kardeş Kitaplığı- 92, ISBN 975-363530-3, İstanbul .
- Haas, Gerhard in. (1989). Praxis Deutsch, H.89/1988, s:4.
- İpşiroğlu, Zehra. (1991). "Yüksek Öğretimde Nitelik Sorunu. Üniversitede Köklü Değişikliklerin Gerekliği", Ankaraner Beiträge zur Germanistik, Ankara s: 25-34.
- Kuruyazıcı, Nilüfer. (1991). "Vorschläge zu einem Lernerorientierten Literaturunterricht", Ankaraner Beiträge zur Germanistik, Ankara s: 159-164.
- Krüss, James. (1987). "Mein Urgrossvater, die Helden und Ich", Die Geschichten der 101 Tage/ Geschichten von wirklichen und falschen Helden Ravensburger V. Hamburg.
- Pape, Walter. (1981). "Das literarische Kinderbuch". Berlin und New York .
- Polat, Tülin. (1991). "Türkçe Dersleri I", Türkiye'nin Ders Kitapları, Cem Yayınevi, İstanbul.
- (1995). "Günümüz Koşullarında Almanca Öğretiminin İşlevi ve Aday Öğreticilerin Yetiştirimi". Alman Dili ve Edebiyatı Dergisi IX, İstanbul, s: 199-205
- Postman, Neil. (1983). "Das Verschwinden der Kindheit." Frankfurt am Main 1983 in DAHRENDORF, Malte; "Kinder und Jugendliteratur in ihrem Verhältnis zu Pädagogik und Didaktik", Arbeitsgemeinschaft Jugendliteratur und Medien (Hrsg), Informationen Kinder- und Jugendmedien, Juventa Verlag, Weinheim, 1992.
- Sauer, Paul Ludwig. (1976). "Die neuen Welt der klugen Kinder". In: "Phantasie und Realität in der Jugendliteratur": Hrsg Vom Arbeitskreis für Jugendliteratur, Heilbrunn.
- Şayın, Şara. (1989). "Vorschläge zur Neuorientierung der Literaturdidaktik der deutschen Sprache und der Germanistik an den türkischen Universitäten", Ankaraner Beiträge zur Germanistik, Ankara: s: 25-36.
- Schiller, Friedrich. (1793/94). "Über die Aesthetische Erziehung des Menschen." Zweiter Brief . s: 78-81.
- Tapan, Nilüfer/Tülin Polat. (1995). "Die Ausbildung der Rückkehrer / Die Rückkehrer als Ausbilder", Tagungsbeiträge des V. Türkischen Germanistik Symposiums, Eskişehir, s: 93-107.
- Woolgst, Heinrich. (1950). "Das Elend unserer Jugendliteratur". Worms,wunderlich 1950

ÜBERLEGUNGEN ZUR NEUBEARBEITUNG DES CURRICULUMS IN DER VORBEREITUNGSKLASSE DER ABTEILUNG FÜR DEUTSCHLEHRERAUSBILDUNG DER TRAKYA UNIVERSITÄT IM HINBLICK AUF DIE VERÄNDERTE SITUATION DER ADRESSATENGRUPPE

Sevinç Sakarya MADEN*

Özet

Trakya Üniversitesi Hazırlık Sınıfı Öğretim Programı İle İlgili Çalışmalar

Bu çalışmada Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Almanca Öğretmenliği bölümüne gelen, ancak hiç Almanca bilmeyen öğrencilere yönelik yabancı dilin hangi yöntem ve yaklaşım ile öğretilmesi gerektiği araştırılmış, yeni bir model geliştirilmeye çalışılmıştır. Bunun için ilk yıllardaki ders programları, müfredat, ders dağılım çizelgeleri, kullanılmış olan materyaller incelenmiş ve değerlendirilmiştir. 1993 yılından itibaren uygulanan programın hiç Almanca bilmeyen yeni hedef kitleye uymaması yabancı dilde tüm becerileri eşit oranda kazandıracak bir ders kitabının kullanımını kaçınılmaz kılmıştır. Bu çalışmada yeni bir program önerisi geliştirilerek, hazırlık sınıfında "Moment mal!" veya "Stufen International", daha sonra ise "Sichtwechsel" veya "Unterwegs" gibi ders kitapları ile çalışılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ders Programı, Yabancı dil dersleri, Hazırlık Sınıfı, Trakya Üniversitesi Alman Dili Eğitimi Bölümü, Almanca öğretmen adayları dil düzeyi.

Zusammenfassung

Sowohl die sinkenden Punktzahlen bei der zentralen Aufnahmeprüfung, als auch die Ergebnisse der Einstufungsprüfung, die seit der Gründung der Deutschdidaktikabteilung der Trakya Universität (im Jahre 1993) zum Studiumsbeginn stattfindet, bestätigen, dass in den letzten Jahren die Situation der neuankommenden Studenten sich ständig verändert hat. Eine Neubearbeitung des Curriculums für die Vorbereitungsklasse und für die Studiumsjahren 1-4 ist zwangsläufig geworden.

In der vorliegenden Arbeit wird zuerst die curriculare Entwicklung der Vorbereitungsklasse der Trakya Universität zusammengefasst und im Hinblick auf die veränderte Situation der neuankommenden Studenten für sie ein neues Modell vorgestellt, und zwar für die Vermittlung von Deutsch als Fremdsprache. Dabei wurden für Daf-Lehrwerke zur Diskussion gestellt und unter dem Aspekt der Brauchbarkeit zur Deutschlehrerausbildung türkischer Studenten bewertet.

Schlüsselwörter: Curriculum, Fremdsprachenunterricht, Vorbereitungsklasse, Deutschabteilung Trakya, Lehrerkandidaten, Sprachniveau.

*Yrd.Doç.Dr.; Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Almanca ABD.

1. Curriculare Entwicklung der Vorbereitungsklasse der Trakya Universität

1.1. Gründung und Neuerungen

In der Abteilung für Deutschdidaktik der pädagogischen Fakultät der Trakya Universität werden seit ihrer Gründung nach einer einjährigen Vorbereitungsklasse (24 Stunden pro Woche) und nach einem 4-jährigen Studium zukünftige Deutschlehrer ausgebildet. Die im Jahre 1993 gegründete deutsche Abteilung war am Anfang auf Hilfe von aussen angewiesen. Die damalige Dekanin der Pädagogischen Fakultät Prof. Dr. Ülkü Oyman, holte Dr. Pia Angela Göktürk von der İstanbuler Universität, die mit 2 Assistentinnen, die gerade das Studium abgeschlossen hatten, und 2 Lektoren den Unterricht in der ersten Vorbereitungsklasse aufnahm, die im Sommer 1998 ihr Abschlussexamen bestand. Eines der grössten Anliegen von Dr. Göktürk war die Fortbildung der Lehrkräfte. Sie erreichte, dass sowohl die Assistentinnen, aber auch die Lektoren zwei Tage in der Woche für den Besuch des Magisterkurses an der Universität İstanbul freigestellt wurden, was auch den später hinzugekommenen Lehrkräften ermöglicht wurde. Einige von ihnen haben inzwischen bereits nach dem Magisterexamen am Doktorandenkurs teilgenommen und schreiben an ihrer Doktorarbeit. Diese Möglichkeit zur **Fortbildung** sollte auf keinen Fall abgeschafft werden, auch nicht wie geplant, für die Lektoren. Denn sie ist die Voraussetzung für ein besseres Unterrichtsniveau an der Abteilung, an die sich von aussen in den 6 Jahren niemand um ein oft ausgeschriebenes Dozenten- oder Professorenkadro beworben hat.

Um das anfängliche Lehrangebot zu erweitern, wurden deutsche Universitätslektoren und Lehrer, die an der İstanbuler Anadolu - Gymnasien Deutsch unterrichteten, für 1-2 tägige Seminare gewonnen, die nach Edirne kamen und unentgeltlich den im Curriculum festgelegten Lehrstoff gezielt ergänzten, auch den Lehrkräften methodisch weiterhalfen. Es werden auch heute weiterhin ähnliche Seminare organisiert. Als weitere positive Errungenschaft verdankt die deutsche Abteilung Dr. Göktürk die Schaffung einer Bibliothek für die Lehrer, die wir ständig erweitern. Leider war es bisher nicht möglich, die wichtigsten Publikationen auch für die Studenten in der Universitätsbibliothek zugänglich zu machen.

Durch **Erweiterung des Lehrplans** erfolgte eine weitere Neuerung, und zwar dass

eine 2. Sprache ab dem 1. Studienjahr obligatorisch von den Lehrkräften der deutschen und englischen Abteilung gegenseitig erteilt wurde. Man ging von der Überlegung aus, dass den Studenten berufliche Alternativen eröffnet werden müssen, da bis heute nicht ausreichende Planstellen für Deutsch-Sprachlehrer zur Verfügung stehen.

Als ich 1995 als Yardımcı Doçent zuerst die Leitung der deutschen Abteilung übernahm, konnte ich einen Lehrkörper von 4 Assistenten (3 mit Magister, einer war neuangestellt) und 3 Lektoren (2 mit Magister, einer besuchte den Magisterkurs an der İstanbuler Universität) übernehmen. Nun sind wir 11 Kollegen an der Abteilung und 4 von den Lehrkräften schreiben ihre Dissertation. Seit August 1998 befindet sich ein Doktorand als DAAD - Stipendiat an der Universität Frankfurt, um Material für seine Doktorarbeit zu sammeln.

1.2. Lehrpläne und Konzepte

Das Curriculum der Abteilung für Lehrerausbildung an der Trakya Universität beinhaltete in dem 4-jährigen Studiengang bis Studienjahr 1998/1999 nicht nur reine literatur und sprachwissenschaftliche Pflichtfächer, sondern auch Wahlfächer wie Tourismus, Wirtschaftsdeutsch, Werbung. Weil Absolventen dieser Abteilungen in den letzten Jahren fast keine Möglichkeiten hatten, als Deutschlehrer zu arbeiten, wurden neben dem obligatorischen Nebenfach Englisch (3 Stunden pro Woche) auch Computerunterricht (2 Stunden pro Woche) eingeplant. In der Vorbereitungsklasse wurden die Kenntnisse der Studenten mit Fächern wie Grammatik (5 Stunden in der Woche), Leseverstehen (5 Stunden), Schreibfertigkeit (5 Stunden), Konversation (7 Stunden) und Phonetik (2 Stunden) weiterentwickelt. Aufgrund der Rückkehrerjugendlichen aus deutschsprachigen Ländern, die lange Zeit in Deutschland gelebt, deutsche Schulen besucht hatten und deshalb gutes Deutsch sprachen, aber in Grammatik Mängel aufwiesen, wurden von 1993 bis 1995 die Fertigkeiten in Fächern Grammatik, Leseverstehen und schriftlicher Ausdruck besonders betont. Einige Lehrkräfte versuchten in den ersten Jahren mit Lehrbüchern wie "Lehr- und Übungsbuch der Deutschen Grammatik" von Dreyer Schmitt und "Deutsche Sprache für Ausländer" von Schulz-Griesbach die Mängel der Studenten gezielter zu beseitigen, wobei sie aber auch mit Notizen aus ihrem eigenen Studium arbeiteten und bei der Auswahl von Themen und Texten nicht immer richtige Kriterien

berücksichtigten und auf vielseitige Didaktisierungsmöglichkeiten Wert legten.

Im Jahre 1995 erfolgte in der Abteilung für Deutschdidaktik eine Neuberarbeitung des Curriculums und der Stoff der Klassen 1-4 wurde auf 4 Jahre programmiert, sodass die Studenten nicht durch eine zu intensive Arbeit überfordert wurden und die Kenntnisse in den einzelnen Bereichen schrittweise aufgebaut werden konnten. In der Vorbereitungsklasse waren keine grösseren Veränderungen erforderlich, weil die Adressatengruppe fast gleich geblieben war. Nur im Fach Phonetik wurde ab 1995 nicht nur das Lautsystem bevorzugt, sondern das Hörverstehen erfuhr stärkere Betonung. Anstatt eines 7 stündigen Konversationsunterrichts wurde das Fach in Konversation (4 Stunden in der Woche) und Landeskunde (3 Stunden in der Woche) aufgeteilt, die sich ergänzen sollten. *„In dem Fach Landeskunde sollten neben der Vermittlung von landeskundlichen Informationen auch Kontakte mit Deutschland geknüpft werden, mit der Absicht, Gespräche führen zu lernen und Kulturen vergleichen zu können.“* (Maden, 1995).

1. 3. Anlässe zur Neubearbeitung des Curriculums in der Vorbereitungsklasse

Bei einer Untersuchung bewiesen die Zensuren der zentralen Aufnahmeprüfung, dass die höchste Punktzahl im Studiumjahr 1997/98 den niedrigsten Punktzahlen der Studienjahre 1993-1997 entsprachen und dass die Studenten der letzten Jahre über weitaus geringere Deutschkenntnisse verfügten als die Studenten der vorangegangenen Jahrgänge.

Eine weitere Untersuchung bestätigte sogar, dass die Anzahl der Studenten mit Nullkenntnissen in den letzten zwei Jahren sehr hoch war, weil die meisten Studenten im Sekundarbereich Englisch als Fremdsprache gelernt hatten und deshalb weder die deutsche Sprache, die Kultur, oder landeskundliche Kenntnisse besaßen, sodass wir zu dem Entschluss kamen, dass wegen der neuen Adressatengruppe ein neues Konzept für die Arbeit in der Vorbereitungsklasse erarbeitet werden müsste.

Ab 1996 haben Studenten mit ein paar richtigen Antworten bzw mit völlig unzureichenden Punkten in Fremdsprache trotzdem eine Zulassung zum Deutschlehrerstudium erhalten, weil die Ergebnisse aus den Gebieten Sozialwissenschaft und Türkisch die Gesamtpunkte bewirken. z.B. Ömer KARADAĞ aus dem Fremdsprachenbereich 8 Fragen richtig, 2 falsch beantwortet und 362.929 erreicht. Obwohl aber

Ali Dirgin 11 richtig, 4 falsch, Hakan Duman hingegen 37 richtig, 25 falsche Antworten haben, sind die Gesamtpunkte fast gleich. Da bei 2 falschen Antworten eine Punktzahl von der ganzen Summe abgezogen werden müsste, müssten die Gesamtpunkte der Studenten eigentlich sehr unterschiedlich sein.

Ein Student an 8. Stelle kann mit 65 unbeantworteten Fragen mehr Punkte erreichen, als ein Student der 72 Fragen beantwortet hat, davon aber auch 37 richtig sind. Trotzdem haben sie fast gleiche Gesamtpunkte. Der Grund dieser Ergebnisse liegt daran, dass Ömer Karadağ in den Gebieten: Sozialwissenschaft und Türkisch mehrere Fragen beantwortet haben, als Ali Dirgin und Hakan Duman.

Auch die Ergebnisse der Einstufungsprüfungen, die seit der Gründung der Deutschdidaktikabteilung für Neuankommende angewendet wurden, weil die Validität der zentralen Aufnahmeprüfung bezweifelt wird und bei deren Vorbereitung wir uns seit ein paar Jahren nach den Modelltests des Goethe Instituts richten, wiesen die fehlenden Sprachkenntnisse der Studenten auf. Die Neuankommenden werden an der Trakya Universität noch einmal eingestuft, weil wie erwähnt wurde, bei den "zentralen Aufnahmeprüfungen" (ÖSYS 1997, 1998). Antworten aus den Gebieten Türkisch und Sozialwissenschaft die Gesamtpunkte ergeben, und deshalb das Niveau der Fremdsprachenkenntnisse nicht widerspiegelt wird. Die Einstufungsprüfung besteht aus Teilen wie Leseverstehen, Grammatik, Wortschatz, Landeskunde, schriftlicher Ausdruck. Studenten mit ausreichenden Kenntnissen, anders ausgedrückt, diejenigen, die wenigstens 70 Punkte erreichen, dürfen gleich mit dem Studium beginnen, die anderen aber müssen eine Vorbereitungsklasse besuchen.

Sowohl eine Umfrage als auch die Ergebnisse der Einstufungsprüfungen hatten dokumentiert, dass die Rückkehrerjugendlichen vor 3-4 Jahren am Studienanfang im Stande waren, in informellen deutschsprachigen Gesprächen fließend zu sprechen, weil sie in Deutschland Deutsch gelernt hatten. Diese Studenten wiesen jedoch in der schriftlichen Sprache und in der Grammatik Mängel auf. Die neuen Studenten in den Studienjahren 1995/96 und 1996/97 zeigten jedoch sowohl in deutschsprachigen Gesprächen als auch im Schreiben grosse Defizite auf, da sie weder in Deutschland gewesen waren, noch im Sekundarbereich Deutsch als Fremdsprache gelernt hatten. Heute ist die Anzahl der Studenten, mit geringen Deutschkenntnissen oder sogar mit

Nullkenntnissen viel mehr angestiegen. Es gibt Studenten, die im Fremdsprachenbereich der zentralen Aufnahmeprüfung 3 Fragen richtig beantwortet haben, aber die Studenten geben zu, dass sie auch das unbewusst angekreuzt haben. Der grösste Unterschied liegt daran, dass sich die Studenten früher für dieses Studium beworben haben, weil ihre Deutschkenntnisse für dieses Studium ausreichend waren und weil sie darin die grössten Chancen hatten. Heute aber kommen die Studenten mit dem Wunsch, an diesen Abteilungen Deutsch zu lernen und als Deutschlehrer ausgebildet zu werden.

1.4. Veränderungen im Studiumjahr 1997/1998

Kollegen unseres Lehrstuhls haben nach all diesen Feststellungen eingesehen, dass in der Vorbereitungsklasse die Anwendung eines Lehrwerks für DaF zwangsmässig geworden war. So haben sich die Lektoren, die für die Vorbereitungsklasse zuständig waren entschlossen, im Jahrgang 1997/98 in den Fächern: Leseverstehen und Phonetik (insgesamt 7 Stunden in der Woche) das Lehrwerk "die Sprachbrücke" und im Konversationunterricht (4 Stunden in der Woche) "die Suche" einzusetzen. Aber die Fertigkeiten wurden mit 3 weiteren, unterschiedlichen Lehrbüchern weiterentwickelt. Die daraus entstehenden Mängel sollten jedoch in Zusammenarbeit und mit parallelen Themen behoben werden, was aber nicht erfolgreich ausgeführt werden konnte.

Aus zeitlichen Gründen konnten nach 2 Semestern die verschiedenen Lehrmaterialien nicht ganz bearbeitet werden, so dass die Studenten nicht einmal das Niveau der Grundstufenprüfung für DaF erreichen konnten. Daraufhin wurde heftig diskutiert, ob es nicht besser wäre, wenn man den Stundenplan umändert und zuerst ein gemeinsames Lehrwerk für die Grundstufe, danach ein Lehrwerk für die Mittelstufe anwendet, sodass die Studenten gezielter bis zu der Mittelstufenprüfung geführt werden können.

2. Lehrwerkdiskussion im Hinblick auf die veränderte Situation der Studenten

2.1. Überlegungen zu Neubearbeitungen

Um im Studiumjahr 1998/99 ein geeigneteres Lehrwerks für DaF auszuwählen, wurden Kataloge verschiedener Verlage unter den Aspekten: Ziel, Absicht, Vorkenntnisse und Lerngewohnheiten der türkischen Studenten der Abteilungen für Deutschdidaktik erforscht. Da aber einerseits die Anzahl der Lehrwerke zu hoch war, andererseits in letzter Zeit fast von allen Lehrwerken **Neubearbeitungen** erschienen

waren, wie z.B. Themen Neu, Deutsch Aktiv Neu, Sichtwechsel Neu usw., waren wir verwirrt und die Entscheidung für ein gemeinsames Lehrwerk konnte nicht leicht getroffen werden. NEUNER begründet die vielen Neubearbeitungen folgendermassen: *"Bei einer Neubearbeitung behält man den eingeführten Titel und versieht ihn mit dem schmückenden Beiwort 'neu', weil kein Verlag gerne aufgibt, wenn ein Lehrwerk gut auf dem Markt plaziert ist und als eine Marke eingeführt ist. Das Wörtchen 'neu' soll signalisieren, das Bewährte ist geblieben, aber etwas Neues ist hinzugekommen."* (Neuner, G. 1997) Da wir uns nicht sicher waren, ob wir uns für eine Neubearbeitung oder für ein Lehrwerk entscheiden sollen, dass völlig neu konzipiert worden ist, haben wir eine detaillierte Lehrwerkanalyse durchgeführt und neben Lehrwerke wie "Themen Neu", "Deutsch Aktiv Neu", "Sichtwechsel Neu" auch Lehrwerke wie "Moment mal!", "Stufen International", "Unterwegs", "Leselandschaften", "Die Suche", "Sprachbrücke", und "Elemente" untersucht. "Themen Neu" wurde analysiert und für weniger geeignet bezeichnet, weil die Neubearbeitung zwischen 1992-95 erschienen ist. Obwohl sie sowohl die geänderten Bedingungen in Deutschland als auch die Bedürfnisse und Erwartungen vieler Deutschlehrer vor allem im Ausland berücksichtigen sollte, hat der Hueber-Verlag für das Ausland keine spezielle Version geboten. Es werden sogar gelegentlich Informationen vorausgesetzt, die ausserhalb Deutschlands bei den türkischen Studenten nicht vorhanden sind, was bei der Arbeit mit dem Lehrwerk zu Schwierigkeiten führt. Peter Shaw und Herbert Woi meinen, dass, *"obwohl die Neuauffassung den gegenwärtigen dominierenden methodischen Modeströmungen von Neuner und Hunfeld (1993:109) zustimmt und anstatt nach kommunikativem Ansatz, nach den Prinzipien des Interkulturellen Ansatzes verfasst wurde, Themen Neu mehr Anstösse zu authentischen Gesprächen und Erarbeitung von Redemitteln beinhaltet, die für eine reibungslose Kommunikation im deutschen Alltag wichtig seien* (Shaw, P.; Woi, H., 1997). Ich stimme den beiden zu und bin der Meinung, dass das Lehrwerk für die Studenten der Deutschdidaktikabteilungen in der Türkei nicht tauglich ist.

Da die Themen in dem Lehrwerk "Deutsch Aktiv Neu", das seit Jahren im Deutschunterricht aller Fakultäten der Trakya Universität benutzt wurde, und unseren Kollegen bekannt ist, heute nicht mehr aktuell und interessant sind, wurde es nicht bevorzugt.

2.2. Ehrfahrungen mit angewandten Lehrwerken

Lehrwerke wie *„die Suche“* und *„Die Sprachbrücke“*, die im Studiumjahr 1997/98 eingesetzt wurden, wurden noch einmal unter die Lupe genommen. Die Autoren des Lehrwerks *„die Suche“* sind der Meinung, dass *„durch die Anwendung von literarischen Texten Realsituationen erfahren werden können und dass die Studenten mit der Vielfalt, Offenheit, Bedeutungstiefe und ästhetische Qualität der literarischen Texte eine fremde Sprache in gleicher Weise erfahren können, wie sie es von ihrer Muttersprache kennen.“* (Schreiter, İ. Frandrych, Ch., 1997) Jedoch die Erfahrungen unseres Lehrstuhls sind folgendermassen: Ohne Kassetten, die deutlicher als bei anderen Lehrwerken, auch Träger des didaktischen Konzepts sind, kann dem Konzept entsprechend nicht gearbeitet werden und obwohl in dem Lehrwerk authentische Kommunikation über einen fiktionalen Text und nicht fiktive Kommunikation über einen authentischen Text stehen, habe ich festgestellt, dass die Studenten, die bis zum Ende nur im dunkeln tapen mussten, zu müde wurden und manchmal sich auch langweilten. 4 Stunden in der Woche reichten nicht aus, die 2 Bände des Lehrwerks durchzuarbeiten, sodass im 2. Band vieles übersprungen wurde und viele Themen unbearbeitet blieben. Auch in dem Lehrwerk *„Sprachbrücke“* musste wegen Zeitmangel vieles weggelassen werden und die Homogenität der Gruppen in den Pädagogischen Fakultäten der Türkei ermöglichte den geplanten interkulturellen Erfahrungsaustausch nicht. Eine andere wichtige Tatsache war, dass die Studenten anstatt das *„Lilaland“* deutschsprachige Länder wie D, A, CH kennenlernen wollten, sodass wir uns beschlossen haben, auch andere Lehrwerke kennenzulernen, um für das Studiumjahr 1998/99 ein besser geeignetes Lehrwerk auszuwählen.

2.3. Bewertung der Lehrwerke, die neukonzipiert worden sind, unter dem Aspekt der Brauchbarkeit zur Lehrerausbildung türkischer Studenten

Lehrwerke wie *Elemente*, *Zwischen den Kulturen*, *Eindrücke - Einblicke* wurden ausgeklammert, weil wir die Erfahrung mit Sprachbrücke gemacht hatten, dass im Deutschunterricht wegen der homogenen Gruppen interkulturelle Erfahrungen nicht ausreichend ausgetauscht werden können. Aber einige Texte aus diesen Veröffentlichungen sind für die Weiterentwicklung der Lesefertigkeit einsetzbar und das Lehrwerk *„Leselandschaften“* ist in den ersten und zweiten Studienjahren zielgerecht.

Nach einer gründlichen Lehrwerkanalyse wurde *„Moment mal!“* als geeignet bezeichnet. Denn in dem Lehrbuch *„Moment mal !“* ist ein landeskundlicher Ansatz dominanter, was den Bedürfnissen ausländischer Studenten mehr entspricht. Das Grundstufenlehrwerk (*Moment mal !*) für Erwachsene und Jugendliche ist von Autoren wie C. Glick, H. Graffmann, Ch. Lemcke, M. Müller, P. Rusch, Th. Scherling, R. Schmidt, E. Weiler, L. Wertenschlag und H. Wilms verfasst worden und führt mit 3 Bänden zum *„Zertifikat Deutsch als Fremdsprache“*. Zu dem Lehrbuch gehören noch Materialien wie Arbeitsbuch, Folien, Testheft, Einstufungstests, Cassetten (2 zum Lehrbuch, zum Arbeitsbuch, zu Aussprach-Übungen, zum Testheft), CD'S (zum Lehrbuch, Arbeitsbuch, zum Testheft), Glossare.

In *„Moment mal !“*, das authentische Reportagen aus dem Alltag beinhaltet, die die Nähe zur gesprochenen Sprache und zur Lebenswirklichkeit der drei deutschsprachigen Länder (D, CH, A) ermöglicht, bedeutet eine Sprache erwerben, beobachten und reagieren. Das Konzept ist transparent. Es erfordert geringe Vorbereitungszeit für den Kursleiter. Das Lehrwerk ist lernerfreundlich, ist leicht einsetzbar und bietet selbstständiges Sprachenlernen. Das Thema *„Lernen Lernen“* steht in *„Moment mal !“* im Vordergrund, die Lerntips, die in jeder Einheit angegeben werden, sind für türkische Lerner, die mehr an das Auswendiglernen gewöhnt sind, von grosser Bedeutung. Neu an diesem Lehrwerk ist, dass der Lernerfolg mit Lerntests überprüft werden kann. Neben einer Vielzahl von Textsorten, wird das Hörverstehen mit vielen Hörtexten viel intensiver trainiert, als in den bisherigen Lehrwerken, so dass in jeder Lektion nach 4 Seiten Thema eine Vielzahl von Ausspracheübungen folgen, was bis jetzt vernachlässigt wurde. Durch klare Symbole und Lernverweise und durch eine sich immer wieder wiederholende Struktur sind die Kapiteln klar und kurz, deshalb nicht langweilig. Unten auf jeder Seite ist der Wortschatz systematisch angegeben und es folgt eine verstärkte Wortschatzarbeit wie z.B. Wortbildung, Wortnetzarbeit, Formulierungsarbeit. Es gibt sogar eine Rückschau, woran man sehen kann, was man eigentlich in der Lektion lernen sollte, sodass die Lernenden befähigt werden, den eigenen Lernprozess zu optimieren, was zu Erfolgserlebnissen führt. Die Themen sind alltagsbezogen und man kann Verständnis für andere Kulturen erreichen. Die Signalgrammatik ist im Anhang des Lernwegs systematisch in einer übersichtlichen Darstellung zusammengefasst. Texte werden durch Aufgaben nicht gestört, sie stehen am Rand. Die Figurenabbildungen sind

echt, nur bei Dialogen, deren Authentizität bestritten wird, sind die Figuren gezeichnet.

„Moment mal ! 2“ führt in bewährter Weise die Konzeption von Band 1 fort. Ansprechende Themen, entdeckende und systematische Grammatikarbeit, spielerische, reflektierende und kognitive Elemente werden unseren Lernertypen gerecht. Da im 3. Band die Themen vom 1. und 2. Band noch einmal wiederholt und intensiver bearbeitet werden, können die Studenten nach einer guten Zeiteinteilung (von ca. 320-400 Stunden) bis zur Zertifikatprüfung DaF geführt werden. Der Autor, Lukas Wertenschlag schlägt die folgende zeitliche Einteilung vor (Wertenschlag, L. 1997) :

120-140 Stunden für den 1. Band.

120-160 Stunden für den 2. Band

100 Stunden für den 3. Band

insgesamt 320 - 400 Stunden.

2.4. Neuer Modellvorschlag für die Vorbereitungsklasse der Trakya Universität

Nach langen Überlegungen und heissen Diskussionen entschlossen sich die Lehrkräfte, die in der Vorbereitungsklasse unterrichten, im Studienjahr 1998/99 in den Fächern: Leseverstehen, Phonetik und schriftlicher Ausdruck (12 Stunden in der Woche) das Lehrwerk, Moment mal ! einzusetzen. Aber in dem Fach Konversationsunterricht sollte ein zweites Grundstufenlehrwerk benutzt werden, und zwar „Die Suche“ (7 Stunden pro Woche). Im Grammatikunterricht dagegen wurden die Kenntnisse der Studenten mit „Grundstufengrammatik“ von Monika Rheimann (5 Stunden pro Woche) und mit viel Zusatzmaterial weiterentwickelt.

Weil aber 3 verschiedene Lehrwerke für die Grundstufe angewendet wurden, konnten aus zeitlichen Gründen in 2 Semestern alle Bände der Lehrwerke nicht studiert werden, sodass wir am Ende des Vorbereitungsjahres wieder das gleiche Problem vor uns hatten, und zwar, dass die Studenten die für das Studium erforderlichen Kenntnisse nicht erworben konnten und nicht einmal das Niveau der Zertifikatsprüfung 'Deutsch als Fremdsprache' erreicht hatten. Damit das Problem abgeschafft wird und zielgerecht gearbeitet werden kann, habe ich ein neues Konzept für die Arbeit in Vorbereitungsklassen erarbeitet. Da in der Vorbereitungsklasse insgesamt 672 Unterrichtsstunden zur Verfügung stehen (wegen Prüfungen oder ungeplanten Ferien können zwar einige Stunden ausfallen), sollten die fehlenden Kenntnisse der Studenten mit einem

einzigen Lehrwerk (zuerst ein Lehrwerk für die Grundstufe, anschliessend ein Lehrwerk für die Mittelstufe), worin alle Fertigkeiten gleichwertig sind, gezielter ergänzt werden, damit die verschiedenen Ansätze die Studenten nicht verwirren und Lektoren Zeit übrig bleibt, mit Zusatzmaterial den Stoff auch zu regionalisieren. So können z.B. alle 3 Bände von „Moment mal !“ und danach „Sichtwechsel Neu“ oder „Unterwegs“ sorgfältig studiert und die Studenten bis zu dem Niveau der Mittelstufenprüfung geführt werden. Eine andere Möglichkeit wäre, dass anstatt „Moment mal!“ „Stufen International“ studiert wird. Beide Lehrwerke stellen im Internet sehr viel Zusatzmaterial zur Verfügung. So wäre es möglich, länger und intensiver mit dem gleichen Lehrwerk zu arbeiten, aber immer wieder aktuelle Texte einzusetzen.

3. Schlussfolgerung und Empfehlungen

- Da in den letzten Jahren Studenten mit unzureichenden Fremdsprachenkenntnissen trotzdem eine Zulassung zum Deutschlehrerstudium erhalten, ist in der Vorbereitungsklasse eine Neubearbeitung der Curricula, und zwar für die Vermittlung von Deutsch als Fremdsprache unumgänglich geworden.

- Die fehlenden Kenntnisse der Studenten sollten mit einem einzigen Lehrwerk (zuerst ein Lehrwerk für die Grundstufe, anschliessend ein Lehrwerk für die Mittelstufe), worin alle Fertigkeiten gleichwertig sind, gezielter ergänzt werden, damit die verschiedenen Ansätze die Studenten nicht verwirren und den Lektoren Zeit übrig bleibt, mit Zusatzmaterial den Stoff auch zu regionalisieren.

- Da in den Deutschdidaktikabteilungen Jugendliche ab 18 Jahren studieren, müsste unser ausgewähltes Lehrwerk für Erwachsene verfasst worden sein und Themen beinhalten, die den Interessen der Studenten entsprechen und einen landeskundlichen Ansatz berücksichtigen, da die neuankommenden Studenten keine Erfahrung über deutsche Kultur und Mentalität haben.

- Bei der Bearbeitung von Texten sollte auch an die Vorkenntnisse der Lerner angeknüpft und ihre Lerngewohnheiten berücksichtigt werden.

- Selbstständiges Lernen sollte aus zeitlichen Gründen bevorzugt werden und nach 2 Semestern sollten die Studenten im Stande sein, einen auf Deutsch verfassten Text zu lesen und zu

verstehen, sich über das Thema schriftlich und mündlich zu äussern oder sogar darüber zu diskutieren.

- Bei Studenten ohne Deutschkenntnissen müssten Ausspracheübungen mehr betont werden als bisher.

- Da Leseverstehen, Schreibfertigkeit und Konversationunterricht nach dem "neuen reformierten Lehrplan vom Hochschulrat" (ab Studiumjahr 1998/1999) auch im 1. und im 2. Studiumjahr fortgesetzt werden, aber Grammatik nur im 1. Studiumjahr (2 Semester) unterrichtet wird, wäre es auch logisch, in der Vorbereitungs-klasse weitere 5 Stunden Grammatik (ausserhalb des Lehrwerks) einzuplanen.

- Der neue Lehrplan von YÖK erzielt in den ersten zwei Jahrgängen die Weiterentwicklung der Fertigkeiten. Für diese Fächer, die aufeinander aufbauen, muss im Hinblick auf die neue Situation der der Studenten eine neue Planung erfolgen und es muss überlegt werden, wie diese gefüllt werden könnten. "Für Fächer, die zum ersten Mal unterrichtet werden sollen oder stark reduziert worden sind, müssen die Themen, die weggelassen werden können oder für Deutschlehrerkandidaten von grosser Bedeutung sind bestimmt werden." (Maden, 1998).

- Bei der Erstellung der Einstufungsprüfungen, Sprachstandtests und Lernfortschritttests sollte man darauf achten, dass sie valide, objektiv und reliabel sind. Neben Prüfungen zur Grammatik und Wortschatz müssen auch Tests geben, die das Leseverstehen, Hörverstehen, die sprachliche Interaktion beim Sprechen und die Fähigkeit, zielgerichtet zu schreiben, überprüfen.

- Damit das Gelernte nicht vergessen wird und die Fremdsprache auch angewendet werden kann, sollten ausserhalb des eingeplanten Unterrichts verschiedene Aktivitäten erfolgen wie z. B. Lesewettbewerb, Projektarbeit und Seminare. Die Abteilungen sollten einen Internet- und Satelitenanschluss haben. Die Einrichtung eines Mediotheks oder Computerlabors kann einen computergestützten Deutschunterricht ermöglichen und die Studenten könnten mit PC-Programmen und Disketten selbständig arbeiten. Die Abteilungen sollten an Zeitungen und Zeitschriften aboniert sein, die auf Deutsch veröffentlicht werden. Durch Kino-, Theater und Musikclubs könnten die Studenten mehr motiviert werden, als bisher.

LITERATUR

- Bolton, Sibylle (1996). *Probleme der Leistungsmessung, Lernfortschrittstest in der Grundstufe*, Fernstudieneinheit 10, Langenscheidt.
- Eğitim Fakültelerinde Öğretmen Yetiştirme Lisans Programı 1, Ankara, Mart 1998, s: 65.
- Kudat, Celal. *Eğitim Fakülteleri Alman Dili Eğitimi Bölümü/Anabilim Dallarında Program geliştirme, Açılımlar, Olanaklar ve Erekler*. Germanistik Sempozyumu 27-28 Ekim 1997, 225-271.
- Maden, Sakarya, Sevinç; Yücel, Mukadder. (1977). *Curriculare Entwicklung in der Deutschdidaktikabteilung der Universität Trakya*. Work-Shop in İstanbul Universität.
- Maden, Sakarya, Sevinç. *Die von YÖK (Hochschulrat) ab dem Semester 1998/99 geforderten neuen Veränderungen an die Deutschlehrerausbildung der Pädagogischen Fakultäten*. Chancen des frühen Deutschunterrichts, Anforderungen an Deutschlehrer, Konsequenzen für die Lehrerausbildung. Workshop im Goethe Institut, 12.12.1998, unveröffentlichter Beitrag, 9S.
- Mebus, Gudula; Pauldrach, Andreas; Rall, Marlene; Rösler, Dietmar. (1991) *Sprachbrücke* 1, 2, Klett Verlag.
- Müller, Martin; Rusch, Paul; Schherling, Theo; Schmidt, Reiner; Wertenschlag, Lukas; Wilms, Heinz : *Moment mal !* 1, 1997.
- Neuner, Gerd; Schmidt, Reiner; Wilms, Heinz; Zirkel, Manfred: *Deutsch Aktiv*. Langenscheidt, 1986.
- Neuner, Gerd; Scherling, Theo; Schmidt, Reiner; WILMS, Heinz: *Deutsch Aktiv Neu, Lehrbuch 1A, 1B, 1C*, Langenscheidt, 1986.
- Neuner, Gerd. (1997). *Warum gibt es von DaF-Lehrwerken so viele Neubearbeitungen?* Deutsch als Fremdsprache Heft 1, s: 46
- Ösys-Zensuren der zentralen Aufnahmeprüfung 1994- 1998.
- Schreiter, Ina; Frandrych, Christian: *Diskussion von Lehrwerken, Die Suche. Das andere Lehrwerk für Deutsch als Fremdsprache Band 1*, Deutsch als Fremdsprache Heft 3, 1997, 173.
- Shaw, Peter; Woi, Herbert: *Diskussion von Lehrwerken*, Themen 3 von Hartmut .

*Überlegungen Zur Neubearbeitung Des Curriculums In Der Vorbereitungs-klasse Der Abteilung Für
Deutschlehrerausbildung Der Trakya Universität Im Hinblick Auf Die Veränderte Situation Der
Adressatengruppe*

Aufderstrasse, Werner Bönzli, Walter Lohfert,
Max Hueber Verlag, Ismaning 1994, *Deutsch
als Fremdsprache*, Heft 1 1997, 52.

Vorderwüşbecke, Anne; Vorderwül-Becke, Klaus:
Stufen International 1,2, Ernst Klett Verlag,
1997.

Wertenschlag, Lukas: *Lehrwerkanalyse*,
Internationales Seminar für Deutschlehrer in
Staufen, 1997.

TOPLUMSAL İÇERİĞİ OLAN SANAT'I SOSYOLOJİK AÇIDAN İRDELEME

İbrahim DİNÇELİ*

Özet

Bütün sosyal kurumlar gibi sanat da kaynağını toplum yaşamından almaktadır. Sanatçılar toplumun yaşam tarzını inceleyerek onların geleceklerine yön vermeye çalışan kişilerdir.

Her toplumun kendine göre farklı sanat anlayışı vardır, oluşmuştur. Bu farklılıklar eğitim sisteminden, dini inançlardan, gelenek ve göreneklerden kaynaklanan farklılıklardır. İçinde bulunduğumuz tarih kesisine kadar olan sanatın evrimine baktığımızda bu değişim çok açık bir şekilde görülür. Oysa ki içinde bulunduğumuz dönemin sanatı olan çağdaş sanat anlayışında Evrensellik kavramı söz konusudur. Evrensellik deyince bütün toplumların sanat dilinin tek bir dil olarak algılanmaya çalışılması gelir. Farklı kültürlerle sahip olan insanlar aralarında dil problemi olmasına rağmen bir sanat eserinin karşısında bu problemi yaşamamaktadırlar. Çağdaş sanat bu ortak konuşma dilini sanatçı ve toplumları birbirlerine yakınlaştırarak sağlamaya çalışır. Bunun adı aynı zamanda kültürel sanat alış veriştir.

Anahtar Kelime: Toplumun sanata yaklaşımı.

Abstract

A Sociological Analysis of Social Art

Like all the social institutions, art also has its roots in social life. Artists are the ones who strive to guide society through the future by examining the life style of society. Every society has its own interpretation of art. The differentiation results from education system, religious beliefs, traditions and customs. If we take a look at the evolution in art up to now, the change seems to be obvious.

On the other hand, within the understanding of today's Modern Art, universality is the most striking one. Universality places emphasis on a common perception of language of art which is shared by societies from different cultures. Despite their language barrier, people belonging to different cultures aren't likely to experience this in front of a masterpiece. Modern Art provides the artist and the individual with monolingualism. This is also called "Culturel Art Interaction"

Key Word: Society's Approach to Art.

* Yrd.Doç.Dr.: Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü .

TOPLUMSAL YAPININ SANAT ESERİ ÜZERİNDEKİ ÖNEMİ

Sanat anlayışı, zamandan zamana ve toplumdaki topluma değişiklikler göstermiştir. Üstelik aynı toplumda bir zamanlar değer verilen yapıtlar, giderek önemlerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Ancak gerçek sanat yapıtları için aynı yargıyı aynı kolaylıkla veremeyiz. Bu tür yapıtlar değerlerini kuşaklar boyu korurlar ve onları seyredenlere ya da dinleyenlere zevk ve coşku verirler. Acaba bir sanat, yapının gerçekten "sanat yapıtı" olmasında rol oynayan etken nedir? Sanatçı ortaya çıkaracağı yapıtında, yaşadığı heyecanını, coşkusunu ifade edip anlatabiliyorsa başarılı olmuş sayılır. Demek ki, sanatçının yapıtını yaratırken duyduğu ya da duyurmak istediği tüm duygularını biz yapıtı alımlarken duyabiliyorsak ya da sanatçı ile konu arasındaki ilişki, yapıtı seyreden ya da dinleyen arasında da sürüyorsa o yapıt bir sanat yapıtıdır, diyebiliriz.

Auguste Comte (1798-1857) tarafından kurulan sosyoloji, toplumların işleyişlerini, değişişini inceler ve bu değişişin yasalarını bulmaya çalışır. Sosyoloji için sanatta toplumun sanat gereksinimlerini karşılayıp cevap vermek önemli olur. Gerçekten de sanatla ilgili birçok olgunun toplumsal olduğu açıktır. Büyük sanatsal yeniliklerin ortaya çıkışı kolektif bir olaydır. Bir toplumun sanat yapıtlarını, toplumsal koşullarının bütününden ayıramayız. Örnekle, romantizmi, XIX. yy. burjuva toplumu koşullarını dikkate almadan açıklayamayız. Hatta belli sanat akımlarının, sanat türlerinin ortaya çıkışı da toplumdaki temel yapısal değişikliklere bağlanabilir. Sanatçının çalışma koşulları, yapıtlarının az ya da çok başarıya ulaşması ya da başarısızlığını bile sosyolojik yöntemle açıklayabiliriz. Bu bakımdan genel olarak sanat olgusunun, sanat sosyolojisinden öğreneceği çok şey vardır; ama bu yeterli değildir.

Sanat olgusunu bize bütünüyle tanıtabilecek başka disiplinler de gereklidir.

SOSYOLOJİ KAVRAMLARININ SANAT ESERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Sanat psikolojisi, karşılaştırmalı sanat, kültür sosyolojisi ve antropolojisi, matematik ve benzeri bilimler, bunlar arasında sayılabilir.

Günümüzde sanat sosyolojisi'nin henüz çok yeni olduğunu söyleyebiliriz. Sanat sosyolojisi alanında yapılan çalışma ve incelemeler, sanat olaylarının yasalarını bulacak

ve nedenlerini sergileyecek bir boyuta henüz ulaşamamıştır. Bunun için genellikle monografik nitelikte çok sayıda incelemenin yapılmış olması gerekir.

Resim sanatı için de bu incelemelerin yapılmadığını düşünmekteyim. Mesela, belli bir dönemdeki tablo satış istatistikleri çıkarılsa müzeleri ve resim sergilerini gezen insan sayıları belirlenebilse, toplumun sosyo kültürel yapısı üzerinde önemli bilgilere sahip olunabilir. Fakat bu araştırmaların emek harcamadan yapılmasını düşünmek imkansızdır. Sanırım ki bu incelemelerin yapılmamış olması da bu emeğin harcanmak istemeyişindendir.

Durkheim'in etkisindeki sosyologların, sanatı bu tür bir emeğe değer görmemeleri de eklenebilir bu nedene. Birçok sosyolog ilkel toplumların tanınabilmesi için sanatçıların bilimsel gereğine bilinçli ya da bilinçsizce inanır da, aynı şeyin gelişmiş, sanayileşmiş toplumlar için de gerekli olduğuna inanmaz. Sanat sosyolojisinin yöntemine en yakın çalışan, konuları ona en yakın olan alan marksçı estetiklerdir. Marksçı estetik, bütün bu çalışmaların ve ayrıntılı incelemelerin sanat olgusunun bir yanını aydınlatacağına, kuramsal önerilere ışık tutacağına inanır. Ancak bir sanat olayının yalnızca istatistiklerle, kamu soruşturmalarıyla açıklanamadığını, ideolojik verilerin de büyük bir oranda göz önüne alınması gerektiğini bilir.

Sanatlarda romantizm, gerçekçilik, simgecilik gibi akımların ortaya çıkışındaki ideolojik, politik, toplumsal nedenlerin varlığı çok önemlidir. İdeolojik açıklamalara fazla ağırlık veren Marksçı estetiğe karşılık pozitif sanat sosyolojisi'nin öncelik verdiği şey, araştırmalarla ortaya çıkan sonuçların yine pozitif bilimsel doğrulamalarla test edilmesinin gerektiğidir. Örneğin, toplum yapısının sanat eseri üzerindeki etkisinin önemi, daha çok ideolojik nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bilimsel verilerin ve araştırmaların doğruyu bulmada önemli olacağı düşünülmelidir. Sanat olgusunun, bütün olarak ya da kısmen toplumsal bir olgu olduğu kabul edilince, bu olguyu sosyolojinin kendi yöntemleriyle incelemesi gerektiği görülür.

Ancak bu incelemeyi yapacak sosyoloğun bütün sanat dallarıyla ilgili, ayrıca estetikte yeterince bilgi birikimine sahip olması gerekir. Sanat konusunda egemen olan önyargılardan da uzak kalması gerekir.

Sanatın yöntemsel çözümlemesinde sözü edilmesi gereken bir başka yol da karşılaştırmalı sanattır. Sanat alanını tümüyle kapsamasa bile

çeşitli bulgularıyla sanatçı yaratış olgusunun açıklanmasına katkısı olan bir yöntem olarak değerlendirilmelidir. Karşılaştırmalı estetik ya da sanat, örnekle, bir mimari yapıtla, bir şiir ya da bir müzik yapıtı arasında, özellikle yapısal yönden, ne gibi benzerliklerin olduğunu meydana çıkarmaya çalışan bir incelemeyi öngörür.

Karşılaştırmalı sanat alanında önemli olgularından biri de uyarlamadır. Sanata oluşturduğu kompozisyonu farklı malzeme yapısına taşıyacağı zaman o malzemenin yapısına uygun gerektiğinde kompozisyonunda veya tekniğinde değişim gerçekleştirebilmelidir. Bir kumaş üzerindeki bir motifi alıp bir vazo süslemesinde kullanmak isteyen bir seramikçi için, ya da daha önce mermerden yapılmış bir heykeli bu kez bronzdan yapmak isteyen heykeltıraş için de aynı sorunlar ortaya çıkacaktır. Hiçbir şey, bir sanat biçimine uygun düşen yaratıcı düşünce tarzını, bu, bir sanat yapıtını yeni bir gerçekleştirme tarzına göre yeniden düşünme kadar açıkça ortaya koyamaz. Söz konusu olan şey de, her biri, sanata özgü olan iki ayrı dilden alınarak farklı araçlar kullanıp estetik ereklerle, karşılaştırılarak sonuçlara etkileriyle varılmıştır. Fakat betimlenen konunun ayrılığı ya da uyarlama olayı özel durumlar olarak görülmelidir. Karşılaştırmalı sanat ya da estetik ise, bundan da öte, bütün olası uygunlukların neler olduğunu, çeşitli sanatsal diller arasındaki bu uygunlukların sınırlarının neler olduğunu bulmaya çalışır.

TOPLUMSAL YAPI DEĞİŞİKLİĞİNE SEBEP OLAN ETMENLER

Bütün sosyal kurumlar gibi sanatın kaynağı da yine toplumun kendisi olmuştur. Nerede bir toplum varsa, orada bir sanat ortaya çıkmıştır. IV. zamanda Yontma Taş döneminde tarih öncesi kültürlerin en eskisine rastlıyoruz. Ateş yakma, taştan aletler ve silahlar yapma, mağaralarda ısınma bu dönemde olmuştur. Lascaux mağarasında hayvan ve insan resimlerine yine bu dönemde rastlanmıştır. Bu evrede mitos ve din egemendir. İ.Ö. 2000-3000 yıllarında Mısır, Mezopotamya-Anadolu'da pışmış çanak çömlekler üzerine resimler yapılmıştır. Piramitler ve tapınaklar dinsel inançları anlatan sanat yapıtlarıdır. Ortaçağ sanatı da dinsel özelliğini korumuştur. Ortaçağ Batı sanatı Hristiyanlıktan çok etkilenmiştir. Kiliseler, azizler İsa-Meryem figürleri, (İkonlar), Kilise müziği ve dinsel şarkılar, klasik soyut müziğin ve operanın kaynağını oluştururlar.

Toplumlar değiştikçe, sanatın dinsel özelliği de giderek azalmıştır. Sanat, konusunu yalnız dinden değil, doğa ve yaşamdan alarak

insanın toplum içindeki yaşam tarzından etkilenmiştir. Dinsel olaylar estetik bakımdan ele alınmaya başlamış, böylece de sanat yapıtları dinsel inanışları güçlendirmek amacı yerine, sanatçının duygularını ve heyecanlarını anlatmaya başlamıştır. İlkelerde müzik, şiir, tiyatro, resim, heykel birbirine karışmış durumdayken Yunanda bunlar arasında ilk ayrılmalar görülmektedir.

Çağımızda ise konu, teknik ve ifade bakımından oluşan bu ayrılmalar tam biçimi bulmuş olup, başka dallara da ayrılmıştır (design, grafik, endüstri estetiği gibi). Bunlar da kendi aralarında biçim ve akım bakımından ayrılarak günümüzde sanat dalları arasında bir entegrasyon oluşturmuşlardır.

Sanat kolektif biçimden, bireysel ve kişisel biçime doğru gidiş gösterir. Eskiden sanat, geleneklerin belirli biçim ve yöntemlerin etkisi altında iken, günümüzde sanat bütün gelenekleri yıkmış, sınırsız bir serbestlik kazanmıştır. Bir yandan topluma bağlanan, öte yandan da bireysel özgürlüğünü en son sınırına vardırarak sanatçı, bireysel, özgür ve özgün olabildiği oranda toplumun yaşamını ve değerlerini yapıtında yansıtır. (Asher, 1980: 44-45) Yaşama koşullarının gelişmesi, sanatçının hayal dünyasını, yaratma gücünü de genişletmiştir. Sanat da arz ve talebe bağlı olarak incelmış, çeşitlenmiş ve yükselmiştir.

Ekonomi, hukuk, siyaset gibi sosyal kurumların her birinin kendine göre işlevleri vardır. Bunlar arasında sanatın rolü nedir?

I. Sanat, yaratıcılık ve özgünlük açısından bireysel olmakla birlikte, toplumda önemli bir yere sahiptir. Her sanat yapıtı, kitlelere hitap eder. Sanat ürünü toplumca ve bir arada alınılan bir üründür. Tiyatro, oynanmak ve seyredilmek için, yazınsal yapıtlar ve şiir okunmak için, müzik dinlenmek için yazılır. Bütün bu sanat dallarına ilişkin olan yapıtlar topluca bireyler tarafından alınılanırlar. Sanat yapıtları, toplumun bireylerini bir araya getirmeyi, onlar arasında tinsel bir katılımı, bütünleşmeyi sağlamayı, ortak heyecanlar ve kolektif tasarımlar yaratmayı amaçlar. Sanat, modern toplumdaki yalnızlaşan, bölünüp ayrılan, parçalan ve bencilleşen insanları ortak duygu ve düşünceler çerçevesinde toplar; onları birleştirir, bir bütünün üyeleri haline getirir. Sanat toplumsal ruhu canlandırır ve insanları sosyal yaşamın asıl kaynağına götürür.

II. Sanat, toplum bireylerinde yaşayan tutkuları, özelemleri, beğeni ve duyguları dile getirirken, herkese selenmiş olur. İnsanların hepsinin duyduğu, fakat ifade edemediği, dış vuramadığı için de sıkıntı çektiği duygu ve düşünceler, sanat aracılığıyla en iyi bir biçimde

dile getirilerek, onlardaki bu heyecanlar yeniden canlandırılır, coşturulur. (Proudhon, 1975: 19) Sanat yapıtında herkesi çeken bir cazibe, bir tılsım vardır. Bu çekim gücü öylesine etkilidir ki sonunda insanlar sanat yapıtının çevresinde toplanır, pay almaya çalışırlar. Modern toplumda herkesin beğendiği bir sanatçının ve sanat türünün bulunması işte bu nedenlerdendir.

III. Sanatın idealleştirme özelliği, toplumdaki değerleri üstün değerler olarak kişilere kazandırması oldukça önemlidir. İnsanların tutkularını, yaşam süreçlerinden örnek alarak canlı bir dile getirir. Toplumun özlemleri, beklentileri ve idealleri de en iyi sanat yapıtlarında bu şekilde ifade bulurlar.

IV. Sanat, kişinin estetik bir beğeni kazanmasına, tinsel bakımdan yükselmesine ve evrenin genel düzenini öğrenmesine yardımcı olur. Sanat, ahlak dersleri vermez; ama kişide uyandırdığı estetik heyecanlarla insan ruhunu temizler ve yüceltir (Aristoteles, Katharsis). Sanat, küçük duygular yerine, yüce ve güzel duygular koyar. Sanat yapıtı karşısında, günlük sıkıntı ve isteklerin dışına çıkılır; başka deyişle, gerçekliğin üstüne çıkılarak uyumlu ve düzenli bir sefere gidilir. Böylece de en yüksek değerlerle birleşmeye, bütünleşmeye hazır hale gelinmiş olunur (Philosophie de l'art, 1975: 1, 13-15).

Sanat yapıtı topluma ne ölçüde indirgenebilir? Toplumlar her evrede ve her boyutta nasıl yaratıcı olabilirler, yenilikçi bireyleri ne ölçüde yetiştirebilirler ve yeni formlar oluşturabilirler? İmgesel deneyim, ortak bir deneyimden çıkar ve ortak deneyimin görünüş kazanmasıdır. Ortak deneyim ve yaşantıların ifade aracı olan ayrı sanat dalları, farklı sanat disiplinleri birbirinden göreceli olarak farklılıklar gösterirler ve farklı alanların tür ve sanatlarını oluştururlar. Yaratma etkinliği ise, tek tek sanatların hepsinden çok daha geniştir.

Sanatın yaşam alanı olan, sosyal yaşam statik değil, dinamikdir. Bu yüzden de "çevre", "kurum", "altyapı" gibi sosyal yapıları dinamik bir anlayışla betimlenmelidir. Sanat yapıtının varoluş gerçekliğini toplum yaşamında aramak gerekir. (Thron, 1973: 14) Sanatsal ifade gücü yalnızca bir uzmanın etkinliğine bağlanamaz; o, yani sanatçı, yaşanan problemlerin gerçekliğine değinir. İnsan saklı tuttuğunun, sahip olduğunun üzerine yeni araştırmalar yaparak, öğrenmek ve bilmek isteyen bir varlıktır. Bu durumu ile o biyolojik bir varlık olmaktan özgür bir varlık olmaya yönelir. Ancak özgür bir varlık imgelemede bulunabilir; çünkü imgeleme uyanıkken, bilinçli olarak görülen bir rüyadır, bir hayal kurmadır. İmgelemsel yaratma, gerçek varlığın üstüne bir yığılmadır, onun üstünde

yükselir. Olasının üzerine bir varsayım kurar ve bunu bireylerin ve kolektivitelerin deneyimi ile yaşamda olabilecekleri üstüne formüle eder.

Bireyi içinde bulunduğu grup ya da gruplar açısından ele alan Sosyal Psikoloji'nin, sanatçı, sanat yapıtı ve alımlayıcı açısından büyük bir önemi vardır. Sanat Sosyolojisi'nin Psikoloji biliminden öğreneceği çok şey vardır. Bilindiği gibi psikoloji, bireyi tekil olarak ele alır ve inceler. Sosyoloji ise bireyi toplum içinde ele alan ve birey ile toplum ilişkilerini inceleyen bir bilim dalıdır. (Guyau, 1975: 9-13, 56-57, 75-76) Oysa birey, toplum içinde belli gruplar halinde yaşamaya çalışır. Bireyin "toplum içindeki durumu" aslında bu "grup halindeki durumu" ile belirlenir. Bireyi, grup içinde ele alan sosyal psikoloji bu bakımdan Sanat Sosyolojisi için önemli veriler içerir.

Sonuç

Sanat hiç kısıtlamaya bağlı kalmadan, imgelerden oluşturulan bir oyundur. Bu oyun içinde güzelliği, estetik duyguyu anlatmaya çalışır. Estetik duygu ise güzeli yaratmak ve anlatmak için araştırılan bilgileri ve kurumları özünde bulundurur. Bu düşünce doğrultusunda bir tanım yapmaya çalışırsak, sanat, güzelliğin karşısında duyulan duygu ve düşünceleri dile getirmeye çalışan, araştıran bir bilim dalıdır diyebiliriz.

Bu çalışma içinde toplum yapısının sanat eseri üzerindeki etkisine değindim. Bir kültür alt yapısı ve bir sermaye sorununa dayanan sanatın, sanatsal tüketimi ve beğeniyi toplumsal alt yapılar belirlemektedir. Sanatı hiç bir olay ortadan kaldırtamaz, ancak onun yönünü değiştirebilir ya da onun hızını kesebilir. Sanatın gelişmesiyle toplumun gelişmesi eşzaman içinde gerçekleşir. Sosyoloji, bireyin toplum içinde ele alan, birey ile toplum ilişkilerini inceleyen, bir bilim dalıdır. Bu çalışmada dikkat edersek sanatçıyı daha çok, toplum değerleri içinde ele alıp göstermeye çalıştım.

KAYNAKÇA

- Adorno, M. (1973). *Art, ideology et théorie de l'art*, Paris.
- Aslier, Mustafa. (1980). *Varolmayana Biçim Vermek*, Tatbiki Sanatlar Yüksekokulu Yay.4.
- Çalışlar, Aziz. (1983). *Ansiklopedik Kültür Sözlüğü*, (Çev. Ve Düz.), Altın Kitaplar.
- Doğan, Mehmet H. (1975). *Estetik, Gerçek Yay.*
- Escarpit, La sociologie de la littérature, Encyclopédie Française, XVII. C., (1963).
- Fréville, J. (1978). *Sanat ve Toplum*, May Yay.

- Guyau, J.M. (1975). *L'art au Point de Vue Sociologique*.
- Herbert Read, *Art and Society, The Art and Man*, Paris, Unesco (*Sanat ve Toplum*).
- İpşirpoğlu, Nazan/Mazher. (1978). *Sanatta Devrim*. Ada Yay.
- Kofler, L. (1970). *Abstrakte Kunst un absurde Literature*.
- Kuhn, T.S. (1969). *Comment on the Relations of Science and Art, in Comparative studies in Philosophy and History*. 11, s:403-412.
- Lukacs, George; K. Marx. (1954). un Fr. Th. Vischert, in: *Beitr. Zur Geschichte der Aestetik*, (217-285).
- (1961). *Literatur-Soziologie*.
- (1981). *Estetik II*, (Çev. ve Düz.) Cemal Ahmet, Payel Yayınları.
- (1948). *La théorie du roman*, Vrin.
- Nicos, Hadjinicolaou. (1987). *Sanat Tarihi ve Sınıf Mücadelesi*. Kaynak Yay.
- Proudhon, P.J., (1975). *Philosophie de l'art*.
- Thrun, H.P. (1921). *Soziologie der Kunts L'Art et la vie Sociale*.

CONTENT BASED ACADEMIC WRITING

Birsan Tan TÜTÜNİŞ*

Aylin Ceylan ÜNALDI**

Özet

İçeriğe Dayalı Akademik Yazma

Bu makalede, Trakya Üniversitesi Yabancı Diller Bölümü İngiliz Dili Eğitimi Anabilim Dalı Akademik Yazılı Anlatım dersi için hazırlanan müfredat programı, bu programın hazırlanması için yapılan ön çalışmalar, uygulama ve uygulama sonrası istatistiksel bilgiler verilmiştir. Sürece Bağlı ve Sonuca Bağlı Yazılı Anlatım yaklaşımlarının birleştirilerek uygulanmasını öneren teoriler göz önünde bulundurularak yapılan bu çalışma etkin ve başarılı olmuştur. Hazırlanan müfredat, öğrencilerin akademik ihtiyaçları göz önünde tutularak hazırlanacak diğer derslerin müfredat programı için örnek teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler : E.L.T. English Language Teaching, C.A.E Cambridge Advance English, TESOL Teaching English to Speakers of Other Languages.

Abstract

This paper presents the second part of the " Writing Course Project" designed and implemented at Trakya University E.L.T. Department. The main aim of the project is to design a two - year (Preparatory and Freshman) writing course syllabus based on the students' perceived academic needs. The theoretical assumption which emphasises a combination of product and process oriented approaches are taken into consideration for both courses.

Key Words : E.L.T. English Language Teaching, C.A.E Cambridge Advance English, TESOL Teaching English to Speakers of Other Languages.

* Doç. Dr. : Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü
 ** Okutman, Marmara Üniversitesi .

THE BACKGROUND AND THE OBJECTIVES

The objectives of this study are determined to be as follows:

to find out students' linguistic and academic needs, their writing habits and learning strategies,

to produce materials applicable to the design of writing courses in ELT departments,

to suggest procedures for testing and evaluation.

In line with the first objective, the students' linguistic and academic needs are determined. The Prep Year students are trained in basic language skills and grammar, involving 5 hours of writing instruction per week. At the end of the year, they take a proficiency test at the level of C.A.E. Test. Therefore, they need to be trained according to the requirements of C.A.E. Writing Test.

For needs analysis, the task types of C.A.E. Writing test were examined. It was decided that a Task - based approach to writing would be suitable for the first year. A task -based syllabus is assumed to enable the students to work in a learner centered environment where they can monitor their own learning and keep an eye on their progress in L 2 as a whole. Therefore the issues to be stressed in the syllabus were;

learner centeredness

development of lexis and syntax

development of writing skills

The second year is the Freshman year during which the students follow typical fresher courses in Foreign Language Teaching Departments, involving 3 hours of writing instruction per week. The Freshman year's writing course is based on the Prep year's course.

For needs analysis the requirements of the ELT Department were examined:

Exam questions required essay type writing which required knowledge demonstration.

Academic courses required academic skills like; note-taking, recalling, sorting, synthesizing, organizing, interpreting and applying information.

Thus, it was decided that a content - based approach to writing would be beneficial for the students. In content-based approach, writing is required as a mode of demonstrating knowledge

and as a mode of prompting independent thinking, researching and learning.

Students learn to gather and interpret data according to methods and standards accepted in their fields, to bring an increasing body of knowledge to bear on their interpreting, and to write in specialised formats. Shih (1986) describes the characteristics of content-based approaches to academic writing as follows:

"Writing tasks which follow from, and are integrated with the listening and reading of academic material is the defining characteristic of content-based approaches to academic writing."

In a content - based approach; the emphasis is on writing from sources (readings, lectures, discussions), on synthesis and interpretation of information to be studied in depth. The focus is on what is said rather than how it is said. The skills are integrated as in university course. Extended study of a topic precedes writing so that there is active control of ideas and extensive processing of new information. Therefore, the following needed to be stressed in the syllabus :

raising awareness on the audience,

raising awareness on coherence,

raising awareness on the importance of reading, and developing academic writing skills such as; outlining, summarising, reporting and arguing, paraphrasing and synthesizing.

The writing course is also seen as an opportunity to provide basic theoretical information related to writing. Therefore, reading input is deliberately chosen from the academic articles written by the professionals in the field. Thus, the objectives of providing particular type of reading input can be listed as such:

- i. supplying the necessary materials for the students to build up their schemata in order to write better essays
- ii. giving the students some theoretical knowledge about writing from which they will later on benefit
- iii. limiting the topics provided through the reading input to what is relevant to their interests, rather than presenting them to general topics found in every writing book in the market
- iv. facilitating their lexical and syntactic development

- v. providing typical and authentic samples of the genre they are dealing with as models
- vi. raising their awareness on the issues such as the differences between written and spoken language, importance of reading for efficient writing, audience-readership and coherence, etc.

THE IMPLEMENTATION AND EVALUATION

In the particular implementation of the course, certain beneficial strategies such as revision and multiple drafting, critical evaluation on the part of the students are encouraged. Both to encourage the students for these strategies and to test the objectives of the course, the students were asked to write on selected topics. Then they given articles related to the topics. They were assigned to revise their – sometimes their friends' work, and the differences between the two essays before and after the reading input were noted down. The students were frequently given individual feedback. The students also responded to a questionnaire on their conceptions of academic writing, their awareness of the importance of writing for the department, and their preferences and writing strategies. The same questionnaire was developed and given again at the end of the year to check upon the achievements of the objectives of the course. The students were also given a short written exam to measure their theoretical knowledge gains from the reading input.

RESULTS AND DISCUSSIONS

Tests and Assignments

First major evaluation was done on outlining. The mean was found 57.14, sd:25. The mean was lower than expected despite the fact that the class reviewed the paragraph and essay structure on an additional session. Therefore, the students were given feedback in the class on the hierarchical order of their outlines.

The second group of data comes from the revisions of the essays written before and after the reading input. Significant increases were found on content scores by 24% and in vocabulary by 20%. However, the organisation scores were decreased by 15%, suggesting that the students were not capable of managing the integration of the incoming information into the existing text.

The findings suggest that the reading input effected the students essays positively, and the students adapted certain characteristics of the articles without any need for explicit instruction.

The problem of informal language use in the students' essays for example, was thus eliminated both by exposing the students to texts written on that particular topic and by exposing them to academic articles written in a formal style.

The third group of data comes from the summary scores, such as summaries written before the instruction summaries under exam condition and summaries written after the instruction. The summaries were scored by using a scheme developed from Treziack and Mackay, (1994) The scores improved in the assignments (73%) as compared to summaries written under exam condition (53%) and remained nearly same in the revisions (72%). However, when the initial summaries (38%) and the final scores are compared (73%), the increase is significant and satisfactory. The students as well, comparing their initial summaries with the later ones acknowledged the increase in their individual performances.

The last group of scores comes from the final assignments in which the students referred to several different articles to write on a topic in an extended essay. The mean score (65%) was found lower than expected. The students reported that the articles were more difficult than the previous ones and they had not practiced writing such an extended essay before.

The Results From The Questionnaire

The students found four of the 14 texts difficult and hardly accessible. They found all the texts relevant to the course, but only a few as interesting. However, they admitted that the texts were informative. 64% of the students thought that reading the materials improved their knowledge about writing, ELT, study skills and their English. They also accepted the idea that a selection of materials from different sources was good but so long as they are not too difficult, however, they thought a text book would be more beneficial for reference and revision.

There is a general satisfaction (85 % on the whole) with the lecturer's method, knowledge, clarity and efficiency. They perceived the feedback sufficient but they commented that they benefited more from the individual appointments with the lecturer (74%).

In the third part in the questionnaire where the learning outcomes are considered, the students felt that they had eventually acquired all the skills, they perceived revision as a beneficial strategy as they see how much they improved (74%).

The students also reported that there was

not much variety in the subjects studied, all materials were on similar topics; writing, language, and ELT. Therefore there was little space for creative writing.

The third part of the questionnaire reveals certain learner characteristics and the changes in these since the beginning of the year. Our students with majority (84%) still prefer individual work, they learn better from the instructor, a few of them ask for a friend's help, they do not like peer revision although they reported that they found it beneficial to criticise each other's work when done appropriately.

The Last Check of the Objectives

The students were given a short answer exam at the end of the year in order to measure their theoretical gains from the readings done in the course, such as 'what does input mean, what are the efficient writing strategies', etc. The students performances ranged from 89% to 63% on the readings that they perceived as accessible, on the others they performed between 58% to 42%. It seems that the students had reached some of the texts better than the others depending on their difficulty level.

SUGGESTIONS

Our findings from all the above mentioned sources suggest that there are certain aspects of our syllabus to be retained and some others to be reviewed.

We correctly suggested that reading input would facilitate the acquisition of certain aspects of academic genre leaving no need for explicit instruction. It facilitated their lexical and syntactic development, articles provided models for the students, the issues discussed in the raised their awareness.

However, it is clear that the reading input although it should be selected from the relevant genre, should not be too difficult for the students and should not require more background knowledge that the students would possibly lack. The selected articles might be chosen from the field of ELT, with the aim to prepare them for their future studies, but they should relate to the different aspects of the field so that the course would have variety and raise the students interest. Although it is quite difficult to make an academic writing course interesting for the students since its requirements are predetermined, the students should occasionally find opportunities for self expression and reflect their self interests at least at

times. Therefore, the students can be engaged in voluntary project works and can be encouraged for occasional presentations on the topics they choose.

Students should be introduced to strategies such as revision, peer feedback, critical evaluation and group work gradually and the lecturers should show the students the beneficial sides, since our students seem culturally not inclined towards group work and critical evaluation

It should also be taken into consideration that assignments and exams require different skills on the part of students. The students perform at different levels under two different conditions. Since answering to essay type of questions based on readings in a limited time is a fact of academic life, academic writing courses should involve practices and strategies to develop this skill as well. Mock-exam practices based on reading might be an idea.

Summarising and paraphrasing are difficult skills to acquire for our students since our secondary education does not emphasise them. These should be emphasized and lecturers should make sure that their students are able to summarise and paraphrase. Yet, when the students work on the same skills for too long they loose their motivation. Therefore, a spiral rather than linear course syllabus might be designed to prevent boredom.

Students seemed to have benefited from individual conferencing sessions they held with their lecturer. It seems that in such a cognitively and psychologically demanding course as academic writing, the lecturers should provide individual help to their students.

REFERENCES

- White, R., Arndt, V. (1991). *Process Writing*, Longman UK
- Byrne, D. (1988). *Teaching Writing Skills*, Longman UK
- May, Shih. (1986). *Content Based Approaches to Teaching Academic Writing*. TESOL QUARTERLY

MUÂSİR İKİ DİVAN ŞÂİRİ'NİN MANZÛMELERİNE GÖRE XVI. YÜZYILDA SOSYAL HAYATA İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER*

Kâşif YILMAZ**

Özet

IX. Millî Türkoloji Kongresi'nde (15-19 Eylül 1997) "Muâsır İki Divan Şâiri'nin Manzûmelerine Göre XVI. Yüzyılda Sosyal Hayata İlişkin Bazı Gözlemler" başlığı altında dinleyicilere sunulan bu bildiri; Osmanlı İmparatorluğu'nun, yükselmenin doruğunda olduğu bu yüzyılda dahi sosyal hayat açısından bazı aksaklıkların görülebilmesi gerçeğini az da olsa vurgulamayı içermektedir. Yine bu makâlede, Osmanlı toplumu hakkında bilgi edinmek düşüncesiyle, şiir ve sosyal hayat arasındaki ilgiyi; "Divan Şiiri'nin, bazılarınca hayattan kopuk olduğu iddiâ edilmesine rağmen" bu iddiânın yanlışlığını ortaya koymaya çalıştım. Yazımızda adı geçen (Meâlî ve Fakîrî) devrin tanınmış iki şâirinin bazı şiirlerini orijinal el yazması kaynaklardan, sadeleştirerek yeni yazıyla, okuyucuya sunmağa gayret ettim. Her devirde rastlanan, adaletsizlik, hırsızlık, rüşvet ve devrin idarecilerinden; "Vezirler, Kazaskerler, Defterdarlar, Kadı, Nâib, Ağalar Beyler, Müftüler ve Müderrislerin" zamanın sosyal düzenini kötü yönde etkileyen davranışları ve düşünceleri, adı geçen bu iki şâirin şiirlerinde nasıl dile getirdiklerini objektif olarak okuyucunun dikkatine sundum.

Anahtar Sözcükler: Osmanlı İmparatorluğu, Divân Şiiri, Sosyal Hayat, Vezirler, Kadı, Müftü, Müderris.

Zusammenfassung

Soziales Leben im XVI. Jahrhundert nach der Verdichtungen von zeitgenössischen zweien klassisch - Osmanischen Dichters"

An dem IX. nationalen Turkologie-Kongress (15-19 September 1997) wurde diese Arbeit unter der Überschrift: "Soziales Leben im XVI. Jahrhundert nach der Verdichtungen von zeitgenössischen zweien klassisch - Osmanischen Dichters" vorgetragen. Zweck der Arbeit ist Hinweisen auf die Wirklichkeit mancher sozialen Störungen im Hinblick auf soziales Leben während der Aufstiegszeit des Osmanischen Reiches und im XVI. Jahrhundert. Mit der Ansicht zum Kenntnisnehmen über die Osmanischen Gesellschaft und obwohl die manche Dichters klassisch-Osmanisches Gedicht abgebrochen vom Leben meinten, habe ich das Auskramen der falschen Handlungsweise dieser Meinung versucht. Manche Gedichte von Meâlî und Fakîrî, ihre Namen in dieser Arbeit obenerwaehl, wurde aus originalen handgeschriebenen Werken entnommen, mit der neuen Schriftart und vereinfacht angeboten. Wie man üblicherweise an weder Zeit begegnen kann, haben beide Dichters in ihrer Gedichte die Themen wie Ungerechtigkeit, Unterschlagung, Bestechung und unrichtiges Benehmen und schlechte Gedanken von Kadi, Staatsmaenner wie Wesir, Osmanischer Heeresrichter, Finanzdirektoren, Kadi, Richterskommissar, begütertere Bauern Reicher, Muftis und Professoren, bearbeitet. In dieser Arbeit habe ich meine objektive Bewertungen zum Kenntnisnehmen vom Leser unterbreitet.

Schlagwörter: Osmanischen Reiches, Soziales Leben, Klassisch-Osmanischen Dichters, Wesir, Kadı, Muftis, Professoren.

* İst. Ünv. Türkiyat Art. Enst. IX. Millî Türkoloji Kongresi'nde (Eylül 1997) sunulan bildiri metnidir.

** Yrd. Doç. Dr.: Trakya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GİRİŞ

Şiir ve içtimâî hayat arasındaki rabitanın ne denli kuvvetli olduğu herkesin malûmudur. Son yıllarda yapılan çalışmalar açıkça şunu ortaya koymuştur ki bu irtibat, yıllardır, hayattan kopuk olduğu iddia edilen Divan Şiiri için de geçerlidir. İmparatorluk ve dolayısıyla Divan Şiiri'nin en parlak asrı olan 16. y.y.'daki Osmanlı toplumu hakkında bilgi edinmek amacıyla giriştiğimiz bu çalışmada mevzu bahis edeceğimiz şairlerimizden ilki Me'âlî'dir.

Me'âlî, II. Bayezid zamanında İstanbul kadılığında bulunmuş olan Yarhisaroğlu Mustafa Efendi'nin oğludur. Annesi ise Fenârî Cânî Hanımdır. İstanbul doğumlu olan şairin doğum tarihi ise bilinmemektedir.

Bazen Sofya ve bazen Filibe kadılıklarında bulunmuş olan Me'âlî, Kanunî'nin şehzadeligi zamanında Manisa'da onunla yakınlık kurmuş ve cülûsundan sonra, nazım ve nesirdeki mahareti ile kendisini padişaha tanıtmış, ihsana mazhar olmuştur. Fakat daha sonra Dersaadet'ten uzaklaştırılmış, Gelibolu'ya kadı ve ilâveten yüz akçe ile Bolayır tevliyeti (mütevelli, mütevellî sıfat ve vazifesi) kendisine verilerek on yıl kadar refah içinde yaşamıştır. H.942-M.1535-1536 senesinde Gelibolu'da kadı iken vefat etmiştir. Hatta kendisine ait bir şiirin son mısraı bu ölüm tarihini vermektedir.¹

1 "...gâh Sofyaya gâh Filibeye kâdi olmuş. Çok sonra Sultân Süleymân Hân cülûsında izdiyâd-ı devlet ü 'üvân bulmuş. Ya'nî ki şehzâdeliği hâlinde Me'âlî Magnisada bulunmuş. Nazm u nesr ile âşinâlık kesb itmegin esnâ-yı saltanatda kendüi tıyurmuş. Hattâ kumâş çullar ve gümüşden zencir yularlar ile bir iki yarıca atlar çekmiş. Bî't-tarîkî't-teb'îd Gelibolu kazâsı virilüp 'amâ'ir-i sultâniden Bolayır tevliyeti yevmî yüz akçe ile zamîme kılınmış. Bu vech ile husûl-i merâmdan sonra on yıl mikdârı 'ömr sürüp refâh-ı hâlî geçinmiş. 'Âkıbet sene isnâ ve erba'în ve tis'amî'e târihinde fevt olmuş. Hattâ kendüden bu makûle bir târih sudûrî tahakkuk bulmuş. Nazm:

Me'âlî çünkü 'azm itdi kapuğa
Hudaya rahmûn ile eyle tekrîm
Habîbüh hürmetine yâ İlâhî
Müeyesser kıl aña cennetde tesnîm
Vefâtına melekler didi târih
Me'âlî Hakkâ kıldı cânı teslîm"

Kühûl'-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Hazırlayan: Dr.Mus-tafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı: 93, Ankara 1993, s.:270

Mezarı Gelibolu'dadır. Hezel söyle-meye yatkın kuvvetli şiirleri olan bir şairdir. Divanı vardır.²

"Yarhisaroğlu Köse Me'âlî" lâkabıyla tanınan, şakacı, sakalı köse, acayip suratlı, garip şekilli, kalles, şahıs olarak cılız ve çirkin bir kimsedir. Laubalî görülmekle beraber; nazmı latîf, kendisi zarif, lâtifeci, marifet ve fazilet sahibi, sözleri güzel, olgun, idrak sahibi, hoş tabiatlı, gönül çeken, nazik, neş'eli, kadılar zümresinden ve devrinin çok tanınan şairlerindendir.³

Tezkirelerden aktardığımız metinlerde görüldüğü gibi, Me'âlî'nin dış görünüşü ve iç dünyası ile ilgili bazı bilgiler verilmiştir.

San'atı ve şiiri hakkında da Kınalı-zâde Hasan Çelebi Tezkiresi'nde de şu bilgiler veriliyor. "Zamanında şiirle şöhret bulan tanınmış şairlerdendir. Yaşadığı yüzyılda harflerin ve noktaların tuzak ve yemi ile mana güzellikleri yayan sülûn kuşlarını avlayan, görüş ve düşünce nakdini dağıtıp saçarak lâtifelerin ve nadiratin (az bulunan şeylerin) düzgün boylularını elde eden, güzelliği düstür edinmiş şairlerdendir. Şiirlerinin çoğu laubaliliğe ve hezle mail olup, yaratılışının doru atı bu vadiye aşırılık sınırına ulaşmış olmakla saygınlık derecesi görüş sahipleri indinde alçalmış ve düşmüştür."⁴

2 Divânı Edith-Gülçin Ambros tarafından yayımlandı. Berlin 1982.

("Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi", Dergâh Yayınları, İstanbul C.6, s: 166)

3 "Beyne'l-kuzât Yarhisâroğlu Köse Me'âlî diyü meşhûr 'ucbe-rüy u latife-güy u mürüvvet-hüy bir zarif idüğü mezkûrdür."(Kühûl'-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, s.269)

"Beyne'l-kudât Yarhisâroğlu Köse Me'âlî dimekle meşhûr turfe-rüy ve latife-güy kimesne idi. Müdevven ebyâtı ve hoş-âyende kelimâtı vardır."(Tezkire-i Latîfî, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1314, s.304)

"... kayd ü teşvîş-i rişden âzâde ve rû-yı emlesi mânend-i Felek-i Atlas nukûş-ı mahâsinden sâde garîb-şekl ü sûret ve 'acib-vaz' u hey'et dâ'imâ hezl ü hecâ kârı ve hemîşe rindlik ve kallâşlık evzâ' u etvât olub kesâfet-i lihyeden berî olmagla mezbûra hıffet 'ârız ve târi olmışıdı..." (Hasan Çelebi Tezkiresi, TTK Basımevi, Ankara 1989, Dr.İbrahim Kutluk, C.II, s.844)

"Me'âlî, babası kâdî-i Yarhisârî, anası Cânî-i Fenâridür. Merhûm-ı merkûm keyyis-i küsec, sözi şiirin ve yüzi güleş, nârin-heykel ü nahîf-mizâc, zarîf-tab' u mizâc-ı imtizâc-ı berrâş u 'ayyâş kallâş u evbâş, latife-cüy ve bezle-güy, esnâf-ı eş'ârda letâyife kâbil ve hezle mâyîl, hande-rû ve küşâde-şemâ'yîl..." (Âşık Çelebi Tezkiresi, Millet Ktb. Nu.772, v.156 a-b)

4 "Zamânında şi'r ile iştihâr bulan şu'arâ-yı nâm-dârdan ve ol 'asrda dâm u dâne-i nukat u hurûf ile tezervân-ı ma'ânî-i

Medrese müderrisliği istediği halde hezliyata rağbeti yüzünden ve kendisinde temkin, ağırbaşlılık bulunmadığı ileri sürülerek, zamanın kazaskerleri (Tâcizâde Câfer Çelebi⁵ ve Zeyrekoglu) tarafından ona bu görev verilmemiştir. Bundan ötürü Me'âlî, şu zarif manzume ile talihinden şikâyet eder⁶:

letâfet-me'lûfu şikâr ve dirhem ü dinâr-ı fikret ü enzârın nisâr
ü isâr itmekle schi-kadân-ı nevâdir u letâ'îfi der-kenâr iden
nâzîmân-ı letâfet-şi'ârdandır. Ekser-i eş'ârı mucûn u hezle
mâ'il olup kümeit-i tab'ı bu vâdide ser-hadd-i ifrâta vâsıl
olmagla derece-i i'tibârı ulû'l-enzârdan nâzil ü sâfil olmuştur."
(Hasan Çelebi Tezkiresi, C.II, s.:845)

⁵ II. Bâyezid'in defterdarı Tâci Bey'in oğludur. Birkaç medreseden sonra İstanbul'daki Mahmut Paşa Medrese-si'ne müderris olmuş, fazlı ve kemâliyle Tâcizâde diye şöhret bulmuştur. Oradan paşalık ünvanı alarak II. Bâyezid'e nişancı olmuş; Yavuz devrinde ise nişancı-lığına ilâve olarak kazaskerlik de verilmiştir. Hazerde ve seferde hükümdarın yanında bulunur, huzura gitmesi biraz gecikse adam gönderilip çağırılırdı. Nitekim Çaldıran Seferi'nde de böyle olmuş, hatta Şah İsmail'in esir edilmiş olan karısı, Çelebi'ye verilmişti. Fakat o sefer dönüşünde pâdişahın gazabına uğradı ve başı kesilmek sûretiyle idâm edildi (H.921-M.1515). Yavuz'un "cülûsumuzda değerli iki adam bulduk. Biri Mü'eyyedzâde idi. Fakat ihtiyarlamıştı. Öbürü Câfer Çelebi idi. Lâkin onu biz heder ettik." diye teessüf ettiği de meşhurdur. (Türkçe Yazma Divânlar Katalogu, C.I-II, s.89)

⁶ "... sekine vü vekârdan dahî bi'l-küllîyye 'ârî idi. Bu hâl ü şânından sudûr-ı zamân âña mansıb-ı tedrisi revâ ve sezâ görmeyicek sâlik-i mansıb-ı kazâ olub Anadolu'nda ve Rumeli'nde bilâd-ı kebîreye kâdî olmuşdu..." (Hasan Çelebi Tezkiresi, C.II, s: 844)

"... nice zamân Tâcizâde ve Zeyrekzâdeye medrese içün mülâzemet idüp âhir müyesser olmadıkda Ahmed Paşanın 'Hükûm-i sultândur siyâset ağılama cellâddan' gazelinin âhir mısra'ların tazmîn idüp bir gazel dimişdür." (Âşık Çelebi Tezkiresi, v.156b)

(Ahmed Paşa'nın gazeli şudur:

Ey gönül murgu ne rahm umarsın ol sayyâddan
Kim safâsı var anın dâmındaki feryâddan
Çün ki takdirindir iş ahterden efgân eyleme
Hükûm-i sultândur siyâset ağılama cellâddan
Gönlümün levhinde okurdum elif kaddın revân
Ben dahî bir doğru harf öğrenmedim üstâddan
Şâm-ı zülûn Mısır-ı hüsnünden çevirdiye yüzün
Asma ol miskini kim yanlış döner Bağdâddan
Sür kapından tek beni bir görme her nâ-cins ile
Bin kez ölmek yig cihânda bir yaramaz âddan
Devletinde hüsnünün dâd eyle ey şâh-ı cihân
K'anca devlet-hâneler virân yatar bi-dâddan
Dâmenin çek hâr elinden gel sen âhımdan sakın
Kim hezârân cübbe-i gül çâk olupdur bâddan
Âşînâ cem'in sebebsiz dağıtıp zülûn gibi
Uyma her bigâneye kim hayr gelmez yâddan
Kanda bilsin ol ki Ahmed yer şeker yerine gam
Şir uman Şirine ne şûr-i dil-i Ferhâddan

'Ahmed Paşa Divânı, Hazırlayan: Prof.Dr.Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, s. 204')

"... menkûldür ki 'ilm ü fazlı muktezâsınca mevâlî-i 'izâmdan olması mukarrer iken hezliyyâta ragbeti yüzünden vicâheti mâni' olmuş. Ol dahî görmüş olmaz kasaba kadılığına kâni'

1
Kime ağlayum bu zulm-i nâ-hak u bi-
dâddan
Kâzî 'askerler degül mahzûz 'adl ü
dâddan

"Kazaskerler, adalet ve doğruluktan hoşlanmıyorlar. Bu işkence ve haksız zulümden kime şikâyet edeyim."

2
Her kaziyye vâkî' üzre 'arz olınsa dir
idim

Hükûm-i sultândur siyâset ağılama
cellâddan

"Her mesele olduğu gibi sunulsun isterdim. Cellâtan şikâyet eyleme (çünkü) idam padişahın hükmüdür."

3
Mansıbı ednâya virüb mansıba itmeñ
bükâ
Aynca devlet-hâneler virân yatur bi-
dâddan

"Devlet hizmetini (memuriyeti) en bayağı kişilere verip, zulümden birçok devlet dairesini viran hâle getirdikten sonra, o görevlilerin kötü davranışlarına üzülmeyen, ağlayan neye yarar."

4
Sakının mazlûmuñ âhından kirâm ola
degin
Kim hezârân cübbe-i gül hâk olupdur
bâddan

"Asalet ve şeref sahibi oluncaya kadar, zulme uğramışların ahından sakının, bilin ki binlerce gülün yapırağı rüzgar yüzünden toprak olmuştur."

5
Medrese virdükleriñüzüñ çoğundan yeg
idüm
Ben dahî bir toğrı harf öğrenmedin
üstâddan

"Hocadan doğru dürüst bir harf öğrenmediğim halde, ben dahî müderrislik verdiklerinizin çoğundan iyiydim."

olmuş. Hattâ bir kerre medreseye dek tâlib olur. Kâzî 'askerler tereddüd itmeğin bu makûle bir hieve râgıb olur."(Künhü'l-Ahbârın Tezkire Kısmı, s.270)

6

Tâcizâde şefkat itmez Zeyrekoğlu
neylesün
Âşinâdan hayr gelmez ne umarsın
yâddan

"Tâcizâdenin acımadığı yerde
Zeyrekoğlu ne yapsın. Tanıdıktan fayda
gelmeyince yabancidan ne umarsın."⁷

7

Zulm-i devrândan Me'âlî nice iñlersin
nice

Kim işidilmeyicek assı ne bu feryâddan⁸

"Ey Me'âlî ! Zamanın zulmünden niçin bu
kadar çok inliyorsun? İşitilmeyen feryadın ne
faydası vardır?"

Osmanlı İmparatorluğu'nun en dirâyetli
padişahlarından II. Bâyezid, Yavuz Sultan Selim
ve Kanunî'nin hüküm sürdüğü XVI. y.y.'da var
olan ve kökü çok eskilere dayanan, günümüze
kadar artarak gelen, günümüzde de devam ederek
geleceğimize uzanan haksız, adaletsiz
uygulamalar ve insanları rahatsız edici bu sosyal
düzensizliği Me'âlî bu hicvi ile korkusuzca
yermiştir. Şimdi akla şöyle bir soru gelebilir;
acaba şairimizin yazdığı bu fikirler doğru mudur,
yanlış mıdır ? Bu sorunun cevabını da yine XVI.
y.y. divan şairlerimizden **Fakîrî'nin**, H.941-
M.1534/35 tarihinde yazıp, Kanunî Sultan
Süleyman'a ithaf ettiği "**Risâle-i Ta'rîfât**" adlı
eserde görüyoruz.

Fakîrî'den bahseden tezkirecilere göre
Fakîrî, Rumeli'nde, Üsküp civarında Kalkan-delen
(Tetovo) adıyla tanınan kasabadandır. Doğum ve
ölüm tarihi bilinmiyor. Asıl adının da ne olduğunu
bilmiyoruz. Ondan bahseden tezkireciler sadece
onun mahlasını zikrediyorlar.

Tezkireler (Latîfî, Âşık Çelebi, Hasan
Çelebi, Beyânî, Riyâzî), Fakîrî'nin şahsiyeti
üzerinde birleşiyorlar. "...Fakîrî takımından ve
zarifler zümresinden, gönlü şen, şarap ve
güzellere düşkün, devlet hizmeti (memuriyet) ve
her hangi bir makamda gözü olmayan, aşk ve
sevgi servetiyle gönlü, gözü zengin bir kimse"
olduğunu yazıyorlar. "Fakîr takımından ve şairler
zümresinden, gönlü şen, güzellerle ilgilenmeyi iş
edinmiş ve bununla uğraşan, makam isteme ve
büyüklükten çekinen (onları doğru bulmayan),

gönlünde olan taze aşk cevheri ve cevher saçan
gözyaşı ile gönlü ve gözü zengin kimse idi.
Muhtelif toplulukları tarif eden recez bahrinde bir
kitap yazmıştır."(Hasan Çelebi Tezkiresi), "Asıl
şöhretini birdenbire, düşünmeksizin tabii şiir
söylemekle kazanmıştı."(Evliyâ Çelebi Seya-
hatnâmesi), "Edebce zengin, paraca fakir, usta bir
şairdir" (Sicill-i Osmânî-Mehmet Süreyyâ).⁹

Fakîrî, Risâle-i Ta'rîfâtı'nda XVI. y.y.'ın
mevki sahibi kişilerini, türlü meslek erbabını
övüyor ve yeri, kendi özellik- lerıyla tanıtıyor.
Bu eserde devrinin çeşitli sosyal bozuklukları
meydana çıkmaktadır. Devlet teşkilatında mevki
sahibi olanlarda bile rüşvet, neme lâzımcılık ve iş
sahiplerini baştan savma gibi durumlar görülüyor.
Bazı ahlaksızlıkları meslek hâline getirmiş tiplerin
bu yüzyılda sık sık görüldüğünü öğreniyoruz. İşte
Fakîrî, zamanının meslek sahiplerinden birkaçını
Risâle-i Ta'rîfâtı'nda şöyle anlatıyor:

Vezirler

Mu'în-i din ü devlet fahr-i âdem
Nizâm-ı memleket islâh-ı 'âlem

Vezirler, ülkede barışı ve düzeni
sağlayan, devlet ve dinin yardımcısı, insanlığın
övincüdürler.

Kazaskerler

Nedür bildün mi kâdî-i 'asâkir
Ki andan olmaya bir kâdî şâkir
Kimine cân virüb ihsânlar eyler
Kiminün cânın alub kanlar eyler

Kazaskerden hiçbir kadı memnun
değildir. Çünkü istediğini ihya edip ihsanlar eyler,
dilediğini de cezalandırarak canını alır.

Defterdârlar

Kiminün işini altın iderler
Kimin ma'zûl kimin mağbûn iderler

Defterdarlar bazılarının işini kolaylaştırır,
bazılarını ise işten çıkarıp şaşkın hale düşürürler.

⁷ A.Ç.Tezkiresinden aldığımız bu beyit bize, Me'âlî'nin
Tâcizâde Câfer Çelebi ile yakınlığı bulunduğunu gösteriyor.

⁸ Bu gazelin 1, 2, 5, 6 ve 7. beyitleri küçük farklarla beraber
A.Ç., H.Ç., K.A.'da ortak; 3 ve 4. beyitleri ise yalnız A.Ç.'de
vardır.

⁹ "Fırka-i fukarâ ve zümre-i zurefâdan güşâde-dil, mey ü
mahbûba mâyil, taleb-i mansıb u câhdan müstagnî, nakd-i 'ışk
u mahabbetle gönli ve gözi ganî..." "Fırka-i fukarâ ve zümre-i
şu'arâdan güşâde-dil şâhid-bâzlığa mütevaggil ve müştâgıl,
taleb-i câh u celâlden müstagnî, derûnunda olan cevher-i 'ışk-ı
cevânân ve eşk-i çeşm-i gevher-feşânî ile gönli ve gözi ganî
kimesne idi. Tavârif-i muhtelifeyi ta'rîf idüb bahr-i recezde bir
kitâb dimişdür." "Asıl şöhreti bedâheten şi'r söylemekledür."
"Edebce ganî, nukûdca fakîr bir şâ'ir-i mâhirdir." (Kâşif
Yılmaz, Fakîrî, Şehrengiz-i Fakîrî, Risâle-i Ta'rîfât, Atatürk
Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Dalında Doktora Tez Öncesi
Çalışması, 1977 Erzurum)

Kadı

Yüzü olana yüz virmez kovar tiz
İki yüzlüden itmez lik perhîz

Kadı, samimi, dürüst olanlara yüz
vermez, kovar ama ikiyüzlüden uzak kalmaz.

Nâ'ib

Sorarsa nâ'ib-i şehri huzûrın
Yalun yüzlü güzellerle sürûrın
Açuk hod açmazından bâb-ı rüşvet
Birinden birine degmez ki nevbet

Nâib, yalın yüzlü güzeller meclisinde
sevinçlidir. Rüşvet kapısını herkesin kolaylıkla
açabileceği bir şekle getirmiş, oyunu istediği gibi
oynar.

Ağalar Begler

Bilür misiñ nedür begler ağalar
Sürerler dâimâ zevk ü safâlar

Ağalar ve beyler daima zevk ü safa ile
ömür sürerler.

Müftüler

Sorarsa n'itdüğün müftî efendi
Getürür kapuya bir derd-mendi
Şu deñlü çigzinür anda dolanur
Bir iki günde işi bite sanur

Müftünün ne yaptığını sorarsan;
zavallının birisi kapısına düştü mü, bir iki günde
işim biter sanır. Halbuki haftalarca dolaşmadan işi
bitmez.

Müderrisler

Müderrislerden eylerseñ su'âli
Degil kem bahs-i 'ilm ile cidâli
'Aceb âyîn ü hoş erkân iderler
Ki begler gibi dört divân iderler
Bular hep vâris-i 'ilm-i Nebîdür
Buları sevmeyen gâyet gabîdür

Müderrislerin halinden sual edersen işleri
güçleri ilimle uğraşmaktır. Şaşılabacak şekilde güzel
esaslara dayalı merasimler yaparlar. Beyler gibi
mükemmel bir yaşantıları vardır. Bunlar hep
peygamberlerin ilminin mirasçısıdır. Bunları
sevmeyenler çok anlayışsızdır.

Yine bu eserde; şeyhlerden, imam-lardan,
vaizlerden ve hatiplerden, sülûlilerden bahsedilirken
o devirde oldukça umumileşen ikiyüzlülük
aleyhine şeyler söyleniyor.

Bu eserde, meslek sahipleri ve
mesleklerin, üst tabakadan alt tabakaya doğru, bir
sıraya konularak anlatıldığını görüyoruz. Bu
durum bize o zamanın meslek sahipleri ve

mesleklerine verilen önem hakkında da bir fikir
vermektedir.

Yazımı bitirirken, Latîfî Tezki-
resi'nden¹⁰ Me'âlî'nin rüşvetle ilgili söylediği bir
kaç kıt'ayı da burada belirtmek istiyorum.

Kıt'a

Zamânın şimdi budur muktezâsı
Yiyesin rüşveti hem yediresin
Olasın eğrilikte halka gibi
Verip adını doğru dediresin

"Günümüzde yapılması gereken rüşvet
yemek ve yedirmektir. Eğrilikte de halka gibi
olmalısın, (rüşveti) verip adını doğru
dedirtmelisin."

Kıt'a

Kadılığı yenir sanan rüşvet yiyici
kimseler
Tiz tiz terakkiler edip sâfi erer rif'atlere
Ammâ ki ırzın gözleyip olan bu yolda
müstakim
Manzûru olmaz kimsenin düşer katı
zilletlere

"Kadılığı yiyecek bir şey sanan rüşvet
yiyici kimseler tez tez yükselip, yüce makamlara
ulaşırlar. Ama ırzını gözedip bu yolda
doğruluktan çıkmayanları kimsenin gözü görmez
ve çok zilletlere düşerler."

Bu latîfesi de kendi görüşünü
anlatmaktadır:

Kıt'a

Ganîsin bu cihân içre Me'âlî
Deme akçan sorana nem var ola
Beni sanmanız ey erkân fakîrim
Sakalım sagısı akçam var ola

"Me'âlî, sen bu dünyada zenginsin,
paranı sorana neyim var ki deme. Ey devlet ileri
gelenleri, beni fakir sanmayın, sakalım sayısınca
param var."

Kıt'a

Ol kişidir müteber şimdi yiyip hem yedire
Ayıbı hüner addolur hem külli hatâsı savâb
Şol kişi kim dünyede olımadı dîn yoksulu
Uğramasın buraya bâbı değıldür işbu bâb

"Şimdi müteber kişiler hem yiyip hem
yedirenlerdir; bunların ayıbı hüner sayılır, bütün
hataları da savap. Dünyada dîn yoksulu olamayan
kişi buraya hiç uğramasın, bu kapı onun kapısı
değıldir."

¹⁰ Latîfî Tezkiresi, Haz: Doç.Dr.Mustafa İsen, Kültür
Bakanlığı Yayınları 1120, 1000 Temel Eser Dizisi 149, s.301-
302

Me'âli'nin ayrıca bir **Hirrenâme** olduğu kayıtlarda geçiyor. Bu manzumenin 21 dörtlükten ibaret tamamını "Prof.Dr.Ali Nihat Tarlan'ın Şiir Mecmûalarında XVI. ve XVII. asır Divan Şiiri, seri 1, 1948, fasikül:3" adlı yayınında görebilirsiniz. Buraya üç örnek dörtlüğünü alıyorum:

Hirrenâme

1

Çıkdun elden nidelum ansızın eyvâh pisi
Yandun ölüm oduna derd ile nâgâh pisi
Hasretâ şîr-i ecel buldu sana râh pisi
Nidelüm âh pisi neyleyelüm vâh pisi

10

Görse boğardı burayı kovar idi çakalı
Yolar idi eline girse keçinün sakalı
Her öyünde yer idi keklik ile boz bakalı
Nidelüm âh pisi neyleyelüm vâh pisi

20

Ey Me'âli anun öldigine kim ağlamaya
Acıyub hasret ile cânını kim dağlamaya
Cûş idüb kanlı yaşı seyl gibi çağlamaya
Nidelüm âh pisi neyleyelüm vâh pisi

KAYNAKÇA

- Aşık Çelebi. *Tezkiresi*, Millet Ktb., Nu.772, v.156a-b.
- Dergah Yayınları. (1986). *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C.VI. İstanbul,
- İsen, Mustafa. (1993). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:93.
- _____. (1990). *Latîfî Tezkiresi*, Kültür Bakanlığı Yayınları /1120, Ankara: 1000 Temel Eser Dizisi/149.
- Kutluk, İbrahim. (1989). *Hasan Çelebi Tezkiresi*, Ankara: TTK Basımevi.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (1967). *Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu*, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Basımevi. C.I-II.
- Tarlan, Ali Nihat. (1992). *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- _____. (1948), *Şiir Mecmûalarında XVI. ve XVII. Asır Divân Şiiri*, Seri: 1, Fasikül:3.
- Yılmaz, Kâşif. (1977). *Fakîrî, Şehrengî-i Fakîrî, Risâle-i Ta'rîfât*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dalında Doktora Tez Öncesi Çalışması.

XVI.YÜZYIL TEZKİRELERİNDE ÖZÜRLÜ ŞÂİRLER

Süreyya A. BEYZADEOĞLU*

Özet

Bu makalede, 16. Yüzyıl tezkirelerinden Latîfî, Hasan Çelebi, Âşık Çelebi, Sehî ve Kühnü'l-Ahbâr'dan tespit ettiğimiz bedensel özürlü Şâvûr, Fazlî-i Leng, Özrî, Selikî, Meylî, Kâtibî ve ruhsal özürlü Revânî, Nihâlî Cafer Çelebi, Celilî, Gazâlî olmak üzere toplam on şairin yaşam öyküleri, şiirdeki yetenekleri, devletin özürlü oldukları için bu şairlere devlet hizmetinde ne dereceye kadar yer verdiğini, şair arkadaşlarının kendilerine nasıl baktıklarını ve nasıl değerlendirdiklerini, bedensel ve ruhsal eksikliklerinin şairlerin psikolojisine nasıl etki ettiğini ve bu durumun şiirlerine nasıl yansıdığını tespit ettik. Değerlendirmelerimizi, modern edebiyat döneminde yapılan yöntemlerle yapmaya çalıştık. Şiirlerinden alınan örnekleri, günümüz Türkçesiyle yorumladık.

Anahtar Sözcükler: Özürlü Şâirler, Tezkire, XVI. Yüzyıl, Şâvur, Fazlî-i Leng, Özrî, Selikî, Meylî, Kâtibî, Revânî, Nihâlî Cafer Çelebi, Celilî, Gazâlî.

Resume

Les Poètes Défectueux Dans Les "Tezkire" De 16 Ème Siecle

Dans cet article, nous avons fixé de "Tezkire" au 16 ème sieclé de Latîfî, de Hasan Çelebi, de Âşık Çelebi, de Sehî et Kühnü'l-Ahbar qui sont défectueux Özrî, Selikî, Meylî, Kâtibî, et défectueux mentals nommé Revânî, Nihâlî Cafer Çelebi, Celilî, Gazâlî.

On a déterminé les histoires de vie, des dix poètes totals, l'abilité de poésie, le statüt donné par le gouvernement à eux, les manières d'attitude de leurs ami collègues a contre eux, leurs phsychologies à cause de leur inabilité et les efets de cette situation à leurs poèmes.

On a fait notre examinations avec les méthodes utilisés pendant l'époque de la littérature moderne. On a commenté les exemples de leurs poèmes en les interprètent en Turc.

Mots Clés: Poets handicapés Tezkire, 16. ème siècle, Şâvur, Fazlî-i Leng, Özrî, Selikî, Meylî, Kâtibî, Revânî, Nihâlî Cafer Çelebi, Celilî, Gazâlî.

GİRİŞ

Yeni Türk Edebiyatı Dönemi şairlerimizin hayatlarını, edebî şahsiyetlerini, eserlerini inceleyen Edebiyat Tarihçileri ve araştırmacı yazarlar, şairler hakkında objektif bir değerlendirme yapabilmek için aile yapılarını, sosyal yaşayışlarını, yetişme tarzlarını, psikolojik durumlarını en ince noktalarına kadar araştırma ihtiyacını duymuşlardır.

Mesela, Ahmet Hamdi Tanpınar¹ Abdülhak Hâmid'in şiirini değerlendirirken, Onda Fatma Hanım'ın ölümü üzerine yazdığı "Makber"den çok daha önce bir ölüm fikri-sâbitinin bulunduğu temasta, "Makber, Hâmid'in şuur altında, Fatma Hanım hikâyesinden çok evvel bir sembol olarak mevcuttur" dedikten sonra, bu ölüm fikri-sâbitini, Hâmid'in dedesi Abdülhak Mollâ'nın saray doktoru oluşu nedeniyle ailede her an hastalık ve ölümün konuşulmasına, "Garam"da geçen Çamlıca'daki bahçelerinde bulunan boş mezara ve Tahran'da bir av dönüşünde babasının ölüsüyle karşılaşmasının etkilerine bağlayarak "Böylece Hâmid'in dönüp dolaşıp geldiği meseleler, onun irsiyetine girerler," der.

Mehmet Kaplan² da Hâşim'in şiirini değerlendirirken irsiyetine ve çocukluk yıllarına dönerek "Annesi ve babası Arap olan Hâşim, mültecilik fikirlerinin hâkim olduğu bir devirde yaşadı. İctimâî muhiti ile anlaşılmayarak kendi içine ve sanat âleminde çekildi. Çocukluğunda kaybettiği annesine ait hasta, nârin, müşfik ve güzel vasıflarını hâiz kadın ve kadınlar Hâşim'in hülya ufuklarını doldurdular. "O Belde" ve "Yollar" da kendilerine büyük bir iştîyâk duyulan kadınların Hâşim'in gayr-ı şuurunda yaşayan annesinin hayâli ile alakalı olduğu söylenebilir." der.

Yeni Edebiyat Dönemi şairleri için yapılan bu değerlendirmeler 600 yıllık Eski Edebiyat döneminde yetişmiş 3000'i aşkın Dîvân şairi için de düşünülmelidir. Her ne kadar Dîvân şairlerimizin hayatı, edebî şahsiyetleri ve eserlerini konu edinen ve bir nevi Edebiyat Tarihi özelliği taşıyan tezkirelerde bu tür değerlendirmelere belge teşkil edecek bilgiler mevcutsa da Dîvânları üzerinde çalışma yapılan

şair sayısı 300'ü geçmediğinden bu bilgi ve belgeler bütünüyle değerlendirilememiştir.

Biz bu araştırmamızda, 16.Yüzyıl tezkirelerinden tesbit ettiğimiz bedensel ve ruhsal özürlü 10 şairi, yukarıdaki hususları gözönüne alarak şu açılardan değerlendirmeye çalışacağız:

Bedensel veya ruhsal özürlü şairlere devletin yaklaşımı nasıl olmuş, şair dostları onlara nasıl bakmış, şairlerin psikolojik durumları şiirlerine nasıl yansımış ve bu şairler kendilerini nasıl değerlendirmişlerdir.

İnceleyeceğimiz şairlere geçmeden önce, Osmanlı Devleti'nin genel olarak özürlülere bakış tarzının nasıl olduğunu Künhü'l Ahbâr'dan tespit ettiğimiz Yavuz Sultan Selim dönemi defterdarlarından Mustafa Çelebi örneği ile tanıyalım³. "Mustafa Çelebi nice yıllar bu tarîk ile hizmet itdüken sonra nikrîse mübtelâ olup, bilküllüye meşy ü hareketden kalmış hâlâ ki yine azline ruhsat virilmeyüp tezkire ile arza girmesi münâsib görülmüş her çend ki kendisi istifâ idermiş, padişah mağfûrûnleh anun vücûdî mahz-ı yümn-i bereketdür diyü mansıbdâ ibkâ idermiş. Felâcerem arz gününde câvuşân-ı dîvân ikisi tezkiresini götürüp bâb-ı hümayûna dek iletirler imiş. Bâdehü kapı oğlanı nâmındaki ağalardan ikisi götürüp arz odasındaki mahalline vâsıl iderlermiş."

Günümüz Türkçesiyle idfade edersek: Uzun yıllar defterdarlık yapan Mustafa Çelebi gut hastalığına tutulur ve artık hareket edemez hale gelir. Buna rağmen görevine son verilmeyerek, pâdişâhın huzûruna sedye ile getirilmesi uygun görülür. Kendisi ne zaman istifa etmek istese pâdişâh, onun varlığı bereket ve uğura sebeptir diyerek görevde tutar ve devletin mâliyesi hakkında rapor vereceği zaman iki Dîvân Çavuşu sedyeyle arz odasının kapısına kadar getirirler ondan sonra da iki kapı oğlanı arz odasındaki yerine taşırlarmış.

Görülüyor ki devlet, üst düzey bir yöneticiyi felç olduğu için görevinden ayırmıyor. Onu sedye ile huzûra getirtiyor ve işleyen beyninden yararlanıyor. Bu ibret alınması gereken örnekten sonra şimdi konumuzu teşkil eden bedensel özürlü Şâvûr, Fazlî-i Leng, Özri, Selikî, Meylî, Kâtibî ve ruhsal özürlü, Revânî, Nihâlî Câfer Çelebi, Celilî ve Gazâlî'yi tanıyalım:

¹ Ahmet Hamdi Tanpınar XIX.Yüzyıl Edebiyat Tarihi, İstanbul: 1956, s: 508.

² Mehmet Kaplan, Şiir Tahlilleri I.İstanbul: 1963, s:114.

³ Mustafa Âli, Künhü'l Ahbâr, Süleymaniye Kütüphanesi./ Fatih T.Y.4225, s: 328-329.

BEDENSEL ÖZÜRLÜ ŞÂİRLER

ŞÂVÛR⁴: Sultan Bâyezid dönemi şâirlerindendir. Kastamonu'da doğmuş İstanbul'da şöhrete ulaşmıştır. Mesken edindiği meyhânenin merdiveninden düşer ve ayağı kırılır. Dostları, bu ona ders olur, şarabı bırakır diye düşünürken o, ayağının kırıklığını bahane ederek mescide hiç gitmezken topallaya topallaya meyhâneye koşar ve eskisinden daha çok içermiş.

Birçok şehirde müderris ve kadılık olarak görevlerinde bulunmuştur. Devlet, topaldan müderris olmaz, kadı olmaz demeyip görevde tutmuşken şâir arkadaşları, hezel yollu şiirleriyle şâiri rahatsız etmekten geri kalmamışlardır. Bunların başında Tâliî gelir. Şâvûr'un bugün Kastamonu'nun kazası, o zamanın nâhiyesi olan Araç'a kadı olarak atanması üzerine şu kırıcı beyti söyler:

*Şâvûr-ı a'rec kim bugün akza'l-kuzât
olmak diler*

*Bin yıl ki tahsîl eylese Araç anun
mi'râcîdur*

"Şimdilerde Topal Şâvûr büyük şehir kadılığını istemektedir. Ancak bin yıl öğrenim görse de onun yükselebileceği yer Araç'tır."

Şâvûr ise kendisinden çok emin ve bu makamlara fazlasıyla lâıyk olduğu düşüncesindedir. Ayağının topallığına takılan dostunu cahillikle suçlayarak şöyle cevap verir:

*Ta'n eyler imiş bana ayaksız diyü cühhâl
N'ola ayağum yoğ ise her fende elim var*

"Cahiller beni ayağım topal diye ayıplarlarım. Ayağım yoksa ne olurmuş yani? Ben her çeşit bilgiye sahibim, her fende elim var."

Âşık Çelebi'ye göre başka şâirlerin sahiplendiği dillerden düşmeyen şu beyt Şâvûr'undur:

*Dolup gül yüzli dilberlerle meclis döndi
gülzâra*

*Güle yer yok meğer yapışduram penbeyle
divâra*

"Meclis gül yüzlü dilberlerle dolup gül bahçesine benzedi. Burada güle yer kalmadı bari onu pamukla duvara yapıştırıyım."

Âşık Çelebi'nin, özellikle müfredlerini takdir ettiğini söylediği Şâvûr'u, görülüyor ki devlet el üstünde tutmuşken, dostları kıskanmışlar, kendisi ise her zaman başarılı olduğunu söyleyerek eksikliğini kabul etmemiştir.

FAZLÎ-Lİ LENG⁵: Edirnelidir. Adı Fazlullah'dır. Öğrenim yılları maddi sıkıntılar içinde geçmiş olmasına rağmen başarısı herkes tarafından takdir edilmiş, Amasya müftüsü Ümmü'l-Veledzâde'den mülâzim olma şansına sahip olmuştur. Tek ayağının aksak olması nedeniyle Topal Fazlî diye tanınır. Devrin ilimlerine fazlasıyla sâhip olan şâiri, Âşık Çelebi değerlendirirken Cârullah'la⁶ bilimde eşdeğer görür. Aslında her iki âlimin de ayaklarının topal olması Âşık Çelebi'yi böyle bir benzetmeye sürüklemiştir. Yoksa Cârullah'ın bilimdeki üstünlüğü ve hizmeti çok daha fazladır. Kanaatimizce resmî görev verilmeyişinin nedeni de dikbaşlılığı ve fazlaca övünmesindendir. Kendisinden emin olan Şâir, bedensel özrünün bilimdeki yeteneğine asla engel olmadığını söyler. Arkadaşları ise onun şiir ve nesirdeki yeteneğini takdir etmekle birlikte fazla övünmesini istihza ile karşılarlar. Bunlardan Emrî, Âşık Çelebi ve Kühnü'l Ahbâr'da ufak farklarla yer alan bir gazelini, şâirin ağzından söyleyerek onun büyüklük psikolojisini sergilemeye çalışır. Düşünün ki, gazeli, Emrî yazıyor fakat Fazlî'yi yine Fazlî'ye yazdırıyor gibi davranıyor. Bu ince istihzâyı içeren gazel şöyledir:

*Timûr-ı mihnetem gam ili atum oynadı
Âhum duhânî⁷ kursa n'ola bana otağı*

"Ben kendi derdimin Timuruyum. Atımın oynadığı yer ise gam ülkesidir. Ben dertliye, ahımın dumanı çadır kursa niçin tuhaf karşılansın ki."

*Deşt-i belâda bî-ser ü bî-pâ fûtâdeyem
Çıkıdum ayakdan arayı ol lâle yanağı*

"Başsız ayaksız bela çölüne düşmüşüm. O lale yanaklı sevgiliyi ararken ayaktan oldum."

*Allâme-i gamem kanı bir ayağum çeker
Müftî-i aşka göstereyim mollalanmağı*

"Gamin ne olduğunu en çok ben bilirim. Bu konuda bana kimse ayak bağı olamaz. Aşk konusunda fetvâ verenlere gelsinler de mollalanmak nedir göstereyim."

Ayağum üstüne turamazsam 'aceb midür

⁵ Âşık Çelebi, a.g.e. s 530

⁶ Cârullah Mahmud Zemahşeri;1074' de Harezm'in Zemahşer köyünde doğdu.Çocukluk yıllarında damdan veya hayvandan düştüğü için ayağı kesilmiş ve takma bacakla yürümek zorunda kalmıştır. Keşşâf adlı meşhur tefsiri vardır. 1144'de Zemahşer'de ölmüştür...Ahmet Suphi Furat, Arap Edebiyatı Tarihi, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1996, s.317

⁷ Kühnü'l Ahbâr'ın Tezkire Kısmı, Mustafa İsen, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 1994, s.254

⁴ Âşık Çelebi, Meşâirü's-şuârâ, Millet Kütüphanesi, Ali Emîri T.Y. 772, s: 642.

Mestüm şerâb-ı 'aşk ile anma⁸ ayılmağı

"Ayağım üstüne duramazsam tuhaf karşılamayın. Aşk şarabından sarhoş olmuşum bana ayılmaktan bahsetmeyin."

Ferzâne gibi gerçi ki bir keç-revem şehâ

Nat'-ı zemînde gözedürem niçe beydağı

"Şâhım! Ferzâne (satrançta vezir) gibi gerçi eğri büğrü (çapraz) gitsem de satranç tahtasında düz gidip çapraz taş alan piyonları gözetirim."

Gördüm ki bezm-i gamda beni ağsador rakîb⁹

Bir özr-i leng eyleyü¹⁰ götürdüm ayağı

"Gam meclisinde gördüm ki rakîb beni atlatıyor (aksak bırakıyor). Bir topallık numarası yaparak ayağı(şarabı) götürdüm."

Devrân ayağım aldı meded eyle sâkiyâ

Sun destüme şu kan olası meyle bardağı¹¹

"Ey sâkî! Devran bana çelme attı. İmdadına yetiş. Elime şu kan olası mey dolu bardağı sun."

Fazlî-i Leng pâyuna düşse 'aceb degül
Âhû görincedür güzelüm itün ağsağı

"Topal Fazlî ayağına düşse garip karşılama. Güzelim! İtin aksaklığı ceylanı görünceye kadardır."

ÖZRÎ¹²; Üsküplüdür, tek ayağı total olduğu için 'Özrî mahlasını kullanmıştır. Kardeşi 'İzârî de şâirdir. Hasan Çelebi'ye göre ayağa kalkmağa bile takati yoktur. Zorla bir iki adım atmak istese, büyük ızdırab duymaktadır. Âşık Çelebi şiirdeki yeteneğini; "şiirde ana az kimse hemtâ olurdu." (Devrinde şiirde ona çok az kişi denk olurdu) şeklinde değerlendirerek ona, feshatta ancak İran şâirlerinden Nizâmüddîn-i A'rec'in ayakdaş olabileceğini söyler.

Yürüyemeyecek kadar total olan ve acılar içerisinde kıvranan 'Özrî'yi de Devlet sen sakatsın diye bir kenara itmemiş ona kadılık makamını layık görmüştür. Rüşvet yiyen kadılardan şikayetçi olan Âşık Çelebi, 'Özrî'nin kadılık mesleğinde dürüst davrandığını, doğru

yolda, ayağını düz basmayan cahillere benzemediğini, hele rüşvete hiç meyletmediğini, veciz bir ifâdeyle şöyle dile getirir:

"Sonra kadı oldu ammâ kazâsında râh-ı istikâmetde ayağın düz basmayup râcil değil imiş. Kangî cânibe rüşvet ağsa ol cânibe mâil olur değil imiş."

Tezkirecilerin takdir ettiği 'Özrî hakkında, dostları ne söylediler bilmiyoruz ama şâir kendi durumunu şu beytinde,

Aşkun yoluna varmağa yok pây kudreti

Sanma bu yolda 'Özrî kulun 'özleng ider

"Aşkın yoluna ulaşmak için ayağında kudret kalmadığını, bunun ayağının topallığından sanılmaması gerektiğini" söyleyerek kaderini yenmeğe çalışır. Yine Âşık Çelebi'nin kaydettiği şu beyit ise O'nun şiirde total olmadığına çok güzel bir örnektir.

Ankebûd-ı hâne dūd-ı nâle oldu pîrehan

Yirde gökde yiri yok miskine ancak kefen

"Örümcek ağı ve âh dumanı ona gömlek oldu. Yerde gökte yeri olmayana ancak bu şekilde kefen olur."

SELİKÎ¹³; Hâmid (İsparta)lidir. Esas adı Şâbân'dır. Şiirinin güzelliği, akıcılığı ve özellikle nesih yazı türündeki ustalığı nedeniyle Selikî mahlasıyla anılmıştır. Hakîmzâde, Mekke kadısı iken danişmendî¹⁴ olur. Mekke dönüşü önce Kalkandelen'e sonra Kefe yakınlarındaki Menkûb'a kadı tayin edilir. Şâiri çekemeyenler, Menkûb'un, lugatta gözden düşmüş anlamına geldiğini kastederek "Kâdî-i menkûb" diye alay ederler.

Kalkandelen kadısı iken gözü göremeyecek derecede rahatsızlanmış buna raağmen kadılığa devam etmesi devlet tarafından uygun görülmüştür. Fakat şâiri çekemeyen dostları gözündeki rahatsızlığı bahane ederek onu yermekten geri durmazlar. Şâiri diline dolayanlardan biri Âşık Çelebi'dir. Arapça bir deyimden yararlanarak şöyle der:

⁸ a.g.e. "anman"

⁹ a.g.e. "hasûd"

¹⁰ a.g.e. "itdüm ü"

¹¹ Künhü'l Ahbâr'da bu beyt bulunmamaktadır.

¹² Âşık Çelebi, a.g.e. s.462; Latîfî, a.g.e. s.366; Hasan Çelebi, a.g.e. s.620

¹³ Âşık Çelebi, a.g.e. s.431,432; Latîfî, a.g.e. s.408; Hasan Çelebi, a.g.e. s.482; Künhü'l-Ahbâr, a.g.e., s.232; Şehî Beğ, Tezkire, Mustafa İsen, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s.225

¹⁴ Danişmend: Medrese tahsili görmüş olanlar hakkında kullanılan tabirlerden biri idi. Bunlardan imtihan verip muvaffak olanlar "mülâzim" nâmını alıyor ve isimleri "Rûznâme-i Divân-ı Hümâyûn'a geçiriliyordu.... Mehmed Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını İstanbul, 1983. s: 393.

*Kâdi olmuşdur Selikî n'ola a'mâ olsa ger
Hak dimişlerdür izâcâe'l-kazâ 'umyü'l
baser*

“Selikî kör olsa da kadı olmuştur. Doğru demişlerdir kazâ gelince göz kör olurmuş.”

Son görev yeri olan Menkûb'dan azledilip İstanbul'a gelirken Dobruca yakınlarındaki Deliorman içinde ailesiyle birlikte kaybolmuştur. Hasan Çelebi, bu kayboluşu “şehid olmuşdur” şeklinde değerlendirir ve sanki şâir de şehid olacağını bilmişcesine şu anlamlı beyti söylemiştir der.

*Yolunda cân virem gibi derûnumda
'alâmet var
Şehid-i tîg-i 'aşk olmağa gönümde
şehâdet var*

Şâiri sevmeyen, onunla alay edenlerden biri de Hayâlî'dir. Şiirine nerede rastlasa “sin”in üstüne üç nokta koyarak “Selikî” mahlasını “Şelikî” yapar.

Gözünün rahatsızlığından dolayı dostlarının kendisiyle alay edişi, şâirin psikolojisini etkilemiş, içine dönük, karamsar bir tip olmuştur. Dîvânından alınan şu iki örnek beyit bu karamsarlığı aksettirmektedir:

*Süz-ı 'aşkundan yanar döymez tenimde
pîrehen
Dostum sensin beni âlemde gönülsüz
koyan
Yakamı şevkunla çâk itdüm görenler
didiler
Yakasuz kor derd-mend âhir seni ol sim-
ten*

“Sevgilim senin aşk ateşinle yanan tenime gömlek dayanmaz. Dostum beni âlemde gönülsüz bırakan sensin.”

“Yakamı, seni arzulayarak parça parça ettim. Görenler ‘ey dertli sonunda o gümüş bedenli güzel seni yakasız kor’ dediler.”

MEYLÎ¹⁵: Bursalıdır. Bezzâz(dokumacı) esnafının önde gelenlerindendir. Bir gözü kör, bir kolu çolak, bir ayağı topaldır. Herhangi bir devlet hizmetinde bulunmamıştır. Âlî, Künhü'l-Ahbâr'ında neye dayandığını söylemeden “fitne fenninde ayağın çeker bulunmaz” (Fitne çıkarmakta eşi benzeri bulunmayan biridir) diye tavsîf eder.

Bu vücut noksanlıkları şâiri büyük bir karamsarlığa itmiş, ruhsal yönden huzursuz olmasına neden olmuştur. Huzursuzluğunu

aksettiren şu örnek beyitler bunun birer küçük delilidir:

*Murg-ı dil ey yüzi gül kûyuna varmağ
ister*

*Talbınur bâl u peri yoğ iken uçmağ ister
Ağladuğum bu ki her dem benim ol serv-*

i sehî

*Reh-i 'aşkunda gözüm yaşını ırmağ ister
Virdüğü rif'ate ey dil feleğün aldanma
Seni bir lu'b ile ol gökden uçurmağ ister*

“Şâirin gönül kuşu, gül yüzlü sevgiliye kavuşmak için çırpınır durur ama kolu kanadı olmayan nasıl uçar”

“Servi boylu sevgili gözümde akan yaşların ırmak gibi akmasını istediği için durmadan ağlıyorum”

“Ey gönül feleğin sana verdiği rütbeye sakın aldanma bir oyunla seni o yüce makamdan uçurmak, atmak ister.”

KÂTİBÎ¹⁶: Asıl adı İlyastır. Devletin ileri gelen bazı kişilerinin kâtibi olduğu ve onların çocuklarına ders verdiği için bu mahlası almıştır. Medrese öğrencisiyken diline lüknet¹⁷ (pelteklik) hâsıl olur. Çok kültürlü olmasına rağmen derdini anlatmaya dili dönmediğinden kâtiplikten daha yukarı bir makâma ulaşamamıştır. Renkli mürekkepler kullanarak Defterdâr Nakkaş Âlî Beg'e çok süslü bir kaside yazmış ancak özüünden dolayı huzuruna çıkma cesareti bulamayınca kasidesini Cezâyir Defterdârı İskender Beg'e sunmuştur.

İnsanlarla rahat konuşamamanın verdiği ızdırapla karamsarlığa düşmüş teselliye tasavvufa sığınmakta bulmuştur.

Hasan Çelebi, ekâbirden birinin düğünü için şâirin şu kıtayı söylediğini ve ebced hesabına göre 100 eksik çıktığına işaret ettiğini söyler:

*N'ola ma'zûr dutsalar yârân
Hidmet-i sûrda kusûrum çok
Ol sebebdendür ki târihi
Sûr-ı bî-mesel dimeğe yüz yok*

“Düğün için yazdığım bu manzûmemde kusûrum çok biliyorum. Dostlarım mazur görsünler, bu kusurumdan dolayı güzel bir tarih şiiri demeğe yüzüm yoktur.”

¹⁶ Âşık Çelebi, a.g.e. s: 283; Hasan Çelebi, a.g.e. s: 806; Künhü'l-Ahbâr, a.g.e. s: 264; Sehî Beg, a.g.e. s: 177.

¹⁷ Cemal Kurnaz, Türküden Gazele, Halk ve Dîvân Şiirinin Müşterekleri Üzerine Bir Deneme. Akçağ Yayınları, Ankara. 1997 s. 471.

¹⁵ Hasan Çelebi, a.g.e. s: 957; Künhü'l-Ahbâr, a.g.e. s: 277; Sehî Beg, a.g.e. s: 206.

Ebcd hesabına göre 1086 târihi çıkmaktadır. Tevriye yoluyla söylediği 100'ü çıkarınca 986 olur.

Görülüyor ki konuşma özürlü olmasına rağmen kâtip olarak devlette görev yapıyor, konaklarda devlet adamlarının çocuklarına ders veriyor ve asla bir tarafa itilmiyor.

RUHSAL ÖZÜRLÜ ŞÂİRLER

Ruhsal bozuklukların çeşitli nedenleri vardır. Bunlar kalıtsal olabilir veya öğrenim sırasında şâirin geçirdiği ateşli bir hastalık ya da aşırı derecede alkol almanın doğurduğu rahatsızlıklar olabilir. Şimdi tanıyacağımız ruhsal özürlü şâirleri bu bilgiler ışığında değerlendirmek gerekecektir.

REVÂNÎ¹⁸: Edirnelidir, adı Şücâ'dır. Evinin Tunca yakınlarında oluşu sebebiyle nehrin akışına uygun Revânî mahlasını kullanmıştır. Önce II. Sultan Bayezid'in hizmetinde bulunmuş, sonra Trabzon'a giderek orada Sancak Beyi olan Yavuz Sultan Selim'in sohbet arkadaşı olmuştur. Bu dostluk Yavuz'un ölümüne kadar sürer. Divânı dışında sohbet âdâbını ve işret sebeplerini konu edinen İşretnâme adlı eseri vardır.

Revânî, sözünü esirgmeden söyleyen, heyecanlı, sosyal yönü çok güçlü bir şâirdir. Sultan Selim'e yakın olduğundan devletin imkanlarından fazlasıyla yararlanmıştır. Tezkire yazarlarının müşterek tesbitlerine göre Revânî, bir türlü paraya, mala doymayan hep fazlasını isteyen bir karaktere sâhiptir. Yaratılıştan gelen bu özellik şâiri bir takım yanlışlıklara sürüklemiştir. Revânî ilk yanlışlığı, Bayezid tarafından atandığı Surre¹⁹ eminliği görevindeyken yapar. Devlet hazinesinden ayrılan epeyce yüklü bir parayı Mekke fukarasına götürürken bir kısmını zimmetine geçirir. Bunu duyan devrin şâirleri, konuyu hiciv yollu şiirlerle dillendirirler. Mesela, Gazâlî bu olaya şu beyitle temas eder²⁰:

Senün ey hâce derdün arturan dînâr u dirhemdür

Ki artar her maraz zîrâ ki safrâ ile balgamdan

¹⁸ Âşık Çelebi, a.g.e. s: 631; Hasan Çelebi, a.g.e. s: 419; Künhü'l-Ahbâr, a.g.e. s: 176; Sehî Beğ, a.g.e. s: 176; Latîfî, a.g.e. s: 372.

¹⁹Surre: Para kesesi yerine kullanılan bir tabirdir...Osmanlı Hükûmeti tarafından her sene hac mevsiminde Haremeyn(Mekke ile Medine) ahalisine gönderilen para hakkında da bu tabir kullanılırdı. Mehmed Zeki Pakalın a.g.e. CIII, s: 280.

²⁰ Âşık Çelebi, a.g.e. s: 760.

"Ey efendi senin hastalığını arttıran para ve maldır. Zira her hastalık safrâ ile balgamdan ziyadeleşir."

Bir diğer şâir de o sırada Revânî'nin bir göz rahatsızlığı geçirmesini bu günaha bağlayarak adeta "gözüne dizine dursun Revânî" dercesine şu kıtayı söyler:

*Müselmânlık mıdır bu ki Revânî
Unuttun Ka'beye gideli Hakk'ı
Ne gam ger dînüne noksan gelirise
Hele dünyâna itdürdün terakkî
İçine kan olup turdı gözüne
Seni âhir onarmaz Ka'be hakkı*

Revânî, bunun bir yolsuzluk değil bir hak olduğunu "bal tutan parmağını yalar" fehvâsınca şu kıtasıyla meşrû göstermek istemiştir:

*Be Revânî hele neler didiler
Bal dutan barmağın yalar didiler
Ka'beyi böylece ziyâret iden
Dîn ü dünyâsını yapar didiler*

Padişah bunun bir hırsızlık olduğunu anlamış fakat fazla ses çıkarmayarak bir nevi kızak görevi sayılan Bursadaki Murâdiye tevliyyetine mütevellî olarak atamıştır. Bu göreve ısınamayan Revânî, hayâlindeki yaşayışa ulaşabilmek için Trabzon'da bulunan Şehzâde Selim'e intisâb etmiştir. Bir müddet sonra adı yine bir yolsuzluğa karışan Revânî'nin Şehzâde'nin emriyle malına mülküne el konulmuş, perişan bir vaziyette ortada kalınca başka bir kapiya sığınmak için yollara düşmüştür. Niyeti Mısır'a gitmektir. Dostlarının araya girmesiyle affedilir ve bu olay üzerine özür mâhiyetinde Şehzâde'ye şu beyitle başlayan bir gazel sunar²¹:

Ne aceb gerdiş-i âlem ne aceb devr-i felek

Bir iki demde yile virdi otuz yıllık emek

"Şu kahpe feleğin, şu dönek dünyanın tuhaflığına bak ki bir anda otuz yıllık emeğimi hiçe saydı."

Revânî'nin gözü pektir. Yavuz Sultan Selim ile İstanbul'a gelir ve Yavuz'un ihtilalle babasını tahttan indirişinde yanında bulunur. Âşık Çelebi, bu anı şöyle dile getirir: "At üstünde hâzır ve bu mâcerâyâ nâzır idi. Şevk ü şâdiden dülbendin göğce çıkarup hevâyâ perrân eyledi."

"At üstünde emre hazır bir vaziyette bu macerayı seyrediyordu. Sevincinden sarığını gökyüzüne fırlattı."

Revânî'nin bu fedâkarlığı karşısında, Sultan Selim tahta çıkınca önce mutfak kâtibi

²¹ Süreyya Beyzadeoğlu "Bir Dilek Daha" Türk Edebiyatı. Ocak 1999, s: 40-43.

sonra da mutfak emîri görevine getirilir. Bu yolsuzluğa elverişli makamlarda Revânî, kesesini fazlasıyla doldurmuş, biraz olsun bizi de gör diyen dostlarına yüz vermemiştir. Kendisinden istifade etmek isteyenlerden birisi Bağdadlı şâir Basîrî'dir²². Revânî'ye bir kasideyle yaklaşan Basîrî, sadece beşi bakır, beşi kurşun on akçe koparabilir. Basîrî, Revânî'nin bu pintiliğini, Pinti Hamid'le eşdeğer görerek şöyle söyler:

*Revânîyle meğer Pinti Hamîdün
Bir aradan yaratılmış revânî
Birinin vâsf-ı nâmî lâyezûkun
Birinin na't-ı âbî lenterânî*

"Meğer Revânî ile Pinti Hamid'in ruhları birarada yaratılmış, birinin ekmeğinin özelliği, yenmemesi; diğerinin suyunun özelliği, görülmemesidir."

Basîrî onun pintiliğini bir başka beytinde de şöyle dile getirir:

*Vardum Revânî matbahına tu'me isteyü
Gördüm hırânisini acından köpük
kusar*²³

"Biraz azık istemek için Revânî'nin mutfağına gittim, bir de gördüm ki mutfak hizmetlileri acından köpük kusuyorlar."

Revânî'nin mutfağından yararlanmak isteyenlerden biri de Gazâlî'dir. Sıcak bir günde hararetini gidermek için karpuz istemişse de umduğunu bulamamış, eli boş kalmıştır²⁴.

Revânî son görev yeri olan Ayasofya mütevelliliğinde de "huylu huyunu bırakmaz" misali, kesesini iyice doldurur, topladığı paralarla Kırkçeşme yakınlarında yanında odaları da bulunan görkemli bir mescid yaptırır. Bir gün Sultan Selim Han oradan geçerken "bu mescid kimindir" diye sorar. "Revânî kulunun" cevabını alınca başını sallayıp bir müddet taaccübde kalmış ve "Hoş Ayasofyasın ki yılda bir mescid kuzularsın" diyerek Revânî'nin yolsuzluğunu etrafındakilere duyurmuştur. Bu, Revânî'nin belirlenmiş üçüncü yolsuzluğudur. Ama Revânî yine keyfince yaşamaya devam eder. Âlî, Kühü'l Ahbâr'ında Revânî'nin çok zaman sarhoş gezdiğine işaretler. İşretnâme adlı eseri, onun sarhoşluğunu yansıtır diyerek bu eserinden şu beytin de bulunduğunu beş beyti örnek gösterir:

*Kimün kim câm ile hoş âlemi var
Süleymândur ki elde hâtemi var*

"Kimin içkiyle arası iyiye o kişi tıpkı elinde mühürü bulunan pâdişâh gibidir."

Revânî'nin yolsuzluğu, bununla da kalmaz. Dostlarına göre başkalarının şiirlerini de çalmıştır²⁵. Nüktedân bir şâir bunu şöyle dile getirir:

*Manilerümi göz göre bağlar yürür diyi
Zâtî ile Revânî yine kan bıçak durur
Zâtî'ye niçün öyle idersin didüm didi
Uğridan ise yine harâmîye hak durur*

"Şiirlerimi göz göre göre alıp yürütür diye Zâtî ile Revânî kanlı bıçaklıdır. Zâtî'ye niçin öyle yaptığını sorduğumda, Revânî'yi kastederek hırsızlık yapmaktansa yol kesen eşkiyâ daha iyidir dedi."

Görülüyor ki, bilinen huysuzluğuna rağmen devletin Revânî'ye yaklaşımı çok lutufkâr olmuştur. Şâir dostlarının O'nu hicivleriyle uyarmalarına rağmen Revânî bunlara aldırış etmemiş, şiirleriyle tepki göstermemiş, keyfince yaşamaya devam etmiştir. Biz bu vurdumduymazlığı, bu dengesizliği şâirin ruhsal bozukluğuna ve sarhoş yaşamasına bağlıyoruz. Böylesine özürle bir kişinin uzun süre devlet hizmetinde tutulmasını ise keskin zekası ve şiirdeki kabiliyeti ile izah ediyoruz. Nitekim, şu iki beyit onun şiirdeki ustalığına küçük birer örnektir²⁶:

*Şive öğrenmiş kamer ol serv-i bâlâdan
yine*

*Başına bir deste gül sokmuş Süreyyâdan
yine*

"Ay, o servî boylu sevgiliden işve yapmayı öğrenmiş, başına ülker yıldızından bir deste gül sokmuş."

*Yollar üstinde düşüp bitmezdi hergiz
âfütâb*

*Câm-ı aşkundan senün ger olmasa mest
ü harâb*

"Eğer senin aşk kadehinden sarhoş olmasaydı, güneş sürekli yollar üstüne düşüp bitmezdi."

NİHÂLÎ CA'FER ÇELEBİ²⁷: Bursalıdır. Âşık Çelebi'nin babasının en yakın arkadaşısıdır. İkiisi de Âşık Çelebi'nin amcasının

²⁵ Latîfî a.g.e. s: 373.

²⁶ a.g.e. s: 373.

²⁷ Âşık Çelebi, a.g.e. s: 385.

Kühü'l-Ahbâr, a.g.e. s: 182.

Sehî Beğ, a.g.e. s: 155.

Latîfî, a.g.e. s: 343.

²² Latîfî, a.g.e. s: 119.

²³ Ahmed Bâdî . Armağan. Haz. Süreyya Beyzadeoğlu T.Ü. Basılmamış Araştırma Projesi. 1998, s: 3; Latîfî a.g.e. s: 130 "Gördüm harâbesini acından köpek kusar"

²⁴ Âşık Çelebi, a.g.e. s: 763.

öğrencisi olmuşlardır. Birbirinden hiç ayrılmayan bu iki dost, harâbâtlarda, meyhânelerde özellikle de Efe Meyhânesi'nde buluşur, yer, içer, eğlenirler. Bursa'da Murâdiye tevliyetinde mütevellilik yaptığı için önce Murâdiye Ca'feri diye anılmış, daha sonra Galata Kadılığına getirilince Galata Ca'feri diye tanınmıştır. Ca'fer Çelebi içkiye aşırı derecede düşkündür. Bu aşırılık şâiri hırçınlaştırmış, saldırgan olmaya yöneltmiştir. Hezle mâil bir tabiata da sahip olduğundan vezirleri, kazaskerleri, özellikle de şâir arkadaşlarını ve hüner sahiplerini müfred, kıt'a, kaside ve murabbâlarıyla hicv etmiş tabiatıyla hicv ettiği makam ve mevkî sahiplerinin buğzuna uğramıştır²⁸. Şâirin bu huysuzluğunu Fuat Köprülü delilik olarak nitelendirir²⁹.

Galata'ya kadı olduğunda, devletin önde gelen kişileri, şeriatın hizmetine girdin özellikle başkent olan İstanbul civârında bundan sonra içmen uygun olmaz diyerek şarap içmekten vazgeçirmek isterler. O sıralarda Mihaloğlu'na da uçta bir sancak verip suç işlememesini öğütlerler. Ca'fer Çelebi bu iki yasağı eşdeğer sayıp; "Mihaloğlu'na uçta bir sancak virüp suç işlemeyi yasak itmek, bana Galata'yı virüp şarab içme dimeğe benzer³⁰" diyerek tepkiyle karşılaşmıştır.

Bir müddet sonra görevinden azl edilir. Bunun üzerine sade söyleyişi ve anlamıyla günümüz için de geçerli sayılan şu kıt'ayı der:

*Kime kimden şikâyet eyleyeyin
Sergüzeştüm hikâyet eyleyeyin
Ehl-i 'ilmün fakîrine şimdi
Kimse dimez riâyet eyleyeyin
Sakalı bitti fazl u ma'rifetün
Vurayın ehl-i sanat eyleyeyin*

Sultan Selim, Arabistan Seferi'ndeyken sıkıntılı anlarında sohbet etmek için İstanbul'dan türlü hüner ve marifete sahip birkaç kişi ister. Devletin yetkili kişileri, bu göreve Ca'fer Çelebi'yi, Üsküb müderrisi İshâk Çelebi'yi ve Mihaliç Kadısı Köse Bezen'i uygun görürler. Bu üç şâir arkadaş, yolda birbirleriyle hezel yollu şiirler söyleyerek uzun bir yolculuktan sonra padişâhın huzûruna çıkarlar. Sultan Selim'e de bu türde şiirler söyleyerek onu eğlendirmek isterler. Padişâh üçünü de lâubâli bulur ve biz sohbet arkadaşı istedik bunlar nasıbsız kişilermiş diyerek, biraz bahşış verip geldikleri yere geri gönderir.

Şâir, şarap içmekten ve çok et yemekten nikris(gut) hastalığına tutulmuş buna rağmen içki alışkanlığından bir türlü vazgeçemeyerek, hastalığını da "maraz-ı nikris maraz-ı ekâbirdür" (gut hastalığı büyük adamların hastalığıdır) şeklinde izah etmeye çalışmıştır.

Âşık Çelebi, O'nun, ayağı yürüyemez, gözü gözlüksüz göremez bir haldeyken bile sevgili peşinde koştuğunu ve elinden deve tabanı kadehi hiç bırakmadığını söyler³¹.

Görülüyor ki Nihali Ca'fer Çelebi de sarhoş ve dengesiz bir yaşayış içindedir. Fakat bütün bu taşkınlıklarına rağmen Sultan Selim, şaire ilminden dolayı saygı göstermiş Devlet hizmetinde ondan yararlanmıştır.

CELİLİ³²: Bursalıdır. Âşık Çelebi, Latîfi'nin İzniklidir demesine karşı çıkarak Celîlî'nin bizzat Hüsrev ü Şîrin'inin sonunda,

Hâmidîzâde Celîlî Bursevî

Nazm idüp Şîrin ü Hüsrev nâmesin

demesine rağmen "aceb latîfedür ki Latîfi İznikî'dür dimişdür" diye ta'rizde bulunur. Devrin zarif kişilerinden Acem kökenli şâir Hâmidî'nin oğludur. Babası ölümüne yakın bir vasiyetnâme yazarak şu sade beyitlerle,

*Vasiyy ü nâzır itdüm bi-gümânî
Sikender Lâla vü Monlâ Sinân'ı
Benüm oğlum benüm Abdül Celîlüm
Balık bâzârına uğratmayasız*

Celîlî'yi Monla Sinân ve İskender Lala'ya emanet edip meyhânelerin bulunduğu Balık Pazarına (Karaköy) uğratmamalarını söyler.

Celîlî, öğrenciliğinin son yıllarında rûhî bir rahatsızlık geçirdiğinden, kalabalıktan hiç hoşlanmaz, çok az konuşur fakat yalnız kalmaktan da korkar hale gelir.

Âlî, Kühnü'l Ahbâr'ında, onu 977 (1569) yılında Bursa'da çarşıda gezinirken gördüğünü esen yelden şüphe kapıp kimseyle konuşmadığını, meyvecilerden meyve alıp parasını vermediğini, onların da durumunu bildikleri için para istemediklerini söyler. Bir gün Âlî, yanına yaklaşır ve konuşmaya zorlar. Elinden yaz kış eksik etmediği yelpâzesiyle hararetini gidermeye çalışarak Âlî'ye dönüp "Hücûm-ı gumûm bana ağız açdurmaz ne söyleyeyin" (Dertlerimin baskısı ağzımı açmamı engeller ne söyleyeyim) der. Yine Âlî'nin kaydettiğine göre şâirin bu hale

²⁸ Âşık Çelebi a.g.e. s: 385.

²⁹ Fuat Köprülü İslam Ansiklopedisi, Âşık Çelebi Maddesi, C.I, s: 695.

³⁰ Âşık Çelebi a.g.e. s: 387.

³¹ a.g.e. s: 387.

³² a.g.e. s: 190; Hasan Çelebi, a.g.e. s: 257; Kühnü'l-Ahbâr, a.g.e. s: 203; Şehî Beğ, a.g.e. s: 198; Latîfi, a.g.e. s: 144.

düşmesine, Murâdiye tevliyetinden aldığı 6 akçe maaşının Rüstem Paşa'nın sadrazam oluşuyla 3 akçeye düşürülmesi sebep olmuştur.

Latîfî ise yarı deli, konuşmaz biriydi derken, Âşık Çelebi onda deliliğin her çeşidinin bulunduğunu, yalnız gezdiğini, yürüyüşünün divânece olduğunu, dikkat çekici elbiseler giydiğini, âdet üzere Ulu Câmi'ye geldiğini fakat kimseyle konuşmadığını söyler. Âşık Çelebi bir gün şâirle konuşmak için Kaplıca yolu üzerindeki evine gider. onu, evinin önünde dizine dayanmış oturur bulur. Selam verir. Celilî selamını yüzünü ekşiterek alır fakat sorduklarına cevap vermez. Bir başka gün de ona Kadı Hamamı'nda rastlar. Şâirin kendisine ait olan şiirlerini değiştirerek okur. Gâyesi onu konuşturacaktır. Âşık Çelebi'ye sertçe bakarak bunlar benim değil der ve doğrularını okur. Âşık Çelebi şu günlerde ne ile meşgul olduğunu sorduğunda kitapçıklarla cevabını alır. Şehnâme yazdığından haberi olduğunu, yarıya gelip gelmediğini sorar. Celilî tamamladım der. Bu sefer, o sırada hayatta olan Zâtî ve Hayâlî hakkındaki düşüncelerini sorar. Muğlak bir şekilde işte hep malum cevabını alır. Daha çok konuşturmak isterse de sadece şu beyitleri okumakla yetinir.

Beni sanman ki dilber aşkı böyle mübtelâ eyler

Beni şeydâ ezel bezmindeki kavî-i belâ eyler

Gönül mâl u menâli terk idüp fakr u fenâ ister

Geçüp mamûre-i âfâkdan vîrân-serâ ister
"Benî sevgilinin aşkının bu hâle soktuğunu sanmayın. Beni Ezel Meclisi'ndeki evet sözü çılgınlaştırmıştır. Gönül, malı mülkü terk edip her güzel yaşayıştan vazgeçerek fakirlikte, yoklukta mutlu olmayı ister."

Tezkirecilerin tamamının yarı deli diye tavsif ettikleri Celilî, öyle anlaşıyor ki yukarıda da zikrettiğimiz gibi medresenin bitiminde ruhî bir bunalım geçirmiş, ileriki yıllarda bu rahatsızlığı daha da artmıştır. Âhî'yle olan dostlukları sırasında meyhânelerde dolaşırken, Leylâ vü Mecnûn, Hüsrev ü Şîrin, Gül-i Sadberg adlı mesnevîlerini yazarken fazla rahatsız olmadığı sezilmektedir. Celilî, bir devlet hizmetinde bulunmamıştır. Ancak şiirdeki kabiliyeti Murâdiye tevliyetinden az da olsa maaş bağlanmasını sağlamıştır. Görülüyor ki mecnun da olsa Devlet şâirleri korumuştur. Rüstem Paşa'nın olumsuz tavrı kişisel bir örnektir ve sadece Celilî'ye has değildir. Özellikle, Yahya

Beğ'e ettiklerini düşünürsek³³ Celilî gölgede kalır.

Âhî gibi, Âşık Çelebi gibi dostları O'nu yalnız bırakmak istememişler şiirdeki kabiliyetini takdir etmişlerdir. Şâir ise ruhî rahatsızlığının farkındadır. Bu durum şiirine de yansımıştır. Bu konuda şu beyitleri örnek gösterebiliriz:

Bağlamışlardı Celilî'ye der-i meyhâneyi
Âkıbet pîr-i mugândan oldu feth-i bâh ana

"Meyhânenin kapısını Celilî'ye kapatmışlardı, sonunda pîr-i mugândan izin çıktı.

Toptolı harf-i cünündür nâme-i 'âmâlümüz

Ey Kirâmen Kâtibin ma'zûr dut ahvâlümüz

"Amel defterimiz bütünüyle deliliklerle dolmuştur. Ey Kirâmen Kâtibin ne olur halimizi mazur gör"

Celilî'nin bir de vasiyeti vardır. Ölünce gözyaşlarıyla yıkanmalı, sevgilinin gelip geçtiği yola gömülmelidir.

Öldükde bu ben hasteyi eşk ile yusunlar
Cânâne güzer itdüğü yollarda kosunlar

GAZÂLÎ³⁴: Bursalıdır. Adı Muhammed'dir. Dış görünümüyle iri yapılı, şişman, dolayısıyla da çok obur, yaradılıştan keyfine düşkün, herkesi beğenmeyen, alay etmekten hoşlanan, laubâlî hareketleriyle dikkatleri üzerine toplayan, rind tabiatlı, çapkın bir karaktere sahiptir. Tezkireciler şu beytinden hareketle;

Mecnûn ki belâ destini geşt itdi ser-â-ser
Gam-hâneme geldi didi hâlin ne birâder

"Mecnun belâ çölünü baştan başa dolanıp gamlarla dolu evime geldi ve nasılsın kardeşim dedi."

Ona Deli Birader lakabının takıldığını yazarlarsa da herşeyin aşırısına kaçması, maceradan hoşlanması, dengesiz bazı hareketlerde bulunması ve bir deli gibi yaşamasına bakılırsa bunun sadece bir beyitle sınırlı olmadığı görülecektir.

Gazâlî, medrese öğrenimini tamamladıktan sonra Manisa'da Sancak Beyi olan Sultan Korkut'un hizmetine girer. Korkut'un hizmetinde bulunan ve şiir meclisini şenlendirenlerden biri de ölümüne kadar yanından

³³ Yahyâ Beğ Divânı, Mehmet Çavuşoğlu. İstanbul Üniversitesi Yayınları 1977, s: 6.

³⁴ Âşık Çelebi, a.g.e. s: 760; Hasan Çelebi a.g.e. s: 721; Künhü'l-Ahbâr, a.g.e. s: 249; Şehî Beğ, a.g.e. s: 136; Latîfî, a.g.e. s: 183.

hiç ayrılmayan sadık bendesi Piyâle Beğ³⁵dir. Meşrebleri birbirine yakın olan bu iki dost, Korkut'la birlikte Mısır'a giderler. Mısır gecelerinin birinde, bir içki âleminde Korkut, Gazâlî'nin aşırı bir davranışı ya da bir sözünden dolayı sinirlenir ve katlini emreder. Âşık Çelebi, bu olayı anlatırken³⁶ "Deli ölüm korkusuyla upuslu olup can başına sıçrar" der. Daha sonra Gazâlî kendisini katledecek olan kapıcıya "sen beni öldürürsen sabahleyin şehzâde ayılınca beni sorar, öldürüldüğümü öğrenince seni öldürür, belki de derine saman doldurur" der. Bunu duyan kapıcı "delüden uslu haber" diyerek Deli Birader'i öldürtmekten vazgeçip hapseder. Şehzâde sabah ayıldığında "Birader'e gel deyin, mahmurluğumuzu giderelim, tatlı kadehler içelim" der. Tecrübeli ve ileri görüşlü kapıcı onu gizlediği yerden çıkarmış ve kendi kellesini de kurtarmıştır. Görülüyor ki Piyâle Beğ vasıtasıyla Korkut'a ulaşan Gazâlî, delicesine yaşamaktadır, kapıcı bile onu deli olarak tanımaktadır.

Gazâlî, Elfiyye ve Şelfiyye³⁷ tarzında Dâfiü'l-Gumûm ve Râfiü'l-Hümûm³⁸ adlı cinsellikle ilgili bir kitap yazar. Bu dönemde konusu şehvet olan böyle bir eseri yazmak gerçekten de cesaretin ötesinde bir deliliğin işareti. Nitekim Şehzâde de bu eserden hoşlanmamıştır³⁹

Şehzâde'nin öldürülmesinden sonra Gazâlî devlet kapısından da bilimden de uzaklaşır. Geyikli Baba Tekkesi'ne⁴⁰ şeyh olur ve şu meşhur beytini söyler:

*Hayâl-i çeşm-i âhûlarla her bâr
Geyikli Baba'ya döndük behey yâr*

Saraydan tekkeye bu zorunlu sığınma, şâiri mutlu kılmaz. Kısa bir müddet sonra tekrar ilme döner ve Sivrihisar'a müderris olur. Fakat orada da fazla kalamayarak İstanbul'a gelir. Eşrâf neden görevi bıraktığını sorunca "sivri yir olduğu için kalup huzur bulamadım, bir düzce yir lutf idün" diye cevap verir. Onlar da Birâder'i ciddiye alıp düzlük bir yer olan Akşehir'e müderris olarak gönderirler.⁴¹ Akşehir kırları, dağları, bağları, bahçeleri ile cennet gibi bir şehirdir. Bu güzellikler karşısında coşan şâirin delilikleri depreşerek⁴² üç beytini aldığımız şu sade kıt'ayı söyler:

*Gönül kesretde dil-gîr oldu vahdet
gûşesin ister*

*Cihânda zahmeti çok çekdi râhat gûşesin
ister*

*Hemen sen künc-i mescidde yûri zâhid
selâmet ol*

*Benüm meyhânede gönüm melâmet
gûşesin ister*

*Kasâvet kesb idüp gönli kararur kırı
kavgadan*

*Anunçün Akşehirde bir ferâgat kûşesin
ister*

Tekkeden medreseye, medreseden kaçıp tekrar başka medreseye gidiş, Âşık Çelebi'nin ifadesiyle "divâneye yine deliliğin gelişi"⁴³, bir kaba sığmayışın, yerini beğenmeyişin, bir taşkınlığın" ifadesidir.

Akşehirdeyken ilk beyti şöyle olan;

*Gâfil olman dostlar oldu yakın âhir
zaman*

Döndü işler aksine kalmadı emn ü emân
sade söyleyişli bir kıta yazarak birçok kişiyi yermiş, halkı kötülemiş, herkes dilinden kaçıp kendisine düşman olmuştur. Deli Birader artık Akşehir'den de kaçmak ister. Gözü üst makamlardadır. Dostu Kazasker Kadri Efendi'den Isparta yakınlarındaki Ağras müftülüğünü ister. Kadri Efendi "harcun degüldür" deyince şu kıt'ayı yazarak muradına kavuşur ve Ağras'a müftü olur.

*Demünde yağmasa bârân-ı ihsân
Letâfet sebze-zârı hurrem olmaz*

hep geyiklerle yürüdüğü için bu adı alan Geyikli Baba adına yapılmış olan tekke. Bursa'nın doğusunda ve "Baba Sultan Köyü" diye bilinen bu köyde, Orhan Gazi yine bu dervişin adına bir de "Cuma Mescidi" yaptırmıştır. Orhan Şâik Gökyay a.g.m.

⁴¹ Latîfî, a.g.e. s: 183.

⁴² Âşık Çelebi a.g.e. s: 760.

⁴³ a.g.e. s: 760.

³⁵ Orhan Şâik Gökyay, Gazâlî I,II, Türk Dili Mart 1970, sayı: 223.

³⁶ Âşık Çelebi a.g.e. s: 765.

³⁷ Elfiyye ve Şelfiyye: Şâir Hakîm Ezrâkî'nin yazdığı bir kitap. Bunu Selçuklu hükümdarı Tuğrul'un kızkardeşinin oğlu Nişabur Melîki, Doğan Şah için yazmıştır. Doğan Şah'ın erkekliği zayıflayınca bu kitaptan faydalanmıştır. İçinde gûyâ, 1000 erkekle yatmış olan bir kadının uydurma hikâyesi vardır. Ve kitap bu kadını türlü durumlarda tasvîr etmektedir. Orhan Şâik Gökyay a.g.m.

³⁸ Dâfiü'l-Gumûm ve Râfiü'l-Hümûm: Gazâlî'nin şehvet uyandırmak konusunda yazdığı alay yollu bir kitap. Yedi anabölümden oluşur. İbn-i Kalyeti'nin yazdığı ve ondört anabölüme ayırdığı bu konudaki Rüştü'l-Lebib ilâ Muâşeretü'l-Habîb adlı kitabıyla Aynî'nin Hezelîyât'ından ve Ubeyd-i Zakânî'nin açık saçık şakalar dolu eserinden de yararlanmış ve bu kitaplardan bir çok aktarma yapmıştır. Orhan Şâik Gökyay a.g.m.

³⁹ Sultan Korkut bu kitabı görünce yüzünü buruşturmuş, içindeki açık saçık sözlerden canı sıkılarak Gazâlî'yi bu kötü sözleri gibi reddetmiştir. Orhan Şâik Gökyay a.g.m.

⁴⁰ Geyikli Baba Tekkesi: Orhan Gazi zamanında İnegöl yöresinde, Uludağ'da dolaşan dervişlerden biri olan ve dağda

*Cihânda kûçek ü büzrük katında
Keremden râst hiç âvâze olmaz
Efendi lutf it ölçüp dökmeği ko
Meta'-ı himmete endâze olmaz*

Müftü olur da ne olur! Bir kere tabiatında delilik vardır. Bu görev de onu tatmin etmez ve tekrar İstanbul'a döner. İstanbul'da küçük yaştan beri arkadaş olduğu Derviş Çelebi ve Sirkeci Bahşi ona kucak açarlar. Âşık Çelebi'nin geniş bilgi verdiği⁴⁴ bu iki dostun Beşiktaş'ta bahçeleri vardır. Hiç para tutmayan kazandığını yiyen Gazali dostlarına yük almak istemez. Şu beyitle başlayan;

*Çünkü mîr-i mücerredân oldum
Bana bir yer gerek emîrâne*

"Mâdem ki ben bekarların beyi oldum, bana beye yakışan bir yer gerek"

bir kıta yazarak eşrâftan borç ister. Başta İbrahim Paşa olmak üzere üst düzey devlet yöneticileri, topladıkları çokça parayı şâire ulaştırırlar. O da bu parayla ev, bahçe, mescid, tekke ve havuzlu bir hamam yaptırır. Tekkeye, Âteşi adındaki derviş post-nişin yapar, hamamın kasasına da âşık olduğu ve her görenin güzelliği karşısında yanıp yakıldığı dervişin oğlu Memişâh adındaki dilberi oturtur. Tabii, Memişâh sebebiyle hamamın müşterileri fazlalaşır ve diğer hamamcılar müşterisiz kalınca İbrahim Paşa'ya bir takım iftiralarla şikayete giderler. Şâirin o sıralarda söylediği bir kıtasında geçen şu beyti okuyarak "sizi ve dostunuz Çeste Bâli'yi kastediyor" derler. Beyit şöyledir;

*Ne mahkum arada belli ne hâkim
Düğündür kim çalan kim oynayan kim*

Bu duruma fazlasıyla sinirlenen İbrahim Paşa, hamamın havuzunu yıktırır. Devrin şâirlerinden Hâverî bu olaya, "Gazâli havza sı..tun" diye târih düşürmüştür. Bu perişan durum karşısında Gazâli ağlar, sizler borcumu nasıl ödeyeceğim diye sağa sola başvurur. Hattâ o sırada Kırtova'da kadı olan Âşık Çelebi'nin babasına da bir kıt'a yazarak hâlini arz eder, yardım ister. Aradığını bulamayınca ikinci kez yine herşeyden elini eteğini çekip tecerrüdden dem vurur. Memişâh'la arasında ilişki bulunduğu iftirasını, yakın dostu Sirkeci Bahşi'den bilir ve yeminler edip, ne tüysüz delikanlı ne de kadınla bir ilişığının kalmadığını söyleyerek bu sefer kurtuluşu hacca gitmekte bulur. İstanbul'u terkediş nedenini, şu sade söyleyişli kıtasında, Sirkeci Bahşi ile o sırada ölmüş olan Memi Şâh'a bağlar. Kıt'a şöyledir;

*Mekkeye gitmemiz aceb oldı
Bir öli bir diri sebeb oldı
Öliye rahmet eyleye Allâh
Diri rahmet bulmaya şa'llâh*

Bütün bu tatsızlıklara rağmen Gazâli'ye Hacc'a gitmesi için başta Kânûnî Sultan Süleyman olmak üzere, vezirler ve diğer devlet adamları para yardımında bulunurlar. O, bu yardımları keseye atarak Revânî gibi Surre emîni görevi ile Hacc'a gider. Hac'dan dostlarına yazdığı bir mektupdaki kıt'asından alınan şu beyitlerde, düşman yüzler görmekten kurtulduğunu, üzüntülerini bir tarafa ittiğini söyler:

*Sağ esen misin ey nesim-i şimâl
Nedür ahvâl-i rûzgâr eyü mi*

.....
*Sanmanız ki diyâr-ı gurbetde
Kişi zevk eyleyüp safâ sürmez
Dür olur gerçi kim ehîbhâdan
Hele a'dâ yüzün dahi görmez*

Âşık Çelebi, şâirin gazellerinin güzel olmadığını fakat hezelerde ve hicivde belli başlı İran ve Arap şâirleriyle isim isim karşılaştırarak çok başarılı olduğunu söyler. Hayâlî ve Revânî gibi devrin önde gelen şâirleriyle hiciv tarzında karşılıklı şiirler yazdığına bakılırsa Âşık Çelebi'nin haklılığı anlaşılacaktır⁴⁵.

Hezel ve hiciv yazan şâirler çizgi dışı kişilikleriyle toplum değerlerine ters düştükleri için fiziksel ve ruhsal bunalımlarını, komplekslerini bu tür şiirlerle dile getirirler. Gerek Nihâli Ca'fer Çelebi, gerekse Gazâli bu tür şâirlerdendir.

Deli Birâder'in bu dengesiz yaşayışı, 1534 yılında sona erer ve Mekke'de kendi yaptırdığı mescidin avlusuna gömülür.

Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret'i tanıtırken⁴⁶ "atletik tiplerin bir muvâzenesizlik başgösterdiği zaman şizofreniye doğru meylettiklerini, bu hastalığın belirtilerinin de haddinden fazla hassasiyet, insandan kaçma, çekingenlik, ciddiyet, garâbet, mahcupluk, ürkeklik, ince hislilik, titizlik, tabiat ve kitap sevgisi, kısacası 1) Aşırı duyarlılık 2) İçine kapanma, şeklinde tezâhür ettiğini" söyler. Bunalımlı yaşayışını vermeye çalıştığımız Gazâli'de bu vasıfların bir kısmını bulmak mümkündür. Gerçekten Gazâli yukarıda da belirttiğimiz gibi boylu poslu atletik yapılı biridir.

⁴⁵ Orhan Şaik Gökyay a.g.m.

⁴⁶ Mehmet Kaplan, Tevfik Fikret, Dergâh Yayınları, İstanbul 1971 s: 45-46.

⁴⁴ a.g.e. s: 760.

Bütün bu olumsuz yönlerine rağmen Gazâlî'yi devlet el üstünde tutmuş dostları hiç yalnız bırakmamış fakat şâir kendisiyle hiç barışık olamamıştır.

Bu çalışmamızda bedensel ve ruhsal özürlü on Dîvân şâirini tanıtarak Devletin ve şâir dostlarının kendilerine yaklaşımlarının nasıl olduğunu ve kendi kendilerini nasıl değerlendirdiklerini vermeğe çalıştık. Sonuç olarak gördük ki Devlet, şâirler arasında hiçbir ayırım yapmaksızın özürlü şâirlerin ellerinden tutmuşken, şâir dostları, hiciv ve hezel yollu manzumelerle özürlüleri incitmişlerdir. Kendileri ise çok kez eksikliklerini kabullenmiş fakat bu halleriyle bile sağlıklı şâirlerden daha başarılı olduklarını ispata çalışmışlardır.

KAYNAKÇA

- Âşık, Çelebi. Meşâirü's-suarâ, Millet Kütüphanesi. Ali Emiri TY.772
- Beyzadeoğlu, Süreyya. (1999). "Bir Dilek Daha" *Türk Edebiyatı*, s: 303
- .(1998). *Ahmed Bâdi Armağan*, Trakya Üniversitesi. Basılmamış Araştırma Projesi
- Çavuşoğlu, Mehmet. (1997). *Yahya Beğ Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Furat, A.Suphi. (1990). *Arap Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi
- Gökyay, Orhan Şaik. (1970). "Gazâlî I, II" *Türk Dili I-2*, s.22-223
- İsen, Mustafa. (1994). *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları,
- İsen, Mustafa. (1989). *Latîfî Tezkiresi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- İsen, Mustafa. (1980). *Sehî Beğ, Tezkire*, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser,
- Kaplan, Mehmed. (1971). *Tevfik Fikret*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Kaplan, Mehmet. (1963). *Şiir Tahlilleri I*, İstanbul: Dergah Yayınları
- Köprülü, Fuat. *İslam Ansiklopedisi*, Âşık Çelebi mad. C.1
- Kurnaz, Cemal. (1997). *Türküden Gazele, Halk ve Dîvân Şiirinin Müsterekleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Akçağ Yayınları,
- Kutluk, İbrahim. (1989). *Kınalızâde Hasan Çelebi Tezkiretü's-suarâ*, Ankara:Türk Tarih Kurumu Yayını.
- Mustafa Ali, *Künhü'l-Ahbâr*, Süleymaniye Kütüphanesi. Fatih TY. 4225
- Pakalın, Mehmed Zeki. (1983). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. (1956). *XIX.Yüzyıl Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Çalayan Yayını.

MUHAYYELÂT İLE ÇENGİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Recep DUYMAZ*

Özet

Türk edebiyatında zengin bir “anlatı geleneği” vardır. XIX.yüzyıla gelinceye kadar bu geleneğin içinde yer alan eserlerin hakim hususiyeti, “olağanüstü kahramanları ve akıl dışı olayları” ihtiva etmeleridir. Bu yüzyıldan itibaren bu unsurların yanında “sıradan insanlar” ve bunların yaşadıkları “makul olaylar”ın anlatılması giderek çoğalmaya başlamıştır. Ali Aziz Efendi’nin Muhayyelât’ı edebiyatımızın “eski”den “yeni”ye Klasizmden Modernizme yöneldiği bir dönemin ürünüdür. Şüphesiz bu yönelme birden bire olmamıştır. Bir geçiş dönemi yaşanmıştır. Bu geçiş döneminin eseri olan Muhayyelât, modern anlatı geleneğimizin doğuşuna bir “zemin” hazırlamıştır. Şemseddin Sami’nin Taaşuk-ı Talât ve Fitnat’ı Namık Kemal’in İntibah’ı ve Ahmed Midhad Efendi’nin Çengi’si, Muhayyelât’tan “iz”ler taşımaktadır. Bu araştırmamızsaq Muhayyelât ile Çengi arasındaki “benzerlik”ler metinlere dayanılarak gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Anlatı geleneği, Sihir, Cin, Peri, Muhayyelât, Çengi, Benzerlikler.

Abstract

Similarities Between Muhayyelât and Çengi

In Turkish literature there is a rich narrating tradition. The important characteristics of the works of this tradition are contain extra ordinary characters and un imaginary events. From this century on, besides these characteristics, “ordinary personages” and the reasonable events that the ordinary personages lived, began to be used abundantly. The Muhayyelât of Ali Aziz is a work of our literature which shows a period of a transition from old to new and from classicism to modernism certainly this tendency has not occurred all of a sudden. There has been a period of a transition. Muhayyelât which is a work of this period has prepared a way for the birth of our modern narration. Şemseddin Sami’s Taaşuk-ı Talat and Fitnat, Namık Kemal’s İntibah and Ahmed Midhad Efendi’s Çengi, show similiar characteristics to Muhayyelât. In this study the similarities and characteristics of Muhayyelât and Çengi are shown through the texts mentioned above.

Key Words: Narration Tradition, Magic, Genie, Fairy, Muhayyelât (Imaginations), Public

Dancing Girl, Similarities.

* Yrd. Doç.Dr.; Trakya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

GİRİŞ

İlk yerli romanlarımızdan olan Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ı ile Namık Kemal'in *İntibah*'ında olduğu gibi Ahmet Midhat Efendi'nin *Çengi* romanında da Ali Aziz Efendi'nin *Muhayyelât*'ını hatırlatan sahne epizot ve benzerlikler vardır. Denilebilir ki *Çengi*'deki benzerlikler *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* ile *İntibah*'takinlerden daha açık ve nettir; çünkü bu metinde artık *Muhayyelât*'ın adı açıkça zikredilmektedir. Bununla beraber bu benzerlikler, bu iki edebiyat eserinin bütününde değil, *Muhayyelât*'ın iki hikâyesi ile *Çengi*'nin birinci kitabı arasında görülmektedir. *Muhayyelât*'ın ilk hayâlinde çerçeve hikâye İsfahan Hükümdarı Harzemşâh'ın Oğlu Kamercan'ın Hikâyesi'dir. Bu çerçeve hikâyeye bağlı olarak birinci hayâlde dört münferit hikâye anlatılır. Bizim burada *Çengi* ile aralarında benzerlikler arayacağımız iki hikâye şunlardır:

- Şehzade Asil'in Hikâyesi
- Şehriyar Asil'in Kardeşi Şehzade Nesil'in Hikâyesi

Bu hikâyeler ile *Çengi* arasındaki benzerliklere geçmeden önce bu romanı kısaca tanımamız uygun olur.

Ahmed Midhat Efendi, *Çengi*'yi 1294 tarihinde önce cüz cüz neşretmeye başlamıştır. Aynı yılın 24 Şaban 1294 tarihli *Vakit* gazetesinde eserin bütün hâlinde satışa çıkarıldığını bildiren bir haber vardır.¹

Ahmed Midhat Efendi, *Çengi*'yi İspanyol yazarı Cervantes'in meşhur *Don Kişot* adlı eserinden yola çıkarak yazmıştır.

Çengi, pedagojik bir romandır. Romanda çocuklara verilen kötü terbiye ve eğitimin, çocuklar, aileler ve toplum üzerindeki olumsuz sonuçları anlatılmıştır.

Çengi, dört kitaptan meydana gelir. Bunları sırasıyla şöyle gösterebiliriz:²

1. Kitap: İstanbul'da Don Kişot (s.1-40),

2. Kitap: Âşık Peder (s.42-87),

3. Kitap: Vur Patlasın Çal Oynasın (s.88-122),

4. Kitap: Vur Patlasın Çal Oynasın Âleminin Ferdâ-yı Nedâmeti (s.124-160).

Mustafa Nihat Özön, *Çengi*'nin, *Muhayyelât*'ın parodisi olduğunu yazar.³ Romanımızın kahramanı Daniş Çelebi, sihir, büyü, cin, peri ve şeytan sözlerini daha beşikteyken ninni sırasında duya duya büyümüştür. Okuma yazma çağına gelince yine annesinin telkinleriyle *Hamzaname*, *Bin Bir Gece*, *Muhayyelât-ı Aziz Efendi*, *Ebu Ali Sina* gibi sihir, simya, cin ve peri hikâyeleriyle dolu kitapları okur. Anlatı geleneğimize ait bütün bu kitaplarda fantastik ve akıl dışı unsurlar bulunmakla beraber, Ahmet Midhat Efendi, Daniş Çelebi'ye bol bol *Muhayyelât* okutur. *Muhayyelât*'ı seçmesinin sebebi, onun hem devrine daha yakın meşhur bir eser olması, hem de bu fantastik unsurların yanında giderek daha fazla realiteye ve yerli hayata dair unsurları da içermesi olduğunu düşünüyoruz. Berna Moran da, Mustafa Nihat Özön'ün *Çengi*'nin, *Muhayyelât*'ın parodisi olduğuna dair görüşünü zikrettikten sonra "Romanın kahramanı Daniş Çelebi evinde peri hikâyeleriyle büyümüş, *Muhayyelât*'a hayran ve aklını, sihirle, tılsımla bozmuş bir delikanlıdır" der.⁴

Tanzimat devri yazarlarının içlerinde yaşattıkları bir çelişkiyi *Muhayyelât* karşısındaki tavırlarında da görüyoruz. Onlar bir yandan, içlerinde akıl dışı ve olağanüstü unsurları barındırdıkları için "anlatı geleneği"mize ait eserleri küçümsemişler, bir yandan da bilerek veya farkında olmayarak "gelenek"ten beslenmeğe devam etmişlerdir. *Çengi* ile *Muhayyelât* arasındaki münasebet bunun açık bir örneğidir. Yazımızda bu münasebeti yakından göstermeğe çalışacağız.

Çengi'nin dört kitaptan meydana geldiğini söylemiştik. Bunların içinde konumuzla doğrudan ilgili olanı, İstanbul'da Don Kişot adını taşıyan birinci kitaptır. Şimdi *Muhayyelât*'ta bulunan hikâyeler ile bu hikâye arasındaki benzerlikleri göstermeye geçebiliriz.

¹ Ahmed Midhat, *Çengi*, Hazırlayan: Rıza Filizok, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi, İstanbul: 1968, s: V.

² Ahmed Midhat, *Çengi* Kırkanbar İlâvesi, Hikâye Gözü, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1294 (1877), 160s. Vereceğimiz sayfa numaraları bu baskıya aittir. Buna göre *Çengi*, *Muhayyelât*'tan 25 yıl sonra basılmıştır. *Çengi*'nin sadeleştirilmiş baskısı da yapılmıştır. Sadeleştiren: Mustafa Miyasoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997, XXVI+205s.

³ Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman*, Remzi Kitabevi, İstanbul: 1936, s: 272.

⁴ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış III*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1994, s: 63.

ŞEHZADE ASİL'İN HİKÂYESİ İLE İSTANBUL'DA DON KİŞOT HİKÂYESİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Şehzade Asil'in Hikâyesi'nin *Muhayyelât*'ın Birinci Hayâl'inde bulunduğunu söylemiştik. Bu hikâye ile bundan yaklaşık 25 yıl sonra kaleme alınmış *Çengi* arasındaki benzerlikleri iki noktada toplayabiliriz:

1. Her İki Hikâyedeki Kahramanların Süleyman Mührüne Sahip Olmaları,
2. Her İki Hikâyedeki Kahramanların Cinlerin Padişahının Sarayına Gitmeleri.

Her İki Hikâyedeki Kahramanların Süleyman Mührüne Sahip Olmaları

Muhayyelât'taki Şehzade Asil'in hikâyesinin kahramanı Kamercan Basra'da oğulları Asil ve Nesil'in yardımlarıyla hükümdarlık ederken veziri Elkam bunları çekemez ve babaları ile çocuklarının aralarını açmaya çalışır. Zamanla araya asker taifesini de sokarak büyük bir fitne çıkarır. Vezirin maksadı şehzadeleri Basra'dan uzaklaştırmaktır. Sonunda Kamercan buna istemeye istemeye razı olur. Çok geçmeden Asil'in, büyük babası olan Çin Padişahı'nın yanına gönderilmesine karar verilir. Yola çıkmadan önce Asil'in gönlü hoş olsun diye sarayın hazinesine girmesine ve oradan istediği eşyayı almasına izin verilir.

"... Şehzade dahi bir gün hazineye girip seyreder iken bir dolab-ı mahsus içinde puladdan yapılmış bir sagır sandık görür ki üzeri altın kakma ince hutût ile müzeyyendir. Hutûta nazar eyledikte şöyle tahrîr olunmuş ki:

Doğrusu iş bu sandıkçada olan şey bir tuhaf ve nâdire-i rüzgârdır. Nice hazineler ona bahâ olamaz.

Pes hatt-ı merkûmun mazmûnu malûmu olıcak hemen ol sandığı alıp odasına geldi. Tenhâsında sandığı küşâd ettikte içinde musanna altın bir kutu çıkıp derûnunda yâkût-ı ahmerden keklük yumurtası kadarca diğer bir sagır kutu zuhur eder. Onu dahi açtıktâ içinde bakırdan bir hâtem görür ki kıymeti ancak bir akçe eder etmez idi. Taaccüb ederek mütehayyir olduysa da çare ne? Maddeyi kimseye ifşa etmeyip birkaç gün mürûrunda sefine dahi hazır olmakla vedâ-ı ebeveyn ile hemen sefineye süvar ve âzim-i diyâr-ı cedd-i büzürg-vâr olur."⁵

Şehzade Asil, babasının hazinesinden bu bakır yüzüğü alıp lalası Said ile gemiye binerek

Çin'e gitmek üzere yola çıkarlar. Şehzade başlangıçta bu yüzüğün sihirli gücünden, dolayısıyla onun Süleyman'ın mührü olduğundan habersizdir.

Ahmed Midhat Efendi'nin, Cervantes'in *Don Kişot* adlı eserinden yola çıkarak yazdığı *Çengi*'nin birinci kitabı İstanbul'da Don Kişot adını taşır. Yazarımızın burada bir Türk Don Kişot'u olarak canlandığı tip Dâniş Çelebi'dir. Dâniş Çelebi, sihir, büyü ve efsun gibi işlerde usta bir kadın olan Saliha Molla'nın oğludur. Bu çocuk bebeliğinden itibaren annesinin ninnileri arasında tılsım, büyü, efsun, cin ve şeytan sözlerini duya duya büyümüştür. Yaşı ilerleyip duyduklarını anlar hâle gelince bu sefer annesi ona cin, peri ve gulyabani masalları anlatmaya başlar. Derken çocuk okuma ve yazmayı öğrenecek yaşa gelir. Okuduğu kitaplardaki hikâyeler, annesinden öteden beri dinleye geldiklerinin bir devamı gibidir. Bunlar *Hamzanâme*, *Elfî'l-Leyl*, *Muhayyelât-ı Azîz* ve *Ebu Ali Sina* gibi hep sihir, büyü, cin ve peri hikâyeleriyle dolu kitaplardır. Bu kitaplardaki hikâyeler onun cin ve perilere dair vehim ve hayâllerini daha da artırır. Giderek onların gerçeklik ve güçlerine inanmaya başlar. Bütün bu "fantastik okumaları"nın sonucu olarak Dâniş Çelebi yirmi yaşına gelmiş olmasına rağmen, sokağa tek başına çıkamayan, aklını cin, peri ve şeytan hikâyeleri ile bozan, giderek işi cinnet derecelerine kadar vardırان "bir büyümemiş çocuk" olup çıkar.⁶

Annesi, oğlunun hastalık derecesine varan bu vehim ve hayâllerine karşı artık bir tedbir aramaya başlamak zorunda kalır. Neden sonra bulduğu tedbir, İstanbul'da Mısır Çarşısı'ndan aldığı bir bakır parçası üzerine Süleyman mührünü kazıtmak ve oğlunun boynuna asmaktır. Bu mühür onu korktuğu şeylerden koruyacağı gibi, kendisine olağanüstü bir güç de verecektir:

"Oğlum Dâniş! Haniya sana *Muhayyelât-ı Azîz Efendi*'den Şehzade Asil'in Hikâyesi'ni okumadım mı idi? Haniya o hikâyede şehzade bir hazine içinde mühr-i Süleyman bulmuş idi de o mührün sayesinde havas ile bütün cinlere, perilere galip gelmiş idi. Aklına geliyor ya? İşte oğlum o mühr-i Süleyman budur! Bunu al, daima üzerinden ayırma ve bu senin üzerinde

⁵ Ali Aziz Efendi, *Muhayyelât*, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, İstanbul: 1284, s: 21.

⁶ Jale Parla, "İstanbul'da İki Don Kişot: Meczip Okurdan Saf Okura", *Berna Moran'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1997, s: 191.

bulundukça cinden, periden aslâ korkma. Cümlesi sana râm olurlar.”⁷

Buna göre *Muhayyelât*’taki Şehzade Asil, Süleyman mührünü babasının hazinesinden elde ederken, *Çengi*’nin kahramanı Dâniş Çelebi de annesi vasıtasıyla Mısır Çarşısı’ndan elde eder. Süleyman mührüne sahip olmak bakımından birbirine benzeyen bu iki hikâye kahramanı, artık onun sihirli gücüne inanarak olağanüstü maceralar yaşamaya başlarlar.

Her İki Hikâyedeki Kahramanların Cinlerin Padişahının Sarayına Gitmeleri

Muhayyelât’taki hikâyenin kahramanlarından Şehzade Asil, babasının hazinesinden Süleyman mührünü aldıktan sonra lalası Said ile birlikte gemiye binerek Çin hükümdarının yanına gitmek üzere yola çıkarlar. Bir müddet yol aldıktan sonra havanın bozması üzerine bindikleri gemi dev dalgalarla boğuşmak zorunda kalır. Sonunda gemi batır. Şehzade Asil ile lalası Said bir ambar kapağına can havliyle sarılarak güçlükle kurtulurlar. Dalgalar bunları bir adanın sahiline atınca karaya çıkarlar. Burası, meyvesi bol, suyu tatlı, havası gayet güzel bir adadır. Etrafı gezip dolaşırlarken akşam olmakla münasip bir yer bulup yatarlar ve yorgunlukları sebebiyle hemen derin bir uykuya dalarlar.

Sabahleyin Şehzade Asil uyanınca Said’i yanında göremez.

“Eya, nereye gitti?” diye her-çend ki etrâfı tecessüs ve âvâz-ı bülend ile nidâ ederek bir püšte üzerine çıktı ki etrâfa nigerân olup Said’den âsâr ve nişan göre. Püstedden ileri baktıkta bir sarây-ı âlî görür ki bu âlemde bir misli dahi görülmemiştir. Varayım, bakayım, diye der-akab saray cânibine şitâb ve resîde-i pişgâh-ı bâb oldukta görse ki vaiz efendilerin cenneti vâsf ve tarif eylediklerine karîb ve bütün etrâfı zümrüt ve cevâhir ile pîrâste ve kıbâb ve bâm ve tâkı mercan ve yevâkıt ile ârâste ve dört tarafı yekpâre mermerden bir duvar-ı azîm ile ihâta olunmuş. Kapısı zer-endûd ve mücevher ile mağnûn olarak üzerinde pulâd-ı Çiniden gâyet acîb ve müzeyyen yüz vakıyye gelir bir musanna kilit vaz’ kılınmış olmakla etraf u cevânib-i sarayı seyrân ve:

—“Eya, duhûle bir taraftan bir tarîk bulabilir miyim?” diye etrâfını birkaç def’a girdâ-gird devrân eyleyip ta ki bir girilecek yol olmadığını tahkik edip yine kapı önüne gelip bakıp durur iken:

—“Şu ne musanna kilit imiş!” diye elini kilide vurmak istedikte dokunduğu anda kilit gûya nebat şekerinden, yahut gûllaç hamurundan yapılmış bir şey idi ki hemen ki eli dokundu ise paralanıp yere düştü ve kapının iki kanadı kendi kendine kemâl-i sür’at ile küşâd olup açıldı.”⁸

Şehzade sarayın avlusuna girince, acaba kimse var mı? diyerek bir iki saat sersem sersem etrafına bakınarak dolaşır. Kimseyi göremez. Önüne gelen merdivenden yukarı çıkıp kırk elli kapının açıldığı büyük bir salona girer. Salondaki eşyayı ve salonun güzelliğini tarif etmek mümkün değildir. Odalardan birinde hazırlanmış yemek sofrasında birbirinden nefis yemekler yedikten ve şerbetler içtikten sonra odaları gezmeye devam ederken büyük bir odanın ortasında mücevher bir serir üzerinde yatıp uyumuş dünya güzeli bir kız görür!.. Yumuşak bir sesle uyandırmaya çalışırsa da kız bir türlü uyanmaz. O sırada gözü duvarda asılı bir levhaya takılır. “Ne güzel levhaymış!” diyerek eline alır almaz levhanın, tıpkı kapının kilidi gibi paramparça olup yere düşmesi üzerine kız uyanır ve şehzadeyi odasında görünce gözlerine inanamaz. Neden sonra heyecanları yatışır ve konuşmaları sırasında birbirlerini tanırlar.

Bu kız, Serendip Padişahı Abdüssamed’in biricik kızı Şivezad’dır. Üç yıl önce sarayın bahçesinde cariyeleri ile seyrana çıkmış gezinirken, o sırada hava boşluğunda uçup gitmekte olan cinlerin padişahı Şemhail onu görmüş ve hemen ona âşık oluvermiş. Kızı cariyelerinin arasından kapıldığı gibi bu saraya getirmiş. O günden beri kendisine teslim olması için her hafta yanına gelip Şivezad’a yalvarıyormuş. Şivezad ise her seferinde onun arzusunu geri çeviriyormuş...

Şehzade Asil ile Şivezad, birbirlerine başlarından geçen maceraları böyle anlatırlarken gök gürültüsünü andıran bir ses duymaları üzerine kız birden heyecanlanır ve Şemhail’in gelmekte olduğunu haber verir. Şehzade Asil de korkmaya, hattâ Kelime-i Şehadet getirmeye başlamıştır bile. Çok geçmeden başında tacı ile cinlerin padişahı içeri girer. O sırada kimsenin beklemediği bir şey olur. Cinlerin padişahı kızın yanında şehzadeyi görünce sar’aya tutulmuş gibi titremeye ve “Aman efendim, ben ettim ise sen etme. Murdar kanıma girme!” diye yalvarmaya başlar. Neden sonra Şehzade işin hakikatini anlar ve Şemhail’in ondan af dilemesinin sebebinin parmağındaki yüzük olduğunu öğrenir. Meğer yola çıkarken babasının hazinesinden aldığı basit görünümlü bakır yüzük Süleyman’ın mührü imiş!.. Bu sihirli

⁷ Ahmed Midhat, *Çengi*, Kıranbar İlâvesi Hikâye Gözü, İstanbul: 1294, s.8.

⁸ *Muhayyelât*, s: 21-22.

yüzük sayesinde Şehzade Asil, Şivezad'ı kurtardığı gibi daha birçok macera yaşamaya devam eder.

Çengi'nin birinci kitabı İstanbul'da Don Kişot hikâyesinin kahramanı Dâniş Çelebi'ye gelince o da Süleyman mührüne sahip olduktan sonra kendisinde bir güç vehmetmeye ve maceralar yaşamaya başlar. Annesiyle birlikte Beykoz'a gittiği bir gün Beykoz çayırında gezinirken sol tarafına bir "nazar-ı tecessüs"le baktığında Hünkâr Köşkü'nü görmesini mi!..

"Dâniş Çelebi o kırmızı köşkü görür görmez bunun kırmızı zebercedden yapılmış olduğuna şüphe etmedi.

Ya kırmızı zebercedden yapılmış olan bir kasr-ı âli insan oğluna mahsus ebniyeden olabilir mi? Ne mümkün! Dâniş Çelebi'nin zihni buna imkân mı verebilir? Mutlaka cinler, periler inşası olduğu bedihidir.

Su vehme başladığı gibi Dâniş Çelebi evhâm denizinin tâ ka'ına kadar dalarak bir hâle geldi ki cin ve peri inşaatından bulunan bu kasr-ı âliyi başka bir zamanda, başka bir mahalde dahi görmüş olduğunu der-hâtır etmeğe başladı. Nerede ve ne zamanda gördüğünü bir hayli düşündü. Nihayet hatırına getirdi. Bildi ki bunu Aziz Efendi'nin âlem-i hayâlâtında görmüştür. Kendi kendisine dedi ki:

İşte bu köşk Şehzade Asil'in beyabân-ı vahşet içinde gördüğü kasr-ı âlidir ki onu cin padişahlarından Şemhail bina etmiştir. Sırf altından, gümüşten, zebercedden yapılmıştır. Onun puladdan mamul bir kapısı vardır ki insan oğlundan hiçbir ferdde o kapıyı açmak kuvveti yoktur. Bu kuvvet yalnız bende vardır. Zira bugünkü günde mâlik-i mühr-i Süleyman şehinşâh-ı cinnîyan işte benim. Ben gidip elimi kapıya sürdüğüm anda kapı açılır. (Mühür kimde ise Süleyman odur) demezler mi? Bugün mühür bendedir. Süleyman da, Şehzade Asil de benim. Gidip de kapıya elimi sürerek açıp içeriye girdikten sonra karşıma bir avlu gelecek. Onu geçeceğim. Bir dahası gelecek. Onu da geçeceğim. Birkaç avluyu geçip bitirdikten sonra asıl kasrın kapısından gireceğim ki her taraf zer ü zivere müstağrak olmuştur. Kitapta böyle yazılı değil mi ya? Merdivenden yukarıya çıkacağım. Birkaç odalara girip çıktıktan sonra bir de odanın birisine gireceğim ki ne bakayım? Elmastan mamul bir taht-ı âli üzerinde dünya güzeli bir kız! Sihir ile, tılsım ile uyutulmuştur. Bu kız Çin-i Mâcin padişahının kızı olup Cin Padişahı Şemhail onu pederi sarayından buraya getirmiştir. Zira kendisine âşık olmuştur. Lâkin kız ona muhabbet

etmediğinden râm olmaz. Ben üzerimde bulunan mühr-i Süleyman tesîrâtıyla kıza elimi sürdüğüm gibi kız hâb-ı gafletten uyanır. Başlarınız söze, muhabbete!"⁹

Dâniş Çelebi, Beykoz'daki Hünkâr Kasrı'nın cinlerin padişahı Şemhail'in köşkü olduğunu hayâl etmekle kalmaz; az sonra orada yaşayacaklarını da zihninden geçirerek hayâl içinde hayâle dalar. Şimdi köşke girecek, kızın bulunduğu odaya çıkacak, onunla muhabbet ederken cinlerin padişahı Şemhail tıpkı *Muhayyelât*'taki gibi gök gürültüsünü andırır bir gürültü ile bulundukları odaya gelecek, Süleyman mührünü görünce huzurunda diz çöküp bağışlanmasını isteyecek o da kendisini bağışlayarak Şemhail'i -yine *Muhayyelât*'taki gibi- yeniden cinlerin padişahı yapacak!..

Bu hayâllerle köşkün demir kapısının önüne gelen Dâniş Çelebi, kanatlarından birinin yarı açık olduğunu görür. Eliyle kilide dokunur dokunmaz, zaten mil üzerinde duran kapı, sonuna kadar açılıvermesin mi!.. Kahramanımız bunu, üzerinde taşıdığı Süleyman mührünün sihirli gücüne yorar. Hemen içeri dalar ve bahçeyi geçtikten sona merdivenlerden üst kata çıkıp odalardan birinde bulunması lâzım gelen Serendip Padişahı'nın kızını aramaya başlar; fakat kıza bir türlü bulamaz. Kızı bulamayışı, canını sıkarsa da tam o sırada aşağıdan ana avrat küfrederek gelen bir adamın şamata ve gürültüsü, *Muhayyelât*'taki cinlerin padişahı Şemhail'in gelişini hatırlattığı için, Dâniş Çelebi'yi umutlandırır. Halbuki o, köşkün bekçisinden başka birisi değildir. Bir işi için dışarı çıkmış bulunan bekçi, döndüğünde kapının ardına kadar açılmış olduğunu görmesiyle bir hırsızın içeri girdiğini düşünmüş ve ona haddini bildirmek üzere söylenerek öfkeyle üst kata çıkmıştır. Zihni hâlâ *Muhayyelât*'taki sahne ile meşgul olan Dâniş Çelebi, onun, huzuruna gelip ayaklarına kapanacağını ve bağışlanmasını isteyeceğini beklerken, önce tehditleri sonra da sopasıyla karşılaşır:

"Bekçi —Bre nâbekâr, burada işin ne? Ne arıyorsun?

Dâniş —Karşıdaki adama iyice bak da ona göre davran! Çin-i Mâcin Padişahı'nın kızını hangi odaya hapsedip sihir ile uyuttun? Söyle bakayım?

Bekçi —Nasıl Çin-i Mâcin Padişahı'nın kızı be? Sen divane mi oldun?

⁹ Çengi, s: 9-10.

Dâniş —Divane sensin köpek! Sen cinler padişahı Şemhail değil misin? Üzerimde mühr-i Süleyman olduğunu anlayamadın mı yoksa?

Bekçi —O nasıl lakırdı be? Yoksa işi divaneliğe hamlederek elimden kurtulmak mı istiyorsun? (diye sopaya davranır).

Dâniş —Sakin ha elini kaldırma! Sonra billah fena ederim. Demek oluyor ki sen cinlerin padişahı Şemhail değilsin de onun için üzerimdeki mühr-i Süleyman'ı tanımıyorsun. Sen bu sarayın muhafazasına memur âdi bir cinnisin öyle değil mi?

Bekçi —Ben bekçiyim, ama cin değilim! Dışarı bakayım!

Dâniş —Haydi haydi! Git padişahına söyle! Padişah'ın Şemhail buraya gelsin! Üzerimde bulunan mühr-i Süleyman'ın verdiği selâhiyetle böyle emir ve ferman ediyorum!

Bekçi —Seni!.. habis seni!.. Benim padişahım Osmanlı Padişahı Abdülmecid Han'dır! Ben o ağza gelir miyim zannediyorsun? (diye sopayı işletmeye başlar).

Dâniş —Aman! Vay başım! Vurma! Çabuk söyle Çin-i Mâçin Padişahı'nın kızı hangi odadadır!

Bekçi —(Vurarak) Al sana Çin-i Mâçin Padişahı'nın kızını!

Dâniş —Aman başım! Ne insafsız herifsin be! Def ol şuradan! Şemhail gelsin!

Bekçi —(Vurarak) Al Şemhail'i!¹⁰

Görüldüğü gibi, Şehzade Asil'in Hikâyesi'nin erkek kahramanlarından biri olan Asil ile İstanbul'da Don Kişot Hikâyesi'nin erkek kahramanlarından biri olan Daniş Çelebi arasında Süleyman'ın mührüne sahip olmak, cinlerin padişahının sarayına gitmek ve mührün sihirli gücünden faydalanarak daha başka maceralar yaşamak bakımlarından benzerlikler vardır. İki eserin basılma tarihleri arasındaki öncelik *Muhayyelât*'ta olduğuna göre Ahmed Midhat Efendi, Don Kişot tipini canlandırırken geleneğe ait "bir anlatı kaynağı" olan *Muhayyelât*'tan faydalanmıştır.

ŞEHİRİYAR ASİL'İN KARDEŞİ ŞEHZADE NESİL'İN HİKÂYESİ İLE İSTANBUL'DA DON KİŞOT HİKÂYESİ ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Kamercan, Basra'da oğulları Asil ve Nesil'in yardımıyla saltanat sürerken bunları

çekemeyen vezirin araya girmesiyle şehzadelerin buradan uzaklaştırılmalarına ve büyük babalarının yanlarına gönderilmelerine karar verilir. Şehzade Asil'in deniz yoluyla Çin'e gitmek üzere yola çıktığı gün, Şehzade Nesil de maiyetiyle birlikte kara yoluyla İsfahan'a gitmek üzere yola çıkar. Basra'dan on konak uzaklaştıktan sonra haydutlar birdenbire yollarını keserler ve büyük bir çatışmaya girerler. Çatışmada Nesil'in adamları öldürülür. Kendisi tek başına canını güç belâ kurtarır. Üç gün üç gece çöllerde dolaştıktan sonra gözüne bir şehir görünür. Şehre vardığında gidebileceği bir yeri olmadığından karşısına çıkan hamama girer ve bir güzel yıkanır. Kendisini yıkayan tellâktan buranın Keşmir şehri olduğunu, burada yolcular için özel misafirhaneler bulunduğunu ve bunların şehrin hangi semtinde olduklarını öğrenir. Hamamdan çıkıp o tarafa gitmek üzereyken gözü hamamın kadınlar kısmının kapısında "bir mahbûbe-i cihân ve bir âfet-i zaman" olan güzele takılır. Genç kadının baygın ve davet edici bakışları karşısında Şehzade'nin ayakları hareketten kesilir.

Şehzade kadının da kendisine âşık olduğunu anlayınca yanına yaklaşır:

—“Efendim, al beni mahalline gidelim, dedikte zen, bilâ-ictinâb:

—Efendim, nisâ zükûru alıp hânesine götürmek nerede vâki olmuştur? İşte ben âmâdeyim. Senin hânene gidelim” teklifinde bulunur.¹¹

Bu şehre yeni geldiği için kendisinin tek başınayken bile gidebileceği bir yeri yok iken bu kadını, başına sarmasının uygunsuzluğunu düşünen Şehzade doğru misafirhanelerin bulunduğu semte gitmek üzere yola koyulur. Birkaç sokak gittikten sonra ardına baktığında bir de ne görsün! Kadın bir gölge gibi peşi sıra geliyor! Misafirhaneye gitmekten vazgeçip akşama kadar sokak sokak şehri dolaşırlar. Karanlık bastığında şehrin kenar semtlerinden birindeki çıkmaz sokağın sonunda büyük bir binanın önünde dururlar.

Kadın Şehzade'ye kapıyı açıp içeri girmelerini isteyince Şehzade bozuntuya vermeyerek hazırcavaplılıyla:

—“Kapının miftahı kölededir. Bir mahalle göndermişim. Bu vakte kadar gelmemiş. Besbelli bir vâkıya uğramıştır. Bundan sonra dahi gelmemek gerektir. Ben de varıp bu gecelik bir yatacak yer bulayım, deyip avradı def semtine sa'y edicek avrat:

¹⁰ Çengi, s:12-13.

¹¹ *Muhayyelât*, s: 47.

—Bu ne demektir? Ben bundan sonra ne tarafa gidebilirim? Vah vah! diyerek yerden bir taş alıp kilidi kırdı ve kapıyı açıp içeriye girdi.¹²

Burası büyük salonunun etrafında on kadar oda bulunan cennet gibi bir saraydır. Etrafında kimsecikler yoktur. Odalarından birinde kurulmuş, çeşit çeşit yiyecekleri ve içecekleri hazırlanmış bir sofra vardır. Derhal sofranın başına geçip oturur, yeme ve içmeye başlarlar. Meğer burası, zevk ve eğlenceye düşkün Keşmir Hükümdarı Firuz Şâh'ın zaman zaman tebdil-i kıyâfet ederek gelip yakın dostlarıyla gönlünü eğlendirdiği bir yeriymiş!.. Firuz Şâh dostlarıyla birlikte o akşam tesadüfen buraya gelirken uzaktan pencerede ışık görünce, acaba hırsız mı girmiş? diye merâk ederse de sarayına girmesiyle içerdeki erkek ve kadının hiç de hırsızlara benzemediklerini görür. Zaten tedirginliğini bir türlü üzerinden tamamen atamayan Şehzade Nesil o sırada dışarı çıkmasıyla merdivenlerde Firuz Şâh ile karşılaşmasını mı! Saza ve söze düşkün olan Firuz Şâh ondan korkmamasını, buraya niçin ve nasıl geldiklerini çekinmeden anlatmasını ister. Bunun üzerine Şehzade başından geçen macerayı olduğu gibi anlatır. Şehzade'den hoşlanan Firuz Şâh, içerideki kadından kurtulmak için hemen oracıkta bir plân düşünür ve birlikte uygulamaya karar verirler: Şehzade içeri girip kadınlı muhabbete devam edecek. Kendisi de güya onun çarşıya göndermiş olduğu kölesi olarak az sonra yanlarına gidip onlara hizmet edecek!..

Muhayyelât'taki bu sahnelerin benzeri, *Çengi*'nin birinci kitabı olan İstanbul'da Don Kişot adlı hikâyesinde de geçer.

Ahmed Midhat Efendi tarafından Türk Don Kişot'u olarak canlandırılan Dâniş Çelebi'nin yolu bir gün her nasılsa Tahta Kale semtine uğrar. Tarihi Tahta Kale Hamamı'nın önünden geçerken hamamın kadınlar kısmının kapısından bir âşüftenin çıkmakta olduğunu görür. Günlük hayatında olayların akışı sırasında dikkatini çeken bir olayla karşılaştığı zaman, zihninde mutlaka onun bir benzerini bulmaya ve kendisi de onu yaşamaya kalkan bir tip olan kahramanımız, bu olayın benzerini de hemen *Muhayyelât*'ta bulur. Olayı önce hayâlen yaşamaya başlar:

“Bu karı olsa olsa Şehzade Nesil'in gurbete çıkarak hiç bilmediği bir memlekette hamamdan çıkar iken gördüğü yine hiç bilmediği karı olacaktır. Hem de ta kendisi! Şimdi ben bu kariya izhâr-ı râğbet edeceğim! Ettiğim anda karı dahi bana meyl ve râğbet edecektir. Ben ona beni hânesine kabul etmesini söyleyeceğim. O da bana:

—Efendim, nerede âdet olmuş ki karı âşığını kendi hânesine götürsün? Lâyık olan siz beni kendi hânenize götürmektir, diyecek.

Fakat ben bu diyârın acemisi olduğumdan kariyı götürecek yerim yoktur. Bunun için ne yapacağım? Artık ister istemez kariya muvafakat ederek önüne düşeceğim! Gideceğim gideceğim! O da arkam sıra gelecek. Nihayet yolumuz bir çıkmaz sokağa uğrayacak. Tâ dipteki kapıya gelince çâr-nâçâr kapının önünde duracağım! Burası benim hânem değildir a! Fakat karı bana sual edince:

—Evet, hânem burasıdır; ama kölemi çarşıya göndermiştim; henüz gelmemiş, diyeceğim.

Karı bunun üzerine kapıyı kurealar iken kapı açılacak. İçeriye gireceğiz ki bir boş hânedir. Biz orada zevk u sefâya başlayacağız. Bir de gece vakti hânemin sahibi gelecek. Meğer burası bu memleket padişahının bir gizli sefâhathânesi imiş. Ben dışarıda ayak patırtısını duyunca dışarıya çıkıp işi anladığım zaman özürler dileyerek hâlimi ve sergüzeştimi hikâye edeceğim. Padişah bunu dahi kendisine bir eğlence edinmek üzere güya benim çarşıya göndermiş olduğum kölem makamına kaim olarak bize hizmet edecek. Hattâ yanındaki karı bizim uydurma köleye gazap edip tekdirde bile bulunacak. Nihayet sabah olup da kariyı def ettikten sonra padişahla dost olacağız.”¹³

Dâniş Çelebi'nin zihninden geçirdiği bütün bu olaylar, *Muhayyelât*'ta aynen yaşanmıştır. İlk anda hayâlinde geçirdiği bu olayları bu sefer bizzat yaşamağa kalkar ve kadına yaklaşıp bir iltifat ile “izhâr-ı râğbet” eder. Kadın Dâniş Çelebi'yi kerli ferli bir adam olarak görmesiyle içinden, müşterinin yağlısına çattık, diyerek teklifi memnuniyetle kabul eder. Birlikte yürümeye başlarlar. Kantarenciler'dan geçip Süleymaniye'ye geldiklerinde nihayet karşılarına bir çıkmaz sokak gelir. Sokağın nihayetindeki evin önünde kadının:

—“Sizin hâneniz burası mıdır, efendim?” sorusunu sorması üzerine Dâniş Çelebi iyice heyecanlanır. Olayın buraya kadarki kısmı *Muhayyelât*'taki Şehzade Nesil'in hikâyesine aynen benzediğine göre bundan sonraki kısmı da benzeyecek demektir. Kapının kapalı olduğunu gördüklerinde Dâniş Çelebi:

—“... kölemi çarşıya göndermiştim. Besbelli henüz gelmemiş ki kapısı kapalıdır!” der. Bundan sonrasını *Çengi*'den okuyalım:

¹² *Muhayyelât*, s: 47.

¹³ *Çengi*, s: 14-15.

“Ne tesadüf! Ne tevâfuk! Bu söz üzerine karı kapıyı kurcalamağa başlamasın mı! Kapıyı kurcalar iken kapı da açılıvermesin mi! Azîz Efendi hikâyesinin ikinci def’a vukuu vesselâm!”¹⁴

Dâniş Çelebi ile yanındaki âşüfte açılan kapıdan içeri girerlerse de hikâyenin bundan sonraki kısmı, *Muhayyelât*’takinden ayrılır. *Muhayyelât*’taki hikâyeye göre evin boş olması gerekirken, bunlar merdivenlerde ev sahibi kadınların konuşmalarını duyarlar. Ev sahibi kadın, bunları farkedince derhal kahya Mustafa Efendi’ye seslenip izinsiz gelen bu yabancılara haddini bildirmesini ister. Kendisini hâlâ *Muhayyelât*’taki hikâyenin kahramanı hayal eden Dâniş Çelebi, Mustafa Efendi’ye hikâyenin bundan sonraki kısmının nasıl devam etmesi gerektiğini anlatmağa çabalar:

—“Sen bu diyârın padişahısın! Öyle değil mi birader? Burası senin gizlice bir sefâhânendir. Lâkin bizim gelişimiz fena vakte tesadüf eyledi. Zira siz bizden evvel karıları buraya aşırıp zevkinize başlamışsınız. Eğer ben hâne boş olduğu zaman gelmiş olsa idim de sen dahi beni burada bulsa idin hiç ses çıkarmayıp hattâ bana köle olur idin. Bizim bu karı seni dövse idi bile ses çıkarmaz idin.”¹⁵

Mustafa Efendi bu sözlere aldırmadığı gibi Dâniş Çelebi’nin söz anlar takımından biri olmadığını görünce süpürge sopasına sarılır. O anda Hünkâr Köşkü’nde yediği dayağı hatırlayan Dâniş Çelebi ise onun bir benzerini daha yememek için oradan hızla savuşur.

Görüldüğü gibi Ahmet Midhat Efendi’nin *Çengi* romanının birinci kitabı olan İstanbul’da Don Kişot’ta hem Şehzade Asil’in Hikâyesi, hem Şehriyar Asil’in Kardeşi Şehzade Nesil’in Hikâyesi’nde bulunan sahne, epizot ve motifler vardır. *Çengi*’nin kahramanlarından biri olan Dâniş Çelebi, *Muhayyelât*’taki hikâyelerin bu talihsiz şehzadelerinin bazı maceralarını yeniden yaşar gibidir. Bütün bunlar bize *Muhayyelât*’ın *Çengi*’deki Dâniş Çelebi tipinin maceraları için “yerli” bir esin kaynağı olduğunu düşündürmektedir. Ahmet Midhat Efendi, *Muhayyelât*’taki sahne, epizot ve motiflerin kendi eserine şüphesiz aynen aktarmamıştır. Onları *Muhayyelât*’tan alıp kendi şahsiyet, mizaç ve sanat anlayışının süzgecinden geçirdikten ve kısmen değiştirdikten sonra kullanmıştır. “Seçme,

değiştirme ve yeniden kurma” ameliyesi ise zaten sanat eserinin zatında var olan bir hususiyettir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Mithat Efendi, (1294/1877). *Çengi*, İstanbul: Kırkanbar Matbaası.
- . (1301). *Çengi* Yahut Daniş Çelebi, İstanbul.
- Ali Aziz Efendi. (1284/1867). *Mekteb-i Harbiye-i*, İstanbul: Şahane Matbaası.
- Enginün, İnci. (1990). *Ahmet Midhat Efendi’nin Tiyatroları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Filizok, Rıza. (1968). *Çengi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Mezuniyet Tezi.
- Miyasoğlu, Mustafa. (Sadeleştiren). (1997). *Çengi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Moran, Berna. (1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özön, Mustafa Nihat. (1936). *Türkçede Roman*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Parla, Jale. (1997). “İstanbul’da İki Don Kişot: Meczup Okurdan Saf Okura”, *Berna Moran Armağanı*, İstanbul: İletişim Yayınları.

¹⁴ *Çengi*, s: 15.

¹⁵ *Çengi*, s: 16.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ DERGİSİ SOSYAL BİLİMLER C SERİSİ'NDE

YAYINLANACAK YAZILARA İLİŞKİN YAYIN KOŞULLARI

Trakya Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler C Serisi, Trakya Üniversitesi Dergilerine İlişkin Genel İlkeler çerçevesinde aşağıda belirtilen koşullara uyan eserler yayınlanır.

Dergide, daha önce hiçbir yerde yayınlanmamış ve yayın hakları verilmemiş olan orjinal çalışma, derleme, olgu bildiri, haber tarama yazıları ve kısa bildiriler yayınlanabilir.

Dergide yayınlanacak yazıların her türlü sorumluluğu yazarına aittir.

Yazılar, World 6 programına göre kağıdın bir yüzüne 12 punto büyüklüğündeki (Times New Roman) tipi harflerle 1,5 satır aralığında yazılarak, on sayfayı geçmeyecek biçimde iki takım olarak disketi ile birlikte editöre gönderilir. 10 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

Yazının başlığı, büyük harfle ve sayfanın sol üst kenarından başlayarak 6 cm boşluk kalacak biçimde yazılır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (Üniversite, Fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.

Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yazılır. Büyük harfle ve sayfanın ortasına gelecek ÖZET sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özetten sonra Doçentlik dillerinden (İngilizce, Fransızca, Almanca veya İtalyanca) birinde yazılmış yabancı dildeki özet yer alır. Her iki özeti altında anahtar kelimeler (Key Words) o dilde verilir. Çalışma herhangi bir kurumun desteği ile gerçekleşmişse birinci sayfanın altına kurumun adı dipnot biçiminde verilir. Yabancı dille büyük harfle yazılmış özet (ABSTRACT vb.) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harfle yazılır.

Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar aşağıdaki düzenlemeye uygun biçimde hazırlanır.

ÖZET, ABSTRACT, GİRİŞ, PROBLEM, AMAÇ, SINIRLILIK (gerekirse), SAYILTILAR (gerekirse), YÖNTEM, BULGU VE YORUMLAR, SONUÇLAR, TARTIŞMA, TEŞEKKÜR (gerekirse).

Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Kaynaklar

Yeni buluş ve yöntem sunumlarında 6. Maddede belirtilen sıralamaya uyma zorunluluğu yoktur. Bunlar orjinal durumlarına bağlı kalınarak uygun düzenlemeyle gönderilebilir. Yayın komisyonu bu tür yazıların düzenlenmesinde yazar veya yazarların görüşlerini alarak değişiklik yapabilir.

Açıklayıcı Dipnotlar

Açıklayıcı dipnotlar arka arkaya numaralandırılarak aynı sayfada sayfa altında belirtilir.

Kaynakça Bağlacı

Alıntı yapılan kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla "yazar ve yıl" yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966) ... ya da sayfa numarası vererek, Yıldırım (1966: 70-97).

Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85)

Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek :Massialas ve Cox (1966: 37-66).

Soyadlar aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırdedilir.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120- 145).

Daha sonraki verilişlerde "v.d." kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu v.d. (1995: 120-145).

Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu v.d., 1995: 31).

Kaynakça

Kaynak listesi, yazar soyadı, adının başharfî, basım yılı (parantez içinde), varsa adı, cilt numarası, sayısı, sayfa numarası biçiminde verilir. İkinci satır, birici satırdan 3 harf içeride yazılır. Yazıda kullanılan bütün kaynaklar alfabetik olarak, yazının sonunda ayrı bir sayfada (sayfalarda) verilmelidir. Aynı yazarın birden fazla yapıtı, kaynak olarak kullanılmışsa basım yılına göre eskiden yeniye doğru verilir.

Kitaplar

Yazarın soyadı, adı. Basım yılı (parantez içinde). Kitabın başlığı (*italik yazıyla*), Basım yeri: Basımevi.

Örnek:

Bloom, Benjamin S. (1976). *Human Characteristics and School Learning*, New York: Mc Graw-Hill Company:

Dergiler

Yazarın soyadı, adı. yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), Derginin adı (*italik yazıyla*) cilt, sayı ya da ay: sayfalar

Örnek :

Ericson, L.H. (1958). " Certain Ability Factors and Their Effect on Aritmetic". *Teacher*, Vol. 5, No 2: 287-290.

Derlemeler

Yazarın soyadı, adı. Yıl (parantez içinde). Makalenin başlığı (tırnak içinde), in Editörün adı ve (ed.) ya da (eds.), Kitabın adı (*italik yazıyla*), Basım Yeri: Basımevi.

Örnek:

Getzels, J.W. (1958). "The Acquisition of Value in School and Society", in F.S.Chase and H.A. Anderson (eds.) *The High School in the New Era*, Chicago: Üniversity of Chicago Press.

Gönderilecek yazılara ait resim, şekil, grafik sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın üçten fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde üçten fazla gönderilmişse ilk üçü dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.